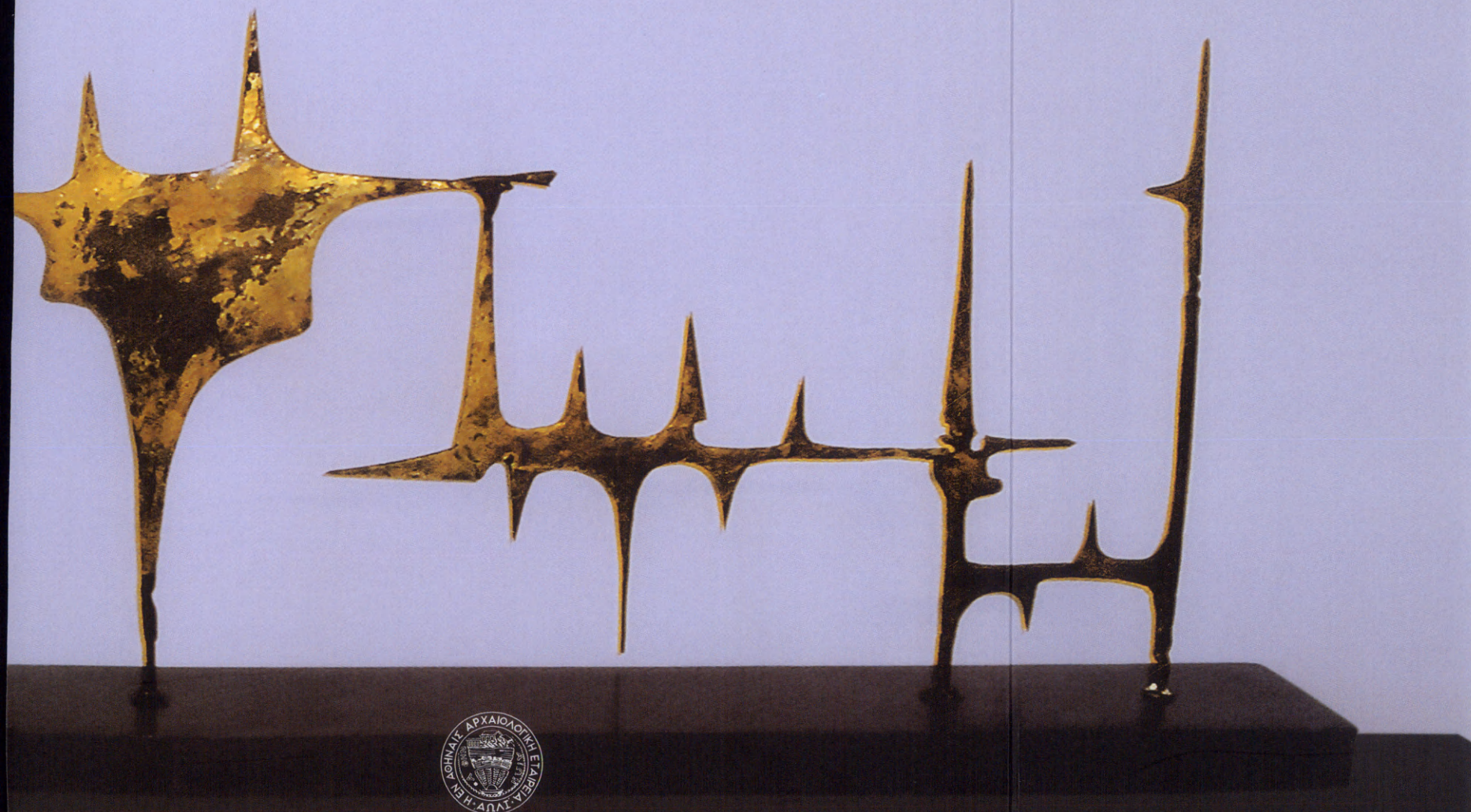

ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ
ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ
1870-1878

ΑΘΗΝΑΙ 2011

*Εικόνα έξωφύλλου:
Άλεξ Μυλωνά «Μυκήνες», 1969-1971.
Σίδηρο, χαλκός. Μήκ. 0,65 εκ., ύψ. 0,32 εκ.
Ίδιωτική συλλογή.*

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ
ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ
1870 - 1878

*Sydney Hodges, Έρρῆκος Schliemann. Λάδι. Λονδίνο 1877.
Museum für Vor- und Frühgeschichte. Berlin.*

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθήναι 10672
fax 210 3644996, τηλ. 210 3625531
secr@archetai.gr - www.archetai.gr

ISSN 1105-7785

ISBN 978-960-8145-87-0

Ἐκδοτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια: Λούση Μπρατζιώτη

Τοὺς θεοὺς παρακαλῶ νὰ μὲ γλυτώσουν τέλος
ἀπ' τὰ βάσανα αὐτά, ποὺ ὀλάκερο ἓνα χρόνο
σὰν τὸ σκυλὶ πάνω στῶν Ἀτρειδῶν τίς στέγες
κοιμάμενος τραβῶ μ' αὐτὴ ἐδῶ τὴ φρουρά μου·
κ' ἔμαθα τῶν νυχτερινῶν τὴ σύναξη ἄστρων
καὶ τοὺς λαμπροὺς τῶν ἄρχοντες, ποὺ μὲς στὰ οὐράνια
φαντάζουν καὶ στὴ γῆ χειμῶνα ἢ θέρος φέρνουν,
ἄλλοι σὰν πᾶνε σβύνοντις κι ἄλλοι σὰ βγαίνουν.
Κι ἀκόμα καρτερῶ τὸ σύνθημα τῆς φλόγας,
τὴ λάμψη τῆς φωτιᾶς, νὰ φέρῃ ἀπ' τὴν Τρωάδα
τὴν εἶδηση πὼς πάρθηκε·

Αἰσχ. Ἄγαμ. 1-10, μετάφρ. Ἰω. Γρυπάρη

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες	11
Πρόλογος	13

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1870. Πρῶτες ἐπαφές τοῦ Schliemann μὲ τὴν Ἑλλάδα	19
1871-1872. Αἴτηση γιὰ ἀνασκαφές	24
1873. Νέες αἰτήσεις γιὰ ἀνασκαφές. Μυκῆνες, Ὀλυμπία	26
Ἅ «θησαυρὸς τοῦ Πριάμου»	31
Ἐξαγωγή ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τῶν τρωικῶν ἀρχαιοτήτων	36
1874. Παράνομες ἀνασκαφές. Ἐπίσημη αἴτηση καὶ ἡ πρώτη ἄδεια	38
Λαθραῖες ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες	38
Αἴτηση γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν	43
Ἡ ἄδεια καὶ οἱ ὅροι τῆς ἀνασκαφῆς	50
Νέα ἐμπόδια. Ἡ διένεξη τοῦ Schliemann μὲ τὴν Τουρκία	60
Ἅ Φράγκικος Πύργος στὴν Ἀκρόπολη	62
1875. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν ἀναβάλλεται.	
Νέοι προσανατολισμοὶ	66
Ἡ κατεδάφιση τοῦ Φράγκικου Πύργου	66
Ἐπεισόδιο μὲ τὸν Σπυρίδωνα Κόμνο	67
Διακανονισμὸς μὲ τὴν Τουρκία	69
Περιοδεῖες	69
Προσανατολισμὸς στὴν Τροία	70
Ἐλλαγές στὴν Ἑλλάδα	72
Προετοιμασία γιὰ ἀνασκαφές στὴν Τροία	74
1876. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν	77
Νέα αἴτηση γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν	77
Μυκῆνες. Ἡ ἀνασκαφὴ	80
Ἅ τάφος τῆς «Κλυταιμνήστρας». Διαφωνίες	84
Διακοπὴ τῆς ἀνασκαφῆς	91
Ἐπανάληψη τῆς ἀνασκαφῆς. Καὶ νέες προστριβές	95
Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Στέφανο Κουμανούδη	103
Τὸ ζήτημα τῆς ἐπισκευῆς τῆς Πύλης τῶν Λεόντων	107

Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Βραζιλίας	110
Τὸ ζήτημα τῆς πύλης καὶ πάλι στὸ προσκήνιο	112
Φωτογραφικὴ τεκμηρίωση τῆς ἀνασκαφῆς	116
Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ταφικοῦ κύκλου	118
Ὁ σκελετὸς τοῦ τάφου V	128
Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Schliemann ἀπὸ τὶς Μυκῆνες	131
Ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων	133
1877. Νέες ἀνακαλύψεις στὶς Μυκῆνες. Οἱ μυκηναϊκὲς ἀρχαιοτήτες στὴν Ἀθήνα	140
Ὁ θησαυρὸς τοῦ ταφικοῦ κύκλου	140
Ἡ διένεξη	142
Ἡ φωτογράφηση τῶν μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων	156
Ἡ ἔκθεση τῶν μυκηναϊκῶν θησαυρῶν	162
Ἀνασκαφὴ στὰ Σπάτα	164
Τὸ Μουσεῖο τῶν Μυκηνῶν στὸ Πολυτεχνεῖο	165
Νέα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὶς Μυκῆνες	166
Ὁ ἔκτος τάφος	169
Ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας	178
1878. Προσωρινὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν	181
Οἱ τελευταῖες ἔρευνες τοῦ Σταματάκη στὶς Μυκῆνες	181
Ἐπίλογος	187

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἐγγραφα Παναγιώτη Σταματάκη	189
Ἐπιλεγμένη βιβλιογραφία	225
Κατάλογος εἰκόνων	229
Εὐρετήριο	231

Συντομογραφίες

AAE	Ἄρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
<i>Acta Arch</i>	<i>Acta Archaeologica</i>
AE	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς
Ἀθήναιον	Σύγγραμμα περιοδικὸν κατὰ διμηνίαν ἐκδιδόμενον συμπράξει πολλῶν λογίων. Ἀθήνησι
Ἄρχεῖο Schliemann	Heinrich Schliemann and Family Papers. American School of Classical Studies. Gennadius Library Archives <i>Heinrich Schliemann Papers</i> Series A: Diaries Series B: Correspondence Series BBB: Copybooks of letters Series G: Miscellaneous <i>Sophia Schliemann Papers</i> Series A: Correspondence Series B: Miscellaneous
<i>Atlas</i>	Iakovidis Sp. E., E. B. French <i>et al.</i> (eds) (2003), <i>Archaeological Atlas of Mycenae</i> , Athens 2003.
BSA	<i>Annual of the British School at Athens</i>
DAI	Deutsches Archäologisches Institut
EAM	Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο
ΕΣΜΑ	Ἐπιτροπὴ Συντήρησης Μνημείων Ἀκροπόλεως
Εὐστρατιάδης, Ἡμερολόγιο	Εὐστρατιάδης Παναγιώτης, Ἡμερολόγιο Υψηρῆς τῆς Γενικῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων
ΠΑΑ	Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
ΠΑΕ	Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
ΠΣΑΕ	Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
ΦΑΕ	Φωτοθήκη Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
	Ἡ κατακόρυφος γραμμὴ δηλώνει ἀλλαγὴ στίχου

Πρόλογος

Ἡ μελέτη αὐτὴ ξεκίνησε μὲ τὴν πρόθεση νὰ δημοσιευτοῦν ὀρισμένες ἐπιστολὲς ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, πού σχετίζονται μὲ τὴν ἄδεια τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν τὴν ὁποία ζητοῦσε ὁ Ἑρρίκος Schliemann.

Τὸ πλούσιο ὅμως ἀρχαιολογικὸ ὑλικό, ἀπαραίτητο γιὰ τὸν σχολιασμό, μὲ ἔφερε κοντὰ στὸν Παναγιώτη Σταματάκη, Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων, στὰ ἐξαιρέτα γραπτὰ του καὶ τὴν καταλυτικὴ του συμβολὴ στὴ μεγάλη ἀνασκαφή. Ὁ Σταματάκης, πού ἔζησε τὴν περιπέτεια αὐτὴ τῆς ἀνακάλυψης ἑνὸς παλαιοῦ πολιτισμοῦ, στὴ σκιά τοῦ φαντασμαγορικοῦ Schliemann, ὑπῆρξε ἕνας ἀρχαιολόγος μεθοδικὸς καὶ ἀκούραστος στὸ νὰ διασώζει μὲ τὸν λόγο καὶ τὰ ἔργα τὶς σπουδαῖες ἀνακαλύψεις.

Ἔτσι ὅμως, ὅπως συμβαίνει συχνὰ μὲ θέματα πού ἀφοροῦν πρόσωπα καὶ γεγονότα, ἡ ἀρχικὴ πρόθεσή μου ἔφυγε ἀπὸ τὸ χρονικὸ καὶ εἰδολογικὸ πλαίσιο μιᾶς περιγραφῆς καὶ μὲ ὀδήγησε στὴν ἀνάγκη νὰ ἀποτυπωθεῖ, ὅσο ἦταν δυνατό, τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ τὰ δρώμενα γύρω ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ Schliemann· νὰ ἀποτυπωθοῦν τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τοὺς ἀρχαιολογικοὺς κύκλους καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἐμπλεκόμενες πλευρὲς ἀντιλαμβάνονταν τὰ πράγματα.

Στὴ μελέτη αὐτὴ δεν ἐξετάζονται εὐρήματα καὶ μνημεῖα: ὅλα εἶναι γνωστὰ καὶ δημοσιευμένα ἀπὸ σπουδαίους ἐπιστήμονες. Ἐδῶ δημοσιεύεται μόνο ὑλικὸ ἀρχείου, ἐπιστολές, ἀποφάσεις ὑπουργικῆς ἢ Διοικητικῶν Συμβουλίῶν, καὶ κυρίως οἱ περίφημες ἐκθέσεις τοῦ Σταματάκη, πού μᾶς δίνουν ἀνάγλυφη τὴν κατάστασι πού ἐπικρατοῦσε στὶς Μυκῆνες καὶ τὴν Ἀθήνα· γίνονται μόνο οἱ ἀπολύτως ἀπαραίτητες ταυτίσεις προσώπων, πραγμάτων καὶ χρονολογιῶν.

Οἱ ἐπιστολές, τὰ τηλεγραφήματα καὶ τὰ ὑπηρεσιακὰ σημειώματα ἔχουν ἐνταχθεῖ μέσα στὸ κείμενο, ἀριθμοῦνται ἀπὸ I ἕως XX καὶ συναποτελοῦν τὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης, ἐνῶ οἱ ἐκθέσεις τοῦ Σταματάκη πού ἀφοροῦν τὶς ἀνασκαφὲς ἀποτελοῦν τὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου μὲ ἀρίθμησι ἀπὸ I ἕως II.

Στὴν ἀνέλιξι τοῦ κειμένου ἔγινε προσπάθεια νὰ τηρηθεῖ ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν γεγονότων καὶ τῶν συνακόλουθων ἐγγράφων· ἀναγκαστικὰ ὅμως ὑπάρχουν ἐπικαλύψεις ἢ καὶ ἀναπόφευκτα ἑτεροχρονισμένες ἀναφορές.

Μία ἄλλη δυσκολία προέκυψε ἀπὸ τὴν χρῆσι κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα τῶν διπλῶν ἡμερολογίων. Στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη ἔχει ἐπικρατήσῃ τὸ γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο, ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα ἔχει παραμείνει στὸ ἰουλιανό. Τὸ γεγονός αὐτὸ φέρνει κάποια σύγχυσι. Ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ὅλα τὰ ἔγγραφα ἀκολουθοῦν τὸ ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο, ἂν καὶ ὄχι πάντα, γιὰτὶ ἐνίοτε τὸ ταχυδρο-

μεϊο μεταχειρίζεται τὸ γρηγοριανό. Οἱ ἐπιστολὲς πού ἔρχονται πρὸς τὸν Schliemann ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ φέρουν ἡμερομηνία σύμφωνα μὲ τὸ γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὅταν ἀλληλογραφεῖ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος χρησιμοποιεῖ τὸ ἰουλιανὸ καὶ ὅταν ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸ ἐξωτερικὸ χρησιμοποιεῖ συνήθως τὸ γρηγοριανό, ἀλλὰ καμιά φορὰ καὶ τὸ ἰουλιανό. Στὸ ἡμερολόγιό του χρησιμοποιεῖ μόνο τὸ γρηγοριανό. Στὸ παρὸν κείμενο κατεβλήθη προσπάθεια ὥστε νὰ γίνετα ἀντιληπτὴ ἡ ἡμερομηνία πού ἀντιστοιχεῖ στὶς σημερινὲς συνθῆκες.

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Schliemann γιὰ νὰ ἀνασκάψει τὶς Μυκῆνες, ἡ ἴδια ἡ ἀνασκαφὴ καὶ τὰ ἐπακόλουθά της, ἀπασχόλησαν στὴν Ἑλλάδα τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ πολλὰ χρόνια, κι ἀκόμη ὡς σήμερα πολλὲς λεπτομέρειες δὲν εἶναι γνωστές.

Στὸ παρὸν κείμενο, πού βασίστηκε στὴν ἀρχειακὴ ἔρευνα, ἐμφανίζεται τὸ θέμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά, καὶ ἀναφαίνονται οἱ δυσκολίες καὶ ἡ μεγάλη εὐθύνη πού ἀνέλαβαν οἱ δύο φορεῖς ὥστε ἡ ἀνασκαφὴ νὰ γίνε σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους, νὰ περισωθοῦν τὰ εὐρήματα, καὶ συγχρόνως μὲ διπλωματία καὶ αὐστηρότητα νὰ χαλιναγωγεῖται συνεχῶς ὁ δύστροπος καὶ ἀπαιτητικὸς χορηγός. Τὴν εὐθύνη τοῦ ἐγχειρήματος τὴν ἔφεραν ἀρκετοί· τὸ βάρος τὸ σήκωσε τελικὰ μόνο ἓνας. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν λαμπρό.

Ἡ μελέτη αὐτὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς τὴ βοήθεια ἰδρυμάτων καὶ προσώπων πού τὴν στήριξαν μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τους.

Θερμὲς εὐχαριστίες ἀπευθύνονται:

Στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία:

τὸν Γενικὸ Γραμματέα, ἀκαδημαϊκὸ Βασίλειο Πετράκο, πού μοῦ παραχώρησε ἐλεύθερα τὸ πλούσιο ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας·

τὴν Ἰωάννα Νίνου, προϊσταμένη τοῦ ἀρχείου, πού διάβασε προσεκτικὰ ὅλα τὰ ἔγγραφα·

τὴ Χριστίνα Πήδουλα, πού δὲν κουράστηκε νὰ κάνει συνεχῶς διορθώσεις στὸ δύσκολο κείμενο.

Στὴν Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν:

τὴ Διευθύντρια τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης Μαρία Γεωργοπούλου καὶ τὴν προϊσταμένη τοῦ ἀρχείου Ναταλία Vogeikoff, πού ἀπλόχερα μοῦ ἔδωσαν πρόσβαση στὸ ἐξαίρετα ὀργανωμένο ἀρχεῖο Schliemann·

τὴ Λήδα Κωστάκη καὶ τὴν Ἐλευθερία Δαλεζίου, πού μὲ φιλοξένησαν στὸ καλαίσθητο περιβάλλον τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης καὶ μὲ ἐξυπηρέτησαν τόσες φορές.

Στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο:

τὸν Διευθυντὴ Νίκο Καλτσᾶ καὶ τὴν προϊσταμένη τῆς Προϊστορικῆς Συλ-

λογῆς Λένα Παπάζογλου, πὸ μὲ τόση προθυμία μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ συμβουλευτῶ τὸ πολύτιμο τμῆμα τοῦ Ἀρχείου Σταματάκη πὸ βρίσκεται στὴν κατοχὴ τοῦ Μουσείου· ἰδιαίτερα στὴν Λένα Παπάζογλου γιὰ τὶς πολλὲς ἐποικοδομητικὲς συζητήσεις·

τὴν Ἑλένη Μωράτη καὶ τὴν Μαρία Χιδίρογλου γιὰ τὴν πρόθυμη παραχώρηση φωτογραφιῶν ἀπὸ τὸ πλούσιο φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τοῦ Μουσείου.

Στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν:

τὴ Διευθύντρια τῶν Ἀρχείων Φωτεινὴ Τομαῆ, πὸ εὐχαρίστως μοῦ ἔδωσε πρόσβαση στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου.

Στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο γιὰ τὴν πρόθυμη παραχώρηση φωτογραφιῶν.

Στὸ Münchner Stadtmuseum γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς ὑδατογραφίας τοῦ C. W. von Heideck.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ἀπευθύνονται στὴν Ἐπη Παυλίδου-Πρωτονοταρίου γιὰ τὴν εὐγενικὴ παραχώρηση τῆς φωτογραφίας τοῦ ἔξωφύλλου.

Εὐχαριστίες ἐκφράζονται ἐπίσης στὴν Ἡλέκτρα Ἀνδρεάδη γιὰ τὴ φροντίδα μὲ τὴν ὁποία περιέβαλε τὴ δημοσίευση αὐτὴ καὶ στὴ Λούση Μπρατζιώτη γιὰ τὴν ἐξαίρετη μορφή τῆς ἔκδοσης.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1870. Πρώτες επαφές τοῦ Schliemann μὲ τὴν Ἑλλάδα

*Ἄνευ τοῦ Ὀμήρου οἱ ἥρωϊκοὶ ἐκεῖνοι χρόνοι
οἴχοντο ἐν τῇ σκιᾷ - ἦσαν σκιὰ - καὶ ἄνευ τοῦ
Σημάννου μῦθος*

Ἰ. Ἰσιδωρίδης Σκυλίσης, ἐν Σμύρνη 27 Ἰανουαρίου 1872*

Ὁ Schliemann ἐπισκέφθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὶς Μυκῆνες τὸ 1868 καὶ τὴν ἴδια χρονιὰ τὴν Τροία. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν οἱ δύο αὐτὲς θέσεις βρέθηκαν στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἐνδιαφερόντων του. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ὅλοι θαύμαζαν τὸ κλασικὸ ἰδεῶδες, ἐκεῖνος αἰσθανόταν τὴ μεγάλη ἔλξη γιὰ τὴν προϊστορία καὶ γιὰ τοὺς τόπους ποὺ συνδέονταν μὲ τοὺς μυθικοὺς καὶ ἥρωϊκοὺς χρόνους. Καὶ στοὺς δύο στόχους του στάθηκε τυχερὸς κι ἔφερε στὸ προσκῆνιο τὴν ἔρευνα τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας. Κινήθηκε συνεχῶς ἀνάμεσα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὴν Ἑλλάδα, προσπαθώντας μὲ πολλὰ χρήματα ἀλλὰ καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους τρόπους, κυρίως ὅμως μὲ ἐπιμονή, νὰ ἐπιτύχει τὶς ἀδειες ἀνασκαφῆς.

Σὰν γνήσιος κοσμοπολίτης ποὺ ἦταν, μὲ τὴν πραγματικὴ ἔννοια τῆς λέξης, μετέφερε τὶς γνώσεις του καὶ τὶς ἀνακαλύψεις του στὶς μεγάλες πρωτεύουσες τῆς Εὐρώπης ἀποζητώντας συνεχῶς τὴ δόξα καὶ τὴν ἀναγνώριση. Ἡ καρδιά του ἦταν πάντα στὴν Γερμανία, γι' αὐτὸ καὶ χάρισε ἐκεῖ τὴν τρωικὴ συλλογὴ, παρόλο ποὺ συχνὰ κατηγοροῦσε τοὺς Γερμανοὺς, πικραμένος ποὺ δὲν πῆρε τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας· τελικὰ ὅμως, κατὰ κάποιον τρόπο, ρίζωσε στὴν Ἑλλάδα, ὅπου βρίσκονται τὸ μόνον πραγματικὸ σπίτι του καὶ ὁ τάφος του.

Ἦδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1870 ὁ Schliemann εἶχε περιλάβει στὰ σχέδιά του τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν.

* Ἀρχεῖο Schliemann B 67, 32. Ἰωάννης Ἰσιδωρίδης Σκυλίσης ἢ Σκυλίσης (1819-1890). Λόγιος καὶ ποιητὴς ἀπὸ τὴ Σμύρνη. Διευθυντὴς τῶν ἐφημερίδων *Ἀμάθεια* τῆς Σμύρνης καὶ *Ἡμέρα* τῆς Τεργέστης, μεταφραστὴς σημαντικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, ὅπως τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, τοῦ Μολιέρου κ.ἄ.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1870 ἔγραψε ἀπὸ τὸ Παρίσι στὸν Στέφανο Κουμανούδη, Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας¹. τοῦ ἀνέφερε τὴν πρόθεσή του νὰ ἀνασκάψει τὶς Μυκῆνες καὶ ζητοῦσε διάφορες πληροφορίες: ἂν θὰ τοῦ ἔδινε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴν ἄδεια, ἂν θὰ ἔχει τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν εὐρημάτων, ἂν θὰ τοῦ δοθεῖ ἔνοπλος συνοδεία γιὰ τὴν ἀσφάλειά του, ποῖο εἶναι τὸ καθεστὼς ἰδιοκτησίας τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν κτλ. Ζητοῦσε ἐπὶ πλέον τὴ γνώμη τοῦ Κουμανούδη γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Schliemann εἶχε ἤδη διαμορφώσει τὴ γνώμη πὸς οἱ βασιλικοὶ τάφοι βρισκόνταν μέσα στὴν ἀκρόπολη, πράγμα τὸ ὁποῖο ἐπρόκειτο νὰ ἐπαληθευτεῖ ἀργότερα².

Μέσα στὸν Φεβρουάριο ἄρχισε, καθὼς φαίνεται, τὶς πρῶτες ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἄδειας, ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία. Στις 26 Φεβρουαρίου 1870 γράφει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὸν Frank Calvert – διπλωμάτη, ἐρασιτέχνη ἀρχαιολόγο, συλλέκτη καὶ συνεργάτη του στις ἔρευνες στὸ Hisarlik – ὅτι ζήτησε ἀπὸ τὸ ἀρμόδιο ὑπουργεῖο ἄδεια ἀνασκαφῆς ἀλλὰ ὅτι πῆρε ἀρνητικὴ ἀπάντησις: “I got a negative answer for they want to excavate themselves; but for want of means they will never succeed”³. «Θέλουν νὰ κάνουν μόνοι τους ἀνασκαφές, ἀλλὰ δὲν θὰ πετύχουν τίποτε γιὰτὶ δὲν ἔχουν τὰ μέσα». Στὴ φράσις αὕτη ἐκφράζεται ἡ πικρία του ἀλλὰ καὶ ὁ σαρκασμὸς γι’ αὐτὸ τὸ φτωχὸ κράτος ποὺ δὲν μπορεῖ ν’ ἀνταποκριθεῖ στις ἀνάγκες τῆς ἔρευνας. Συχνὰ διαφαίνεται στὴν ἀλληλογραφία ὁ κυκλοθυμικὸς χαρακτήρας τοῦ Schliemann καὶ ἡ ἰδιότυπη στάσις του ἀπέναντι στις ἑλληνικὰς ἀρχές: ἡρεμῆ καὶ συμφιλωτικὴ ὅταν περιμένει κάτι, ἀπότομη καὶ προσβλητικὴ, περιφρονητικὴ κάποτε, ὅταν συναντᾷ ἐμπόδια στὰ σχέδιά του.

Στις 22 Μαρτίου 1870 γράφει ἐπίσης στὸν ἀδελφὸ του ὅτι δὲν πῆρε τὴν ἄδεια νὰ ἀνασκάψει τὶς Μυκῆνες καὶ ἔχει τὸ ἐλεύθερο νὰ σκάψει μόνο στὸ νησιὸς Θηρασίαν κοντὰ στὴ Θήρα⁴.

1. Στέφανος Ἀ. Κουμανούδης (1818-1899). Γραμματέας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἀρχαιολόγος, ἐπιγραφικὸς, λεξικογράφος, κριτικὸς καὶ ποιητὴς, ὑπῆρξε πολυγραφώτατος. Ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τοῦ χρόνου του στὴ συστηματικὴ φροντίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, συνέβαλε στὴν ἰδρύσις μουσείων καὶ ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν, ἐνδιαφέρθηκε ἐνεργὰ γιὰ τὴν προστασίαν καὶ ἀξιοποίησιν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Διεξήγαγε ἀνασκαφὰς στὸ Ἀσκληπιεῖο, τὴ Στοὰ τοῦ Εὐμένους, τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ, τὸ Ὀλυμπεῖο, τὴ Στοὰ τοῦ Ἀττάλου, τὸ θέατρο τοῦ Διονύσου, τὸν Κεραμεικὸν, τὸ Σούνιον. Ὑπῆρξε μιὰ μεγάλη μορφή τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ ἄφησε πλούσιον ἔργον, κυρίως ἐπιγραφικὸν καὶ λεξικογραφικόν.

2. Μυλωνᾶς 1972, 234*- 238*.

3. Ἀρχεῖον Schliemann BBB 29, 23.

4. Αὐτόθι BBB 29, 39.

Στις 24 Μαρτίου 1870 έζητησε καί πάλι από τόν Γενικό Έφορο τών Αρχαιοτήτων Παναγιώτη Εύστρατιάδη⁵ τήν άδεια νά ανασκάψει στις Μυκῆνες. Τήν αίτησή του υπέβαλε ως άμερικανός πολίτης, ιδιότητα γιά τήν όποία καυχιόταν συχνά· γιά νά ένισχύσει όμως τή θέση του καί νά δημιουργήσει ευνοϊκή προδιάθεση στον άποδέκτη, αναφέρει ότι έχει έλληνίδα σύζυγο⁶.

Στό ήμερολόγιό του ό Schliemann σημειώνει ότι πλησίασε τόν Εύστρατιάδη μέσφ του ύπουργού τών Έκκλησιαστικῶν (Ministre du Culte) Άνδρέα Αύγερινου⁷. Η έπιθυμία του ήταν νά διενεργήσει τισ ανασκαφές, νά κρατήσει τό ήμισυ τών εύρημάτων γιά τόν έαυτό του αλλά νά μείνουν αυτά στην Άθήνα, σέ σπίτι πού θ' αγοράζε γι' αυτό τόν σκοπό. Άλλά τοῦτο δέν στάθηκε δυνατό, γιατί σύμφωνα μέ τόν νόμο οτιδήποτε βρίσκεται σέ δημόσια γη άνήκει στο κράτος. Τελικά μετά από τήν κατηγορηματική άρνηση δέχθηκε – “j'ai enfin consenti” – νά κάνει ανασκαφές μόνο γιά τή δόξα – “seulement pour la gloire” – καί, συμπληρώνει, θα άρκεστῶ στην εύχαρίστηση πού αυτές μοῦ προσφέρουν “et à me contenter du plaisir que j'éprouve à les faire”. Η τελευταία αυτή παρατήρηση εκφράζει ένα πολῦ προσωπικό συναίσθημα. Η φιλοδοξία τοῦ Schliemann είναι πολῦ μεγάλη, αλλά ίσως πάνω άπ' όλα είναι ή ίδια ή ανασκαφή καί ή ανακάλυψη αυτά πού τοῦ φέρνουν τή μεγαλύτερη ικανοποίηση⁸. Στή συνάντηση αυτή μέ τόν Εύστρατιάδη άποφασίστηκε – σημειώνει ό Schliemann – νά φύγουν μαζί στις 13/25 Άπριλίου γιά τισ Μυκῆνες. Ήταν σχεδόν βέβαιος ότι θα άποκτοῦσε τήν άδεια καί σκεπτόταν νά ξεκινήσει τισ ανασκαφές στο τέλος Άπριλίου⁹.

Ό Schliemann στην άλληλογραφία του αναφέρει τήν έρευνα στις Μυκῆνες σάν τετελεσμένο γεγονός. « Άνέλαβα ανασκαφές σέ μεγάλη κλίμακα στην άκρόπολη καί στον θησαυρό τοῦ Άτρέως στις Μυκῆνες», γράφει από τήν Άθήνα στις 6 Άπριλίου 1870 (25/3/1870) στο Παρίσι στον Polynice Beaugain, διαχειριστή

5. Παναγιώτης Εύστρατιάδης (1815-1888). Σύμβουλος καί Άντιγραμματεῦς (1858-1883) τής Αρχαιολογικής Έταιρείας. Σπούδασε στην Ελλάδα καί τή Γερμανία έλληνική καί λατινική φιλολογία καί έπιγραφική. Έφορος τών Αρχαιοτήτων τό 1863, Γενικός Έφορος άπό τό 1864, μετά τόν θάνατο τοῦ Πιπτάκη. Υπήρξε σημαντική προσωπικότητα τοῦ 19ου αί. καί τό έργο του ως Γενικοῦ Έφόρου είναι μεγάλο. Στα χρόνια του ιδρύθηκε τό Μουσείο τής Άκροπόλεως καί τό Έθνικό Μουσείο. Μεθοδικός καί ακριβολόγος, τηροῦσε λεπτομερές *Ήμερολόγιο Ύψηρεσίας* καί περιλήψεις τών ενεργειῶν τής Γενικής Έφορείας, σήμερα πολύτιμες πηγές γιά τή μελέτη τής αρχαιολογικής έπιστήμης καί τήν ιστορία της.

6. Εύστρατιάδης, *Ήμερολόγιο* 123, Μυκῆναι πρ. 1876, 24 Μαρτ. 1870, 476.

7. Άνδρέας Αύγερινός (†1899). Πολιτευτής Ήλείας. Διετέλεσε πολλές φορές ύπουργός καί πρόεδρος τής Βουλῆς.

8. Αρχείο Schliemann A 13, 60· Meyer 1953, 340 σημ. 316· Meyer 1962, 86 σημ. 41.

9. Meyer 1953, 327 σημ. 229.

της περιουσίας του. Ένα παρόμοιο γράμμα απευθύνεται και στον αδελφό του. Λίγο αργότερα, στις 9/21 Ἀπριλίου 1870, επιστρέφοντας από τα Δαρδανέλλια προς Πειραιά γράφει πάλι στον Beaugain ότι επειδή οι ανασκαφές στις Μυκῆνες δὲν ἐπρόκειτο ν' ἀρχίσουν πρὶν ἀπὸ τὶς 25 Ἀπριλίου ἐπωφελήθηκε νὰ πάει στὴν Τροία γιὰ μιὰ μικρὴ ἔρευνα¹⁰. Τὴν ἴδια μέρα, λίγο πρὶν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Τρωάδα, γράφει στὸν Ernest Renan ὅτι οἱ ανασκαφές στις Μυκῆνες μετὰ ἀπὸ συνεννόηση μὲ τὸν Γενικὸ Ἐφορο Παναγιώτη Εὐστρατιάδη θ' ἀρχίσουν στις 2 Μαΐου¹¹. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς προσωπικότητος τοῦ Schliemann ὅτι στοὺς παραλήπτες τῶν ἐπιστολῶν του δίνει διάφορες ἡμερομηνίες πού σχετίζονται μὲ τὴν ἔναρξη τῶν ανασκαφῶν, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει στὰ χέρια του οὐσιαστικὰ τὴν ἄδεια. Στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Renan δὲν διστάζει μάλιστα νὰ περιαιτολογήσει: «Ἐγὼ ὑποσχεθεὶ στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ... νὰ κάνω ανασκαφές στις Μυκῆνες ...». Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε ζητήσει τίποτε, κι ἐπομένως δὲν ὑπῆρχε ὑπόσχεσις, ἀλλὰ ὁ Renan ἦταν σημαντικὸ πρόσωπο, ἡ γνώμη του εἶχε βαρύτητα καὶ προφανῶς ὁ Schliemann ἤθελε νὰ τὸν ἐντυπωσιάσει μὲ τὶς ἐνέργειές του.

Τὰ σχέδια ὅμως ἀνατράπηκαν λόγω τῆς ἀνασφάλειας πού ἐπικρατοῦσε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ στὴν ἑλληνικὴ ὑπαιθρο: τὸ ἐπεισόδιο στὸ Δῆλεσι εἶχε λάβει χώρα ἀκριβῶς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1870.

Στις ἀρχές Ἀπριλίου 1870, πιθανότατα μετὰξὺ 4 καὶ 7 τοῦ μηνός, ἡ συμμορία Ἀρβανιτάκη συνέλαβε τὸν δρόμο τοῦ Μαραθῶνα καὶ τελικὰ ἐξετέλεσε μιὰ ὁμάδα ἀγγλῶν περιηγητῶν. Τὸ ἐπεισόδιο, γνωστὸ ὡς «σφαγὴ τοῦ Δῆλεσι» ἀπὸ τὸν τόπο τῆς ἐκτέλεσις, συνεκλόνησε τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχε πολὺ κακὴ ἀπήχησις στὸ ἐξωτερικόν. Ληστείες στὴν ὑπαιθρο συνέβαιναν συχνά. Ὁ Schliemann εἶχε ἐκφράσει καὶ ἄλλοτε ἀμφιβολίες ἂν θὰ μπορούσε νὰ ἐργαστεῖ ἤσυχα στις Μυκῆνες¹².

Τὰ ἐμπόδια πού προέκυψαν σχετικὰ μὲ τὶς ανασκαφές τῶν Μυκηνηῶν μετὰ ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτό, ἀναφέρει ὁ Schliemann σὲ διάφορες ἐπιστολές: στὸν Frank Calvert¹³, στὸν ἀδελφὸ του¹⁴, καθὼς καὶ στὸν «Πρόεδρο τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας»¹⁵. Μὲ τὸν τίτλο αὐτὸ ἔννοεῖ ὄχι τὸν Πρόεδρο τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας – Académie française – πού ἦταν τότε ὁ Victor Baltard, ἀλλὰ τὸν Ernest Renan,

10. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 29, 48, 50.

11. Αὐτόθι BBB 29, 53-59 καὶ 111-115· Meyer 1953, 168 ἐπ. 131.

12. Meyer 1953, 167 ἐπ. 129.

13. Αὐτόθι 133 ἐπ. 169.

14. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 29, 64.

15. Meyer 1953, 163 ἐπ. 131.

πὸ ἥδη ἀναφέρθηκε, Πρόεδρο τῆς Académie des Inscriptions et Belles Lettres, γνωστὸ συγγραφέα καὶ φιλόμαχον, μὲ τὸν ὁποῖον συνδεόταν φιλικά.

Ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς τὰ σχόλια ἦταν λακωνικά. «Ἀνεβλήθη», σημειώνει ἀπλὰ ὁ Εὐστρατιάδης στὸ *Ἡμερολόγιο*. Βέβαια ἡ λέξη «ἀνεβλήθη» σημαίνει ὅτι τὸ θέμα δὲν εἶχε λήξει οὔτε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Στὴν Ἀθήνα ὁ Schliemann τακτοποίησε καὶ τὶς ὑποθέσεις πὸν ἀφοροῦσαν τὴν πολυάριθμη ἀλληλογραφία του. Γνωρίζοντας ὅτι δὲν θὰ βρῆσκαται στὶς Μυκῆνες, ἔγραψε στὶς 14 Ἀπριλίου 1870 στὸν διευθυντὴ τοῦ Ταχυδρομείου τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ ζήτησε νὰ στέλλονται οἱ ἐπιστολές του στὴ Γαλλία: 6, place Saint Michel, στὸ Παρίσι καὶ τοῦ ἐξηγεῖ πὸς εἶναι ἀναγκασμένος νὰ ἀναβάλλει τὶς ἀνασκαφές «... εἰς εὐτυχέστερους καιροὺς διότι τὸ τοῦ Μαραθῶνος γεγονός ἐτάραξε τὰς ψυχὰς πάντων»¹⁶. Ἀλλὰ τὴν ἴδια μέρα γράφει στὸν «Ἐντιμότατο κύριο Λεονάρδο» καὶ μὲ μεγάλη εὐγένεια τὸν παρακαλεῖ νὰ στέλλει τὶς ἐπιστολές του στὴν Ἀθήνα, στὸ *Ξενοδοχεῖο τῆς Ἀγγλίας*. Τὸ γεγονός ὅτι δύο διαφορετικὲς διευθύνσεις γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἀλληλογραφίας προτείνονται τὴν ἴδια μέρα σὲ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα δημιουργεῖ ἀπορία, ἀλλὰ ἴσως πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ κι αὐτὸ στὶς ἰδιορρυθμίες τοῦ Schliemann. Διάφορες πράξεις πὸν φαίνονται ἀνακόλουθες ἔχουν συχνὰ ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸν ἴδιο καὶ ἐξηηρετοῦν κάποιο σκοπὸ. Ὁ Λεονάρδος τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας τοῦ Ναυπλίου¹⁷.

Ἐφόσον δὲν μποροῦσε νὰ ἐργασθεῖ στὶς Μυκῆνες, ὁ Schliemann ἀναχώρησε γιὰ τὴν Τρωάδα καὶ ξεκίνησε τὶς μεγάλες ἀνασκαφές στὴν Τροία. Ἡ προσμονὴ ὅμως τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἄδειας δὲν ἐπρόκειτο νὰ τὸν ἐγκαταλείψουν.

16. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 29, 60.

17. Αὐτόθι BBB 29, 60.

1871-1872. Αίτηση για άνασκαφές

Στις 18 Ἰανουαρίου 1871 ἀπευθύνει ἐπιστολή πρὸς τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο καὶ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, στὸ ὁποῖο ὑπαγόταν τότε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, καὶ ζητᾷ τὴν ἄδεια νὰ κάνει ἀνασκαφές «εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος [δὲν ὀνομάζει οὐδέν]¹⁸, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ κρατήσῃ τὰ ἀρχαῖα ἐν τῇ οἰκίᾳ του». Στὴν ἐπιστολή του αὐτὴ προτείνει νὰ ιδρύσῃ μουσεῖο γιὰ τὶς ἀρχαιότητες ποὺ θὰ ἀνακαλύψει καὶ νὰ μὴν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὶς ἐξάγει ἀπὸ τὴ χώρα. Δὲν ἐπανέρχεται στὴν παλαιὰ ἀπαίτηση ὅτι τὸ ἥμισυ τῶν εὐρημάτων θὰ τοῦ ἀνήκει. Ἐμφανίζεται καὶ πάλι ὡς ἀμερικανὸς πολίτης «νυμφευθεὶς Ἑλληνίδα», ποὺ ἔχει σκοπὸ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἑλλάδα¹⁹.

Ἐπιστολὴ I

(II Πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ὑπουργικὸν | Συμβούλιον) | (I Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κ.τ.λ. σεβαστὸν Ὑπουργεῖον) | ἐν Ἀθήναις 18 Ἰανουαρίου | ,αωοα' Κύριε Ὑπουργέ

Ὁ εὐσεβᾶστος ὑπογεγραμμένος, πολίτης τῶν Ὀμοσπόνδων πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, πρὸ καιροῦ νυμφευθεὶς Ἑλληνίδα, Ἀθηναίαν τὴν πατρίδα, καὶ προτιθέμενος νὰ κατοικήσω ἐνταῦθα ἐν τῇ περιφήμῳ κατὰ τὰς ἀρχαιότητας πρωτεύουσῃ τῆς Ἑλλάδος ἔχω διακαῆ πόθον νὰ ἐνεργήσω δι' ἰδίων μου ἐξόδων ἀνασκαφὰς εἰς διάφορα μέρη πρὸς ἀνακάλυψιν ἀρχαιοτήτων.

Ἐπιθυμῶ ὅμως πρὸς τοῦτο νὰ μοι παραχωρηθῇ τὸ δικαίωμα, ἵνα ἐν τῇ οἰκίᾳ μου ἀνιδρύσω μουσεῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου νὰ ἐναποθέσω τὰς ἀνακαλυφθησομένας διὰ τῶν ἀνασκαφῶν μου ἐπὶ ἰδίᾳ δαπάνῃ ἀρχαιότητας, χωρὶς νὰ ἔχω τὸ δικαίωμα καὶ νὰ ἐξάγω αὐτὰς ἐκτὸς τοῦ κράτους. Ἄν δὲ ὁ τόπος, ἔνθα πρόκειται νὰ ἐνεργήσω ἀνασκαφὰς, τύχῃ ᾧν ἰδιοκτησία ἰδιώτου τινός, τότε νὰ μοι ἐπιτραπῇ τὸ δικαίωμα μετὰ τὴν ἀγορὰν αὐτῶν νὰ κάμω ἀνασκαφὰς ἀνεξαιρέτως πανταχοῦ, ἐκτὸς τῶν τόπων, οἵτινες εἶναι ἔθνικοί.

18. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 142, πρ. 533, 23 Ἰαν. 1871, 476/1.

19. Ἀρχεῖο Schliemann B 66, 10. Πρόκειται γιὰ ἰδιόχειρο προσχέδιο τοῦ Schliemann τῆς ἐπιστολῆς ποὺ ἔστειλε στὸ Ὑπουργεῖο. Προφανῶς εἶχε προσπαθήσει ἄρκετὰ ὥστε νὰ συντάξῃ ἕνα ἱκανοποιητικὸ κείμενο, γι' αὐτὸ καὶ ξαναδιαβάζοντάς το σημειώνει στὸ τέλος "ausgezeichnet" – ἐξαιρετικό! Τὸ ἔγγραφο εἶναι γραμμένο σὲ ἡμίκλαστο. Ἐπάνω δεξιὰ ἀναγράφεται ἡ διεύθυνση «Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτλ. σεβαστὸν Ὑπουργεῖον» μὲ τὴν ἔνδειξη I καὶ ἐπάνω ἀριστερὰ ἡ διεύθυνση «Πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ὑπουργικὸν Συμβούλιον» μὲ τὴν ἔνδειξη II. Στὸ δεξιὸ τμήμα τῆς σελίδος βρίσκεται τὸ κείμενο ἐνῶ ἀριστερὰ ἡ ἐπισημείωση «μία μὲ I ἑτέρα μὲ II». Εἶχε ἐπιλέξει δύο διαφορετικὲς προσφωνήσεις γιὰ τὸ Ὑπουργεῖο. Ἡ σημείωση «μία μὲ I καὶ ἑτέρα μὲ II» σημαίνει ὅτι πιθανότατα εἶχε ἀπευθύνει δύο ἐπιστολές, μία στὸ Ὑπουργεῖο καὶ μία στὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο.

Μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ | Ἐρρίκος Σχλιέμανν | Ausgezeichnet.
[Στὸ περιθώριο]: μία μὲ I | ἑτέρα μὲ II.

Ἐκ μέρους τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξε συνέχεια στὴ νέα αὐτὴ πρόταση.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Schliemann μὲ τὸν σκοπὸ πρᾶγματι νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἑλλάδα, εἶχε ἀγοράσει ἓνα οἰκόπεδο στὴν ὁδὸ Πανεπιστημίου, ἐκεῖ ὅπου θὰ κτίσει ἀργότερα τὸ Ἴλιου Μέλαθρον, καὶ εἶχε ἔρθει σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα Ernst Ziller²⁰, τὸν ὁποῖο γνώριζε ἀπὸ ἄλλοτε. Ἡ οἰκοδόμησις ὅμως τοῦ κτιρίου θὰ καθυστερήσει γιὰ διαφόρους λόγους, ἐν μέρει καὶ οἰκονομικούς. Πάντως στὰ χρόνια αὐτά, 1871-1872, ὁ Schliemann ἀναπτύσσει ἐπαφές μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία καὶ ἀποκτᾷ κατὰ κάποιον τρόπο τὸν χαρακτήρα «παράγοντος». Ὁ δήμαρχος Ἀθηναίων ζητᾷ τὴ συνδρομὴ του γιὰ τὴν ἀνέγερση θεάτρου στὴν Ἀθήνα²¹: παρακολουθεῖ ἐπίσης τὰ ἀρχαιολογικὰ πρᾶγματα, ὅπως τὶς προθέσεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας νὰ «καθαρίσει τὸν ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν χῶρον τῆς ἀκροπόλεως ... καὶ τὸν μεταξὺ τῶν δύο θεάτρων χῶρον»²².

Στὶς 16 Νοεμβρίου 1872 ἐξελέγη τακτικὸ μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας²³. Ἐτακτοποίησε τὴ συνδρομὴ του καὶ ἔδωσε καὶ μιὰ συμβολικὴ δωρεὰ 100 δρχ., ὅχι ἰδιαίτερα γενναιοδωρῆ σὲ σύγκριση μὲ ὅσες διευκολύνσεις εἶχε σκοπὸ νὰ ζητήσῃ²⁴.

Μὲ τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶχε ἀναπτύξει ἰδιαίτερα φιλικὲς σχέσεις. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς προσκλήσεις, τὸν συμβουλευόταν συχνὰ γιὰ διάφορα ἀρχαιολογικὰ θέματα καὶ δὲν δίσταζε νὰ τοῦ ἐκφράζει τὸν θαυμασμό του. Ὄταν ἐξελέγη ἐταῖρος, στὸ εὐχαριστήριον γράμμα του πρὸς τὸν Κουμανούδη ὑπογράφει «ὁ ὑμέτερος θαυμαστής Ἐρρίκος Σχλιέμανν». Ἀργότερα, ζητώντας πληροφορίες γιὰ τὸν Ἀντίοχο, γιὸ τοῦ Σελεύκου, τοῦ γράφει ἀπὸ τὴν Τροία στὶς 6/18 Μαρτίου 1873 «Περισπούδατε φίλε Καθηγητὰ Κουμανούδη ... Βεβαιῶ ὑμᾶς ὅτι πάσχω ἀπὸ νοσταλγίαν διὰ τὰς Ἀθήνας διότι κατοικεῖ ἐκεῖ ὁ κύριος Κουμανούδης»²⁵.

20. Ἐρνέστος Ziller (1837-1923). Γερμανὸς ἀρχιτέκτων ποὺ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑλλάδα, βοηθὸς τοῦ Hansen στὴν ἀνέγερση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Στὸν Ziller ὀφείλονται πολλὰ διάσημα νεοκλασικὰ κτίρια στὴν Ἑλλάδα καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸ Ἴλιου Μέλαθρον, τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο, τὸ Δημαρχεῖο στὴν Ἐρμούπολη κ.ἄ.

21. Ἀρχεῖο Schliemann B 66, 286.

22. Αὐτόθι B 66, 327.

23. Αὐτόθι B 67, 335.

24. Αὐτόθι BBB 31, 354.

25. Αὐτόθι BBB 32, 60.

1873. Νέες αιτήσεις για άνασκαφές. Μυκῆνες, Ὀλυμπία

Στις ἀρχές Ἰανουαρίου 1873 ὁ Schliemann ἐπανῆλθε στὴν ὑπόθεση τῶν Μυκηνῶν μὲ μιὰ συγκεκριμένη πρόταση πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι: ζητοῦσε τὴν ἄδεια νὰ κάνει ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες καὶ στὴν Ὀλυμπία, νὰ κρατήσῃ τὰ εὐρήματα ὡς ἰδιοκτησία του μέχρι τὸν θάνατό του, ὅποτε μαζί μὲ τὴν τρωικὴ συλλογὴ νὰ περιέλθουν στὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ νὰ στεγασθοῦν σὲ μουσεῖο πού θὰ φέρει τὸ ὄνομά του καὶ πού θὰ χρηματοδοτήσῃ ὁ ἴδιος διαθέτοντας τὸ ποσὸ τῶν 200.000 φράγκων. Ὁ Εὐστρατιάδης σημειώνει ἀκριβῶς τὴν πρόταση αὐτῆ²⁶ καὶ συμπληρώνει «Ἀπάντησις ὅτι οὐχὶ εὐχερῆς ἡ ἄδεια κατὰ τοὺς ὅρους ἔνεκα τοῦ νόμου» (σ. 51). Αὐτὴ εἶναι ἡ προσωπικὴ ἐκτίμησις τοῦ Εὐστρατιάδου, ἡ ὁποία καὶ προδικάζει τὴν ἐπίσημην ἄρνησιν. Τὴν αἴτησίν του ὁ Schliemann εἶχε ἀπευθύνει στὸν Δημήτριον Καλλιφρονᾶ, ὑπουργὸ τότε τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως²⁷, τὸν ὁποῖον σὲ διάφορες ἐπιστολὰς ἀποκαλεῖ λανθασμένα καὶ ἀπρόσεκτα «Καλιφουρνᾶ»²⁸.

Ἐπιστολὴ II

Πρὸς | Τὸ Σεβαστὸν Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

Κύριε Ὑπουργέ

Ἀποκατασταθεὶς ἐν Ἀθήναις καὶ νυμφευθεὶς ἐνταῦθα Ἑλληνίδα ἐργάζομαι ἀδιαλείπτως ὑπὲρ τῆς δόξης τῆς Ἑλλάδος καὶ μέχρι μὲν τοῦδε ἡσυχολήθην εἰς ἀνασκαφὰς ἐν Τροίᾳ, ὅπου μάλιστα ἔφθασα εἰς θαυμάσια ἀποτελέσματα· διότι ηὐτύχησα ν' ἀνακαλύψω τὴν ἀληθινὴν θέσιν τῆς Ἰλίου καὶ λαμπρὰ ἐρείπια αὐτῆς καὶ πλῆθος μέγα ἀρχαιολογικῶν πραγμάτων παντοίων, ἐξ ὧν κατήρτισα συλλογὴν μοναδικὴν εἰς προϊστορικὰ πράγματα, ὡς ἕκαστος ἰδίῳι ὄμμασι δύναται νὰ πεισθῇ ἐλθὼν εἰς τὴν οἰκίαν μου, ὅπου κεῖνται κατατεταγμένα· προσεχῶς δὲ θὰ δημοσιεύσω περὶ αὐτῶν καὶ τῆς ἐν Τροίᾳ ἀνασκαφῆς μου ἴδιον σύγγραμμα βαρῦτομον.

Ἡ ἐν Τροίᾳ ἀνασκαφή μου θὰ διαρκέσῃ εἰσέτι πέντε ἕως ἕξ μῆνας· ὅσα δὲ περίεργα πράγματα εὐρὼ θὰ μεταφέρω ὡς καὶ πρότερον ἐποίησα, εἰς Ἀθήνας.

26. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιον* 185, πρ. 316, 12 Ἰαν. 1873, 416/1.

27. Δημήτριος Καλλιφρονᾶς (1842-1902). Πολιτευτὴς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, διετέλεσε ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (25/12/1872-9/2/1874).

28. Ἀρχεῖο Schliemann G, Miscellaneous Box 1, 1873, 224. Πρόκειται γιὰ πιστὸ ἰδιόχειρο ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς πού ἐστάλη στὸν ὑπουργό.

Μετὰ δὲ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν Τρωϊκῶν ἀνασκαφῶν ἐπιθυμῶ νὰ γείνω χρήσιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνασκάπτων τὰς Μυκῆνας καὶ τὴν Ὀλυμπίαν πρὸς διαλεύκανσιν τῆς παναρχαιοτάτης ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος.

Διὸ παρακαλῶ νὰ μοὶ δοθῇ ἡ ἄδεια παρὰ τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἀνασκαφὴν ὅλου τοῦ ἐδάφους τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Ὀλυμπίας δι' ἰδίᾳς δαπάνης, ἀλλ' ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ μείνουν αἱ εὐρηθησομέναι ὑπ' ἐμοῦ ἀρχαιότητες ἰδιοκτησία μου ἕως τοῦ ἐμοῦ θανάτου· ἔπειτα δὲ νὰ γείνουν ὁμοῦ μεθ' ὅλης τῆς ἐμῆς Τρωϊκῆς συλλογῆς ἀρχαιοτήτων, ἰδιοκτησία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καὶ νὰ μετατεθοῦν εἰς ἓν ἐν τῷ ὀνόματί μου κτισθισόμενον ἰδιαιτέρον μουσεῖον, πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ ὁποίου ὑποχρεοῦμαι νὰ κληροδοτήσω ἐν τῇ ἐμῇ διαθήκῃ διακοσίας χιλιάδας φράγκων· πρὸς ἐκπλήρωσιν δὲ τῶν ἄνω εἰρημένων δίδω συμβόλαιον ἔγγραφον.

Ἐρρίκος Σχλίεμανν | Διδάκτωρ Φιλοσοφίας.

Στὴν ἐπίσημη αὐτὴ αἴτηση ἀναφέρεται ἡ τρωϊκὴ συλλογὴ. Ὁ «θησαυρὸς τοῦ Πριάμου» δὲν εἶχε ἀκόμη ἀνακαλυφθεῖ, ὁ Schliemann ὅμως στὴν Ἀθήνα εἶχε ἤδη συγκροτήσῃ μιὰ τέτοια συλλογὴ μὲ ἀντικείμενα ποῦ κατὰ διαστήματα εἶχαν ἐξαχθεῖ παράνομα ἀπὸ τὴν Τροία. Τοῦτο διαφαίνεται ἀπὸ τὴν πυκνὴ ἀλληλογραφία του τὸ 1872 μὲ ἀνθρώπους του στὴν Τρωάδα, τὸν ἐπίσημο μεταφραστὴ Νικόλαο Δίδυμο καὶ τὸν πρόξενο τῆς Ἑλλάδος Γεώργιο Δοκό²⁹, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ κοφίνια ποῦ περιέχουν ἀρχαιότητες καὶ ποῦ πρέπει μὲ μυστικότητα νὰ φύγουν γιὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ κάποιον «γνωστὸ» πλοῖο καὶ χωρὶς φορτωτικὴ ἐπιστολή. Ὁ Δοκὸς ἐπισημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ τὸ ὄνομά του λόγῳ τῆς θέσεώς του.

Τὴν πρακτικὴ τῆς λαθραίας ἐξαγωγῆς ἀπὸ τὴν Τροία μὲ τὴ βοήθεια τῶν συνεργατῶν του συνέχισε καὶ ἀργότερα: τὸ 1873 φυγάδευσε διάφορες ἀρχαιότητες, κυρίως ὅμως τὸν λεγόμενον «θησαυρὸ τοῦ Πριάμου»³⁰. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὸ

29. Ἀρχεῖο Schliemann B 67, 116, 138, 140, 174· Traill 1988, 275· Allen 1999, 146.

30. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο διακινήθηκαν τὸ 1873 οἱ τρωϊκὲς ἀρχαιότητες εἶναι πολὺ γνωστὸς καὶ καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Schliemann καὶ ἀπὸ τὴ βιβλιογραφικὴ ἔρευνα. Στὸ Ἀρχεῖο Schliemann βρισκονται τὰ ἀντίγραφα τῶν ἐπιστολῶν ποῦ ὁ ἴδιος ὁ Schliemann ἀπηύθυνε σὲ διάφορους ἀποδέκτες, καθὼς καὶ ἡ εἰσερχόμενη πρὸς αὐτὸν ἐπιστολογραφία (BBV 32, 189, 336, 338, 367, 437, 457, 474, 475· BBV 33, 71, 72· B 68, 225, 231, 254, 256, 287, 316). Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ ἀποστολὲς ἀρχαιοτήτων πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶχαν ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο. Μιὰ συγκεντρωτικὴ ἀποστολὴ ἔγινε στὸ τέλος Μαΐου καὶ ἄλλες συνεχίστηκαν ὅταν ὁ «θησαυρὸς τοῦ Πριάμου» βρισκόταν πιά στὴν Ἀθήνα. Μαζὶ μὲ ἀρχαιότητες ὁ Schliemann μετέφερε καὶ ἐργαλεῖα (χειράμαξες, λοστούς κλπ.), βέβαιος ὅτι θὰ τὰ χρησιμοποιήσει σὲ ἀνασκαφὲς στὴν Ἑλλάδα.

1882, όταν πιά είχε δωρήσει τὴ συλλογὴ του στὴ Γερμανία, ἔστειλε ἀρχαιότητες ἀπὸ τὴν Τροία στὴν Ἀθήνα, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες πῆρε στὴ συνέχεια μαζί του στὴ Γερμανία· τότε πάλι ἐμφανίζεται στὴν ἀλληλογραφία ὁ Δίδυμος³¹. Σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ὑπουργὸ Δημήτριο Καλλιφρονᾶ, χρονολογημένη 3/15 Ἰανουαρίου 1873, ὁ Schliemann ὑπενθυμίζει ὅτι περιμένει πάντα ἀπάντηση στὸ αἴτημά του. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ γίνεται λόγος καὶ γιὰ κάποιο παράσημο ποὺ τοῦ εἶχε «ὑποσχεθεῖ» ὁ ὑπουργὸς καὶ τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ δεχθεῖ διότι ὡς ἀμερικανὸς πολίτης δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ φέρει παράσημα³². Ἴσως μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Νέου Ἔτους ὁ Καλλιφρονᾶς, γνωρίζοντας τὴν ἄρνηση ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀκολουθήσει, τοῦ πρότεινε ἓνα παράσημο γιὰ νὰ τιμήσει κατὰ κάποιο τρόπο τὶς προθέσεις του.

Ὁ ὑπουργὸς ἀπάντησε ἐπισημῶς στὸν Schliemann στὶς 12 Ἰανουαρίου μὲ ἓνα εὐγενικὸ γράμμα: τὸν εὐχαριστεῖ καὶ τὸν συγχαίρει γιὰ τὴν πρότασή του, δέχεται μὲ χαρὰ νὰ ἔλθουν τὰ τρωικὰ εὐρήματα στὴν Ἑλλάδα – προφανῶς ἀγνοεῖ ὅτι ὀρισμένα ἔχουν ἤδη ἔλθει – καὶ μὲ κομπῶ τὸν τρόπο ἀποφεύγει ὅποια-δήποτε συγκεκριμένη ὑπόσχεση λέγοντας ὅτι τὸ θέμα ἴσως νὰ ἐξετασθεῖ ἀργότερα· σημειώνει ὅμως ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ δεχθεῖ τοὺς ὄρους ποὺ θέτει ὁ Schliemann³³.

Ἐπιστολὴ III

Ἀριθ. πρωτ. 316. | Διεκπ. 258. | Ἐν Ἀθήναις, τὴν 13 Ἰανουαρίου 1873 | Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος | Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς | Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως | Πρὸς | τὸν διδάκτορα Φιλοσοφίας κύριον Ἐρ. Σχλίεμανν.

Εἰς ἀπάντησιν τῆς Ὑμετέρας ἀναφορᾶς ἔγνωμεν νὰ ἐπιστείλωμεν Ὑμῖν τὸ νῦν εἶναι τάδε. Ἡ Ὑμετέρα ἐν Ἑλλάδι ἀποκατάστασις ἐξ ἀρχῆς ἐθεωρήθη ὡς ἔλεγχος τῆς πρὸς τὸν κλασικὸν τοῦτον τόπον ἀγάπης Ὑμῶν, ἥτις καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἤδη βεβαιουῖται!

Αἱ δι' ἰδίας ὑμῶν δαπάνης καὶ τῆ προσωπικῆ Ὑμῶν μεθέξει γινόμενα ἐν Τροίᾳ ἀνασκαφαὶ συνετέλεσαν καὶ εἰς τὸ νὰ βεβαιωθῇ ἡ ἀμφίβολος τέως θέσις τῆς πολλῆς ἐν τοῖς προϊστορικοῖς χρόνοις χώρας ἐκείνης, καί, διὰ τῶν ἀνευρεθέντων ὀπτῆς γῆς λειψάνων τῆς παναρχαίου ἐποχῆς, νὰ ἐπιχυθῇ φῶς οὐ μόνον εἰς τὴν τῆς κεραμευτικῆς ἀρχαιολογίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐπ' αὐτὰ εἰκαστικῶν τύπων, εἰς τὴν μυθολογίαν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἀναπλάσματα. Ἡ τῶν τοιούτων δὲ λειψάνων Ὑμῖν ὀφειλομένη μεταγωγὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα, πλουτίζουσα τὰς ἐν αὐτῇ συλλογὰς ἀρχαίων κειμηλίων, παρέχει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ πλειοτέρας τὰς ἐπιζη-

31. Traill 1995, 225.

32. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 31, 412.

33. Αὐτόθι B 68, 15.

τουμένας πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀφορμᾶς, καὶ τοῖς ἐπισκεπτομένοις τὴν χώραν Ἑμῶν τῆς τοιαύτης σπουδῆς θιασώταις περιέρχους πληροφορίας, ἀνθ' οὗ πολλὴ ὀφείλεται Ἑμῖν χάρις.

Ταῦτα δὲ πάντα σχόντες ὑπ' ὄψιν ἄσμενοι ἀνέγνωμεν τὴν μνημονευθεῖσαν καὶ πρὸς αὐτὰ σχετικὴν Ἑμῶν ἀναφορὰν καὶ σπουδαίως μελετῶμεν κατὰ ποῖον τρόπον εἶναι ἡμῖν δυνατὸν καὶ ἐπιτετραμμένον ὑπὸ τοῦ νόμου νὰ παράσχωμεν Ἑμῖν τὴν δι' αὐτῆς αἰτουμένην ἄδειαν ἀνασκαφῶν ἐν τε ταῖς Μυκῆναις καὶ τῇ Ὀλυμπίᾳ, ἐφ' οἷς προτείνετε ὅροις, ἐν οἷς ἡδέως καθορῶμεν ἀκμαίαν οὐ μόνον τὴν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἀφοσίωσιν Ἑμῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν σφόδρα φιλέλληνα ὑμῶν διάθεσιν.

Ἡ ἄδεια ἔσται πάντως ὑπὸ τοιοῦτον μόνον περιορισμόν, οἷος ἀπαιτεῖται ἵνα μὴ ἡ ἀποκλειστικότης ἀναστείλῃ τὴν ἀνάπτυξιν προσομοίων προθέσεων, ἃς δύναται μάλιστα νὰ προκαλέσῃ ἢ κατάδηλος γενησομένη ὑμετέρα ἀξίεπαινος φιλοτιμία· εἰς τὴν προκειμένην ὅμως ἄδειαν δύναται νὰ δοθῇ ἐν δέοντι καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις ἐπέκτασις.

Τὴν Ἑμετέραν περὶ τοῦ προκειμένου ἀπόφασιν θέλομεν ποιήσει Ἑμῖν γνωστήν, ἅμα αὕτη ὠρισμένως καταρτισθῆ, ἐν τούτοις ὅμως, ἐκτιμῶντες τὰς ἐνεργείας καὶ τὴν προαίρεσιν Ἑμῶν, δὲν θέλομεν νὰ ἀναβάλωμεν ἕως τότε τὴν πρὸς Ἑμᾶς ἔκφρασιν τῶν εὐχαριστιῶν ἡμῶν ἐπὶ τούτοις, καὶ νὰ συγχαρῶμεν συγχρόνως τῇ Ἑλλάδι, ὅτι διὰ τῆς γοητείας τοῦ βίου τῆς καὶ τῶν λειψάνων τῆς σοφίας καὶ τῆς φιλοκαλίας τῆς ἐλκύει εἰς ἑαυτὴν ἐπὶ πολλῇ ὠφελείᾳ τῆς ἀνδρας ἐργάτας τοῦ καλοῦ αὐτῆς μετὰ πλήρους καὶ τελείας ἀφοσιώσεως εἰς αὐτήν.

Ὁ Ὑπουργός. | Δ. Σ: Καλλιφρονᾶς

Μαζὶ μὲ τὴν ἀπάντησιν τοῦ ὑπουργοῦ ὁ Schliemann εἶχε καταχωρήσει στὸ ἀρχεῖο του καὶ ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ νόμου περὶ ἀρχαιοτήτων³⁴. Τὸ ἀπόσπασμα προφανῶς εἶχε στείλει ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης, γιατί ἀναγνωρίζεται ὁ γραφικὸς του χαρακτήρας στὸν τίτλο. Ὁ Καστόρχης φρόντιζε πάντα νὰ καθοδηγῆ τὸν Schliemann³⁵. Ἡ πολυπόθητη ἄδεια δὲν χορηγήθηκε καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ γέμισε τὸν Schliemann μὲ πικρία.

34. Ἄρθρα 61-64 Περὶ δικαιωμάτων ἰδιοκτησίας ἐπὶ ἀρχαιοτήτων βλ. *Γενικὴ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων: Συλλογὴ ἀρχαιολογικῶν νόμων, διαταγμάτων καὶ ἐγκυκλίων*, ἐν Ἀθήναις 1892, 9-30· Πετράκος 1982, 123-141.

35. Ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης (1815-1889) ἦταν σύμβουλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (1858-1863, 1867-1880, 1882, 1884-1889). Τὸ 1881 χρημάτισε καὶ Πρόεδρος. Ἦταν καθηγητὴς τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Ἀρχαιολογιῶν. Στενὸς φίλος τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε καλὴ συνεργασία στὴν Ἐταιρεία, καὶ τοῦ ὑπουργοῦ Ἰωάννη Βαλασόπουλου.

Τὸν Φεβρουάριο ἀναχώρησε γιὰ τὴν Τρωάδα γιὰ μιὰ νέα – τὴν πὸ λαμπρὴ – ἀνασκαφικὴ περίοδο. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔγραψε στὸν Beauvain ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ὁ φθόνος στὴν Ἀθήνα τὸν ἔχουν ἀηδιάσει τόσο, ὥστε θὰ ἐγκατασταθεῖ πιά μόνιμα στὸ Παρίσι. Δὲν παραλείπει νὰ σχολιάσει περιφρονητικὰ τοὺς Ἕλληνες, «τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς πού εἶναι τόσο φτωχοὶ ὥστε δὲν ἔχουν τὰ μέσα νὰ κάνουν ἀνασκαφές μόνιους τους κι ὅμως ὁ ἔθνικός τους ἐγωισμὸς δὲν τοὺς ἀφήνει νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἔρευνα σὲ κάποιο ξένο, ἔστω κι ἂν πρόκειται αὐτὸς νὰ τοὺς χτίσει ἓνα ὀλόκληρο μουσεῖο...», «*Ces gens-là sont trop pauvres pour faire des fouilles eux-mêmes...*»³⁶. Τὴν ἀπογοήτευση προσπαθεῖ νὰ μετριάσει ὁ στενὸς του φίλος Émile Burnouf, διευθυντὴς τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς³⁷. Σὲ μιὰ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ στὸ ἀρχεῖο Schliemann³⁸ τὸν παροτρύνει νὰ μὴν παίρνει κατὰ γράμμα τὰ λόγια τοῦ Εὐστρατιάδη, ὁ ὁποῖος ὡς Γενικὸς Ἐφορὸς ἔχει εἰδικὸ λόγον νὰ ἐκφράζει μιὰ συγκεκριμένη ἀρνητικὴ ἀποψη· στὴ συνέχεια τὸν προτρέπει ν' ἀφήσει τὴν πρότασή του νὰ πάρει τὸν δρόμον της, χωρὶς νὰ βιάζει τὰ πράγματα. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις – κατὰ τὸν Burnouf – θὰ θέσει προσεχῶς τὸ γενικότερον θέμα τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ γνώμη τοῦ Εὐστρατιάδη θὰ ἔχει μεγάλη βαρῦτητα. Ἐν τῷ μεταξύ, καταλήγει ὁ Burnouf, «νὰ λάβετε τὰ μέτρα πού εἴπαμε γιὰ τὶς ἀρχαιότητες πού θὰ βρεῖτε στὴν Τροία, νὰ φροντίσετε νὰ τὶς φέρετε ἐδῶ – στὴν Ἑλλάδα – καὶ νὰ σιγουρευθεῖτε ὅτι θὰ ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ τὶς ἐξάγετε ὅποτε θέλετε». Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ χρονολογεῖται στὸ 1873, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἡμερομηνία. Τὸ πιθανότερον εἶναι ὅτι ἔχει γραφεῖ τὸν Ἰανουάριον ἢ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους αὐτοῦ, μετὰ ἀπὸ τὴν ἄρνησιν τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησις. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὑπῆρχε δυσκολία γιὰ τὴ χορήγησιν ἀδειῶν ἀνασκαφῆς σὲ ξένους καὶ ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ κινεῖται γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας. Ὁ Burnouf ἐνδιαφέρεται νὰ μποροῦν νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὰ τρωικὰ εὐρήματα μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι κάποτε ἴσως νὰ καταλήξουν στὸ Λοῦβρον.

Γιὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀδειας ὁ Schliemann σύντομα θὰ καταστρώσει ἓνα καινούργιον σχέδιον. Στις 9/21 Μαρτίου 1873 ἀπευθύνει ἀπὸ τὴν Τροία τὸ αἴτημά του κατ' εὐθεῖαν στὴν ἑλληνικὴ Βουλὴ³⁹. ἐξηγεῖ τὶς προθέσεις του ἐπισυνάπτοντας τὴν αἴτησίν του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον· δικαιολογεῖ τὴν αἴτησιν πρὸς τὴ Βουλὴ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ὑπουργός, κωλύμενος ἀπὸ τὸν νόμον περὶ ἀρχαιοτήτων, ἀπέρριψε τὸ αἴτημά του περὶ ἀνασκαφῆς στὶς Μυκῆνες καὶ τὴν Ὀλυμπία, ἐλπί-

36. Meyer 1953, 223 ἐπ. 198.

37. Ὁ Émile Burnouf ἦταν διευθυντὴς τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὰ χρόνια 1867-1875.

38. Ἀρχεῖον Schliemann B 68, 1.

39. Meyer 1953, 224 ἐπ. 200. Ἀρχεῖον Schliemann BBB 32, 46.

ζει όμως ότι η Βουλή θα μπορέσει να τον μεταπείσει. Με γλαφυρό τρόπο καταλήγει: «... τὸ Μέγα Ἑλληνικὸν Ἔθνος δὲν δύναται νὰ στερηθῆ ταύτης τῆς κορωνίδος τῆς δόξας αὐτοῦ». Ἐννοεῖ φυσικὰ ὅτι δὲν θὰ πρέπει ἡ Ἑλλάς νὰ στερηθεῖ τὴν τρωικὴ συλλογὴ του· εἶναι κι αὐτὸ ἓνα ἐπιχείρημα γιὰ νὰ τοῦ δοθεῖ ἡ ἄδεια ἀνασκαφῆς στὶς Μυκῆνες καὶ τὴν Ὀλυμπία.

Μαζὶ μὲ τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ὑπουργὸ ὁ Schliemann ἔχει καταχωρήσει καὶ ἓνα πρόχειρο σημεῖωμα⁴⁰, σχέδιο τῆς ἐπιστολῆς πὺ ἔστειλε στὴ Βουλή, καὶ δὲν παραλείπει νὰ τονίσει τὶς ἐπιτυχίες του πιστεύοντας ὅτι αὐτὸ θὰ βοηθήσει· «Γράφω ἀπὸ τὴν Τρωάδα ὅπου ἡ ἑλληνικὴ δύναμις ἐδοξάσθη ...». Δὲν ἔχει γράψει τὸ σημεῖωμα ὁ ἴδιος, κάποιος τὸν ἔχει καθοδηγήσει σχετικὰ ὑποδεικνύοντας τὸ κείμενο· τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Καστόρχη, τοῦ ὁποῦ ἀναγνωρίζεται ὁ γραφικὸς χαρακτήρας. Τὸ σημεῖωμα δὲν φέρει ἡμερομηνία, ἀλλὰ εἶναι ἀσφαλῶς σύγχρονο μὲ τὴν ἐπίσημη ἐπιστολὴ του πρὸς τὴ Βουλή.

Ἐλπίζοντας ὅτι τελικὰ θὰ ἐπιτύχει μιὰ εὐμενὴ ἀπόφαση, ἀναφέρει συχνὰ στὶς ἐπιστολές του ὅτι τὰ εὐρήματα τῆς Τροίας θὰ τὰ κληροδοτήσει στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος⁴¹ καὶ μιᾶ κολακευτικὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, πιστεύοντας προφανῶς ὅτι ἡ ἴπια αὐτὴ συμπεριφορὰ ἐξυπηρετεῖ τὸν σκοπὸ του ἢ ἴσως εἶχε καλὴ διάθεση ἀπέναντι στοὺς Ἑλληνας αὐτὸ τὸ διάστημα, ἐπειδὴ ἀντιμετώπιζε δυσκολίες μὲ τοὺς Τούρκους.

Ο «ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΟΥ ΠΡΙΑΜΟΥ». Στὸ τέλος Μαΐου 1873, ὁ Schliemann ἀνακάλυψε στὴν Τροία τὸν λεγόμενο «θησαυρὸ τοῦ Πριάμου». Ἡ πιθανότερη ἡμερομηνία εἶναι ἡ 31 Μαΐου, ἀλλὰ πολὺτιμα ἀντικείμενα στὴν περιοχὴ ὅπου ἀνακαλύφθηκε ὁ θησαυρὸς εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται καὶ νωρίτερα⁴². Πάντως στὶς 31 Μαΐου πολὺ νωρὶς τὸ πρῶν παρουσιάστηκε, καθὼς φαίνεται, τὸ μεγαλύτερο εὐρημα καί, τὴν ἴδια μέρα, ἀργὰ τὸ ἀπόγευμα, ὁ Schliemann συγκέντρωσε ὅλα τὰ ἀντικείμενα, τὰ συσκεύασε καὶ τὰ ἔστειλε στὸ ἀγρόκτημα τοῦ Frederick Calvert, ἀδελφοῦ τοῦ Frank, μὲ τὴν παράκληση νὰ κρυφτοῦν ἐπιμελῶς⁴³.

40. Ἀρχεῖο Schliemann G, Miscellaneous Box 1, 1873, 223.

41. Meyer 1953, 227 ἐπ. 204, 230 ἐπ. 208, 231 ἐπ. 209· Ἀρχεῖο Schliemann BBB 32, 336 καὶ 338.

42. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 32, 367· Μυλωνᾶς 1986, 157.

43. Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Schliemann πρὸς τὸν Frederick Calvert ἀναφέρεται λανθασμένα ὡς ἡμερομηνία τῆς ἀποστολῆς ἡ 30 Μαΐου (Meyer 1936, 132 ἐπ. 35). Ἡ παραδρομὴ αὐτὴ ἔχει σχολιασθεῖ καὶ ἀνασκευασθεῖ (ἐνδεικτικὰ Traill 1988 (1), 274 σημ. 8).

Τὸ χρονικὸ τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀνακάλυψης καὶ τῆς διακίνησης τοῦ θησαυροῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πολλὰς πηγές: ἀναφέρεται στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Schliemann, σὲ πολλὰ ἔγγραφα στὸ ἀρχεῖο Schliemann, καὶ ἔχει ἀποτελέσει τὸ θέμα πολλῶν μελετῶν⁴⁴. Ἡ διεξοδικὴ ἀνάλυση τῶν γεγονότων εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς μελέτης, ἀλλὰ ἐνδιαφέρει ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἐπιπτώσεις πού εἶχε στὶς σχέσεις τοῦ Schliemann μὲ τὸ ἑλληνικὸ κράτος.

Κατὰ τὸ διάστημα πού βρισκόταν στὴν Τροία, ὁ Schliemann διατηροῦσε ἀλληλογραφία μὲ τὸν Στέφανο Κουμανούδη καὶ τὸν εἰδοποίησε σχεδὸν ἀμέσως γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ θησαυροῦ⁴⁵ παρακαλώντας τον νὰ τηρήσει τὸ γεγονὸς μυστικὸ τοῦ πρότεινε μάλιστα νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν Τροία καὶ νὰ γυρίσουν μαζὶ στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Κουμανούδης δὲν ἔκανε αὐτὸ τὸ ταξίδι. Ὁ Schliemann ἀφοῦ τακτοποίησε τὶς ὑποθέσεις του ἀναχώρησε, ὅπως εἶχε προγραμματίσει, ἀπὸ τὴν Τροία στὶς 19 Ἰουνίου καὶ ἔφθασε στὴ Θεσσαλονίκη. Στὶς 22 Ἰουνίου βρισκόταν στὴν Ἀθήνα καὶ κάλεσε τὸν Εὐστρατιάδη νὰ δεῖ τὸν θησαυρό⁴⁶.

44. Ἐνδεικτικὰ Traill 1988 (1)· Traill 1988 (2)· Easton 1994· Traill 1995· Βασιλικοῦ 2001.

45. Μυλωνᾶς 1986, 154 κέ.

46. Ἡ ἐπιστολὴ-πρόσκληση τοῦ Schliemann πρὸς τὸν Εὐστρατιάδη ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Μυλωνᾶ (Μυλωνᾶς 1986, 169):

Ἐντιμότατε Κύριε Καθηγητά, | (10 Ἰουνίου 1873)

Ἀναχωροῦντι εἰς Τροίαν μοὶ συμβουλεύσατε νὰ φέρω πολλὰ ἀγάλματα· ἔφερον δέ τι καλεῖτερον ἀπάντων τῶν ἀγαλμάτων, διότι ἔφερον τὸν θησαυρὸν τοῦ Πριάμου, τὸν ὁποῖον ἀφίνω τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει μετὰ τὸν θάνατόν μου· ἔφερον καὶ πάλιν 54 κιβώτια καὶ κοφίνια μετὰ ἀνεκτιμῆτων τρωϊκῶν ἀρχαιοτήτων καὶ εἶμαι εὐελπις ὅτι θέλετε νῦν μένει εὐχαριστημένος μετ' ἐμοῦ. Παρακαλεῖσθε δὲ πολὺ νὰ τιμήσητε ἡμᾶς σήμερον κατὰ τὴν μίαν μ. μ. ἵνα ἴδῃτε τὸν θησαυρόν. | Διαμένω μετὰ διακεκριμένης ὑπολήψεως. | Κυριακῆ. | Σχλιέμαν.

Ἡ ἡμερομηνία 10 Ἰουνίου ἔχει προσεθεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ διαφορετικὸ γραφικὸ χαρακτῆρα στὸν ὁποῖο ὁ Μυλωνᾶς ἀναγνωρίζει τὸν Εὐστρατιάδη. Δὲν εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι ἀπευθύνεται σ' αὐτόν. Τὴν προσφώνηση «Ἐντιμότατε κύριε καθηγητά» χρησιμοποιεῖ ὁ Schliemann ὅταν γράφει στὸν Κουμανούδη, τὸν Εὐστρατιάδη ἀποκαλεῖ «Γενικὸ Ἐφορο», πού ἦταν καὶ ὁ σωστὸς σημαντικὸς του τίτλος. Ἐπίσης εἶναι ἀπίθανο ὁ Εὐστρατιάδης νὰ εἶχε ζητήσῃ στὸν Schliemann νὰ φέρει ἀγάλματα ἀπὸ τὴν Τροία· δὲν ὑπῆρχε τέτοια οἰκειότητα ἀνάμεσα στοὺς δύο ἄνδρες. Ἀντίθετα ὁ Schliemann εἶχε στενὲς φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸν Κουμανούδη, ὅπως ἤδη ἔχει ἀναφερθεῖ, καὶ ἀνάμεσά τους θὰ μπορούσε νὰ ἔχει λεχθεῖ κάτι παρόμοιο. Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Schliemann θὰ ἔστειλε δύο ἐπιστολὲς μία στὸν Γενικὸ Ἐφορο καὶ μία στὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κουμανούδη θὰ διασώθηκε στὸ ἀρχεῖο τῆς Ἐταιρείας. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης ὁ Κουμανούδης νὰ ἔδωσε στὸν Εὐστρατιάδη γιὰ κάποιον λόγο ἐπιστολὴ πού ἀπευθυνόταν στὸν ἴδιο.

Ὁ Εὐστρατιάδης προσεκλήθη πράγματι σὺς 10 Ἰουνίου ἀλλὰ δὲν εἶδε τὸν «θησαυρὸν» τὴν ἴδια μέρα, ἀπήντησε ὅμως ἀθημερὸν ὀρίζοντας τὶς ὄρες ποῦ τὸν ἐξυπηρετοῦν γιὰ τὴν ἐπίσκεψη⁴⁷. σημειώνει τὸ γεγονός στὸ *Ἡμερολόγιο Υψηρασίας*⁴⁸: «Ὁ Schliemann ἐπιστρέψας ἐκ τῶν ἐν Τρωάδι ἀνασκαφῶν προσκαλεῖ ἐγγράφως (10 Ἰουν.) τὸν Ἔφορον ἵνα ἴδῃ τὸν θησαυρὸν τοῦ Πριάμου, ὃν ἐκόμισεν εὐρών. Βάρβαρος τρόπος αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἔφορον ἐπισκεφθέντα τὸν λεγόμενον τοῦ Πριάμου θησαυρὸν, παρόντος τοῦ καθ. Landerer»⁴⁹.

Ὁ Εὐστρατιάδης εἶναι φανερὰ ἐνοχλημένος ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη. Ἡ δυσερμήνευτη φράση «Βάρβαρος τρόπος ... πρὸς τὸν Ἔφορον ...» ὑποδηλώνει ὅτι πιθανὸν ὁ Schliemann νὰ ὑπῆρξε ἀνάγωγος ἢ ὑπερβολικὰ ἀλαζών. Ὅπωςδήποτε ὁ Εὐστρατιάδης φαίνεται δυσανεκτικὸς ἤδη καὶ μόνο ἀπὸ τὴν πρόσκληση: ἡ ἔκφραση «τὸν θησαυρὸν ὃν ἐκόμισεν εὐρών» εἶναι ἀρκετὰ ἐπιβαρυντικὴ γιὰ τὸν Schliemann καὶ εἶναι φυσικὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Εὐστρατιάδης, ὡς Γενικὸς Ἔφορος, ἀποδοκιμάζει τὸ γεγονός ὅτι ἔφθασαν λαθραῖα ἀρχαιοτήτες στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιδεικνύονται σὲ διαφόρους. Τὸν «θησαυρὸ τοῦ Πριάμου» ἀναφέρει πολὺ περιληπτικὰ στὸ *Ἡμερολόγιο*⁵⁰.

Τὸ θέμα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν δὲν ἔχει ἀκόμη συζητηθεῖ στὴ Βουλὴ καὶ ὁ Schliemann τηρεῖ μιὰ στάση συγκρατημένη. Διαβεβαιώνει τὸν Εὐστρατιάδη ὅτι θὰ ἀφήσει τὴν τρωικὴ συλλογὴ μετὰ θάνατον στὸ «ἑλληνικὸν ἔθνος» καὶ σὺς 10 Ἰουλίου γράφει στὰ Δαρδανέλλια στὸν πρόξενο Γεώργιο Δοκό «... ἀπέπεμψα ἀπάσας τὰς σπουδαίας ἀρχαιοτήτας κρυφίως εἰς τὴν Ἑλλάδα πεπειθῶς ὅτι θὰ συντελέσουν τὰ μέγιστα εἰς τὴν δόξαν τῆς καὶ θὰ ἐλκύσουν εἰς αὐτὴν ἑκατοντάδας χιλιάδων ξένων ... Κατὰ τὸν μέλλοντα χρόνον θέλω σκάψει ἐν Ἑλλάδι ...».

47. Ἀρχεῖο Schliemann B 68, 188, 10 Ἰουν. 1873:

Ἐντιμότητε κύριε Schliemann

Χαίρω πολὺ μαθὼν ἐκ τῆς ὑμετέρας ἐπιστολῆς τὸν πλοῦτον τῶν ἀρχαιοτήτων, ὧς ἐκομίσατε ἐκ Τροίας καὶ πρὸ πάντων διὰ τὸν θησαυρὸν, ὃν λέγετε τοῦ Πριάμου. Λυποῦμαι δὲ ὅτι κατὰ τὴν ὥραν, ἦν μοι ὠρίσατε, ἵνα λάβω τὴν εὐχαρίστησιν ὅπως ἴδω καὶ ὑμᾶς ἐπανελθόντας καὶ τὸν θησαυρὸν, ὃν ἐκομίσατε, δὲν μοι εἶναι δυνατὸν. Ἐλπίζω δέ, ὅτι ἐὰν σημειώσω ἐνταῦθα, ὅτι δύναμαι ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν ἀπὸ τῆς 9 μέχρι τῆς 12 π. μ. καὶ ἀπὸ τῆς 5 μέχρι τῆς 7 μ. νὰ τεθῶ εἰς τὰς ὑμετέρας διαταγὰς, δὲν θέλετε δυσκολευθῆ νὰ μοι ὠρίσητε μίαν ἐκ τῶν ὥρῶν τούτων. | Ἐν Ἀθήναις | 10 Ἰουν. 1873 | Εἰς τὰς ὑμετέρας | διαταγὰς πρόθυμος | Π. Εὐστρατιάδης.

48. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 197, 1873.

49. Ὁ Ξαβιέρος Landerer (1809-1885), μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἦταν γερμανὸς χημικός, καθηγητὴς τῆς Χημείας καὶ τῆς Φαρμακευτικῆς στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Συνδεόταν μὲ τὸν Schliemann καὶ εἶχε συνεργασθεῖ μαζί του γιὰ τὶς χημικὰς ἀναλύσεις σὲ ὀρισμένα εὐρήματα τῶν Μυκηνῶν.

50. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 32, 338.

Ἐνῶ γράφει αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴν περιμένει ἀκόμη ἀποστολὲς ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὴν Τρωάδα καὶ ἐλπίζει γιὰ τὴν ἄδεια ἀνασκαφῆς στὴν Ὀλυμπία καὶ τὶς Μυκῆνες⁵¹.

Στὰ τέλη Ἰουνίου 1873 γίνεται λόγος στὸ *Ἡμερολόγιο Ὑπηρεσίας* ὅτι ἀπεστάλη καὶ συζητήθηκε στὴ Βουλὴ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Schliemann καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Ὑπουργείου πρὸς αὐτόν, συγχρόνως ὅμως – σημειώνεται – ὅτι καὶ ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἔχει παρόμοια αἴτηση, ἡ ὁποία ἐπίσης συζητεῖται. Ἡ γερμανικὴ Πρεσβεΐα εἶχε ὑποβάλει ἤδη ὑπόμνημα στὶς 25 Μαΐου ὅτι ἡ Γερμανία ἐπιθυμεῖ νὰ ἀνασκάψει μόνον στὴν Ὀλυμπία. Στὶς 25 Ἰουλίου τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν διαβιβάζει στὸ ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν σχέδιο σύμβασης τῶν δύο κυβερνήσεων, τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς γερμανικῆς, καὶ παρακαλεῖ νὰ γίνει σύσκεψις «μετ’ ἀρμοδίων προσώπων περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως». Τὰ ἔγγραφα ἐστάλησαν στὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο – τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας – «ἵνα γνωμοδοτήσει». Στὶς 4 Αὐγούστου τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο σὲ συνεργασία μὲ τὸν Γενικὸ Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων ἀποφάσισε τὴν γνωμοδότηση καὶ τὴν ὑπέβαλε. Στὶς 11 Αὐγούστου ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ζήτησε τὴν ἀπάντηση τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Στὶς 30 Αὐγούστου ἐπεστράφησαν τὰ ἔγγραφα μὲ τὶς σχετικὲς παρατηρήσεις⁵².

Ἔτσι ἀπὸ τὰ μέσα Ἰουλίου τοῦ 1873 περίπου ὁ Schliemann ἤξερε ὅτι ἡ Ὀλυμπία εἶχε χαθεῖ γι’ αὐτόν, πράγμα πού τὸν ἐξόργισε πολὺ⁵³.

Δὲν διστάζει νὰ ὁμολογήσει καὶ τὴν ἀπώτερη σκέψη του: ὅτι τὴν πρότασή του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο καὶ τὴ Βουλὴ περὶ προσφορᾶς στὴν Ἑλλάδα τῶν τρωικῶν ἀρχαιοτήτων θὰ τὴ μεταχειρίζοταν σὰν ὄπλο γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴν ἄδεια ἀνασκαφῆς στὴν Ὀλυμπία καὶ τὶς Μυκῆνες: “as a weapon against the Greek Government”, γράφει στὸν Charles Newton, διευθυντὴ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου⁵⁴. Τὸ ἴδιο γράφει λίγο ἀργότερα – 11/23 Ὀκτωβρίου – καὶ στὸν μητροπολίτη Θεόκλητο Βίμπο, συγγενὴ τῆς Σοφίας Schliemann, τὸν ὁποῖον εἶχε γνωρίσει ἄλλοτε στὴ Ρωσία καὶ ἦταν αὐτὸς πού ἀργότερα τοῦ

51. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 32, 437.

52. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 200, πρ. 5687, 25 Ἰουλ. 1873, 476: «... μετὰ σχεδίου τῶν ἄρθρων μεταβιβλημένων ὡς ἀπαιτῶσι τὰ συμφέροντα τῆς ἐλ. κυβερνήσεως ἔχοντας ὑποσημειώσει ἐν ἐκάστῳ ἄρθρῳ τὰ αἴτια τῶν μεταβολῶν».

53. Ἡ τελικὴ σύμβασις ὑπογράφηκε στὶς 25 Ἀπριλίου 1874. Ἀπὸ γερμανικῆς πλευρᾶς ὑπέγραψαν οἱ Emil von Wagner καὶ Ernst Curtius, ἀπὸ ἑλληνικῆς οἱ Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ Παναγιώτης Εὐστρατιάδης. Ὁ καθηγητὴς Ernst Curtius εἶχε στενὴ γνωριμία μὲ τὸν Schliemann. Ὁ Emil von Wagner ἦταν πρέσβυς τῆς Γερμανίας.

54. Meyer 1953, 235 ἐπ. 213.

σύστησε τὴ Σοφία: «Ἐφερον ἐνθάδε ἀπάσας τὰς τρωϊκὰς ἀρχαιότητας ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὰς ὡς ὄπλον κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἵνα ἀπαιτήσω τὴν ἄδειαν νὰ ἀνασκάψω τὴν Ὀλυμπίαν καὶ τὰς Μυκῆνας...»⁵⁵.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἄρνηση τῆς κυβέρνησης νὰ τοῦ ἐπιτρέψει τὴν ἀνασκαφὴν στὴν Ὀλυμπία, ὁ Schliemann θεώρησε τὸν ἑαυτό του ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κάθε ὑποχρέωση πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ αἰσθήματά του, γεμάτα ἀπογοήτευση ἀλλὰ καὶ μνησικακία, ἐκφράζει ἀνοικτὰ πρὸς τοὺς ἐπιστολογράφους του: τὸν Giuseppe Bianconi, καθηγητὴ τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας στὴν Μπολόνια⁵⁶, τὸν Friedrich Schlie, διευθυντὴ τοῦ Μουσείου στὸ Schwerin-Mecklenburg, ἢ τὸν Charles Newton· μάλιστα στοὺς δύο τελευταίους, καθὼς καὶ στὸν Giuseppe Fiorelli, διευθυντὴ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πομπηίας, ἀνακοινώνει ὅτι αἰσθάνεται τόσο πολὺ θιγμένος ἀπὸ τὴ στάση τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης ὥστε θὰ ἐγκαταλείψει τὶς Μυκῆνες, θὰ κάνει ἀνασκαφὴς στὴν Ἰταλία καὶ θὰ χαρίσει ἐκεῖ τὰ εὐρήματά του⁵⁷.

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐπιστολὲς ὁ Schliemann βεβαιώνει πὸς ἐνῶ ἡ Βουλὴ εἶχε σταθεῖ εὐνοϊκὴ ἀπέναντι στὸ αἴτημά του, τὸ Ὑπουργεῖο ὑπῆρξε ἀντίθετο· σημειώνει ἐπίσης ὅτι δὲν τοῦ παραχωρήθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας, ἐνῶ τοῦ ἔγινε πρόταση νὰ ἀνασκάψει στὶς Μυκῆνες, πράγμα ὅμως πού, ὅπως δηλώνει ὁ ἴδιος, δὲν ἐπιθυμεῖ πλέον. Δὲν εἶναι γνωστὸ ὡς ποιοὺ σημείο ἡ Βουλὴ ὑπῆρξε εὐνοϊκὴ. Στὰ Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1873 ἀναφέρεται ὅτι δύο βουλευτὲς, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν μνημονεύονται, ἕνας ἀπὸ τὴ Θήβα κι ἕνας ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, πρότειναν πράγματι νὰ ἐξετασθεῖ ἡ πρόταση Schliemann, ἀλλὰ τὸ θέμα αὐτὸ δὲν συζητήθηκε διόλου. Μάλιστα ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο βουλευτὲς προσέθεσε ὅτι ὁ ὑπουργὸς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως «ἐκωλύετο εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς ἀδείας διὰ δύο λόγους, πρῶτον ὅτι εταίρια Γερμανικὴ διὰ τῆς ἐνταῦθα Πρεσβείας ἐζήτησε τὴν ἄδειαν ἀνασκαφῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ, δεύτερον δέ, διότι ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος ἀπαγορεύει τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας ἐπὶ τοιούτων ἀντικειμένων»⁵⁸. Στὴ συνέχεια ἀναφέρεται ὅτι ὁ ὑπουργὸς ὑποσχέθηκε νὰ ὑποβάλει τὰ σχετικὰ ἔγγραφα γιὰ νὰ ἀποφασίσαι ἡ Βουλὴ «περὶ τοῦ ζητήματος τούτου». Δὲν διευκρινίζεται ἐὰν ἡ Βουλὴ θὰ ἀποφάσιζε μόνο γιὰ τὸ ζήτημα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλυμπίας ἢ καὶ γιὰ τὴν ὀλοκληρωμένη πρόταση Schliemann, καὶ δὲν ἀναφέρεται στὰ Πρακτικὰ ἐὰν τοῦ προτάθηκε τότε ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὶς Μυκῆνες. Εἶναι πιθανὸ ὅτι ὁ Schliemann

55. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 33, 191.

56. Meyer 1953, 233 ἐπ. 211.

57. Meyer 1936, 136 ἐπ. 38· Meyer 1953, 235 ἐπ. 212, 236 ἐπ. 213.

58. Πρακτικὰ Βουλῆς Α' Συνόδου, Ε' Περιόδου. Συνεδριάσις ΝΓ', 27 Ἰουνίου 1873, 416.

λόγῳ τῶν γνωριμιῶν πού καλλιεργοῦσε μὲ διαφόρους πολιτικούς, καὶ μάλιστα μὲ τὸν τότε πρόεδρο τῆς Βουλῆς Ἰωάννη Δηλιγιάννη, θὰ προσπάθησε νὰ ἐπηρεάσει τὴν ἀπόφαση, ἀλλὰ δὲν τὸ πέτυχε⁵⁹. Γραπτὴ ἀπάντηση στοῦ αἰτημά του ἴσως καὶ νὰ μὴν πῆρε ποτέ, κι αὐτὸ ἐξηγεῖ τὸ πικρόχολο σχόλιο πρὸς τὸν Βίμπο: «ἡ ἀναφορά μου ἀπερρίφθη μὲ τὴν σιωπὴν τῆς καταφρονήσεως». Ὅπως δὲ ἴσως ὅμως σύντομα θὰ φανεῖ ὅτι καθόλου δὲν ἀδιαφοροῦσε γιὰ τὸν χῶρο τῶν Μυκηνῶν.

ΕΞΑΓΩΓΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΩΝ ΤΡΩΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ. Στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα – Ὀκτώβριος 1873 – ὁ Schliemann προσβλέποντας στοῦ μέλλον, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ ἐξαγάγει τὶς τρωικὲς ἀρχαιοτήτες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα· εὐτυχῶς γι' αὐτόν, ἀκολουθώντας τὴ συμβουλὴ τοῦ Bugnouf, εἶχε λάβει τὴν πρόνοια νὰ δηλώσει τὴν εἰσαγωγή τους. Στὸ *Ἡμερολόγιο Ὑψηρεσίας* σημειώνεται τὴν 1η Νοεμβρίου 1873 ὅτι ὁ δήμαρχος Ἀθηναίων ἔστειλε στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων «5 δηλώσεις ἀρχαίων σταλέντων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κατὰ πέντε διαφόρους ἐποχὰς ὑπὸ τοῦ Ἑρ. Σχλιέμαν ... εἰς γυναικάδελφον Καστρωμένον, γενομένης εἰς τὴν δημαρχίαν ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὸν νόμον ἀπαιτουμένης προθεσμίας ...»⁶⁰.

Πρὶν ξεκινήσει ἐπισημῶς τὶς ἐνέργειες γιὰ τὴν ἐξαγωγή τῶν τρωικῶν ἀρχαιοτήτων, ὁ Schliemann ἀρχίζει νὰ προετοιμάζει τὸ ἔδαφος καὶ νὰ σχεδιάζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιτύχει τὸν σκοπὸ του. Ἐπειδὴ ὅμως πάντα ὑπάρχουν δυσκολίες σὲ μιὰ τέτοια ἐπιχείρηση, θέλει νὰ ἐξασφαλισθεῖ ὅσο εἶναι δυνατόν. Στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Βίμπο πού ἀναφέρθηκε πρὸ πάνω, ἀνακοινώνει ὅτι θὰ μεταφέρει τὶς ἀρχαιοτήτες στοῦ Παρίσι, ὅπου σκοπεύει νὰ ιδρύσει μουσεῖο καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ μεσιτεύσει στὸν «γαμβρὸ» του τὸν κύριο Λαμπρίδη, πού εἶναι ὁ «τύπος τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης», ὥστε νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐξαγωγή τῶν ἀρχαιοτήτων χωρὶς νὰ ἀνοιχθοῦν τὰ κοφίνια ὅπου αὐτὲς

59. Στὴν ἐφημερίδα *Αἰὼν* στίς 2 Ἰουλίου 1873, δημοσιεύεται ἓνα μικρὸ κείμενο, ὅπου μνημονεύονται δύο βουλευτές, ὁ Λουκάς Κατσίνας καὶ ὁ Δημήτριος Ράλλης – μετέπειτα ὑπουργοὶ – μὲ πρόταση τῶν ὁποίων ἡ Βουλὴ συνέστησε στὴν κυβέρνηση νὰ ἔλθει σὲ συμφωνία μὲ τὸν Schliemann ἀφοῦ προηγουμένως ἐξασφαλισθοῦν τὰ συμφέροντα τοῦ Δημοσίου. Δὲν διασαφηνίζεται γιὰ ποιὰ συμφωνία γίνεται λόγος, ἀν πρόκειται γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας ἢ τῶν Μυκηνῶν ἢ καὶ τῶν δύο. Ἡ ἐφημερίδα ἐπαινεῖ τὴ Βουλὴ γιὰ τὴν ἀπόφασή της αὐτὴ καὶ ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ κυβέρνηση θὰ συμμορφωθεῖ. Δὲν εἶναι γνωστὸ ὡς ποιοῦ σημείου εἶναι ἀκριβῆς ἡ πληροφορία ἢ ἂν ὁ Schliemann ἐξήσκησε κάποια ἐπιρροή στὴν ἐφημερίδα καὶ διατυπώθηκε ἡ εἴδηση μ' αὐτόν τὸν τρόπο.

60. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 208 πρ. 1541, 1 Νοεμβ. 1873.

ἔχουν τοποθετηθεῖ. Ἦχει κίολας σκεφθεῖ ὅτι ὁ ἀπλούστερος τρόπος εἶναι νὰ μαρτυρήσουν δύο καθηγητὲς πανεπιστημίου ἐνώπιον τῶν τελωνειακῶν ὑπαλλήλων πὸς τὰ κοφίνια περιέχουν πράγματι ἀρχαιότητες ἀπὸ τὴν Τρωάδα. «Ποτὲ δὲν θὰ σᾶς ζητοῦσα κάτι παράνομο», διαβεβαιώνει τὸν Βίμπο, τὸν παρακαλεῖ ὅμως νὰ μὴν πεῖ σὲ κανένα ὅτι τὰ ἀρχαῖα θὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Λαμπρίδης πὺ ἀναφέρεται ἐδῶ εἶναι πιθανότατα ὁ Ἰωάννης Λαμπρίδης, γιὰ τὸς ἀπὸ τὴ Ζαγορά, δωρητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1839-1891), ὁ ὁποῖος θὰ ἦταν πρόσωπο μὲ κάποια ἐμπροῆ στὸν δημόσιο τομέα⁶¹.

Στὶς 3 Ἰανουαρίου 1874 ὁ Schliemann ζητᾷ τὴν ἄδεια νὰ ἐξαγάγει «μέρος τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἐκόμισεν εἰς Ἀθήνας ἐκ τῆς Τρωάδος» καὶ ὑποβάλλει τὸ πιστοποιητικὸ εἰσαγωγῆς τοὺς⁶². Ὁ Εὐστρατιάδης δίνει στὸν τελῶνη Πειραιῶς τὴ σχετικὴ ἐντολὴ καὶ ἀναγγέλλεται στὸν Schliemann ἢ ἀπόφαση. Στὶς 14 Ἰανουαρίου ὁ Schliemann ζητᾷ νὰ πάρει καὶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα τρωικὰ ἀρχαῖα καὶ ἐπιπλέον τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἥλιου· καὶ πάλι ὁ Εὐστρατιάδης δίνει τὴν ἄδεια⁶³. Οἱ ἀρχαιότητες ὅμως δὲν ἐπρόκειτο νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, γιὰ τὶς 26 Μαρτίου τοῦ 1874, ἔπειτα ἀπὸ μιὰ σειρὰ γεγονότων γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνει λόγος πὸ κάτω, ὁ Εὐστρατιάδης ἀπέσυρε τὴν ἄδεια καὶ παρήγγειλε στὸν τελῶνη νὰ μὴν ἐπιτρέψει καμιὰ ἐξαγωγή.

Ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι παρόλη τὴν εὐαίσθητη θέση στὴν ὁποία βρισκόταν ὁ Schliemann καὶ τὶς ἐκκρεμότητες πὺ εἶχε στὴν Ἀθήνα, ὡς πραγματικὸς ἐπιχειρηματίας σκεφτόταν καὶ διάφορες ἄλλες συμφέρουσες λύσεις.

Ἔτσι, λίγο μετὰ ἀπὸ τὴν παραχώρηση τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλυμπίας στὴ Γερμανία, ἤδη τὸν Ἰούλιο τοῦ 1873, ἀποφάσισε νὰ πωλήσει τὸν «θησαυρὸ τοῦ Πριάμου» μαζί μὲ τὴν ὑπόλοιπη τρωικὴ συλλογὴ σ' ἓνα μεγάλο μουσεῖο, στὸ Λοῦβρο ἢ στὸ Βρετανικὸ, μὲ τὴ σκέψη ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ καθιερωνόταν παγκοσμίως καὶ συγχρόνως θὰ διέφευγε τὸν κίνδυνο νὰ ἔρθει σὲ διένεξη μὲ τὴν Τουρκία γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν εὐρημάτων, πράγμα ἀναπόφευκτο. Γιὰ τὴ μεγάλη αὐτὴ πώληση ἦρθε σ' ἐπαφὴ συγχρόνως καὶ μὲ τὴν Ἀγγλία καὶ μὲ τὴν Γαλλία, ἀλλὰ οἱ προσπάθειές του ὑπῆρξαν ἄκαρπες⁶⁴.

61. *Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἐυεργέτες καὶ δωρητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Α', 1837-1944. Ἀθήνα 2003, 102-103.

62. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 213, πρ. 20, 3 Ἰαν. 1874, 475/18.

63. Αὐτόθι 213, πρ. 222, 14 Ἰαν. 1874.

64. Fitton 1991, 11, 14· Amandry 1995, 60-61· Βασιλικῶ 2001, 86.

1874. Παράνομες ανασκαφές. Ἐπίσημη αἴτηση καὶ ἡ πρώτη ἄδεια

ΛΑΘΡΑΙΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ. Ἡ ἀνασκαφή ὅμως τῶν Μυκηνῶν ἦταν πάντα μιὰ σταθερὴ ἐπιδίωξη καὶ καθὼς ἀπομακρύνονταν ἄλλες προοπτικές, ὅπως μιὰ νέα ἔρευνα στὴν Τροία, ἡ ἀνάγκη τοῦ Schliemann γιὰ δράση γινόταν συνεχῶς πὸ ἐπιτακτικὴ. Ἀλλὰ οἱ προβλέψεις γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἄδειας γιὰ τὴν ἀνασκαφή τῶν Μυκηνῶν δὲν ἦταν καλές καὶ ὁ Schliemann τὸ ἐγνώριζε καλά.

Στὸ διάστημα αὐτὸ τῆς ἀναμονῆς, πού δὲν ἦταν βέβαιος γιὰ τὸν σωστὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔπρεπε νὰ κινηθεῖ, ὁ Schliemann εἶχε διάφορες ἐπαφές καὶ ἀσφαλῶς συμβουλευόταν τοὺς φίλους του πού ἦταν κοντὰ στὰ ἀρχαιολογικὰ πράγματα, ὅπως τὸν Βιγνούφ καὶ τὸν Κουμανούδη. Στις 9 Φεβρουαρίου 1874 ὁ Κουμανούδης τοῦ στέλνει τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο «πρὸς ὀδηγίαν σας», λέγοντας ὅτι ὑποθέτει πὸς ἡ κυβέρνησις θὰ δώσει τὴν ἄδεια ἀνασκαφῆς σ' ἓνα δημόσιο τόπο ὅπως τῶν Μυκηνῶν, ἐὰν αὐτὸς πού θὰ ἀνασκάψει δηλώσει ὅτι θὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὸν νόμο «κατὰ πάντα ὡς ὑμεῖς προτίθεσθε νὰ κάμετε». Τὸν συμβουλεύει νὰ γράψει μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα στὸ Ὑπουργεῖο⁶⁵.

Φίλε κύριε Σχλίεμανν,

Σὰς στέλλω τὸν Ἀρχαιολογικὸν Νόμον πρὸς ὀδηγίαν Σας. Βλέπω δὲ ἐν σελ. 19 (ἐν τῷ κεφαλαίῳ Δ, ἄρθρ. 103) ὅτι κτλ.

Ἀλλὰ ὑποθέτω, ὅτι ἡ Κυβέρνησις δύναται νὰ δώσῃ ἄδειαν ἀνασκαφῆς καὶ εἰς δημόσιον τόπον, οἷος εἶναι ὁ τῶν Μυκηνῶν, ὅταν ὁ μέλλον νὰ ἀνασκάψῃ ὑπόσχεται νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὸν νόμον κατὰ πάντα ὡς ὑμεῖς προτίθεσθε νὰ κάμητε. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἀφοῦ ἀναφερθῆτε κατὰ τοιοῦτο νόημα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, θὰ εὐρεθῇ εὐκόλος τρόπος συνεννοήσεως διὰ τὰς λοιπὰς λεπτομερείας.

Ἐρρώσθε. Ὁ φίλος Σας | Στέφανος Α. Κουμανούδης

Τῆ 9 Φεβρουαρίου 1874.

Στις 8 Φεβρουαρίου ὁ Schliemann γράφει στὸν Max Müller, καθηγητὴ τῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης, ὅτι γιὰ νὰ μπορέσει νὰ κάνει ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες θὰ πρέπει νὰ περιμένει ἓνα «καλὸ» ὑπουργεῖο στὴν Ἑλλάδα⁶⁶.

Στὸ *Ἡμερολόγιον Ὑπηρεσίας*, σὲ μιὰ σελίδα ὅπου συνοπτικὰ γίνεται λόγος γιὰ θέματα πού ἀπασχόλησαν τὸ «Ἀρχαιολογικὸ Τμῆμα» τοῦ Ὑπουργείου ἀπὸ

65. Ἀρχεῖο Schliemann B 69, 48.

66. Meyer 1962, 85.

9 Φεβρουαρίου έως 1 Ὀκτωβρίου 1874, ἀναφέρεται χωρὶς ἡμερομηνία: «Ἄδεια ζητηθεῖσα παρὰ τινος Schliemann ἵνα ἀνασκάψῃ τὰς Μυκῆνας καὶ νὰ κατεδαφίση τὸν ἐν Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν (διαγρ.: ἐνετικόν) φραγκικὸν πύργον δὲν ἐδόθη»⁶⁷. Στὴ συνέχεια ὁ Εὐστρατιάδης σημειώνει συγκεκριμένα στὸ *Ἡμερολόγιο* ὅτι στὶς 11 Φεβρουαρίου ὁ Schliemann «... δι' ἀναφορᾶς του ... ζητεῖ ἄδειαν πάλιν νὰ ἀνασκάψῃ ἐν Μυκῆναις, θεωρεῖ δὲ δίκαιον νὰ τοῦ δοθῶσι τὰ ἡμίσεια τῶν ἀνακαλυφθησομένων διὰ τὰς δαπάνας ἃς ἤθελε καταβάλει»⁶⁸. Ὁ Schliemann, παραβλέποντας τὶς συμβουλὲς τοῦ Κουμανοῦδη, ἐπιμένει στὸ θέμα τῆς μοιρασιᾶς γνωρίζοντας ὅτι ὁ νόμος τὴν ἀπαγορεύει, καὶ ὅτι ὁ Ἐφορος δὲν θὰ ὑποχωρήσει.

Στὶς 11/23 Φεβρουαρίου ὅμως, τὴν ἴδια μέρα ποὺ ἔστειλε τὴν ἀναφορὰ μὲ τὸ αἴτημα γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν καὶ χωρὶς νὰ περιμένει ἀπάντηση, ὁ Schliemann ἀναχωροῦσε γιὰ τὸ Ναύπλιο συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Burnouf καὶ τὴν κόρη του, ποὺ θὰ βοηθοῦσε ὡς σχεδιάστρια. Ἀπὸ τὸ Ναύπλιο πῆγε κατ' εὐθείαν στὶς Μυκῆνες, καὶ μεταξὺ 23 Φεβρουαρίου καὶ 4 Μαρτίου διενήργησε παράνομες δοκιμαστικὲς ἀνασκαφὲς ἐκεῖ, καὶ φυσικὰ ἀναγκάστηκε νὰ τὶς σταματήσει· «ἤρχισε νὰ ἀνασκάψῃ ἄνευ ἀδείας καὶ κατηγογήθη τὴν 16 ὑπὸ τοῦ νομάρχου ἐρωτῶντος ἂν ἔχη ἄδειαν». Ὁ ὑπουργὸς ἀντέδρασε ἀμέσως καὶ ἔδωσε διαταγὴ τηλεγραφικῶς νὰ σταματήσουν οἱ ἀνασκαφὲς καὶ νὰ κατασχεθοῦν τὰ ἀρχαῖα, ἐπιβεβαιώνοντας ὅτι στὸν Schliemann δὲν χορηγήθηκε ἄδεια. Ἀνάλογο τηλεγράφημα ἔστειλε καὶ ὁ Εὐστρατιάδης στὸν ἑπαρχο Ἄργους. Στὶς 17 Φεβρουαρίου/1 Μαρτίου ὁ Εὐστρατιάδης στέλνει μιὰ ἀναφορὰ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο ἐκφράζοντας τὴν ἐκπληξή του γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Schliemann στὶς Μυκῆνες, ἀλλὰ συγχρόνως ὀργὴ καὶ ἀνησυχία γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀρχαιοτήτων ποὺ ἐνδεχομένως εἶχαν ἀνακαλυφθεῖ: «Ὅτι ὁ Σλήμαν λαβὼν τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους τούτου τὴν ἄδειαν ἵνα ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς Ἑλλάδος τὰ ἐκ Τροίας ἀρχαῖα παραδόξως εὐρίσκεται νῦν ἐν Μυκῆναις ἄνευ ἀδείας ἀνασκάπτει. Τὰ εὐρεθέντα δύναται νὰ ἀναμίξῃ (;) ἢ καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ταῦτα. Νὰ κατασχεθῶσι ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἀρχῶν.

67. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 214-215, 1874. Ὁ Φράγκικος Πύργος, ποὺ βρισκόταν στὴ δυτικὴ ὄψη τῶν Προπυλαίων, κατεδαφίστηκε τὸ 1875 μὲ ἔξοδα τοῦ Schliemann. Εἶχε ἰδρυθεῖ ἐπὶ Φραγκοκρατίας ἀπὸ τὸν Antonio Acciaiuoli κατὰ τὸ διάστημα 1403-1435 (Γανούλας 1997, 139, 310-311) (βλ. σ. 62). Στὸν Φράγκικο Πύργο εἶχε φυλακιστεῖ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος, ποὺ δολοφονήθηκε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Γκούρα τὸν Ἰούνιο τοῦ 1825. Τὸ σῶμα τοῦ Ὀδυσσεῦα πετάχτηκε ἀπὸ τὸ παράθυρο (Πετράκος, Β. Χ., *Ἡ ἑλληνικὴ ἀνταπάτῃ τοῦ Λονδοβίκου Ross*, Ἀθήνα 2009, 524 σημ. 12).

68. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 215, πρ. 1569, 23 Φεβρ. 1874.

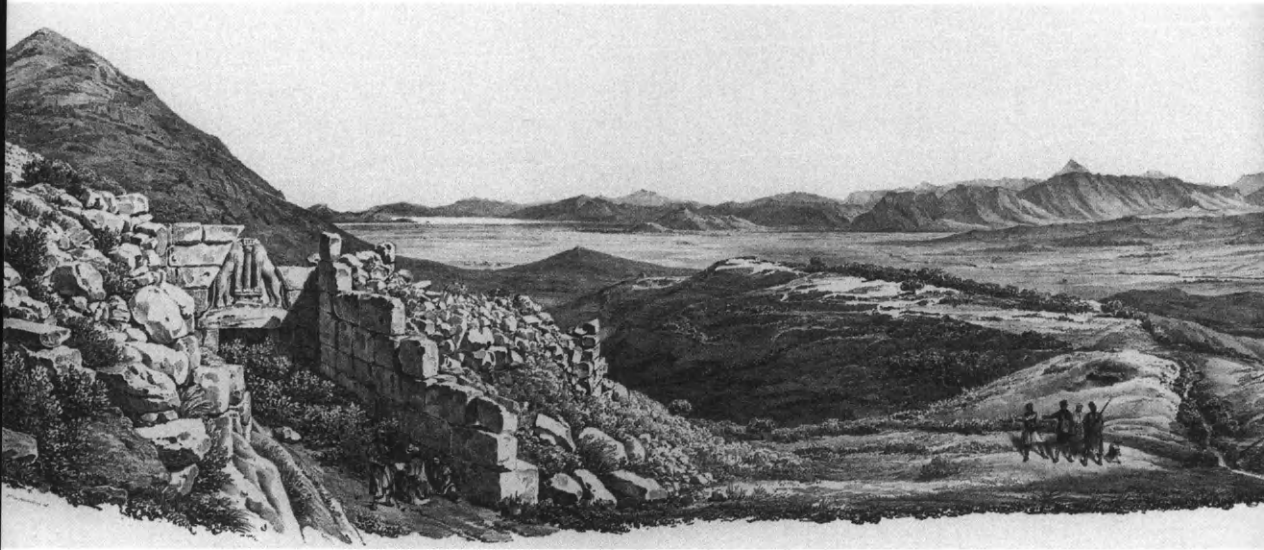
1. Carl Wilhelm von Heideck. Μυκῆνες, ἡ Πύλη τῶν Λεόντων, 1830.
Υδατογραφία. Ὑψ. 0,538, πλ. 0,675.* Münchenner Stadtmuseum.
München. Inv. Nr. GM II d/238.

ορ. καὶ νομ.»⁶⁹. Ὁ Εὐστρατιάδης ἀναφέρεται στὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο τῆς 10/22 Μαΐου τοῦ 1834 «Περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν συλλογῶν, περὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν».

Στὸ *Ἡμερολόγιο Ὑψηροσίας* ἀναφέρονται τὰ ἀπαντητικὰ πρὸς τὸν Εὐστρατιάδη τηλεγραφήματα τοῦ Ἐπάρχου Ἄργους καὶ τοῦ Νομάρχου τῆς Ἀργολίδος. Σύμφωνα μ' αὐτὰ ὁ Schliemann ἄνοιξε βόθρους βάθους μέχρι 6 μέτρα, εἶχε διάφορα εὐρήματα «λύχνους, στάμνας καὶ ἓν κυνάριον ...», ἀλλὰ ὁ ἀστυνόμος τοῦ Ναυπλίου, ἂν καὶ ἔλαβε διαταγὴ νὰ προβεῖ σὲ κατάσχεση, δὲν τὸ ἔκανε διότι τὰ θεώρησε πολὺ κοινὰ καὶ συνηθισμένα. Τὰ εὐρήματα δὲν ἦταν τόσο ἀμελητέα, ἀλλὰ ὁ ἀστυνόμος δὲν ἦταν καὶ τόσο κατάλληλος γιὰ νὰ κρίνει. Ὁ ἀστυνόμος τοῦ Ναυπλίου ἦταν ὁ Λεωνίδας Λεονάρδος, ἀπόστρατος λοχαγός, παλαιὸς

69. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 215, πρ. 1566 δὶς/17 Φεβρ. 1874.

* Οἱ διαστάσεις δίνονται σὲ μέτρα.

2. Otto Magnus von Stackelberg. *Η πεδιάδα της Αργολίδας και τῶν Μυκηνῶν 1812.*
La Grèce. Vues pittoresques et topographiques, Paris 1834. DAI.

γνώριμος τοῦ Schliemann. Ἡ ὑπόθεση τῆς παρ' ὀλίγον κατασχέσεως τῶν ἀρχαίων διανθίζεται ἀπὸ τοὺς βιογράφους μὲ ὀρισμένα γλαφυρὰ ἐπεισόδια, τῶν ὁποίων ἡ ἀλήθεια δὲν ἐπιβεβαιώνεται. Στὶς 20 Φεβρουαρίου ὁ Schliemann ἀναχώρησε γιὰ τὴν Ἀθήνα⁷⁰. Εἶναι φυσικὸ ὅτι ἡ συμπεριφορά του αὐτῆ δυσχέραινε τὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων καὶ δημιουργοῦσε καχυποψίες.

Στὶς 23 Φεβρουαρίου/4 Μαρτίου ὁ Εὐστρατιάδης εἰδοποιήθηκε ὅτι ὁ Schliemann «ἐθεάθη ἐν Ἀθήναις ἐπιστρέψας ἐκ Μυκηνῶν» καὶ στὶς 25 Φεβρουαρίου σημειώνει τὶς παρατηρήσεις του σχετικά μὲ τὴν αἴτηση τοῦ Schliemann καὶ τὴ διαγωγή του «ὅτι πανοῦργος ἀνὴρ, διὰ πανουργίας ἀποκοιμίζει καὶ ζητεῖ νὰ ἐξαπατήσῃ τὰς ἀρχάς»⁷¹. Ἐν τῷ μεταξὺ στὶς 2 Μαρτίου 1874 ὁ Schliemann εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία ἔγγραφο ἀπάντηση στὴν αἴτησή του τῆς 11 Φεβρουαρίου⁷².

70. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 216, πρ. 1164, 25 Φεβρ. 1874, 475/16.

71. Αὐτόθι 215, πρ. 1569, 25 Φεβρ. 1874. Παρατηρεῖται ὅτι ὁ Εὐστρατιάδης στὸ *Ἡμερολόγιο* συχνὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια ἡμερομηνία συγκεντρώνει γεγονότα πού δὲν συνέβησαν ἀναγκαστικὰ τὴν ἴδια μέρα ἀλλὰ ἀφοροῦν τὴν ἴδια ὑπόθεση.

72. Αὐτόθι 215, πρ. 1367, 2 Μαρτ. 1874.

Τὴν ἱστορία τῶν παρανόμων ἀνασκαφῶν του στὶς Μυκῆνες διηγεῖται ὁ ἴδιος στὸ ἡμερολόγιό του καὶ στὶς ἐπιστολές του⁷³. Μὲ τὸν γυρισμό του στὴν Ἀθήνα ἔγραψε σὲ διάφορους φίλους του καὶ ἔδωσε καὶ περιγραφή τῶν εὐρημάτων του. Ἔσκαψε στὴν ἀκρόπολη σὲ τριάντα τέσσερα σημεῖα, στὸν θησαυρὸ τοῦ Ἀτρέως καὶ στὸ Ἑραῖο τοῦ Ἄργου σὲ τέσσερα σημεῖα καὶ πράγματι ἔκανε ἐνδιαφέρουσες καὶ σωστὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τοὺς θολωτοὺς τάφους, τὴ χρονολόγησι κτιρίων καὶ κινητῶν ἀντικειμένων καὶ τὸν συσχετισμὸ τους μὲ τὰ τρωικὰ.

Παραδέχεται ὅτι δὲν εἶχε ἄδεια καὶ ὅτι παραπλάνησε τὶς τοπικὲς ἀρχὲς λέγοντας ὅτι ἡ ἄδεια θὰ φθάσει σύντομα. Σὲ ἐπιστολή του μάλιστα πρὸς τὸν Max Müller ὁμολογεῖ πὼς ἤξερε ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ τοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ ἀνασκαφή: "I knew [the permission] would be negative ...". Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔστειλε ἔκθεση τῆς ἀνασκαφῆς καὶ σχέδια γιὰ δημοσίευσή σι τὴ Γαλλικὴ Ἀκαδημία⁷⁴. Σὲ μιὰ ἐποχὴ πού δὲν ὑπῆρχε μεγάλη εὐαισθησία σὲ ἀρχαιολογικὰ θέματα, ὁ Müller, ἐξίσου ἐπιπόλαια, τὸν συγχάριε γιὰ τὴν «ἐπιτυχία» τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι ἔστειλε μιὰ ἀνταπόκριση σχετικὴ μ' αὐτὲς στοὺς *Times*⁷⁵.

Ὁ Schliemann προσπαθώντας νὰ διασκεδάσει τὶς δυσάρεστες ἐντυπώσεις πού δημιούργησε ἡ ἀνώμαλη συμπεριφορὰ του καὶ νὰ ἐξυμνήσει τὴν Ὑπερσία «ἐκήρυξεν διὰ τῆς ἐφημερίδος ὅτι ἐδώρησε τὰ εὐρεθέντα εἰς τὴν συλλογὴν τῆς Ἑταιρείας ...»⁷⁶. Συγχρόνως ἔστειλε ἓνα σημείωμα στὸν Κουμανούδη:

Ἐντιμότε Κύριε Καθηγητᾶ

Δωρῶ τῷ Μουσεῖῳ σήμερον ὅσα κειμήλια ἐν Μυκῆναις ἀνέσκαψα. Παρακαλῶ δὲ Ὑμᾶς νὰ περάσητε ἐξάπαντος πρὸς ἐμὲ ὅταν ἐξέλθητε μετὰ μεσημβρίαν ἵνα ἐξετάσητε τὰς ἀρχαιότητας πρὶν ἢ στίλω [sic] αὐτάς. | Προσκυνῶ | Σχλιέμανν | 6 Μαρτίου.

Τὸ σημείωμα τοποθετήθηκε, προφανῶς ἀπὸ τὸν ἀποδέκτη του, στὸ βιβλίον τῶν Πρακτικῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ σελίδα πού ἀφορᾶ τὴ συνεδρία τῆς 18 Μαρτίου 1874, ἀλλὰ δὲν καταχωρήθηκε στὸ πρωτόκολλο ὡς μὴ ἐπίσημο. Ὁ Κουμανούδης ἐνημέρωσε σχετικὰ τὸ Συμβούλιο καὶ ἀπεδέχθη τὴ δωρεὰ ἐν ὀνόματι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Πᾶρε τὰ ἀντικείμενα στὸ κτίριον τοῦ Βαρβακείου, ὅπου στεγαζόταν τὸ Μουσεῖον τῆς Ἑταιρείας, καὶ στὸ πίσω μέρος τοῦ σημειώματος τοῦ Schliemann ἔγραψε

73. Meyer 1953, 253 ἐπ. 234, 256 ἐπ. 235, 258 ἐπ. 237, 260 ἐπ. 238· Ἀρχεῖο Schliemann A 15, 11-16, BBB 33, 428 καὶ BBB 33, 436.

74. Meyer 1962, 85.

75. Meyer 1953, 264 ἐπ. 241.

76. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 216, πρ. 1164, 25 Φεβρ. 1874, 475/1.

τὸν κατάλογο τῶν παραληφθέντων μὲ μιὰ πρόχειρη περιγραφή τους καὶ ὀρισμένα δικά του ἐπεξηγηματικὰ σχέδια:

Αὐθήμερόν παρέλαβα ἐν τῷ Βαρβακείῳ τῆς λεγομένης λιθίνης ἐποχῆς ἴσως· | κοπὲς ἢ σκέπαρνον κυλινδροειδές τι | τρία στρογγύλα | ἐν τοιοῦτο ὡς μιᾶς σπιθαμῆς [σχῆμα] σφονδύλια ὑπερύθρου λίθου καὶ μέλανος, πέντε ἄλλα σφονδύλια ἀλλοίου λίθου μικρότερα δύο | ἐν ἕξ ὅστοῦ [σχῆμα]. | εἷς λίθος οἶος οἱ σφενδονῶν μολύβδινοι πεσοοί: [σχῆμα] ἄλλ' ἐπίπεδος ἐκατέρωθεν | ἀκόνη τις ἴσως. | θραύσματα ἀγγείων πηλίνων ἀρχαϊκὰ περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἐρυθροκίτρινα, ἔχοντα κοσμήματα διάφορα ἐν δὲ καὶ μὲ κεφαλὴν ζώου. | ἀγγεῖα πῆλινα μικρὰ 2-3 ὄχι ὅλως σῶα. | πῆλινα μορφαὶ γυναικὸς παράξεναι δύο τρεῖς ὄχι ὅλως σῶα οἶαν ἔχομεν μιάν ἐκ Τανάγρας, μὲ πρόσωπον κατὰ συνθήκην. | πῆλινα μικραὶ «ἀγγελάδες τῆς Ἡρας σύμβολα» ὄχι ὅλως σῶα 3. | ἐν ἐκ μίγματος ἢ λίθου μέλανος χονδροκόκκου μέρος κεραμίδος οἰονεῖ, (οἶον τὰ 2-3 ἂ εὐρήκαμεν ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἴλισὸν οἰκίᾳ τοῦ Καρδίτση). | κωνικὰ πῆλινα διάτρητα, οἶα τὰ συνήθη, ἄνευ γραμμῶν ὄμως.

Ταῦτα καὶ εἶ τι ἄλλο, πάντα ἐκ Μυκῆνης εἶναι εἶπεν ὁ Schliemann. Τὸ τιμιώτατον δὲ κέραμος μέλας ὑπόκοιλος ὡς ἐνὸς μέτρου μήκους καὶ πλάτους ὡς 40 καὶ πάχους ἕως 4 ἑκατοστῶν. Ἔχει ἄνω μὲν ἐντυπα τὰ ΔΑΜΙΝῆ ΣΩΚΛΗῆ ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ κάτω δὲ τὰ ΔΑΜΟΙΟΙ ΗΡΑΣ⁷⁷.

Στὶς 22 Μαρτίου ὁ Κουμανούδης «ἐρωτηθεὶς» ἔστειλε στὸν Εὐστρατιάδη ἕνα περιληπτικὸ σημεῖωμα σχετικὸ μὲ τὴ δωρεὰ τοῦ Schliemann.

ΑΙΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ. Ἔτσι, στὰ μέσα Μαρτίου 1874, σταματοῦν πὰ οἱ προσπάθειες τοῦ Schliemann νὰ ἐπιτύχει τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν μὲ τοὺς δικούς του ὄρους καὶ ἀντιλαμβάνεται πὼς πρέπει νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τοὺς νόμους τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἔστειλε νέα αἴτηση στὸν ὑπουργό⁷⁸:

Ἐπιστολὴ IV

Εἰς τὸ Ἵπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως

77. ΠΣΑΕ Συνεδρίασις ΙΑ', 18 Μαρτίου 1874. Ἡ κέραμος εἶναι ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἡραίου. Οἱ ἐπιγραφές ἔχουν δημοσιευθεῖ: *IG IV* 541 καὶ 542. Τὰ εὐρήματα ἔχουν μεταφερθεῖ στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο μαζὶ μὲ ὅλη τὴ συλλογὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ Βαρβακείο. Δὲν εἶναι πάντως βέβαιο ὅτι ὁ Schliemann ἐδώρησε ὅλα τὰ εὐρήματά του.

78. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. 476/1. Ἵπουργεῖον Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Ἄρ. πρ. 2022, ἐλήφθ. 20 Μαρτ. 1874.

Σεβαστέ μοι Κύριε Ὑπουργέ | Διὰ τὴν διαλεύκανσιν τῆς εἰς τὸ ὀμηρικὸν Ἴλιον ἐκστρατείας τῶν Ἑλλήνων πάνυ ἀναγκαῖον μοί ἐστι νὰ ποιήσω ἀνασκαφὰς ἐν Μυκῆναις· καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐν ὀνόματι τῆς δόξης τῆς Ἑλλάδος παρακαλῶ Ὑμᾶς, Σεβαστέ Κύριε Ὑπουργέ, νὰ μοὶ δώσητε δι' αὐτὰς τὴν ἄδειαν. Ὅσας ἀρχαιότητας εὐρίσκω ὑποχρεοῦμαι ν' ἀποδώσω τῷ ἀποσταλμένῳ τῆς κυβερνήσεως ὅστις θὰ διορισθῆ νὰ μὲ συνοδεύσῃ. ἐπιφυλάττομα δὲ μόνον τὸ προνόμιον τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν. Ἐὰν δὲ ἀνακαλύψω θησαυρὸν ἀφίνω εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ πράξῃ κατὰ τὸν νόμον.

Διαμένω μετὰ διακεκριμένης ὑπολήψεως | Ἐρρίκος Σχλιέμανν | διδάκτωρ Φιλοσοφίας | ἐν Ἀθήναις | κ' Μαρτίου | ,αωοδ'.

Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται στὸν « Ὑπουργὸ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως » καὶ ἔχει πρωτοκολληθεῖ τὴν ἴδια μέρα τῆς ἀποστολῆς της. Ὁ ἀποδέκτης εἶναι ὁ Ἰωάννης Βαλασόπουλος, ὑπουργὸς στὴν κυβέρνησις Δημητρίου Βούλγαρη.

Ὁ Δημήτριος Βούλγαρης (1802-1877), ὕδραϊὸς πολιτικός, εἶχε λάβει μέρος στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάστασι, εἶχε ἐκλεγεῖ γερουσιαστὴς καὶ εἶχε χρηματίσει πολλές φορές ὑπουργὸς καὶ πρωθυπουργὸς μετὰ τὴν ἴδρυσι τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν. Ἄνθρωπος ἐμπαθὴς καὶ βίαιος, κυβέρνησε συχνὰ μὲ αὐθαιρεσίες καὶ παρανομίες. Ἡ τελευταία του πρωθυπουργία (9/2/1874 - 27/4/1875) ξεσήκωσε ἐναντίον της τὴν κοινὴ γνώμη καὶ τοὺς ἄλλους πολιτικούς, ἐπειδὴ κατὰ τὴ διάρκειά της ἔγιναν ἀπόπειρες μὲ διάφορες μεθόδους γιὰ νὰ περιοριστοῦν οἱ συνταγματικὲς ἐλευθερίες· ἀλλὰ τὴν ἐβάραιναν καὶ ἄλλα ἁμαρτήματα, ὅπως ἐπέμβασι στὶς ἐκλογὲς τοῦ Δεκεμβρίου 1875, ἀντιποίηση ἀρχῆς καὶ πλαστογραφία. Στὴν πτώσι της συνέβαλε καὶ ἡ περίφημη ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ στὴν ἐφημερίδα *Οἱ Καιροί* (29 Ἰουνίου/11 Ἰουλίου 1874) τοῦ ἀναδεικνυομένου τότε σὲ μεγάλη πολιτικὴ φυσιογνωμία Χαριλάου Τρικούπη.

Ἡ πρωθυπουργία ὅμως αὐτὴ τοῦ Βούλγαρη ἔγινε κυρίως διαβόητη ἐξαιτίας τοῦ ἀδικήματος τῆς συμφωνίας, ὅπου ἐνέχονταν δύο ὑπουργοί: ὁ Ἰωάννης Βαλασόπουλος, ποὺ ἀναφέρθηκε παραπάνω, καὶ ὁ Βασίλειος Νικολόπουλος, οἱ ὁποῖοι δωροδοκῆθηκαν γιὰ νὰ ἐπηρεάσουν τὴν Ἱερὰ Σύνοδο στὴν ἐκλογὴ τριῶν ἀρχιεπισκόπων. Γιὰ τὸ ἀδίκημα αὐτὸ οἱ δύο ὑπουργοὶ παραπέμφθηκαν ἀργότερα σὲ δίκη καὶ καταδικάσθηκαν⁷⁹. Ἡ ἀπόφασι αὐτὴ χαροποίησε ἰδιαίτερα τὸν Schliemann. Στὶς 19 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1875 ἀπὸ τὴ Νεάπολι τῆς Ἰταλίας ἔγραψε στὸν τότε πρωθυπουργὸ τῆς Ἑλλάδος Ἀλέξανδρο Κουμουν-

79. Μαρκεζίνης 1966, 72.

δοῦρο⁸⁰ γὰρ νὰ τὸν συγχαρεῖ γιὰ τὴν ἀνάληψη τῆς πρωθυπουργίας, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὸν σκοπὸ νὰ τοῦ ἐκφράσει τὴν ἱκανοποίησή του γιὰ τὴν τιμωρία τῶν δύο ὑπουργῶν, τοὺς ὁποίους θεωροῦσε κατεξοχὴν ὑπευθύνους γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ τοῦ δημιούργησαν τὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια στὴ διένεξή του μὲ τὴν Τουρκία⁸¹. Κατὰ τὰ λεγόμενά του, ὁ Βαλασόπουλος τὸν εἶχε συκοφαντήσει στὸν βασιλέα, τὸν ὁποῖον καὶ εἶχε πείσει ὅτι ἔπρεπε νὰ τοῦ ἀπαγορευθεῖ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὴν Ἑλλάδα, στὸν ἴδιο μάλιστα δὲ τὸν Schliemann εἶχε πεί ὅτι θὰ ἔκανε καλὰ νὰ φύγει γιὰ πάντα ἀπὸ τὴ χώρα.

Ἡ ἐπιστολὴ IV, ποὺ ἐξετάζεται, εἶναι γραμμένη ἑλληνικά, γλώσσα ποὺ χρησιμοποιοῦσε συνήθως ὁ Schliemann στὶς συναλλαγές του μὲ τὶς ἑλληνικὲς ὑπηρεσίες· χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ ἐξεζητημένο ὕφος τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν κάπως προσποιητὰ ἰδιαίτερη ταπεινοφροσύνη ποὺ μεταχειριζόταν ὁ συντάκτης της, λέγοντας ὅτι πράττει πάντα «ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐν ὀνόματι τῆς δόξης τῆς Ἑλλάδος». Ὁ Schliemann μιλοῦσε καὶ συναλλασσόταν σὲ δεκατρεῖς γλώσσες, μιὰ ἀπὸ αὐτὲς ἦταν καὶ τὰ ἑλληνικά, ἀπαραίτητα γι' αὐτὸν ὅταν ἀποφάσισε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὶς ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες· εἶχε μάθει ὅμως καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικά γιὰ νὰ διαβάζει τὸν Ὅμηρο στὸ πρωτότυπο.

Τὴν ἐπιστολὴ ὑπογράφει ὁ ἴδιος ὡς «Ἐρρῖκος Σχλιέμανν» – σωστὴ ἀπόδοση τοῦ ἐπιθέτου του στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα – «διδάκτωρ Φιλοσοφίας», τίτλο ποὺ δὲν ἀποχωρίζοταν ἀπ' ὅταν τὸν κατέκτησε αὐτοδίδακτος στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Rostock τὸ 1869⁸². Ἀρχίζει τὸ κείμενό του ἐκφράζοντας μιὰ βαθιὰ του πίστη: ὅτι μὲ τὶς ἀνασκαφὲς λύνονται ἱστορικὰ προβλήματα – καὶ στὴν ἰδέα του αὐτὴ ὑπῆρξε πρωτοπόρος – καὶ ὅτι τὰ ὀμηρικὰ ἔπη βασιζοῦνται σὲ πραγματικὰ γεγονότα. Στὴ συνέχεια ἔρχεται τὸ αἴτημά του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο: «νὰ ποιήσω ἀνασκαφὰς ἐν Μυκῆναις». Μιὰ ἐπίσημη ἄδεια ἀνασκαφῆς τοῦ ἦταν ἀπαραίτητη.

Σ' αὐτὴν τὴν ἐπιστολή, τῆς 20 Μαρτίου 1874, ὁ Schliemann δηλώνει ὅτι ὑποχρεοῦται νὰ ἀποδώσει τὶς ἀρχαιότητες ποὺ θὰ βρεῖ στὸν ἀπεσταλμένο τῆς κυβέρνησης. Δὲν γίνεται πιά λόγος γιὰ διανομὴ τῶν εὐρημάτων, τονίζει ὅμως ὅτι διατηρεῖ τὸ προνόμιο τῆς δημοσίευσης. Ἄλλὰ τὸ προνόμιο αὐτὸ θὰ τὸ εἶχε οὕτως ἢ ἄλλως, διότι σύμφωνα μὲ τὸν ὀργανισμὸ τοῦ 1862 ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ὁποίας θὰ γίνονταν οἱ ἀνασκαφές, τὸ χορηγοῦσε: «Οὐδὲν δὲ προτεραιότητος δικαίωμα διατηρεῖ ἑαυτῇ ἡ Ἑταιρεία»⁸³. Ἀπὸ τὴ

80. Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος (1817-1883). Ἐπιφανὴς πολιτικός. Διετέλεσε ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τέσσερις φορές πρωθυπουργός. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τελευταίας πρωθυπουργίας του (1878-1882) ἔλαβε χώρα ἡ προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας.

81. Meyer 1953, 299 ἐπ. 274.

82. Amandry 1995, 11.

83. Πετράκος 1987(α), 45.

γενική ανασκαφή διαχωρίζεται ή ένδεχόμενη ανακάλυψη θησαυρού· και ναί μὲν δηλώνει ὅτι αφήνει τὴν κυβέρνησις νὰ πράξει κατὰ τὸν νόμον, ἀλλὰ σὴ φράσις αὐτὴ διακρίνεται μιὰ ἐλπίδα ἢ καὶ ὑστεροβουλία. Ἴσως νὰ ἤθελε νὰ ἐπιτύχει κάποια συμφωνία, ὅπως ἀρχικὰ εἶχε κάνει μὲ τὴν Τουρκία, ὅπου μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τὰ μισὰ εὐρήματα παρέμεναν στὸ Ὄθωμανικὸ Μουσεῖο καὶ τὰ ἄλλα μισὰ στὸν ἀνασκαφέα. Ὅμως ὁ ἑλληνικὸς νόμος εἶναι σαφής: «ἐπὶ ἔθνικῆς γῆς ... ἐρείπια ἢ ἄλλα ἀρχαιότητος ἀντικείμενα εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ κράτους»⁸⁴. Οἱ Μυκῆνες εἶναι ἔθνικὴ γῆ.

Τὴν ἴδια μέρα, 20 Μαρτίου, ἡ ἐπιστολὴ ἀναφέρεται στὸ *Ἡμερολόγιον Ὑπερρεσίας* καὶ τὴν 21 Μαρτίου «ζητεῖται ἡ γνώμη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρίας (ὕφ' οὗ δὲν ἐγένετο ἀπάντησις)»⁸⁵. Ὁ Εὐστρατιάδης ἦρθε, καθὼς φαίνεται, ἀμέσως σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὅπου ἔφθασε ἐπισήμως ἡ αἴτησις τοῦ Schliemann μ' ἓνα διαβιβαστικὸ ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ στὶς 22 Μαρτίου 1874⁸⁶.

Ἐπιστολὴ V

Ἄρ. 1410. | Παραπέμπεται εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, ἵνα ζητήσῃ καὶ ὑποβάλλῃ Ὑμῖν ὅσον τάχιστα περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ ἀναφερομένου τὴν γνώμην τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ἐν τῇ συνεδριάσει [sic] τοῦ ὁποίου θέλει παρευρεθῆ καὶ ὁ Γενικὸς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων.

Ἐπενθυμίζομεν δὲ τὴν ἄλλοτε γενομένην ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφὴν, ἣτις διεκόπη ἔνεκα τοῦ μεγέθους τῆς ἐργασίας καὶ τῆς τότε ἐλλείψεως τῶν μέσων. | Ἐν Ἀθήναις τὴν 22 Μαρτίου 1874. | Ὁ Ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κλπ. | Ὑπουργός. | Ἰω. Βαλασόπουλος.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπισημείωσις ποὺ ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν «ἐπὶ Ἐκκλησιαστικῶν» ὑπουργὸν Ἰωάννη Βαλασόπουλο. Ὁ ὑπουργὸς παραπέμπει τὴν αἴτησις τοῦ Schliemann στὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ζητώντας του νὰ φέρει τὸ αἴτημα «περὶ ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηναίων» σὴ συνεδριάσει τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου σὴν ὁποίαν νὰ παρίσταται καὶ ὁ Γενικὸς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ νὰ ὑποβληθεῖ στὸ Ὑπουργεῖο τὸ ταχύτερον ἢ γνωμάτευσις.

Τὸ 1874 Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἦταν ὁ Φίλιππος Ἰωάν-

84. Νόμος τῆς Ἀντιβασιλείας 10/22 Μαΐου 1834, κεφ. Α ἄρθρ. 62, ἐν ἰσχύϊ τὸ 1874 (Πετράκος 1982, 133).

85. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιον* 216, πρ. 2022, 20 Μαρτ. 1874, 476/1.

86. ΑΑΕ ἄρ. πρ. 155/1874. Ὑπουργικὴ ἐπισημείωσις in verso σὴν Ἐπιστολῇ IV.

νου, πού είχε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ 1859 ἕως τὸ 1879, ὁπότε παραιτήθηκε⁸⁷. Ἡ προεδρία του συνδυάζεται με τὴ θητεία τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη ὡς Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας. Ἡ συνεργασία τῶν δύο ἀνδρῶν ὑπῆρξε ἀρμονικὴ σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ Ἑταιρεία εἶχε μεγάλη δραστηριότητα καὶ ἀκμὴ⁸⁸. Στὴν ὑπουργικὴ ἐπισημείωση ἀναφέρεται τὸ «Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο». Πρόκειται γιὰ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας. Ὁ «Γενικὸς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων» πού ὑπονοεῖται εἶναι ὁ Παναγιώτης Εὐστρατιάδης, Γενικὸς Ἐφορος ἀπὸ τὸ 1864 μέχρι τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸ 1884.

Ὁ Εὐστρατιάδης ἦταν ἄνθρωπος μονήρης, κρυφός, σχολαστικὸς ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ μεθοδικός. Ἡ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου εἶχε μεγάλες δικαιοδοσίες ἀλλὰ καὶ εὐθύνες, κυρίως σὲ μιὰ ἐποχὴ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία, ὅταν ἰδρύνονταν τὰ πρῶτα μεγάλα μουσεῖα, τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἐλάμβαναν χώρα σημαντικὲς ἀνασκαφὲς ὅπως τῆς Ὀλυμπίας, τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἦταν φυσικὸ ὅτι ἀντιμετώπιζε τὸν Schliemann μὲ καχυποψία, κυρίως μετὰ ἀπὸ τὴν ἄτυχη ἐπιχείρηση τοῦ τελευταίου νὰ προβεῖ σὲ παράνομη ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνες.

Ὁ ὑπουργὸς ὑπενθυμίζει στὸν Ἰωάννου τὴν «ἄλλοτε γενομένην ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφὴν». Πράγματι ἡ πρώτη ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας στὶς Μυκῆνες ἔλαβε χώρα τὸ 1841, ὅταν ὁ Κυριακὸς Πιπτάκης, «Ἐφορος τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου» τότε, ἀνέσκαψε μερικῶς τὸν τάφο τὸν λεγόμενον τῆς «Κλυταιμνήστρας» καὶ προέβη στὸν καθαρισμὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων, χωρὶς ὅμως νὰ προχωρήσει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης. Τὰ πεπραγμένα αὐτὰ ἀνακοινώθηκαν στὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν μελῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὶς 25 Μαΐου 1841 ἐπὶ Προεδρίας Ἰακώβου Ρίζου Νερουλοῦ καὶ Γραμματείας Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ⁸⁹. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐκείνη δὲν εἶχε δυστυχῶς συνέχεια ἔνεκα τοῦ «μεγέθους τῆς ἐργασίας καὶ τῆς τότε ἐλλείψεως τῶν μέσων», γράφει ὁ Βαλασόπουλος, ἀλλὰ οἱ δύο αὐτὲς αἰτίες εἶναι ἀλληλένδετες. Τὸ πρόβλημα ἦταν κυρίως οἰκονομικόν, διότι τὰ ἔσοδα τῆς Ἑταιρείας δὲν ἦταν ἀρκετά, ἀλλὰ συσσωρεύτηκαν καὶ ἄλλα προβλήματα: ἀδιαφορία τῶν Ἑταίρων, ἀλλαγὴ στὴ σύνθεση τοῦ Συμβουλίου, φθίνουσα δραστηριότητα, προσωπικὲς ἀντιθέσεις καὶ ἄλλα⁹⁰. Στὰ θέματα αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ δύο ἀκόμη σημαντικὰ γεγονότα:

87. Φίλιππος Ἰωάννου (1796-1880). Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1859-1879) καὶ εὐεργέτης, τακτικὸς καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Βαθύτατος γνώστης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας, συνέταξε πλῆθος ἔμμετρων κειμένων στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας του ἡ Ἑταιρεία γνώρισε μεγάλη ἀκμὴ.

88. Πετράκος 1987(α), 264.

89. *ΙΑΕ* (1837-1848) 1841, 124-138, ἰδ. 134-138.

90. Πετράκος 1987(α), 28-37.

ὁ ἀποκλεισμός τοῦ Πειραιᾶ τὸ 1854 καὶ ἡ μεγάλη ἐπιδημία χολέρας πὺ ἐκδηλώθηκε στὴν Ἀθήνα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1854. Ὅλα αὐτὰ ἔφεραν τὴν οὐσιαστικὴ διάλυση τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία «έκοιμήθη» τὸ 1854, ὅπως χαρακτηριστικὰ περιγράφεται στὰ *Πρακτικὰ* τοῦ 1877⁹¹, ἀλλὰ ἀναβίωσε τὸ 1858. Μὲ τὴν ἀνάληψη μάλιστα τῆς Γραμματείας ἀπὸ τὸν Στέφανο Κουμανούδη τὸ 1859 ἄρχισε μιὰ μακρὰ περίοδος εὐρωστίας καὶ ἀνάπτυξης.

Ἡ αἴτηση τοῦ Schliemann καὶ ἡ σημείωση τοῦ ὑπουργοῦ συζητήθηκαν διὰ μακρῶν στὴ συνεδρίαση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὶς 26 Μαρτίου. «... Τὸ πρᾶγμα ἐσυζητήθη πολλαχῶς καθὸ σπουδαῖον, ἀλλὰ δὲν κατηρτίσθη ἀπόφασις»⁹².

Ὑπογράφουν ὁ Πρόεδρος Φίλιππος Ἰωάννου, ὁ Γραμματεὺς Στέφανος Κουμανούδης, οἱ σύμβουλοι Εὐθύμιος Καστόρχης, Ἰωάννης Παπαδάκις, Λύσανδρος Καυταντζόγλου, Παναγιώτης Γιαννόπουλος. Ἀπουσίαζαν οἱ Σπυρίδων Φιντικλῆς καὶ Σωτήριος Σωτηρόπουλος. Ὁ Γενικὸς Ἐφορος Παναγιώτης Εὐστρατιάδης, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἦταν ἀσφαλῶς παρὼν, καὶ ἰδιαίτερα μάλιστα ἐπειδὴ τὴν παρουσία του εἶχε ζητήσει ὁ ὑπουργός, δὲν ὑπογράφει ὅμως τὸ πρακτικόν, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο: ἡ ὑπογραφή του λείπει ἀπὸ διάφορα πρακτικὰ συνεδριάσεων, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι παρίστατο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Schliemann, αἰσθανόμενος ὅτι ὑπάρχουν πιά σοβαρὰς ἐλπίδες γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἀνασκαφή του, προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσει εὐνοϊκὸ κλίμα μέσα ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ πεδίο. Στὶς 27 Μαρτίου ἐκάλεσε σὲ γεῦμα τὸν ὑπουργόν, ὁ ὁποῖος ἀρνήθηκε εὐγενικά, πιθανῶς διότι δὲν θὰ ἤθελε νὰ ἔχει αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση ἐνῶ ἐκκρεμοῦσε ἡ ἄδεια ἀνασκαφῆς. Φαίνεται ὅτι τὸ γεῦμα θὰ ἦταν ἀρκετὰ ἐπίσημο γιὰτὶ γράφει στὸν Schliemann «... δὲν δύναμαι ... νὰ ὠφεληθῶ τῆς εὐκαιρίας νὰ γνωρίσω τοὺς τοσοῦτον ἐπισήμους ἄνδρας τοὺς ὁποῖους ἔχετε συνδαιτυμόνας»⁹³.

Στὶς 27 Μαρτίου ὁ Κουμανούδης ἐτοίμασε τὴν ἀπάντηση στὴν ὑπουργικὴ ἐπισημείωση⁹⁴:

Ἐπιστολὴ VI

Ἐν Ἀθήναις τὴν 27 Μαρτίου 1874 | Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Βασιλ. Ὑπουργεῖον

Τὴν ἀναφορὰν τοῦ κ^{ου} Ἐνρ. Σχλίεμαν ὑπὲρ ἀδείας ἀνασκαφῶν ἐν Μυκῆναις, τὴν διαπεμφθεῖσαν ἡμῖν δι' ἐπισημειώσεως Ὑπουργικῆς ὑπ' ἀρ. 1410,

91. ΠΑΕ 1877, 41.

92. ΠΣΑΕ ΙΒ' Συνεδρίασις, 26 Μαρτίου 1874.

93. Ἀρχεῖο Schliemann Β 69, 134.

94. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ., 1874.

ὑπεβάλομεν εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑταιρίας. Τοῦτο δὲ σκεφθὲν ἀπεφάνητο τὴν ἐξῆς γνώμην· ὅτι ἐπειδὴ ἡ Ἑταιρία τῷ 1841, ὡς γνωρίζει καὶ τὸ σεβ. Ὑπουργεῖον, ἀρχίσασα ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφὴν, τὴν παρήτησε τότε ἕνεκα περιστάσεων, τῶρα δὲ σκοπὸν ἔχει νὰ ἐπαναλάβῃ ὅσον τάχιον αὐτήν, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῶν ἐκεῖ εἰσέτι ἀνερευνητῶν θησαυρῶν, νομίζει, ὅτι αὐτὴ πρέπει νὰ προτιμηθῇ.

Ταῦτα ἀναφέρομεν εἰς τὸ σεβ. Ὑπουργεῖον ἐπιστρέφοντες ὧδε ἔγκλειστον καὶ τὴν τοῦ κ^{ου} Σχλίεμαν ἀναφορὰν. | Εὐπειθέστατος | Ὁ Πρόεδρος | ὁ γραμματεὺς | Στέφανος Α. Κουμανούδης.

Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἰδιόχειρη τοῦ Γραμματέως Στεφάνου Κουμανούδη καὶ προφανῶς δὲν ἀπεστάλη ποτέ· φέρει τὴν ἔνδειξιν « Ἀριθ. Πρωτ.» ἀλλὰ δὲν πρωτοκολλήθηκε καὶ ἐνῶ ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Κουμανούδη, ἡ θέσις τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Προέδρου παραμένει κενή. Ὁ Γραμματεὺς δηλώνει ὅτι ὑπέβαλε πράγματι τὸ θέμα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιον καὶ ἀναφέρεται καὶ στὴν παλαιὰ ἀνασκαφὴ τοῦ 1841 πού εἶχε διενεργήσει ἡ Ἑταιρεία διὰ τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη, χωρὶς ὅμως συνέχεια, λόγῳ τῶν δυσμενῶν περιστάσεων γιὰ τὶς ὁποῖες ἔγινε λόγος παραπάνω. Τώρα ὅμως, συνεχίζει ὁ Κουμανούδης, ἡ Ἑταιρεία ἔχει σκοπὸ νὰ ἐπαναλάβῃ τὶς ἀνασκαφὰς τὸ γρηγορότερο.

Πράγματι ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν, σπουδαίου ἀρχαιολογικοῦ χώρου, τόσο στενὰ συνδεδεμένου μὲ τὸ ἱστορικὸ καὶ ὁμηρικὸ παρελθόν, ἦταν πάντα στὰ προγράμματα τῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ μέριμνα συνεχῆς, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τῶν Γενικῶν Συνελεύσεων⁹⁵. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅμως δύσκολη γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ὅπου ἡ περισυλλογὴ τῶν ἀρχαίων καὶ ἡ φροντίδα γι' αὐτὰ δημιουργοῦσαν προβλήματα καθημερινὰ κι ἐπείγοντα, ἦταν φυσικὸ ὅτι χῶροι ὅπως ἡ Ἀκρόπολις καὶ ἄλλες θέσεις στὴν Ἀθῆνα εἶχαν προτεραιότητα. Ὁ Κουμανούδης ὑπενθυμίζει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἑταιρείας γιὰ τὶς Μυκῆνες μὲ ἐνάργεια καὶ ὑπερηφάνεια: «αὐτὴ πρέπει νὰ προτιμηθῇ».

Νὰ προτιμηθεῖ, ἐννοεῖ ὁ Κουμανούδης, ἐπειδὴ εἶχε ἤδη ἀρχίσει τὴν ἔρευνα καὶ πρέπει νὰ τὴν συνεχίσει «ἀρχῆς γενομένης» μάλιστα ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς – ἐννοώντας ἀσφαλῶς τοὺς θολωτοὺς τάφους καὶ μάλιστα αὐτὸν πού ὀνομάσθηκε ἀργότερα τῆς «Κλυταιμνήστρας», τὸν ὁποῖον εἶχε μερικῶς ἀνασκάψει ὁ Πιττάκης· νὰ προτιμηθεῖ ὅμως καὶ γιατί δικαιοματικὰ ἡ Ἑταιρεία, τὸ ἀρχαιότερο ἑλληνικὸ ἀρχαιολογικὸ ἴδρυμα θὰ ἔπρεπε, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Κουμανούδη, νὰ ἔχει τὸ προβάδισμα στὶς μεγάλες ἀνασκαφές.

95. ΠΑΕ 1844, 182.

Ἡ πρόταση τοῦ Schliemann γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν εἶχε ἤδη συζητηθεῖ στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιό τῆς Ἑταιρείας καὶ προφανῶς ἡ συζήτηση ἐπρόκειτο νὰ συνεχισθεῖ. Ἴσως ὁ Κουμανούδης νὰ εἶχε ἐτοιμάσει αὐτὴ τὴν ἀπάντηση σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ. Ἡ ἀπάντηση ὅμως δὲν πρωτοκολλήθηκε, ὁ Πρόεδρος δὲν τὴν ὑπέγραψε καὶ δὲν ἐπιδόθηκε, διότι κάποιος γεγονὸς ὑπεισηλθε προφανῶς στὴ διαδικασία. Ὁ νέος αὐτὸς παράγων θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἄδεια ποὺ δόθηκε τελικὰ κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν στὸν Schliemann στὶς 29 Μαρτίου 1874 νὰ ἀνασκάψει τὶς Μυκῆνες⁹⁶.

Η ΑΔΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ

Ἐπιστολὴ VII

Ἄρ. πρ. 2022, ἄρ. διεκπ. 1658. | Ἐν Ἀθήναις τὴν 29 Μαρτίου 1874 | Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος | Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως | Πρὸς | τὸν Κύριον Ἐρ. Σλίμαννον

Ἀναγνόντες τὴν Ὑμετέραν τελευταίαν ἀναφορὰν, ἐξ ἧς ζητεῖτε παρὰ τοῦ Ὑπουργεῖου τὴν ἄδειαν, ἵνα ἀνασκάψητε τὰς Μυκῆνας ὑπὸ μόνον τὸν ὄρον νὰ δημοσιεύσητε Ὑμεῖς πρῶτον τὰς ἀνακαλύψεις, αἵτινες ἤθελον προέλθει ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, συγκατατιθέμεθα νὰ ἀνασκάψητε, ἅπαν τὸ ἔδαφος τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Περὶ δὲ τοῦ τάφου εἴτε θησαυροῦ τῶν ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως κειμένου θέλομεν σκεφθῆ μετὰ ταῦτα.

Τὴν περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκροπόλεως ἡμετέραν συγκατάθεσιν θέλομεν ἀναγγεῖλαι εἰς τὰς ἀρμοδίας ἐν τῇ Νομαρχίᾳ Ἀργολίδος Ἀρχάς. Ἄμα ἡ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἣν ἐπιβαρύνει ἅπασα ἡ εὐθύνη τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ὑποβάλλῃ ἡμῖν ἀναφορὰν, ὅτι συνεννοήθητε μετ' αὐτῆς περὶ τε τοῦ χρόνου καθ' ὃν δύναται νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἀνασκαφὴ, καὶ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν ὃν πρέπει νὰ μεταχειρισθῆτε, καὶ περὶ τῆς διαρκείας τοῦ προνομίου τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἐν γένει περὶ πάντων, ὅσα ἡ Ἐφορεία νομίζει ἀναγκαῖα διὰ τε τὴν αὐστηρὰν ἐπιτήρησιν τῆς ἐργασίας καὶ τὴν συλλογὴν καὶ διατήρησιν τῶν ἀνακαλυπτομένων καὶ διὰ τὰ λοιπὰ τῆς ὑπηρεσίας συμφέροντα. | Ὁ Ὑπουργὸς | I. Βαλασσόπουλος.

Ὁ ὑπουργὸς ἐπιτρέπει τὴν ἀνασκαφὴν σὲ ὀλόκληρην τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν ἀλλὰ ἐπιφυλάσσει ὅσον ἀφορᾷ τοὺς τάφους. Καθιστᾷ τὸν Schliemann ἐξαιρετικὰ προσεκτικὸς στὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων· τοῦ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ Ἐφορεία ἔχει ὅλη τὴν εὐθύνη τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ὅτι μὲ αὐτὴν

96. Ἀρχεῖο Schliemann B 69, 142.

πρέπει να συννενοηθεῖ ἡ Ἐφορεία θὰ ὀρίσει τὸν χρόνο τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ἐπιτήρηση, τὸν ἐπιτηρητὴ, καὶ ὅλες τὶς λεπτομέρειες, ὅπως τὸν ἀριθμὸ τῶν ἔργα-
τῶν, τὴ συλλογὴ καὶ διατήρηση τῶν εὐρημάτων καὶ ὅσα ἄλλα θεωρήσει ἀναγκαῖα.

Μιὰ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Εὐστρατιάδη πρὸς τὸν Schliemann⁹⁷ εἶναι ἀρκετὰ διαφωτιστικὴ γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο αὐτῶν ἀντίθετων προσωπικοτήτων στὶς συγκεκριμένες μέρες ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἐπιστολὴ τοῦ ὑπουργοῦ μὲ τὴν ὁποῖαν χορηγοῦσε τὴν ἄδεια γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐστρατιάδη εἶναι τοῦ 1874, ἀλλὰ δὲν φέρει ἡμερομηνία. Πρέπει νὰ γράφτηκε λίγο μετὰ τὴν 29ῃ Μαρτίου. Ὁ Schliemann, θέλοντας νὰ ὑποχρεώσει τὸν Εὐστρατιάδη, πῆγε στὸ σπίτι του γιὰ νὰ τοῦ ἀφήσει κάποιο φάρμακο: «Μετ' ἀπορίας δὲ ἔμαθον παρὰ τῆς συζύγου μου, ὅτι σήμερον περὶ τὴν 11^{1/2} ὥραν π.μ. ἤλθετε εἰς τὴν οἰκίαν μου, ... ἴνα μοι συστήσητε φάρμακον...». Τὴν ὥρα ἐκείνη ὁ Εὐστρατιάδης ἦταν στὸν ὑπουργὸ καὶ συζητοῦσαν γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν, «ὧν τὴν ἄδειαν ἐζητήσατε τελευταῖον δι' ἀναφορᾶς ὡς ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος ἀπαιτεῖ, καὶ μὲ διέταξε νὰ ἀναγγείλω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δὲν συννενοηθῆτε πρότερον μετὰ τῆς Ἐφορείας τῶν ἀρχαιοτήτων ... αἴρει τὸν λόγον του ...». Ὁ Εὐστρατιάδης θ' ἀκολουθήσει τὶς ἐντολὲς τοῦ ὑπουργοῦ, ἀλλὰ δὲν ξεχνάει τὸ παρελθόν, ὅταν ὁ Schliemann νόμιζε ὅτι μπορούσε νὰ ἐπιβάλλει τὶς θελήσεις του καὶ φερόταν μὲ σκαιότητα: «Δὲν σᾶς εἶδον», ὑπενθυμίζει στὸν Schliemann, «ἀφ' ἧς ἡμέρας μᾶς ἐγκαταλείψατε ἐμέ τε καὶ τὸν Κύριον Λάνδερερ ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας σας μὲ τρόπον ἀνέλπιστον καὶ ἀνέβητε εἰς τὰ δωμάτιά σας, ἀκροασθέντες τὰς νομίμους παρατηρήσεις, αἵτινες σᾶς ἐγένοντο ὑπ' ἐμοῦ περὶ τῶν ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφῶν, ὧν τὴν ἄδειαν ἐζητεῖτε παρὰ τὸν νόμον. Προσεγγίζει δὲ νῦν νὰ συμπληρωθῇ ἔτος ἕκτοτε». Ὁ Εὐστρατιάδης ἀναφέρεται προφανῶς στὰ γεγονότα τοῦ 1873, ὅταν ὁ Schliemann ἔστειλε αἰτήσεις στὸ Ὑπουργεῖο καὶ στὴ Βουλὴ (σ. 26).

Στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα, μετὰ ἀπὸ τὴν 29 Μαρτίου 1874, ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ τὶς 6 Ἀπριλίου, πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ καὶ μία ἐπιστολὴ χωρὶς ἡμερομηνία τοῦ Schliemann πρὸς τὸν Burnouf. Ὁ Schliemann ἀναφέρει ὅτι ὁ ὑπουργὸς Βαλασόπουλος τὸν ἐπισκέφθηκε, ἔμεινε μαζί του πολλὴ ὥρα καὶ τοῦ ὑποσχέθηκε νὰ κάνει τ' ἀδύνατα δυνατὰ γιὰ νὰ δοθεῖ σήμερα – “aujourd' hui” – ἡ ἄδεια γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν. «Ἀλλὰ προηγουμένως πρέπει [ὁ ὑπουργὸς] νὰ συννενοηθεῖ μὲ τὸν Εὐστρατιάδη. «Il doit en conférer avec Eustratiades»⁹⁸.

Ὁ Εὐστρατιάδης ὅμως περιμένει τὴν ἀφιξὴ τοῦ Παναγιώτη Σταματάκη, ποὺ ἔχει ὀρισθεῖ ἐπόπις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ βρίσκεται ἐκτὸς Ἀθηνῶν.

97. Ἀρχεῖο Schliemann B 69, 507.

98. Αὐτόθι B 69, 498(1).

Στην ίδια επιστολή ο Schliemann αναφέρεται και σ' ένα άλλο θέμα πού τον ενδιαφέρει άμεσα. Προτείνει στον Burnouf να γράψει στον αρμόδιο ύπουργό στο Παρίσι και να προσπαθήσει να τον πείσει ότι το Λοϋβρο πρέπει ν' αγοράσει την τρωική συλλογή· τον καθοδηγεί μάλιστα για τον τρόπο με τον όποιον θα παρουσιάσει την πρότασή του: το κύριο έπιχείρημα θα είναι ότι ή τρωική συλλογή είναι μοναδική στον κόσμο, ότι χιλιάδες άνθρωποι θα σπεύδουν συνεχώς στο Παρίσι για να τη δοϋν έτσι ώστε ή πόλη θα προβληθεί εξαιρετικά· θα πρέπει να τονιστεί επίσης στο Γαλλικό Ύπουργείο ότι όλα τα αντικείμενα θα μεταφερθούν με έξοδα του Schliemann και ότι ή πληρωμή θα μπορεί να γίνει σε τέσσερα χρόνια. Έν τῷ μεταξύ ή τιμή έχει μειωθεί και ό Schliemann ζητᾶ τώρα 600.000 φράγκα αντί τῶν 1.000.000 πού ζητοῦσε τὸ 1873⁹⁹.

Ο Βαλασόπουλος έκανε φαίνεται διάφορες επισκέψεις εκείνες τις μέρες· εκτός από τον ίδιο τον Schliemann επισκέφθηκε και τὴ Σοφία Schliemann, ή οποία επίσης ανησυχούσε για την καθυστέρηση πού είχε παρουσιαστεί σχετικά με την έναρξη τῆς ανασκαφῆς: «... [ό ύπουργός] ... σε παρακαλεῖ να περιμένεις ἐπὶ [όκτὼ] 8 ἡμέρας τὴν ἐπάνοδον τοῦ Σταματάκη. Οὐδεις λόγος περὶ ἀκυρώσεως ἀδείας», γράφει στον σύζυγό της¹⁰⁰.

Στις 8/20 Ἀπριλίου ό Εὐστρατιάδης εἰδοποιεῖ τον Schliemann ότι ἔφθασε ό Σταματάκης καί «δυνάμεθα να προβῶμεν εἰς τὰς ανασκαφὰς τῆς τῶν Μυκηνῶν ἀκροπόλεως»¹⁰¹. τοῦ στέλνει τούς ὅρους τῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων καί, πάντα ἐπιφυλακτικός, συμπληρώνει «οὐς μοὶ ἐγράψατε ότι παραδέχεσθε». Ζητᾶ ἀπὸ τον Schliemann να τούς υπογράψει και να τούς ἐπιστρέψει προκειμένου να σταλοῦν στο Ὑπουργείο τὰ σχετικά ἔγγραφα¹⁰². Τὴν ἴδια μέρα – 8 Ἀπριλίου – τὰ ἔγγραφα ὑποβάλλονται στο Ὑπουργεῖο¹⁰³.

99. Amandry 1995, 60-61.

100. Ἀρχεῖο Schliemann B 69, 499*.

101. Αὐτόθι B 69, 170:

Ἐντιμότατε κύρ. Schliemann,

Νῦν, ὅτε ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας διαταχθεὶς ό κύρ. Σταματάκης, καὶ δυνάμεθα να προβῶμεν εἰς τὰς ανασκαφὰς τῆς τῶν Μυκηνῶν Ἀκροπόλεως, ἀποστέλλω ὑμῖν ἐνταῦθα διὰ τοῦ γραφέως τούς ὅρους τῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων, οὐς μοὶ ἐγράψατε, ὅτι παραδέχεσθε, καθ' οὐς δύναται να γείνη ή ανασκαφή, καὶ παρακαλῶ να υπογράψητε αὐτούς, ἵνα τούς ὑποβάλω εἰς τὸ Σ. Ὑπουργεῖον καὶ προκαλέσω τὰ περὶ τῆς ανασκαφῆς ἀναγκαῖα ἔγγραφα εἰς τὰς ἐν τῷ τόπῳ τῆς ανασκαφῆς ἀρμοδίας ἀρχάς. | Ἐν Ἀθήναις | 8 Ἀπριλ. 1874 | Εἰς τὰς ὑμετέρας | διαταγὰς | Π. Εὐστρατιάδης | γεν. ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων.

102. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 217, πρ. 1578, 8 Ἀπρ. 1874.

103. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. 1874.

Ἐπιστολή VIII

Ἄρ. πρ. 1578 | Γεν. Ἔφορ. τῶν Ἀρχαιοτήτων | Ἐν Ἀθήναις 8 Ἀπριλίου 1874 | Πρὸς τὸ Σ. Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλ. καὶ τῆς δημ. Ἐκπαιδεύσεως

Ὁ κύρ. Σλήμαν παρεδέχθη τοὺς ὅρους οὓς ἐπρότεινεν αὐτῷ ἡ ἔφορεία, καθ' οὓς δύναται νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναῶν. Ἐγγραφοὶ περιέχον τοὺς ὅρους τούτους καὶ ὑπογεγραμμένοι παρὰ τε αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων ὑποβάλλεται ἐνταῦθα συνημμένως εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἵνα λαβὼν γνῶσιν τούτου διατάξῃ τὰ δέοντα εἰς τὰς ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἀνασκαφῆς ἀρμοδίους ἀρχάς. | Εὐπειθέστατος | ὁ Γ.[ενικός] Ε.[φορος] | Π.[αναγιώτης] Ε.[ύστρατιάδης].

Πρόκειται γιὰ τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς πὺ ἀπηύθυνε ὁ Εὐστρατιάδης στὸ Ὑπουργεῖο. Συνημμένως ὑπεβλήθη καὶ τὸ ἔγγραφο πὺ περιεῖχε τοὺς ὅρους τῆς ἀνασκαφῆς, ὑπογεγραμμένο ἀπὸ τὸν Schliemann καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἔφορο.

Οἱ ὅροι τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι γνωστοί, καὶ εἶναι περίπου οἱ ἴδιοι μ' αὐτοὺς πὺ ἦταν σὲ ἰσχὺ καὶ τὸ 1876, ὅταν στὸν Schliemann δόθηκε ἡ ὀριστικὴ ἄδεια γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηναῶν¹⁰⁴. Τὰ εὐρήματα ἀνήκουν στὸ κράτος, ὁ ἀνασκαφέας διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς δημοσίευσης γιὰ μιὰ τριετία, οἱ ἀνασκαφὲς θὰ περιοριστοῦν μέσα στὴν ἀκρόπολη καὶ στὸν παρακείμενο θολωτὸ τάφο, πὺ ὀνομάσθηκε τάφος τῆς «Κλυταιμνήστρας»¹⁰⁵. Δὲν περιλαμβάνεται ἔρευνα στὸν «θησαυρὸ τοῦ Ἀτρέως»· ὁ ἀνασκαφέας θὰ συνεννοηθεῖ μὲ τὴν Ἐφορεία γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν πὺ θὰ χρησιμοποιήσῃ, τὸν τρόπο πληρωμῆς τους, τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν. Τέλος τὴν ἐποπτεία καὶ εὐθύνη τῆς ἀνασκαφῆς ἀναλαμβάνει ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, ἡ ὁποία σὲ συνεννόηση μὲ τὴν Ἐφορεία θὰ ὀρίσει τὸν ἐπόπτη γιὰ νὰ παρακολουθεῖ τὴ σωστὴ διεξαγωγὴ τῆς ἔρευνας καὶ νὰ παραλαμβάνει τὰ εὐρήματα¹⁰⁶. Ἐπόπτης εἶχε ὀρισθεῖ ὁ Παναγιώτης Σταματάκης.

Ἐπῆρχαν ὅμως κάποιες ἐκκρεμότητες μὲ τὸν Γενικὸ Ἔφορο καὶ στὶς 6 Ἀπριλίου ὁ Schliemann ἀπηύθυνε μιὰ ἐπιστολὴ στὸν ὑπουργὸ Ἰωάννη Βαλασόπουλο¹⁰⁷.

104. Μυλωνᾶς 1972, *227.

105. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς ὅρος προστέθηκε τὸ 1876.

106. Βλ. σ. 77 ΑΑΕ ἄρ. πρ. 417, 4 Ἰουλίου 1876 Ἐπιστολὴ X· καὶ ἀναλυτικότερα βλ. σ. 79 σημ.

178, καθὼς καὶ σ. 137· Meyer 1953, 350 σημ. 390· Calder & Traill 1986, 128, 138 σημ. 19.

107. ΑΑΕ ἄ. ἄρ. πρ. 1874.

Ἐπιστολή IX

Athènes 6 Avril 1874 |

Excellence | V. Ex. a bien voulu me faire dire il y a trois jours que je pourrais commencer les fouilles à Mycènes immédiatement. J'ai par conséquent fait mes préparatifs pour ces fouilles et j'ai engagé un ingénieur et un peintre pour m'y accompagner. Mais à ma plus grande stupéfaction j'ai reçu hier soir une lettre de l'Ephore Mr. Eustratiadès, qui me dit que V. Ex. révoque son autorisation pour les fouilles de Mycènes si je ne me mets pas d'abord d'accord avec lui, l'Ephore. Là-dessus je suis allé voir ce dernier; il me fait une masse de conditions bizarres, qui ne sont qu'autant d'entraves et dont chacune est aussi inexécutable qu'elle est inacceptable.

Comme j'ai eu l'honneur d'expliquer à V. Ex., il n'y a à excaver à Mycènes que la grande terrasse inférieure Ouest de l'acropole et le grand tombeau conique à côté. Les conditions de l'Ephore sont:

1/ que je dépose sur la terrasse même tous les décombres de mes fouilles et que je n'en enlève rien hors de l'acropole. Mais si je m'y conformais je serais l'objet des sarcasmes de tout le monde civilisé, et je ne vaudrais pas mieux que la domestique qui ne balaye que la moitié du plancher d'une chambre et qui en jette toutes les ordures sur l'autre moitié qu'elle laisse non balayée. Toute la terrasse inférieure doit être déblayée et les décombres doivent être transportés hors de l'acropole; il n'y a pas moyen de faire autrement.

2/ que je n'emploie que 20 ou tout au plus 25 ouvriers. Mais c'est impossible; que ferais-je avec si peu de bras? Il me faut au moins 60 ouvriers et je prie V. Ex. de me permettre de travailler avec ce nombre, car mon temps est trop précieux et il m'est impossible de sacrifier 5 mois à un travail que je puis facilement terminer en 2 mois. Si un surveillant ne suffit pas pour 60 ouvriers, il dépend de V. Ex. de me donner deux surveillants.

3/ que j'emploie dans mes fouilles 3 ouvriers qui me seront donnés gratuitement de la part du gouvernement. Il m'est impossible d'y consentir, car tous mes ouvriers travaillent à tant de leptas par mètre cube (εις ἀποκοπήν) de la même manière, comme la Société archéologique d'Athènes fait travailler dans toutes ses fouilles εις τὴν ἀγίαν Τριάδα et ailleurs, et il m'est impossible de laisser travailler parmi mes ouvriers εις ἀποκοπήν les 3 ouvriers qui travaillent pour le gouvernement à la journée. En outre mon amour propre ne me permet pas d'accepter des ouvriers de la part du gouvernement, car je me glorifie de payer tous les frais moi-même. Mais il dépend de V. Ex. de transformer les trois ouvriers en surveillants; dans ce cas je n'ai rien à objecter.

4/ que je me borne à excaver dans l'acropole. Je ne puis pas me soumettre à cette condition non plus, car, comme j'ai eu l'honneur d'expliquer à V. Ex., je me propose de déblayer à la fois la terrasse inférieure et le grand tombeau conique qui se trouve à côté et qui me prendra bien deux mois car il semble bien contenir 2000 mètres cubes de décombres et il est excessivement difficile à le déblayer.

5/ l'Ephore me dit que je ne peux pas commencer les fouilles avant l'arrivée de Stamatakis, qui pourra peut-être venir en quinze jours, mais ce n'est pas sûr. Mais comment donc, je devrais rester dans le misérable et immonde village de Charvati 8 jours ou 15 jours pour attendre l'homme pour me surveiller? V. Ex. m'avait dit que si Stamatakis n'était pas libre pour m'accompagner, Elle enverrait en attendant un autre avec moi!

Excellence, j'avais l'intention de faire par mes fouilles de Mycènes une oeuvre d'une immense utilité publique, une oeuvre qui attirerait en Grèce bien des milliers d'étrangers. Au nom de la Grèce donc et au nom de la science je proteste de la manière la plus énergique contre les criantes injustices dont m'accable l'Ephore Eustratiadès pour empêcher ces fouilles, et je prie V. Ex. de me donner la permission pure et simple selon la lettre de la loi, à laquelle je me soumetts, et qui ne contient pas une ombre de toutes ces chicaneries énormes et révoltantes.

En priant V. Excellence d'accepter l'exemplaire ci-joint sur mes découvertes dans l'Ilion homérique je La prie d'agréer l'assurance | de mes sentiments les plus distingués | H. Schliemann | Dr. phil. | à Son Excellence Monsieur Valassopoulos | ministre de l'Instruction Publique | Athènes¹⁰⁸.

108. Ἐν Ἀθήναις 6 Ἀπριλίου 1874

Ἐξοχώτατε | Ἡ Ἐξοχότης σας εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ εἰδοποιήσει πρὶν ἀπὸ τρεῖς μέρες ὅτι θὰ μπορούσα ν' ἀρχίσω ἀμέσως τὶς ἀνασκαφὰς στὶς Μυκῆνες. Ὡς ἐκ τούτου προέβην στὶς σχετικὰς προετοιμασίαις καὶ προσέλαβα ἕνα μηχανικὸ κι ἕνα ζωγράφου γιὰ νὰ μὲ συνοδεύσουν. Πρὸς μεγάλη μου ὄμως κατάπληξη ἔλαβα χθὲς βράδυ μία ἐπιστολὴ τοῦ Ἐφόρου κ. Εὐστρατιάδου πού μοῦ ἀνακοινώνει ὅτι ἡ Ἐξοχότης σας θὰ ἀνακαλέσει τὴν ἄδεια ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν ἐὰν δὲν συμφωνήσω προηγουμένως μαζί του, δηλαδὴ μὲ τὸν Ἐφορο, σὲ ὀρισμένα θέματα. Τὸν ἐπισκέφθηκα ἀμέσως καὶ μοῦ ἔθεσε ἕνα σωρὸ περιέργους ὄρους πού μόνο ἐμπόδια δημιουργοῦν καὶ πού καθένας τους εἶναι τόσο ἀνεφάρμοστος ὅσο καὶ ἀπαράδεκτος.

Ὅπως εἶχα τὴν τιμὴ νὰ ἐξηγήσω στὴν Ἐξοχότητά σας, στὶς Μυκῆνες δὲν θὰ γίνου ἀνασκαφὰς παρὰ μόνο στὸ δυτικὸ κάτω μεγάλο ἄνδρηρο τῆς ἀκρόπολης καὶ τὸν μεγάλο κωνικὸ τάφο πού βρίσκεται δίπλα. Οἱ ὅροι πού θέτει ὁ Ἐφορος εἶναι οἱ ἐξῆς:

1) Πρέπει νὰ ἀποθέσω ἐπάνω στὸ ἄνδρηρο ὅλα τὰ χρώματα τῆς ἀνασκαφῆς μου καὶ νὰ μὴν βγάλω τίποτε ἔξω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη. Ἀλλὰ ἐὰν συμμορφωθῶ μὲ αὐτὴ τὴν ὁδηγία

Ὁ Schliemann χρησιμοποίησε διάφορες γλώσσες στὴν ἀλληλογραφία του καὶ συχνὰ στὸ ἴδιο πρόσωπο ἔγραφε πότε σὲ μιὰ γλώσσα καὶ πότε σὲ μιὰ ἄλλη· στὴν ἀλληλογραφία του ὅμως μὲ τὴν ἑλληνικὴ δημόσια διοίκηση ἔγραφε συνήθως ἑλληνικά, γι' αὐτὸ καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ χρῆση τῆς γαλλικῆς προξενεῖ ἔκπληξη. Εἶναι πιθανὸν νὰ θεώρησε ὅτι ἡ γλώσσα αὐτὴ προσέδιδε μεγαλύτερη

θὰ γινόμενον ἀντικείμενο σαρκασμοῦ ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου καὶ δὲν θὰ ἄξιζα περισσότερο ἀπὸ τὴν ὑπέρτρια πού σκουπίζει μόνο τὸ μισὸ πάτωμα ἐνὸς δωματίου καὶ πετάει τὰ σκουπίδια στὸ ἄλλο μισό, πού τὸ ἀφήνει ἀσκούπιστο. Ὁλόκληρο τὸ κάτω ἄνδρηρο πρέπει νὰ ἐσκαφεῖ καὶ τὰ χῶματα νὰ μεταφερθοῦν ἐκτὸς ἀκροπόλεως· δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος.

2) Δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦ πάνω ἀπὸ 20, τὸ πολὺ 25 ἑργάτες. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο: τί μπορῶ νὰ κάνω μὲ τόσα λίγα χέρια; Μοῦ χρειάζονται τουλάχιστον 60 ἑργάτες καὶ παρακαλῶ τὴν Ἐξοχότητά σας νὰ μοῦ ἐπιτρέψει νὰ ἐργασθῶ μὲ αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ, διότι ὁ χρόνος μου εἶναι ἐξαιρετικὰ πολὺτιμος καὶ μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ θυσιάσω πέντε μῆνες γιὰ μιὰ ἐργασία πού εὐκολα μπορῶ νὰ τελειώσω σὲ δύο. Ἐὰν ἓνας ἐπόπιτης δὲν ἀρκεῖ γιὰ 60 ἑργάτες, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Ἐξοχότητά σας νὰ μοῦ διαθέσει δύο.

3) Πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦ στὴν ἀνασκαφή μου 3 ἑργάτες πού θὰ μοῦ διατιθένται δωρεὰν ἐκ μέρους τῆς κυβέρνησης. Μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ συμφωνήσω σ' αὐτὸ γιατί ὅλοι οἱ ἑργάτες μου ἐργάζονται μὲ τόσα λεπτὰ κατὰ κυβικὸ μέτρο (εἰς ἀποκοπήν) μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού καὶ ἡ Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία χρησιμοποιοεῖ ἑργάτες σὲ ὅλες τῆς τῆς ἀνασκαφές, στὴν Ἁγία Τριάδα καὶ ἄλλοῦ, καὶ μοῦ εἶναι ἀδύνατο μαζί μὲ τοὺς ἑργάτες μου εἰς ἀποκοπήν νὰ ἀφήσω νὰ ἐργάζονται 3 ἑργάτες γιὰ λογαριασμὸ τῆς κυβέρνησης πληρωτέοι μὲ τὴν ἡμέρα. Ἐξάλλου ἡ ἀξιοπρέπειά μου δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶ ἑργάτες ἐκ μέρους τῆς κυβέρνησης γιατί ὑπερηφανεύομαι ὅτι πληρώνω μόνος μου ὅλα τὰ ἔξοδα. Ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Ἐξοχότητά σας νὰ μετατρέψει τοὺς 3 ἑργάτες σὲ ἐπόπιτες· στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν ἔχω καμιά ἀντίρρηση.

4) Πρέπει νὰ περιορίσω τὴν ἀνασκαφή μέσα στὴν ἀκρόπολη. Οὔτε μ' αὐτὸν τὸν ὄρο μοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ συμμορφωθῶ γιατί ὅπως εἶχα τὴν τιμὴ νὰ ἐξηγήσω στὴν Ἐξοχότητά σας ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κάτω ἄνδρηρο προτίθεμαι νὰ ἀνασκάψω καὶ τὸν κοινικὸ τάφο πού βρίσκεται δίπλα, γιὰ τὸν ὁποῖο καὶ θὰ χρειασθῶ ἀσφαλῶς δύο μῆνες, γιατί ὑπολογίζω ὅτι θὰ πρέπει νὰ περιέχει 2000 κυβικὰ μέτρα χῶμα καὶ ἡ ἐσκαφή του εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη.

5) Ὁ Ἐφορος μοῦ λέει ὅτι δὲν μπορῶ νὰ ἀρχίσω τῆς ἀνασκαφῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ Σταματάκη, ὁ ὁποῖος θὰ φθάσει πιθανὸν σὲ δεκαπέντε μέρες, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ εἶναι βέβαιο. Μὰ πῶς λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ μείνω σ' αὐτὸ τὸ ἄθλιο καὶ ρυπαρὸ χωριό, τὸ Χαρβάτι, 8 ἢ καὶ 15 μέρες γιὰ νὰ περιμένω τὸν ἄνθρωπο πού θὰ μὲ ἐπιβλέπει; Ἡ Ἐξοχότητά σας μοῦ εἶχε πεῖ ὅτι ἐὰν ὁ Σταματάκης δὲν εἶναι ἐλεύθερος θὰ ἔστειλε κάποιον ἄλλον νὰ μὲ συνοδεύσει ἀναμένοντας τὴν ἀφίξή του.

Ἐξοχώτατε, μὲ τῆς ἀνασκαφῆς μου στὶς Μυκῆνες εἶχα τὴν πρόθεση νὰ ἐπιτελέσω ἓνα τεράστιο ἔργο κοινῆς ὠφελείας, ἓνα ἔργο πού θὰ ἔφερνε στὴν Ἑλλάδα χιλιάδες ξένους.

Ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, διαμαρτύρομαι ἔντονα γιὰ τῆς κραυγαλέες ἀδικίες μὲ τῆς ὁποῖες μὲ ἐπιβαρύνει ὁ Ἐφορος Εὐστρατιάδης γιὰ νὰ

έπισημότητα στην έπιστολή του, είναι επίσης πιθανόν ότι στα γαλλικά είχε μεγαλύτερη ευχέρεια και στην περίπτωση αυτή του προέκυψαν αὐθόρμητα¹⁰⁹. Πράγματι είναι φανερό πώς ἡ έπιστολή είναι γραμμένη βιαστικά και ὑπὸ τὸ κράτος έκνευρισμοῦ γιὰ ὅσα θεωροῦσε ὁ ἴδιος κατάφορη ἀδικία. Τὰ συναισθήματα αὐτὰ δικαιολογοῦν και τις ὅποιες ἀδεξιότητες ἢ ἀσυνταξίες ἐμφανίζει τὸ κείμενό του, πὸν δὲν εἶχε καιρὸ νὰ «χτενίσει». Ἡ ἀνυπομονησία και ἡ ἐπιθυμία του νὰ πείσει τὸν ἀποδέκτη τῆς έπιστολῆς γιὰ τὸ δίκαιο τῶν αἰτημάτων του τὸν ὀδηγοῦν επίσης σὲ φλυαρία οἰκειότητας, ὅπως ἡ παρομοίωση τῆς ἀνασκαφῆς μὲ τὸ σκούπισμα ἑνὸς δωματίου, ἀπαράδεκτο σχῆμα γιὰ ἔγγραφο πὸν ἀπευθύνεται σὲ ὑπουργό, ἢ σὲ ἐκφραστικές ὑπερβολές, ὅπως ὅτι θὰ γινόταν ἀντικείμενο «σαρκασμοῦ ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου». Σὲ ἔλλειψη γνώσεων πρωτοκόλλου πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ και τὸ προχειρογραμμένο γιὰ τὴν ἐποχή «v. Ex.», ἐνῶ οἱ τύποι ἐπέβαλλαν τὸν τίτλο ὀλογράφως. Ἐξάλλου δὲν νοιαζόταν γιὰ πρωτόκολλα και καλοὺς τρόπους και ὅταν ἀπευθυνόταν σὲ πρόσωπα πὸν εἶχε ἀνάγκη συχνὰ ταλαντευόταν ἀνάμεσα σὲ δουλοπρέπεια και ἔπαρση, ὅλ' αὐτὰ στοιχεῖα ἀνθρώπου “parvenu” – νεόπλουτου. Ἐξάλλου ἔτσι τὸν ἀντιμετώπιζαν και οἱ συνομιλητές του. Ὁ ἄγγλος πρέσβυς Sir Horace Rumbold, πὸν σύχναζε στὸ Ἰλίου Μέλαθρον, ἀναφέρεται χαρακτηριστικά στην μικροαστική ἀτμόσφαιρα και τὴν ἀκαλαίσθητη ἐπίπλωση τοῦ μεγάρου¹¹⁰. Ἐξάλλου στὴ μεγάλη του ἔπαρση και τὴν ἀνάγκη νὰ ἐντυπωσιάσει ἀνάγονται οἱ ἐκφράσεις ὅτι «ὁ χρόνος μου εἶναι ἐξαιρετικά πολὺτιμος» (*mon temps est trop précieux*) και «ὑπερηφανεύομαι ὅτι πληρώνω ὅλα τὰ ἔξοδα μόνος μου» (*je me glorifie ... moi-même*)· ὑπερβολικὸ και τὸ ρῆμα “se glorifier” στὴ μέση φωνή, πὸν ἐνέχει μιὰ ἔννοια ματαιοδοξίας.

Παρατηρεῖται ὅτι στην ἀλληλογραφία του μὲ πρόσωπα πὸν ἔχουν διοικητικές θέσεις ἐξαίρει πάντα τὴν κοινωνική και οἰκονομική του ἐπιφάνεια και τοῦτο προφανῶς ὀφείλεται στὸ σύμπλεγμα πὸν κατατρέχει, πὸς ἐνῶ ἀσχολεῖται μὲ ὑψηλὰ ἐπιστημονικά θέματα δὲν ἔχει τοὺς ἐπιθυμητοὺς ἀκαδημαϊκοὺς τίτλους. Στὴ μεγάλη ἰδέα πὸν εἶχε γιὰ τις ἀνασκαφές του, ἀλλὰ ὡς πρὸς αὐτὸ

ἐμποδίζει τις ἀνασκαφές και παρακαλῶ τὴν Ἐξοχότητά σας νὰ μοῦ δώσει τὴν ἄδεια ἀπλή, ξεκάθαρη και σύμφωνα μὲ τὸ γράμμα τοῦ νόμου μὲ τὴν ὀποῖαν θὰ συμμορφωθῶ και πὸν δὲν περιέχει οὔτε ἴχνος ἀπὸ αὐτές τις τεράστιες και ἐξοργιστικές ἀντιδικίες.

Παρακαλῶ τὴν Ἐξοχότητά σας νὰ δεχθεῖ τὸ συνημμένο ἀντίτυπο πὸν ἀφορᾷ τις ἀνακαλύψεις μου στὸ ὀμηρικὸ Ἰλιο μαζί μὲ τὴν διαβεβαίωση τῶν εὐγενεστέρων μου αἰσθημάτων. | H. Schliemann | Dr. Phil. | Στὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν Κύριο Βαλασόπουλο | Ἐπουργὸ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως | Ἀθήνα. [Μετάφραση Ν. Β.]

109. Meyer 1962, 92.

110. Μαρκεζίνης 1966, 214.

είχε απόλυτα δίκιο, αναφέρεται και η εκτίμηση ότι το έργο του έχει τεραστία χρησιμότητα, “utilité publique”. Τὴν ἐπιστολὴ ὑπογράφει ὡς συνήθως μὲ τὸν διδακτορικό του τίτλο.

Διαπιστώνεται μὲ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἀκόμη μιὰ φορὰ ὅτι τὶς δυσκολίες του μὲ τὸ Δημόσιο ὁ Schliemann ὄχι μόνο στὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες χῶρες προσπαθεῖ νὰ παρακάμπει μετερχόμενος τὰ μεγάλα μέσα¹¹¹. Ἔτσι καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ μὲ τὸ κύρος τοῦ ἐπιτυχημένου ἀνασκαφέα δὲν προσπαθεῖ νὰ λύσει τὸ θέμα του μὲ τὸν Εὐστρατιάδη ἀλλὰ κατ' εὐθεῖαν ἀπευθύνεται στὸν ὑπουργό, γνωρίζοντας βέβαια ὅτι σὲ κράτη ὅπου ἡ δημόσια διοίκηση δὲν εἶναι ἐδραιωμένη, οἱ πολιτικοὶ δίνουν τὴ λύσι. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του φαίνεται¹¹² ὅτι γιὰ χῶρες ὅπως ἡ Ἑλλάδα ἢ ἡ Τουρκία ἐκφράζεται συγκαταβατικά, ὅσο καὶ ἂν ἐκεῖ βρίσκονται τὰ ἐνδιαφέροντά του· δὲν μετρᾶνε ὅσο ἡ Γαλλία ἢ ἡ Ἀγγλία, καὶ πάνω ἀπ' ὅλους καὶ ὅλα, βαρύτερα γι' αὐτὸν ἔχουν οἱ πραγματικὰ μορφωμένοι καὶ συγχρόνως σπουδαῖοι, ὁ Gladstone, πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὁ Max Müller, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, ὁ Newton, διευθυντὴς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ ἀργότερα ὁ Virchow, καθηγητὴς, γιατρός, ἀνθρωπολόγος καὶ ἐθνολόγος.

Στις 8 Ἀπριλίου ὁ Εὐστρατιάδης εἰδοποίησε ἐπισήμως τὸν Schliemann ὅτι μπορεῖ ν' ἀρχίσει τὴν ἀνασκαφή. Ὁ Schliemann ὅμως εἶχε πληροφορηθεῖ τὴν ἀπόφασιν νωρίτερα καὶ προφανῶς ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ ἴδιου τοῦ ὑπουργοῦ: «Πρὶν ἀπὸ τρεῖς ἡμέρες», “il y a trois jours”, ὅπως γράφει, δηλαδὴ στις 3 Ἀπριλίου, ἴσως τὴν ἴδια μέρα πού εἶχε συναντήσῃ τὸν ὑπουργό.

Ἀμέσως δηλώνει, γιὰ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ τετελεσμένη κατάστασι, ὅτι ἔχει ἤδη προσλάβῃ ἕναν μηχανικὸ καὶ ἕναν ζωγράφου γιὰ νὰ τὸν συνοδεύσουν. Δὲν εἶναι πιθανὸ ὅτι εἶχε κάνει κάποια πρόσληψη. Ὡς μηχανικὸ ἐννοεῖ προφανῶς τὸν ἔμπιστο ἐργοδηγὸ του, πού οὕτως ἢ ἄλλως εἶχε πάντα κοντά του, τὸν Σπύρο Δημητρίου, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε ἤδη ἐργαστεῖ στὴν Τροία καὶ πού ἀργότερα – τὸ 1876 – χρησιμοποίησε στὶς Μυκῆνες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Δημητρίου, τὸν Νοέμβριον τοῦ 1876, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς τῶν Μυκητῶν, προσέλαβε στὸ Ναύπλιο ὡς μηχανικὸ τὸν ὑπολοχαγὸ τοῦ Μηχανικοῦ Βασιλείου Δροσινό, στὸν ὁποῖον ὀφείλονται οἱ πρώτες κατόψεις καὶ τὰ σχέδια τῆς ἀκρόπολης καὶ τῆς πόλης τῶν Μυκητῶν, καθὼς καὶ τῶν τάφων. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἔνδειξι τὸ 1874 ὅτι ὁ Schliemann εἶχε στὴ διάθεσιν τοῦ κάποιοι ζωγράφου. Στις ἀνασκαφές τῆς Τροίας τὸ 1873 εἶχε χρησιμοποίησει

111. Meyer 1953, 178 ἐπ. 146, 224 ἐπ. 200.

112. Αὐτόθι 223 ἐπ. 198.

ὡς ζωγράφο τὸν Πολυχρόνη Λεμπέση, ἀλλὰ ὅπως φαίνεται δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ τὸν μεταχειριστεῖ τὸ 1874, ἂν καὶ ἡ συνεργασία τους ἦταν ἀρκετὰ πρόσφατη. Στὴν ἀλληλογραφία του ἀφήνει μάλιστα νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ Λεμπέσης ἦταν πιά διάσημος καὶ ἀπασχολημένος. Ὁ Bugnoui τοῦ εἶχε προτείνει κάποιον ἄλλο ζωγράφο, ἀλλὰ καμιὰ συμφωνία δὲν εἶχε προχωρήσει¹¹³ (σ. 90 σημ. 204).

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Schliemann πρὸς τὸν ὑπουργὸ συμπεραίνεται ὅτι ὁ Εὐστρατιάδης τοῦ ἔκανε γνωστοὺς τοὺς ὅρους τῆς ἀνασκαφῆς μὲ λεπτομέρεια σὲ συνάντησιν στὶς 5 Ἀπριλίου. Ἀπὸ προηγούμενη ἀλληλογραφία μὲ τὸν Εὐστρατιάδην ὁ Schliemann βέβαια ἐγνώριζε ὅτι ἂν δὲν συνεννοηθεῖ μὲ τὴν Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων ὁ ὑπουργὸς «αἶρει τὸν λόγον του»· παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ ὅροι τοῦ Ἐφόρου τοῦ φαίνονται δυσβάσταχτοι. Κατὰ κάποιον τρόπο ὅμως θὰ ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ τοὺς τηρήσει γνωρίζοντας ὅτι ἀλλιῶς δὲν θὰ ἔπαιρνε τὴν ἄδεια. Ὁ Εὐστρατιάδης δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐμποδίσει τὴν ἀνασκαφὴν, ὅπως διατείνεται ὁ Schliemann, ἀλλὰ καὶ δὲν ξεχνοῦσε ὅλες τὶς παρατυπίες, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔγινε ἤδη λόγος· δικαιολογημένα φιλόποπος, ἤθελε νὰ τοῦ ἐπισημάνει τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ νόμου.

Τὰ χῶματα τῆς ἀνασκαφῆς ἔπρεπε νὰ παραμείνουν μέσα στὴν ἀκρόπολιν καὶ νὰ μποροῦν νὰ ἐλέγχονται, ἀλλιῶς ὑπῆρχε φόβος πολλὰ πολύτιμα στοιχεῖα ἢ καὶ εὐρήματα νὰ χαθοῦν. Ὁ ὅρος αὐτὸς ἦταν πολὺ σαφῆς καὶ ἐπρόκειτο νὰ τηρηθεῖ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν 20 ἢ 25 ἐργατῶν, πού ὀρίζεται, φαίνεται στὸν Schliemann πολὺ μικρὸς γιὰτὶ ἦταν συνηθισμένος νὰ μεταχειρίζεται πολλοὺς ἐργάτες, γι' αὐτὸ καὶ ζητᾷ νὰ τοῦ ἐπιτραποῦν τουλάχιστον 60. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ 1876 στὴ μεγάλη ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν, ὅταν τοῦ εἶχαν ὀριστεῖ 50 ἐργάτες, μεταχειρίζοταν πολὺ περισσότερους καὶ συχνὰ ἔφτανε στὸν ἐξωφρενικὸ ἀριθμὸ τῶν 130, πράγμα πού ἐξόργιζε ἐξαιρετικὰ τὸν Σταματάκη.

Τὸ θέμα τῆς πληρωμῆς τῶν ἐργατῶν ἐπρόκειτο ἐπίσης νὰ διευθετηθεῖ ὥστε νὰ ἰκανοποιηθοῦν καὶ οἱ δύο πλευρές. Ὁ Schliemann πλήρωνε τοὺς ἐργάτες «καὶ ἀποκοπὴν», δηλαδή «μὲ τὸ κομμάτι», στὴ συγκεκριμένη περίπτωση μὲ τὸ κυβικὸ μέτρο ἑκκαφῆς. Ἦταν ἓνας τρόπος πληρωμῆς συνηθισμένος τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, γιὰτὶ οἱ χῶροι ἀνασκάπτονταν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ οἱ αἰῶνες εἶχαν συσσωρεύσει μεγάλους ὄγκους χωμάτων. Ἐπὶ πλέον ὁ Schliemann ἔδινε 5 λεπτὰ ὡς φιλοδώρημα – bonus – σ' αὐτὸν πού ἔβρισκε κάποιον πολύτιμο ἀντικείμενο. Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1876 ὁ Σταματάκης εἶχε προσλάβει τρεῖς ἐπιστάτες μὲ ἡμερομίσθιο, ἀλλὰ εἶχε κι αὐτὸς ἀναγκασθεῖ νὰ δίνει φιλοδώρημα γιὰ πολύτιμα ἀντικείμενα. Σὲ μιὰ ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς πού ἀπευθύνεται στὸν Εὐθύμιον

113. Ἀρχεῖο Schliemann B 69, 498(1).

Καστόρχη σημειώνει ότι με τὸ σύστημα αὐτὸ καὶ με τὸν μεγάλου ἀριθμὸ ἔργατῶν τίποτε ἀξιόλογο δὲν μπορεῖ νὰ διαφύγει τὴν προσοχὴ τῶν ἔργατῶν τοῦ Schliemann¹¹⁴.

Ὁ Εὐστρατιάδης τὸν Ἀπρίλιου τοῦ 1874 ἐπισημαίνει στὸν Schliemann ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ του ἔπρεπε νὰ περιορισθεῖ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως. Ὁ ὅρος αὐτὸς δὲν τηρήθηκε· τὸ 1876 ὁ Schliemann κατὰ κάποιον τρόπο πήρε τὴν ἄδεια καὶ ἀνέσκαψε τὸν θολωτὸ τάφο – “le grand tombeau conique” –, ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὴν Πύλη τῶν Λεόντων, τὸν λεγόμενον τάφο τῆς «Κλυταιμνήστρας»· λόγῳ τῆς ἐξαιρετικὰ ἄτακτης ἀνασκαφῆς στὴ θέση αὐτή, ἤρθε σὲ μεγάλη ρήξη με τὸν Σταματάκη.

Τέλος ὁ Schliemann στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 6ης Ἀπριλίου πρὸς τὸν ὑπουργὸ διαμαρτύρεται γιὰ τὸ γεγονός ὅτι πρέπει νὰ περιμένει τὴν ἄφιξη τοῦ Σταματάκη πρὶν ξεκινήσει τὴν ἀνασκαφὴ καὶ ἐν τῷ μεταξύ διαμένει σ’ ἓνα ἄθλιο χωριό, ὅπως σίγουρα ἦταν τότε τὸ Χαρβάτι. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ὅρος ἐπρόκειτο ὅπωςδήποτε νὰ τηρηθεῖ. Οἱ σχέσεις Schliemann-Σταματάκη ἄρχισαν ἤδη νὰ δηλητηριάζονται ἀπὸ τὴν ἀνυπομονησία.

ΝΕΑ ΕΜΠΟΔΙΑ. Η ΔΙΕΝΕΞΗ ΤΟΥ SCHLIEMANN ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως τῶν Μυκηνῶν ἐπρόκειτο νὰ καθυστερήσει πολὺ, γιατί ἓνα σοβαρὸ γεγονός, ἡ παρέμβαση τῶν Τούρκων ὅσον ἀφορᾷ τὴν κυριότητα τῆς τρωικῆς συλλογῆς, μετέβαλε ἄρδην τὴν κατάσταση.

Στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου – 6 Ἀπριλίου – ὁ Philippe Déthier, διευθυντὴς τοῦ Ὁθωμανικοῦ Μουσείου, ἔφθασε στὴν Ἀθήνα με σαφεῖς ἐντολὲς νὰ διεκδικήσει τὴ μισὴ τρωικὴ συλλογὴ – ὅπως ἦταν ἡ συμφωνία μεταξύ τουρκικῆς κυβέρνησης καὶ Schliemann – συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ «θησαυροῦ τοῦ Πριάμου». Ὁ Schliemann, μὴ μπορώντας πλέον νὰ πουλήσει τὴ συλλογὴ, ἀποφάσισε νὰ τὴ δωρήσει στὴ Γαλλία. Ἀλλὰ οἱ Γάλλοι δίστασαν νὰ δεχθοῦν τὴ δωρεὰ μὴ θέλοντας ν’ ἀναμειχθοῦν στὴν ἀπόκτηση μιᾶς συλλογῆς στὴν ὁποία εἶχαν βλέψεις καὶ ἄλλοι¹¹⁵. Πρὶν ὅμως προλάβουν νὰ ἀπαντήσουν, ὁ Schliemann μετάνοιωσε καὶ ἀπέσυρε τὴ δωρεὰ.

Λίγες μέρες μετὰ ἀπὸ τὴν πρόταση δωρεᾶς στὴ Γαλλία ὁ Schliemann ἔκανε κατὰ τὴ συνήθειά του μιὰ ὀλοκληρωτικὴ στροφὴ καὶ ἄρχισε νὰ διαδίδει σὲ Ἕλληνες καὶ ξένους φίλους ὅτι ἡ συλλογὴ θὰ δωρηθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Ἦταν γύρω

114. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 424, 4 Αὐγούστου 1876. Ἐγγραφο Σταματάκη 1.

115. Amandry 1995, 71.

στά μέσα Μαΐου 1874 και λόγω της αντιδικίας του με τους Τούρκους ήθελε με κάθε τρόπο να έξευμενίσει τους Έλληνες¹¹⁶.

Η ιστορία της πολύκροτης δίκης στα τρία δικαστήρια, τὸ Πρωτοδικεῖο, τὸ Ἐφετεῖο καὶ τὸν Ἄρειο Πάγο, καθὼς καὶ ὁ τελικὸς διακανονισμὸς με τοὺς Τούρκους, εἶναι ἀρκετὰ γνωστὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς μελέτης αὐτῆς. Ἡ δίκη ὅμως κράτησε τὸν ἀεικίνητο ταξιδιώτη Schliemann στὴν Ἑλλάδα γιὰ ἕναν ὀλόκληρο χρόνο, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποῖου εἶχε διάφορες δραστηριότητες, ὅπως θὰ γίνει λόγος πρὸ κάτω.

Ἦδη στὶς 26 Μαρτίου/7 Ἀπριλίου, ἀμέσως μετὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Déthier, ἀνεκλήθη ἡ ἄδεια ἐξαγωγῆς τῶν τρωικῶν ἀρχαιοτήτων. Σύντομα ἀπαγορεύτηκε καὶ ἡ ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνες. Στὸ *Ἡμερολόγιο Ὑψηρεσίας* ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἔγκριση σημειώνεται: «Ἀνασκαφαὶ ἐν Μυκῆναις. Προπαρασκευάσθησαν τὰ πάντα, ἀλλ' ὁ Ὑπουργὸς αἴφνης μεταβαλὼν γνώμην, διότι παρενέπεσεν ἡ τῆς Τουρκίας ἀπαίτησις κατὰ τοῦ Σλείμαν, διὰ τὰς ἐν Τροίᾳ ἀνασκαφὰς αὐτοῦ. Τελευταῖον ἐστάλη αὐτῷ τῷ Σλείμαν ἔγγραφον τοῦ Ὑπουργείου ἀρνητικόν»¹¹⁷. Φαίνεται ὅτι ὁ Schliemann εἶχε ζητήσει γραπτὴ ἀπάντηση καὶ ἐξήγηση γιὰ τὴν ἄρνηση τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ ὑπουργὸς ἀπάντησε καθυστερημένα στὶς 3 Ἰουλίου 1874: «Κατὰ τὴν ὑμετέραν παράκλησιν ἀπαντῶμεν ὑμῖν ἐγγράφως ὅτι τὸ καθ' ἡμᾶς Ὑπουργεῖον δὲν κρίνῃ εὐλογον νὰ ἐπιτρέψῃ ὑμῖν ὅπως ἀνασκάψῃτε τὴν τῶν Μυκηνῶν ἀκρόπολιν. Βαλασόπουλος»¹¹⁸.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διένεξης ποὺ εἶχε μετὰ τὴν Τουρκία στὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια, καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κατάστασις ἦταν ἀνώμαλη, ὁ Schliemann ἐπιζητοῦσε νὰ βρῆται πάντα στὸ προσκήνιο τῆς κοσμικῆς ζωῆς· στὸ ἀρχεῖο Schliemann διασώζονται πληροφορίες γιὰ πολλὲς προσκλήσεις σὲ διάφορα γεύματα, στὰ ὁποῖα καλοῦσε ἐπίσημα πρόσωπα, ὅπως τὸν ἴδιο τὸν ὑπουργὸ Βαλασόπουλο, ἀκόμη καὶ τὸν Déthier, τὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Δὲν παρέλειπε ἐπίσης νὰ στέλνῃ τὰ συγγράμματά του σὲ ἀξιόλογες καὶ χρήσιμες γνωριμίες, ὅπως στὸν Φίλιππο Ἰωάννου, Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἢ τὸν Παναγιώτη Εὐστρατιάδη, Γενικὸ Ἐφορο. Συγχρόνως ὅμως, γιὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὰ φιλικὰ του αἰσθήματα πρὸς τὴν Ἑλλάδα, θέλησε νὰ κάνει καὶ μιὰ ἐντυπωσιακὴ χειρονομία, ὄχι χωρὶς συμφέρον.

116. Meyer 1953, 265 ἐπ. 243: "I have the moral obligation to leave [my antiquities] in Greece", γράφει στὸν Newton· Meyer 1962, 86.

117. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 217, πρ. 1367, 3 Ἰουλ. 1874, 476/1. Κατὰ τὴ συνήθειά του ὁ Εὐστρατιάδης συγκεντρώνει συχνὰ σ' ἕνα λῆμμα θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἴδια ὑπόθεσις σὲ διαφορετικὰ χρονικὰ σημεῖα.

118. Ἀρχεῖο Schliemann B 69, 293.

3. Άποψη τῶν Προπυλαίων μὲ τὸν Φράγκικο Πύργο. Ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1870.
Pascal Sebah, 1872-1875. ΕΣΜΑ.

Ο ΦΡΑΓΚΙΚΟΣ ΠΥΡΓΟΣ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ. Στὶς 17 Ἰουνίου 1874 ὁ Schliemann ἀποφάσισε νὰ προτείνει στὴ Γενικὴ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων τὴν κατεδάφιση τοῦ Φράγκικου Πύργου στὴν Ἀκρόπολη, γιὰ τὸν ὁποῖον ἔγινε ἤδη λόγος¹¹⁹. Εἶχε συζητήσει τὴν πρόθεσή του αὐτὴ μὲ τὸν Βιγνούφ, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ εἶχε συστήσει κάποιον ἐργολάβο. Τελικὰ ὅμως ὁ Schliemann συμφώνησε τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ μὲ τὸν Ναπολέοντα Μαρτινέλλη – Napoleone Felice Martinelli –, γυψοποιό, ἐκμαγέα, συντηρητὴ καὶ ἐργολάβο τῆς Γενικῆς Ἐφορείας καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, στὸν ὁποῖο καὶ προπλήρωσε μάλιστα 4.000 δρχ. ἔναντι τελικοῦ

119. Σ. 39 σημ. 67 καὶ Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 220, πρ. 1615, 17 Ἰουν. 1874.

ποσοῦ 13.000 δραχμῶν¹²⁰. Ὁ Schliemann ζήτησε ἐπισημῶς τὴν ἄδεια γιὰ τὴν κατεδάφιση, ἣ ὁποία θὰ γινόταν μὲ δικὰ του ἔξοδα ἀλλὰ «ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ τὰς ὁδηγίας τῆς Ἐφορείας». Ὁ Εὐστρατιάδης ὑπέβαλε τὸ αἴτημα στὸν ὑπουργὸ καὶ αὐτὸ ἐγκρίθηκε προφορικῶς¹²¹. Στὶς 19 Ἰουνίου ὁ Schliemann παρέδωσε στὸν Μαρτινέλλη ἐνώπιον τοῦ Εὐστρατιάδη 4.000 δρχ. γιὰ νὰ ἀρχίσουν οἱ ἐργασίες¹²². Ἀλλὰ ὁ βασιλεὺς, ὅταν πληροφορήθηκε τὸ γεγονός, ἐδήλωσε χωρὶς νὰ ἐξηγήσει τὸν λόγο, ὅτι δὲν ἐπιτρέπει στὸν Schliemann τὴν κατεδάφιση· εἶναι πιθανὸν νὰ θεώρησε βιασικὴ τὴν ἀπόφαση ἢ ἴσως ἐπιθυμοῦσε κι ἄλλες ἐγγυήσεις. Στὶς 22 Ἰουνίου ἡ βασιλικὴ ἀπόφαση ἀνακοινώθηκε στὸν Schliemann¹²³. τότε αὐτὸς στράφηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία.

Στὶς 2 Ἰουλίου 1874 ὁ Γραμματεὺς παρουσίασε στὸ Συμβούλιο μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Schliemann μὲ τὴν ὁποία προτείνει νὰ ἀναλάβει ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, ἐφόσον δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται τοῦ ἰδίου, τὴν κατεδάφιση τοῦ πύργου, καὶ νὰ ἐπωμισθεῖ ὅμως αὐτὸς ὅλα τὰ ἔξοδα. Συγχρόνως μὲ τὴν ἐπιστολὴ ὁ Schliemann ἔστειλε στὴν Ἐταιρεία 9.000 δρχ. σὲ τραπεζογραμμᾶτια, καθὼς καὶ τὸ συμφωνητικὸ μὲ τὸν Μαρτινέλλη.

Ἀκολούθησε μεγάλη συζήτηση. Ὁ Πρόεδρος Φίλιππος Ἰωάννου πίστευε ὅτι δὲν πρέπει νὰ καταστρέφονται οἱ μεταγενέστερες προσθήκες στὰ ἀρχαῖα κτίρια, διότι ἔτσι διασώζεται ἡ ἱστορικὴ μνήμη καὶ διαδρομὴ, καὶ εἶχε ἀπὸ ξένους συχνὰ κατηγορηθεῖ ἡ Ἑλλάδα ὅτι καταστρέφει μεσαιωνικὰ κτίσματα. Ὁ Κουμανούδης ὅμως ἀναγνώριζε μόνο τὴν καθαρότητα τοῦ κλασικοῦ μνημείου καὶ ἀδιαφοροῦσε γιὰ ὅλα τ' ἄλλα, ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ βυζαντινά.

Τελικὰ μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ Καυταντζόγλου¹²⁴ οἱ σύμβουλοι συμφώνησαν ὅτι ὅταν τὸ μεσαιωνικὸ μνημεῖο εἶναι αὐτοτελὲς πρέπει νὰ διατηρεῖται, ὄχι ὅμως ὅταν σκεπάζει ἀρχαιότερο· παρατήρησαν ἐπίσης ὅτι ἄλλοτε, τόσο ἡ κυβέρνησις ὅσο καὶ ἡ Ἐταιρεία, εἶχαν κατεδαφίσει μεσαιωνικὰ κτίρια, εἴτε διότι σκέπαζαν εἴτε διότι ἔβλαπταν ἀρχαιότερα, καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ κυβέρνησις εἶχε σκεφθεῖ καὶ παλαιότερα τὴν κατεδάφιση τοῦ πύργου. Μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ἀποφάσισε νὰ δεχθεῖ τὴν πρόταση τοῦ Schliemann.

120. Μαλλούχου-Tufano 1998, 59.

121. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 220, πρ. 1615, 17 Ἰουν. 1874· πρ. Ὑπ. 4520, Ἰούν. 1874, 476.

122. Αὐτόθι 220, πρ. 1619, 19 Ἰουν. 1874· πρ. Ὑπ. 4700, 22 Ἰουν. 1874, 476/1.

123. Αὐτόθι 220, πρ. 1620, 22 Ἰουν. 1874.

124. Λύσανδρος Καυταντζόγλου (1812-1885), Σύμβουλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (1859-1885), ἀρχιτέκτων, διευθυντὴς τοῦ Πολυτεχνείου, χρυσὸ βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μιλάνου. Ἐκπαιε πολλά νεοκλασικὰ κτίρια στὴν Ἀθήνα, ὅπως τὸ Πολυτεχνεῖο, τὸ Ἀρσάκειο κ.ἄ. καὶ συνεργάστηκε μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία σὲ ἀναστηλώσεις ἀρχαίων μνημείων.

Στις 4 Ἰουλίου ὁ Κουμανούδης ἐτοίμασε ἓνα σχέδιο γράμματος πρὸς τὸν Schliemann, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ἀνακοίνωνε τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου· τὸ γράμμα θὰ ὑπέγραφε ὁ ἴδιος ὡς Γραμματεὺς καὶ ὁ Πρόεδρος. Ὁ Φίλιππος Ἰωάννου ὅμως ἔχει ὀπισθογράψει στὸ σχέδιο ὅτι δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν κατεδάφιση, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπογράψει ὁ ἴδιος ἀλλὰ ὁ Ἀντιπρόεδρος¹²⁵. Τὴν ἴδια μέρα – 4 Ἰουλίου – ἀπεστάλη στὸν Schliemann τὸ ἐπίσημο γράμμα ποὺ ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Κουμανούδη καὶ τὸν Σπυρίδωνα Φιντικλῆ· κατατέθηκαν στὸ ταμεῖο τῆς Ἑταιρείας 9.000 δρχ. καὶ ἀναγνωρίσθηκε τὸ συμφωνητικὸ μὲ τὸν Μαρτινέλλη, ποὺ εἶχε λάβει 4.000 δρχ. ὡς προκαταβολή.

«Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία», γράφει ὁ Κουμανούδης, «ἀναλαμβάνει προθύμως ... ἀνθ' ὑμῶν ... τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου εὐθὺς ἅμα φανῆ εὐθετος ὁ καιρός, ... ἐπαινεῖ ὑμᾶς διὰ τὴν γενναίαν ἀπόφασιν ... εὐχεται δὲ νὰ μιμηθῶσιν ὑμᾶς καὶ ἄλλοι ἐπὶ προκοπῇ τῆς ἀρχαιολογίας ...»¹²⁶.

Τὰ λόγια εἶναι πολὺ ἐπαινετικά, ἀλλὰ ἡ ὑπόθεση εἶχε διχάσει τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο, ὅπως ἐξάλλου καὶ μιὰ μερίδα τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Πάντως στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τοῦ πύργου ὁ αὐστηρὸς κλασικιστὴς Κουμανούδης ἀπεδείχθη πραγματιστής, γιατί μὲ τὴν κατεδάφιση ἦρθαν στὸ φῶς πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν Προπυλαίων: τμήματα θριγκοῦ, τύμπανα κιόνων, ἐπικράνα παραστάδων, ἀλλὰ καὶ ἓνα μεγάλο τμήμα τοῦ ἀετώματος, ποὺ καὶ μόνο γι' αὐτό, σύμφωνα μὲ τὸν Κουμανούδη, θὰ ἦταν δικαιολογημένη ἡ κατεδάφιση. Ὁ Κουμανούδης βέβαια ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ ἐπιγραφές, καὶ πράγματι βρέθηκαν πολλὲς σημαντικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας, τὶς ὁποῖες καὶ δημοσίευσε¹²⁷.

Ὁ Schliemann στὶς ἐπιστολές του τοῦ Ἰουλίου 1874 ὑπερηφανεύεται γιὰ τὴν ἐπικείμενη κατεδάφιση τοῦ πύργου, τὴν ὁποία θεωρεῖ μεγάλη προσφορά στὴν ἐπιστῆμη καὶ δηλώνει ὅτι ἐνδιαφέρεται ἰδιαίτερα γιὰ τὶς ἐπιγραφές, διατηρώντας τὸ δικαίωμα τῆς δημοσίευσής τους γιὰ τρία χρόνια¹²⁸.

Στὴν πραγματικότητα ὅμως, προσφέροντας ἀνοιχτόχερα τὴ χορηγία του γιὰ τὴν ἐπικείμενη κατεδάφιση, πράξη ἀρεστὴ σὲ πολλοὺς καὶ κατάλληλα διαφημισμένη, ἀπέβλεπε σὲ κάτι ἄλλο πολὺ συγκεκριμένο καὶ ἤλπιζε ὅτι οἱ ἀρχεὲς θὰ τὸ δεχθοῦν μὲ εὐμένεια – τὸ γεγονός ὅτι ἡ δίκη μὲ τοὺς Τούρκους ἦταν σὲ ἐξέλιξη, δὲν τὸν προοῦσε· εἶχε ἀποφασίσει νὰ ἀποσπάσει τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Τὴ σκέψη αὐτὴ ἐκφράζει καθαρὰ στὸν φίλο του ἀρχαιολόγο François Lenormant, ἀλλὰ καὶ ἀπευθύνει ἐπίσημα τὸ αἴτημά του στὸν

125. ΑΑΕ ἄ. ἄρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκητῶν ἄρ. 1.

126. Ἀρχεῖο Schliemann B 69, 295.

127. Κουμανούδης 1875, 195-209.

128. Meyer 1953, 267 ἐπ. 245· 268 ἐπ. 246, 247· 270 ἐπ. 248.

βασιλέα Γεώργιο¹²⁹. Τò θέμα τοῦ εἶχε γίνει ἔμμονη ἰδέα, ἀλλὰ ἡ συμφωνία μὲ τὴ Γερμανία εἶχε ἤδη ὑπογραφῆ καὶ αὐτὸ δὲν μποροῦσε ν' ἀλλάξει. Οἱ ὅροι ἦταν γνωστοί. Ἐπρόκειτο ὅμως, καθὼς φαίνεται, νὰ γίνουν κάποιες ρυθμίσεις.

Τὶς σχετικὲς πληροφορίες ἀντλοῦμε ἀπὸ μία ἐπιστολὴ τοῦ Burnouf πρὸς τὸν Schliemann, γραμμῆνη στὶς 18 Ἰουνίου 1874¹³⁰. Ὁ Burnouf εἶχε πληροφορηθεῖ τοὺς ὅρους καὶ εἶχε στείλει ἀντίγραφο στὴ γαλλικὴ κυβέρνησι, στὴν Ἀκαδημία καὶ σ' ἓνα ἢ δύο πρόσωπα: ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ἦταν ὁ Schliemann καὶ τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ ὑπάρχει¹³¹. Δὲν ἔχει ἡμερομηνία, ἀλλὰ εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι ἐστάλη τὸν Μάιο τοῦ 1874 ἢ τὸ πολὺ ἕως τὰ μέσα Ἰουνίου.

Στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 18 Ἰουνίου ὁ Burnouf ἐκτιμᾷ ὅτι ἂν ἡ συμφωνία παραμείνει ὡς ἔχει, τότε ἡ Ἑλλάδα οὐσιαστικὰ παραδίδεται στὴν Πρωσία: “Si elle est [la convention] acceptée la Grèce sera par le fait livrée à la Prusse”. Πιστεύει ὅμως ὅτι θὰ ὑπάρξουν τροπολογίαι, καὶ πάντως ὅτι τελικὰ οἱ Πρῶσοι θὰ σκάσουν τὴν Ὀλυμπία. «Θὰ δοῦμε», τελειώνει, “nous verrons”.

Τὸ θέμα ὅμως τῆς Ὀλυμπίας εἶχε κλείσει ὀριστικὰ γιὰ τὸν Schliemann. Πολὺ ἀργότερα, ὅταν ὅλες οἱ δυσκολίες ἔχουν περάσει, θὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν Ὀλυμπία καὶ θὰ ἐπαινέσει τὶς ἀνασκαφὲς τῶν συμπατριωτῶν του¹³². Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως δὲν κρύβει τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἀνασκαφή, κάνει διάφορες ὑποδείξεις καὶ γενικὰ κατακρίνει λέγοντας ὅτι αὐτὸς θὰ ἐπετύγχανε καλύτερα καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔκανε λάθος ἐπιλογή. Παρόλ' αὐτὰ δὲν διστάζει νὰ γράψει πολὺ αὐστηρὰ στὸν φίλο του Burnouf καὶ νὰ ὑπερασπισθεῖ τοὺς Γερμανούς, ὅταν κάποτε αὐτὸς ἐξεφράσθη ἐναντίον τους¹³³.

Ἡ συμφωνία τοῦ Schliemann μὲ τὸν Μαρτινέλλη καὶ μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία σχετικὰ μὲ τὸν Φράγκικο Πύργο σημειώνεται στὸ *Ἡμερολόγιο Ὑψηρσίας* στὶς 29 Ἰουλίου¹³⁴.

Ἀλλὰ ἡ κατεδάφιση δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνει ἀμέσως. Στὶς 3 Σεπτεμβρίου 1874 ἀναφέρεται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ὅτι ζητήθηκε ἄδεια ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου, ἡ ὁποία ὅμως δὲν δόθηκε, γιὰτὶ ὁ χρόνος δὲν θεωρήθηκε εὐθετος. Σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ὁ Schliemann τότε κατέθεσε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἓνα νέο ἔγγραφο, πὸν ἀφοροῦσε τὶς 13.000 δρχ., διατυπωμένο σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Συμβουλίου.

129. Meyer 1953, 267 ἐπ. 245 καὶ 268 ἐπ. 247.

130. Ἀρχεῖο Schliemann B 69, 278.

131. Αὐτόθι G, Miscellaneous Box 1, 1874, 230.

132. Meyer 1936, 186 ἐπ. 95.

133. Meyer 1953, 289 ἐπ. 270.

134. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 222 πρ. 1634, 29 Ἰουλ. 1874· πρ. Ὑπ. 5703, 29 Ἰουλ. 1874, 476/1.

1875. Ἡ ἀνασκαφή τῶν Μυκηνῶν ἀναβάλλεται. Νέοι προσανατολισμοὶ

Πιεσμένος ἀπὸ τὴν ἀπραξία καὶ τὴν ἀναγκαστικὴ παραμονή του στὴν Ἑλλάδα λόγῳ τῆς δίκης, ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι ὁ Schliemann ἔκανε μιὰ μεγάλη περιοδεία, καὶ στὴν ἐπιστροφή, ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία τὴν ἄδεια νὰ ἀνασκάψει στὴν Πύλο. Στὸ ἴδιο Συμβούλιο, στὶς 3 Σεπτεμβρίου, τὸ θέμα συζητήθηκε, ἡ πραγματοποίησή του ὅμως ἦταν ἀνέφικτη κάτω ἀπὸ τὶς παρούσες συνθήκες καὶ ἡ ἀπάντησις ὑπῆρξε διπλωματικὴ: αὐτὴ ἡ ἀνασκαφή θὰ γίνῃ ὅταν ἐπιστρέψῃ ὁ Σταματάκης.

Στὶς 6 Μαΐου 1875 ζητήθηκε καὶ πάλι ἡ ἄδεια ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο γιὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ πύργου, καὶ αὐτὴ τὴ φορά ἐγκρίθηκε μὲ ὅλους τοὺς σχετικοὺς ὅρους γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν ἐπιτήρηση. Ἐν τῷ μεταξῷ ὁ Schliemann εἶχε ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Στὶς 20 Ἰουνίου ὁ Κουμανούδης ἀνακοίνωσε στὸν Schliemann στὸ Λονδίνο ὅτι ὁ πύργος κατεδαφίστηκε. Τὸ γράμμα του συνοδεύεται, ὅπως καὶ παλαιότερα, μὲ πολλοὺς ἐπαίνους.

Η ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΗ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΙΚΟΥ ΠΥΡΓΟΥ. Ἡ κατεδάφιση ὑπῆρξε ἓνα γεγονός σημαντικό γιὰ τὴν Ἀθήνα τῆς ἐποχῆς, καὶ ἐκίνησε τὴν περιέργεια τοῦ κοινοῦ καὶ τὸν θαυμασμὸ πολλῶν. «Λαμπροτάτη» κατεδάφιση, γράφει ἡ Σοφία Schliemann στὸν ἄνδρα τῆς στὶς 21 Σεπτεμβρίου, ὅταν πῆγε νὰ δεῖ «τὰ τοῦ πύργου ἔξαχθέντα». Τὸ ἔργο παρακολουθοῦν ὁ Εὐστρατιάδης καὶ ὁ Κουμανούδης, γράφει, τὰ μάρμαρα τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴ σωστὴ ὄψη γιὰ νὰ τὰ βλέπει ὁ κόσμος καὶ μὲ τὴν καθοδήγησις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας θὰ συνενωθοῦν τὰ κομμάτια ὥστε νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ πραγματικὴ μορφή τῶν Προπυλαίων, «... νὰ συνδέσουν ὅλα τὰ τεμάχια καὶ νὰ δώσουν μιὰ ἰδέα τῶν Προπυλαίων, ἅτινα μᾶς εἶναι ἄγνωστα ἄχρι τοῦδε»¹³⁵. Ἴσως νὰ ἔγινε κάποια συζήτησις γιὰ νὰ ἀπονεμηθεῖ παράσημο στὸν Schliemann, γιὰ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ ἡ Σοφία τὸν πληροφορορεῖ σχετικῶς καὶ συμπληρώνει ὅτι «ἐπειδὴ δὲν θὰ τὸ δεχθῆς, ἀπεφάσισαν νὰ χαράξουν εἰς τὸ ὑπὸ τῶν τεμαχίων τούτων συναφθὲν κεφαλαίοις γράμμασι, δαπάνη τοῦ φιλέλληνο^ς Σχλιέμανν». Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἀρῆθηκε τέτοια ἀπό-

135. Ἀρχεῖο Schliemann B 70, 344*.

φαση, πάντως δὲν ἐκτελέστηκε ποτέ, ὅπως καὶ ὁ Schliemann δὲν δημοσίευσε τὶς ἐπιγραφές γιὰ τὶς ὁποῖες μᾶλλον ἀδιαφόρησε, ἐπειδὴ εἶχε σημαντικότερα πράγματα νὰ κάνει. Στὶς 20 Σεπτεμβρίου ὁ Εὐστρατιάδης σημειώνει «Τελείωσε καλῶς ἡ κατεδάφισις τοῦ ἐνετικοῦ πύργου»¹³⁶. Τὸ γεγονός ἦταν τόσο σημαντικό, ὥστε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κανονικὴ δημοσίευσή ὁ Κουμανούδης ἔστειλε καὶ μιὰ ἀνταπόκριση στὸν τύπο¹³⁷.

ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΜΕ ΤΟΝ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΚΟΜΝΟ. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1874 ἓνα ἄλλο γεγονός δημιούργησε ἀναταραχὴ στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία καὶ ἤρθε νὰ ταραξοῖ τὸν Schliemann. Ὁ Σπυρίδων Κόμνος, λόγιος ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, διευθυντὴς τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἀλλὰ πρόσωπο ἐμπαθὲς καὶ ἀμφιλεγόμενο, δημοσίευσε στὸ ἀγγλικὸ περιοδικὸ *Athenaeum* ἓνα βίαιο καὶ ὑβριστικὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Schliemann¹³⁸. Μεταξὺ ἄλλων τὸν κατηγορεῖ ὅτι οἱ τρωικὲς ἀρχαιοτῆτες εἶναι πλαστῆς, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὸ Hisarlik ἔχουν ἀγορασθεῖ σὲ διάφορους ἄλλους τόπους, ὅτι δὲν βρῆκε ἐπιγραφές, καὶ ἄλλα πολλὰ σὲ σχέση μὲ τὴ θέση τῆς Τροίας, μὲ τὸν τρόπο ποὺ βγῆκε ὁ «θησαυρὸς τοῦ Πριάμου» ἀπὸ τὴν Τουρκία, καὶ μὲ τὶς λαθραῖες ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀρκετὰ κακόπιστο ἄρθρο, ὅσο κι ἂν ὀρισμένα στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν ἀκριβῶς τὶς ἀνασκαφές τῶν Μυκηνηῶν ἢ τὶς προθέσεις τοῦ Schliemann νὰ πουλήσει ἢ νὰ δωρήσει τὸν «θησαυρὸ» εἶναι ἀκριβή.

Ὁ Schliemann ἀπάντησε στὸν Κόμνο μὲ ἓνα μακροσκελὲς ἄρθρο στὸ ἀγγλικὸ περιοδικὸ *The Academy* στὶς 8 Ὀκτωβρίου. Τὸ ἄρθρο, μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, δημοσιεύτηκε σὲ δύο ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες στὶς 18 καὶ στὶς 21 Δεκεμβρίου¹³⁹.

Εἶχε πιά περάσει ἀρκετὸς καιρὸς ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Κόμνου ἀλλά, καθὼς φαίνεται, ὁ θόρυβος συνεχιζόταν· ὁ Schliemann ἔχει γνώση τῶν ἀντιπαθειῶν πρὸς αὐτόν: «Οὐδέποτε θὰ συγχωρήσωσιν εἰς ἐμέ, τὸν πρῶην ἔμπορον, τὸν αὐτοδιδάκτως παιδευθέντα, ὅτι ἔλυσα διὰ γιγαντιαίων ἀνασκαφῶν καὶ ἀντὶ διακοσίων πενήντα χιλιάδων φράγκων τὸ μέγα ζήτημα, *ubi Troja fuit*, καὶ ἐνὼ ὁ εἶς μὲ καλεῖ παράφρονα, ἄξιον φρενοκομείου, ὁ ἄλλος καθάπτεται ἀσυνειδήτως τοῦ χαρακτῆρος μου καὶ μὲ ἀνακηρύττει δημοσίᾳ κιβδηλοποιόν, ἀπατεῶνα, ἀγύρτην!». Μὲ τὰ λόγια αὐτὰ ὁ Schliemann δείχνει τὸ σύμπλεγμα τῆς ἐπιστήμης ποὺ

136. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 246 πρ. 1839, 20 Σεπτ. 1875· πρ. Ὑπ. 7424, 20 Σεπτ. 1875, 483.

137. *Παλιγγενεσία*, 9 Αὐγούστου 1875, 4. Γιὰ τὶς ἀντιδράσεις βλ. Πετράκος 1987(β), 98.

138. *Athenaeum*, 8 August 1874, 178-9.

139. *Νέα Ἑλλάς*, 21 Δεκεμβρίου 1874· *Ἐφημερὶς τῶν Συζητήσεων*, 18 Δεκεμβρίου 1874.

τὸν κατέχει καὶ τὸν κυνῆγησε σ' ὅλη του τὴ ζωῆ, τὸ σχεδὸν συγκινητικὸ σύμπλεγμα κατωτερότητας τοῦ ἔρασιτέχνη μπροστὰ στοὺς σοφοὺς.

Στὸ ἄρθρο του στὶς ἐφημερίδες ἀνασκευάζει ὅλες τὶς σοβαρὲς κατηγορίες ἀναπτύσσοντας μὲ εὐγλωττία τὰ ἐπιχειρήματά του καὶ παρακάμπτοντας κάποιες ἀσύμφωρες λειπομέρειες. Τονίζει ἐπίσης τὶς προσφορὲς του πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τὴν πρόθεσή του νὰ χρηματοδοτήσῃ ἀνασκαφὲς στὶς Μυκῆνες, τὴν Πύλο καὶ τὸν Ὀρχομενὸ, καὶ νὰ κατεδαφίσει τὸν Φράγκικο Πύργο τῆς Ἀκρόπολης. Σχετικὰ μάλιστα μὲ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἔργο, ἀποδίδει τὴν ἀρχικὴ ἄρνηση τοῦ βασιλέως νὰ δώσει τὴ συγκατάθεσή του στὶς συκοφαντίες ποὺ εἶχαν διαδοθεῖ εἰς βᾶρος του. Γενικὰ στὸ ἄρθρο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ δώσει μιὰ θετικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του.

Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἀποκαλύπτει, ἀλλὰ ἴσως αὐτὸ ἦταν ἀρκετὰ γνωστὸ στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία, πὼς ὁ ἴδιος ὁ Κόμνος ἦταν ἀρχαιοκάπηλος καὶ εἶχε φυγαδεύσει ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες στὴν Τουρκία. Ὁ Schliemann ὑποθέτει σωστὰ ὅτι αὐτὸ τὸ ἄρθρο στὸ *Athenaeum*, ἐνῶ ἡ διαδικασία τῆς δίκης μὲ τὴν Τουρκία ἦταν σὲ ἐξέλιξη, εἶχε σκοπὸ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα δυσμενὲς κλίμα γι' αὐτόν, καὶ ὅτι ὁ Κόμνος ἀποσκοποῦσε στὴν πραγματικότητά νὰ βοηθήσῃ τὴν Τουρκία καὶ νὰ κερδίσει τὴν εὐνοιά της, ὥστε νὰ συνεχίσει ἀπρόσκοπτα τὶς συναλλαγές του.

Στὸ τέλος τοῦ ἄρθρου ὁ Schliemann δηλώνει – ἀλλὰ αὐτὰ τὰ ἔχει ξαναπεῖ καὶ προφανῶς δὲν τὰ πιστεύει – ὅτι λόγω τῆς συμπεριφορᾶς τῆς κυβέρνησης θὰ ἐγκαταλείψει τὴν Ἑλλάδα γιὰ πάντα καὶ ὅτι θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κάθε ὑποχρέωση δωρεᾶς εἴτε μουσείου εἴτε συλλογῆς.

Τὴν ἀπάντησή του πρὸς τὸν Κόμνο κοινοποίησε σὲ διάφορους γνωστούς του, ὅπως στὸν ἐκδότη του Friedrich Arnold Brockhaus καὶ στὸν καθηγητὴ Ernst Curtius· εἶχε μάλιστα σκεφθεῖ νὰ τὴ στείλῃ σὲ ὅλους τοὺς ἀρεοπαγίτες, καὶ ὁ φίλος του νομομαθὴς Λ. Χαλκοκονδύλης εἶχε προθυμοποιηθεῖ νὰ τὸν βοηθήσῃ καὶ τοῦ ἔδωσε τὶς διάφορες διευθύνσεις. Δὲν εἶναι ὅμως γνωστὸ ἂν τελικὰ ἔγινε αὐτὴ ἡ ἐνέργεια¹⁴⁰. Ὁ Χαλκοκονδύλης, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ συχνὴ ἐπικοινωνία, ἐπιδοκιμάζει τὴν ἀπάντησή του πρὸς τὸν Κόμνο καὶ λυπᾶται ποὺ ὁ Schliemann ἔχει τόσο χολωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. «Νόμιζα», τοῦ γράφει, «ὅτι ἡ ἀγάπη σας πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἦταν τόσο βαθειὰ ριζωμένη ὥστε νὰ εἶναι ἀπρόσιτη ἀπὸ τὴν κακὴ συμπεριφορὰ τῆς κυβέρνησης»¹⁴¹.

140. Ἀρχεῖο Schliemann B 70, 8, 5 Ἰανουαρίου 1875.

141. Αὐτόθι B 69, 472, 20 Δεκεμβρίου 1874.

ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ. Στις 15 Ἀπριλίου τοῦ 1875 ἡ διένεξη τοῦ Schliemann μὲ τὴν Τουρκία ἔληξε μὲ διακανονισμό. Ὁ Schliemann πλήρωσε 46.000 φράγκα στὴν Τουρκία, ἀρκετὰ περισσότερα ἀπ' ὅσα τοῦ εἶχαν ζητηθεῖ, ἀλλὰ ἀπέβλεπε στὸ μέλλον, γιατίὸ τὸ εἶχε πάντα σκοπὸ νὰ συνεχίσει τὶς ἀνασκαφές του στὴν Τροία, πράγμα ποῦ ἔγινε ἀργότερα καὶ ἕως σχεδὸν τὸν θάνατό του. Οἱ συζητήσεις γιὰ τὸν διακανονισμό εἶχαν ἀρχίσει νωρίτερα, ἤδη ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1874, καὶ μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα τότε εἶχε γράψει στὸν φίλο του Εὐγένιο Ριότ¹⁴² ὅτι θὰ ἐπιτευχθεῖ συμφωνία, ὅτι ἡ συλλογὴ θὰ εἶναι ἐλεύθερη, ὅτι δὲν θὰ μπορέσει νὰ τὴ δωρήσει γιατίὸ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε πολλὰ ἔξοδα, ἀλλὰ ὅτι θὰ ἦταν καλὸ νὰ τὴν ἀγοράσει ἡ Γαλλία¹⁴³. Εἶναι αὐτὸ μιὰ ἔνδειξη ὅτι τὰ σχόλια τοῦ Κόμνου τὸν εἶχαν βέβαια θίξει, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ τὸν ἀφηναν ἀδιάφορο: ἤθελε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴ συλλογὴ του. Στὴν πώληση πρὸς τὴ Γαλλία ἐπανῆλθε μόλις ἔληξε ἡ δίκη μὲ τὴν Τουρκία καὶ ἔγραψε πάλι στὸν Ριότ καὶ σὲ ἄλλους ἀλλὰ καὶ ἐπισημῶς στὸν τότε ὑπουργὸ Παιδείας τῆς Γαλλίας Henri Wallon. Δὲν ἔλαβε ποτὲ καμιά ἀπάντηση καὶ ἡ ὑπόθεση αὐτή, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον τὴ Γαλλία, ἔληξε¹⁴⁴.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ. Ἀμέσως μόλις τελείωσαν τὰ διαδικαστικὰ μὲ τὴν Τουρκία ὁ Schliemann ἀναχώρησε γιὰ μιὰ μεγάλη περιοδεία στὸ ἐξωτερικό, στὴν Ἰταλία, τὴν Ἀγγλία – ὅπου ἔδωσε μιὰ διάλεξη στὴ Society of Antiquaries στὸ Λονδίνο –, τὴ Γαλλία καὶ μετὰ σὲ διάφορες πόλεις, Λέυντεν, Χάγη, Κοπεγχάγη, Στοκχόλμη, Lübeck, Schwerin, Dantzig, Βουδαπέστη, Βιέννη, Ζυρίχη, Mainz, γιὰ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὶς ἀρχαιολογικὲς συλλογές καὶ νὰ συζητήσει ἀρχαιολογικὰ θέματα μὲ τοὺς διευθυντὲς τῶν μουσείων. Ἦς σημειωθεῖ ὅτι ἀκριβῶς τότε, στὸ Βερολίνο γνώρισε τὸν Rudolf Virchow, σπουδαῖο γερμανὸ ἐπιστήμονα, μὲ τὸν ὁποῖο συνδέθηκε μὲ στενὴ φιλία. Ὁ Virchow ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο στὴ ζωὴ του καὶ τελικὰ ἦταν ἐκεῖνος ποῦ τὸν ἔπεισε νὰ χαρίσει τὴν τρωικὴ συλλογὴ στὴ Γερμανία¹⁴⁵.

Τὸ ἄρθρο τοῦ Κόμνου ἀκολούθησαν καὶ ἄλλα ἄρθρα δυσάρεστα γιὰ τὸν Schliemann καὶ τὶς ἀνασκαφές του στὴν Τροία: τοῦ Frank Calvert στὸ

142. Εὐγένιος Ριότ (1812-1890). Γάλλος λόγιος, ἀρχαιοδίφης, ἀρχαιολόγος καὶ συλλέκτης.

143. Amandry 1995, 80.

144. Αὐτόθι 81.

145. Ὁ Rudolf Virchow (1821-1902) ἦταν διάσημος γιατρός, ἀνθρωπολόγος καὶ ἐθνολόγος· θεωρεῖται ὁ πατέρας τῆς κυτταρικῆς παθολογίας.

Athenaeum καὶ στὴν ἑφημερίδα *Guardian* τὸν Μάρτιο καὶ Αὐγουστο τοῦ 1875¹⁴⁶, καθὼς καὶ ἓνα ἀνώνυμο δημοσίευμα στὴ γαλλικὴ ἑφημερίδα *Liberté* τὸ φθινόπωρο τοῦ 1875, ὅπου ἀναφέρονταν οἱ προσπάθειες τοῦ Schliemann νὰ πουλήσει τὴ συλλογὴ του στὴ Γαλλία, τὴν Ἀγγλία ἀλλὰ καὶ τὴ Γερμανία, πράγμα ἀνακριβές, γιὰτὶ μὲ τὴ χώρα αὐτὴ δὲν εἶχε γίνει καμιὰ ἐπαφή. Ἡ Σοφία ἔστειλε τὸ δημοσίευμα στὸν Schliemann καὶ βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ τοῦ θυμίσει ὅτι ἐκείνη ποτὲ δὲν συμφώνησε γιὰ τὴν πώληση τῆς συλλογῆς σὲ ξένους «... τώρα ἂς δεχθῶμεν τὰς μομφὰς καὶ τὰς κρίσεις τὰς φρικώδεις τῶν Γάλλων ...», καταλήγει¹⁴⁷. Τὸ θέμα τῆς *Liberté* ἀναφέρεται καὶ σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Schliemann πρὸς τὸν Piot στὶς 2 Δεκεμβρίου 1875¹⁴⁸. Ὁ Schliemann ἦταν πεπεισμένος πὼς ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Ρουσόπουλος, καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ἔμπορος ἀρχαιοτήτων, δηλωμένος ἐχθρὸς του. Ὁ Ρουσόπουλος ἔμπορευόταν πράγματι ἀρχαῖα, γι' αὐτὸ καὶ σιωπηρῶς εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

Τὰ ταξίδια ἦταν σίγουρα ἐνδιαφέροντα, κυρίως ὅμως ὁ Schliemann ἐπιθυμοῦσε μιὰ ἀνασκαφή, καὶ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1875 ἔκανε πράγματι μερικὲς ἀνασκαφὲς στὴν Ἰταλία, κυρίως στὸ Albano, κοντὰ στὴ Ρώμη, ὅπου προσπάθησε νὰ βρεῖ τὴν προϊστορικὴ πόλη ποὺ συνδεόταν μὲ τὸν Αἰνεΐα, στὴν Ποσειδωνία, καθὼς ἐπίσης καὶ στὴ Σικελία, στὴ Μοτύη. Τὰ ἀποτελέσματα ἦταν μέτρια, ἀπογοητευτικὰ γι' αὐτὸν ποὺ ἀποζητοῦσε μιὰ μεγάλη προϊστορικὴ ἀνασκαφή. Τὸν νοῦ του εἶχε στὴν Τροία.

ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΤΡΟΙΑ. Ἡ ἐποχὴ ὅμως δὲν ἦταν κατάλληλη γιὰ ἀνασκαφὲς στὴν Τουρκία, ὄχι μόνο ἐξαιτίας τῶν προσωπικῶν του διενέξεων, ἀλλὰ κυρίως γιὰ λόγους ἐξωτερικούς.

Μὴν περιμένετε αὐτὴ τὴ στιγμή ἀνασκαφὴ στὴν Τροία, τοῦ γράφει ὁ Λεωνίδας Δεληγεώργης στὶς 30 Νοεμβρίου τοῦ 1875¹⁴⁹. «Περὶ ἐξακολουθήσεως ἀνασκαφῶν ἐν Τροία πρέπει νὰ ἀπελπισθεῖτε ἐπὶ τοῦ παρόντος τουλάχιστον. Ἡ Τουρκία σήμερον διατρέχει τὸν ἔσχατον περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεώς της ἀγώνα ἐπομένως οὔτε καιρὸν οὔτε ὄρεξιν ἔχει νὰ σκεφθῆ περὶ ἀνασκαφῶν τοῦ ἐδάφους της ὅπερ καὶ αὐτὴ ἀμφιβάλλει ἂν θὰ ἔχη εἰς τὴν κατοχὴν της αὐριον». Ἡ ἐπανάσταση τῆς Ἐρζεγοβίνης χειροτερεύει κάθε μέρα τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ

146. Traill 1995, 132, 134.

147. Ἀρχεῖο Schliemann B 70, 344*.

148. Amandry 1995, 81.

149. Ἀρχεῖο Schliemann B 70, 406.

της θέσης, καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι θὰ ἐπεκταθεῖ· δὲν ἀποκλείει μάλιστα ὅτι ἴσως, μετὰ ἀπὸ λίγα χρόνια, ὁ Schliemann θὰ πρέπει νὰ ἀπευθυνθεῖ σὲ ἄλλους πὺ ἐνδεχομένως θὰ ἔχουν τότε στὴν κατοχὴ τους ἐδάφη τῆς Τουρκίας γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν ἀνασκαφές¹⁵⁰.

Πράγματι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1875 ἐκδηλώθηκε ἐπανάσταση στὴν Ἑρζεγοβίνη καὶ αὐτὴ ἦταν ἡ ἀρχὴ μιᾶς μεγάλης ἀναστάτωσης στὰ Βαλκάνια, πὺ διήρκεσε περίπου τρία χρόνια. Οἱ ἐπαναστάτες σύντομα κέρδισαν ἔδαφος ὄχι μόνο στὴν Ἑρζεγοβίνη ἀλλὰ καὶ στὴ Βοσνία, καὶ πολλοὶ ἐθελοντὲς προσχώρησαν ἀπὸ τὴ Σερβία καὶ τὸ Μαυροβούνιο. Οἱ ὑποσχέσεις τῆς Τουρκίας γιὰ μεταρρυθμίσεις δὲν ἔγιναν πιστευτές, ἡ ἐξέγερση συνεχιζόταν καὶ τελικὰ οἱ τρεῖς δυνάμεις Αὐστρία, Γερμανία καὶ Ρωσία ἀναγκάστηκαν νὰ ἔρθουν σὲ συνεννόησης μὲ τοὺς Τούρκους. Ἀκολούθησαν ἡ σφαγὴ ἀπὸ φανατικούς μουσουλμάνους τοῦ γάλλου καὶ τοῦ γερμανοῦ προξένου στὴ Θεσσαλονίκη καὶ αἱματηρὰ ἐπεισόδια στὴν ἐπίσης ἐπαναστατημένη Βουλγαρία, πὺ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία τοῦ βουλγαρικοῦ πολιτικοῦ ζητήματος. Ἐν τῷ μεταξύ ἐκδηλώθηκε ἐπανάσταση μὲ ἐθνικιστικὸ χαρακτήρα στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐκθρονίστηκε καὶ δολοφονήθηκε ὁ σουλτάνος Ἀβδούλ Ἀζίζ, καὶ ἀνέβηκε στὸν θρόνο ὁ ἀνηψιὸς του Μουράτ Ε', πὺ ἀμέσως θέλησε νὰ ἐπιβληθεῖ στὴ Σερβία. Ὁ σερβοτουρκικὸς πόλεμος πὺ ἀκολούθησε δὲν ὑπῆρξε εὐτυχὴς γιὰ τοὺς Σέρβους, ἐνῶ μιὰ νέα ἐπανάσταση στὴν Τουρκία ἀπομάκρυνε τὸν Μουράτ καὶ ἀνακήρυξε σουλτάνο τὸν Ἀβδούλ Χαμίτ. Μὲ τὴ διάσκεψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1876 οἱ δυνάμεις σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἀγγλία ἐπέβαλαν στὴν Τουρκία τοὺς ὅρους τους γιὰ εἰρήνευση στὰ Βαλκάνια, ἀλλὰ δὲν ἀπεφεύχθη ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος, ὁ ὁποῖος ἔληξε μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τὸν Μάρτιο τοῦ 1878 καὶ τὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου τὸν Ἰούνιο τοῦ 1878, ὅπου ὀρίσθηκε ὁ νέος καταστατικὸς χάρτης τῶν Βαλκανίων¹⁵¹.

Ἡ Σοφία Schliemann εἶχε καὶ αὐτὴ πλησιάσει τὸν Δεληγεώργη γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ καὶ τοῦ εἶχε ζητήσει νὰ μεσιτεύσει στὸν Φωτιάδη Bey, τὸν πρεσβευτὴ τῆς

150. Ὁ Schliemann συνδεόταν φιλικὰ μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Ἐπαμεινώνδα καὶ Λεωνίδα Δεληγεώργη. Ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης (1829-1879) ἦταν πολιτικὸς γνωστὸς γιὰ τὰ ἀντιοθωνικὰ καὶ γενικὰ ἀντιβασιλικά του αἰσθήματα, καὶ συνετέλεσε στὴν ἔκπτωση τοῦ Ὀθωνος. Ἦταν ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τὸ 1866 καὶ χρημάτισε τέσσερις φορές πρωθυπουργὸς (1865, 1870, 1872 καὶ 1876). Ὁ Λεωνίδας Δεληγεώργης (1839-1928) ἦταν ἐπίσης πολιτικὸς, δικηγόρος καὶ μαχητικὸς δημοσιογράφος. Χρημάτισε ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν καὶ μεταξύ ἄλλων διευθυντὴς τῆς *Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων*.

151. Λάσκαρις 1978, 275 κέ.

Τουρκίας στην Ἀθήνα¹⁵², ὥστε νὰ δοθεῖ στὸν Schliemann ἄδεια ἀνασκαφῆς στὴν Τροία. Ὁ Δεληγεώργης τὴν ἀπέτρεψε ἀπὸ μιὰ τέτοια κίνηση, ἀλλὰ ἦταν ἀποφασισμένη νὰ τὴν κάνει, ἔστω καὶ μόνη της, ἐὰν ὁ σύζυγός της τὸ ἐπιθυμοῦσε. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἔγινε κάτι πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση¹⁵³.

Τὰ χρόνια 1875-1876 ἦταν δύσκολα γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις βρισκόταν σὲ πολὺ λεπτὴ θέσι προσπαθώντας νὰ συγκρατήσῃ τοὺς Ἑλληνας τῆς Τουρκίας νὰ μὴν ἐπαναστατήσουν καὶ συγχρόνως νὰ μὴν κινδυνεύσει τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἀπὸ τουρκικὴ ἐπίθεση. «Ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος», γράφει ὁ Ροῦθης, «κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας κρίσεως ἦτο οἷα παραλυτικοῦ σαφῶς κατανοοῦντος ὅτι ἵνα σωθῆ, ἔπρεπε νὰ τρέξῃ»¹⁵⁴. Ἀλλὰ τὰ χρόνια αὐτὰ ἦταν πολὺ δύσκολα καὶ γιὰ τὴν Τουρκία, καὶ ὁ Δεληγεώργης εἶχε δίκιο, δὲν ὑπῆρχε περίπτωση γιὰ νέες ἀνασκαφές στὴν Τροία.

ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. Στὴν Ἑλλάδα, στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας τὸν Βαλασόπουλο εἶχε διαδεχθεῖ ὁ Δημήτριος Ράλλης γιὰ ἓνα σχετικὰ σύντομο διάστημα, ἀπὸ τὴν 27 Ἀπριλίου ἕως τὴν 15 Ὀκτωβρίου 1875¹⁵⁵. Στὴν ἀρχὴ Ὀκτωβρίου 1875 ὁ Ράλλης ἦταν ἤδη σὲ παραίτηση. Στὴν 4 Ὀκτωβρίου ἡ Σοφία Schliemann γράφει στὸν ἄνδρα της: «Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔχομεν ἐντὸς βραχείου χρόνου Ἐπιτροπὴν τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως τὸν κ. Πετράκη, ὅστις δὲν θὰ ἔχει μοι φαίνεται καμμίαν δυσκολίαν ὅπως τὸ πᾶν κάμωμεν ἀρκεῖ νὰ μείνωμεν σταθεροὶ εἰς τὰς ὑποσχέσεις μας ... Τὸ Ἐπιτροπικὸν ἔδωκεν ἤδη τὴν παραίτησίν του ... εἶμαι πολὺ ἀνήσυχος νὰ μάθω ποῦ θὰ σκάψωμεν τὸν χειμῶνα ...»¹⁵⁶.

Στὴν 15 Ὀκτωβρίου τὸν Δημήτριο Ράλλη διαδέχθηκε στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας ὁ Γεώργιος Μίλησης¹⁵⁷. Ὁ Πετράκης δὲν ἔγινε ὑπουργός, ὅπως ἠλπιζε ἡ

152. Ἰωάννης Φωτιάδης Bey, μετέπειτα Γενικὸς Διοικητὴς Κρήτης (1879-1885).

153. Ἀρχεῖο Schliemann B 70, 347*.

154. Λάσκαρις 1978, 281.

155. Δημήτριος Ράλλης (1844-1921). Νομικὸς καὶ δεινὸς ρήτωρ, ἐκλεγόταν συνεχῶς βουλευτὴς ἀπὸ τὸ 1872. Εἶχε ταχθεῖ στὸ κόμμα τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ ὀνομάσθηκε ὑπουργὸς Παιδείας καὶ Ἐκκλησιαστικῶν στὴν 27 Ἀπριλίου 1875 ἐπὶ πρωθυπουργίας Χαριλάου Τρικούπη (σ. 36 σημ. 59).

156. Ἀρχεῖο Schliemann B 70, 349*. Ὁ Ἀνάργυρος Πετράκης (†1892) ἦταν γιατρός καὶ πολιτικὸς, πρῶτος δήμαρχος Ἀθηναίων. Χρημάτισε ὑπουργὸς Δικαιοσύνης καὶ Ναυτικῶν.

157. Γεώργιος Μίλησης. Ἐπιτροπὴ Παιδείας καὶ Ἐκκλησιαστικῶν (15 Ὀκτωβρίου 1875 - 26 Νοεμβρίου 1876) στὴν κυβέρνησις Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου. Μετὰ ἀπὸ ἀπομάκρυνσιν λίγων ἡμερῶν ἐπανῆλθε στὸ Ἐπιτροπικὸν τὴν 1 Δεκεμβρίου 1876. Ἦταν ὑπουργὸς Παιδείας ὅταν ὁ Schliemann ἔκανε τὴν ἀνασκαφὴν στὴν Μυκῆνας.

Σοφία Schliemann, ἀλλὰ δὲν εἶχε λόγους νὰ εἶναι δυσαρεστημένη γιατί ὁ νέος ὑπουργὸς ὑπῆρξε ἰδιαίτερα εὐνοϊκός.

Στὴν ἐπιστολή του τῆς 30ῆς Νοεμβρίου 1875, ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ Δεληγεώργης πληροφορεῖ τὸν Schliemann ὅτι ὁ Γεώργιος Μίλησης, «ἀνὴρ νοήμων», διάκειται εὐμενῶς «ν' ἀναθέσει ὑμῖν οἰανδήποτε ἀνασκαφήν, ἂν ἦσθε ἐδῶ... λυπᾶται διότι σᾶς ἐδόθησαν ἀφορμαὶ ν' ἀπομακρυνθῆτε ἐξ Ἑλλάδος».

Στὶς 4 Δεκεμβρίου τοῦ 1875 ὁ ὑπουργὸς ἔστειλε ἓνα θερμὸ γράμμα στὸν Schliemann μὲ τὸ ὁποῖο τὸν συγχαίρει γιὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου τῆς Ἀκρόπολης καὶ συγχρόνως τοῦ ἐκφράζει τὴ λύπη του ποὺ ἔχει φύγει καὶ τὸν ἔχει στερηθεῖ ἡ Ἑλλάδα, ἐνῶ ἐδῶ θὰ εἶχε μεγάλο πεδίο γιὰ ἀνασκαφές. Τὸν διαβεβαιώνει μάλιστα ὅτι ἐὰν ἐπιστρέψει καὶ συνεχίσει τὶς ἔρευνές του, θὰ τοῦ παράσχει κάθε δυνατὴ εὐκολία, ἀρκεῖ ὅλα νὰ γίνουν μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ νόμου¹⁵⁸: «Ἀντισταθμὸς πρὸς τὴν λύπην μου ἔσεται ἡ εὐχαρίστησις ἂν ἐπαυελθόντες ἐνταῦθα ἐπιδιώξητε τὸ εὐγενὲς ἔργον ὅπερ καὶ τὴν ἐπιστήμην ὠφελεῖ καὶ τὸν τόπον καλλύνει. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εὐρήσετέ με πρόθυμον εἰς τὸ νὰ παράσχῃ Ὑμῖν πᾶσαν ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων ἐπιτρεπομένην εὐκολίαν».

Ἡ τελευταία φράση εἶναι μία σύντομη ὑπόδειξη, οὕτως ὥστε ἀργότερα νὰ μὴν ὑπάρξει καμιὰ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸν τρόπο διεξαγωγῆς τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὴν ἀπόδοση τῶν εὐρημάτων.

Ὅπως δὲποτε, ἀπὸ τὰ τέλη τουλάχιστον τοῦ 1875, τὸ κλίμα εἶχε μεταστραφεῖ, καθὼς φαίνεται, καὶ ὁ Schliemann εἶχε κερδίσει συμπάθειες. Ὁ γυναικάδελφός του Σπύρος Καστροφένος τοῦ γράφει στὶς 28 Νοεμβρίου 1875, «τὰ πράγματα ἤλλαξαν πολὺ ἐνταῦθα ..., θὰ ἔχῃς ὑποδοχὰς ἀνταξίας τῶν θυσιῶν σου καὶ τοῦ ζήλου ὄνπερ ἔχεις πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Οἱ ἐν τοῖς πράγμασιν Ὑπουργοὶ καὶ ἰδίως ὁ Πρωθυπουργὸς¹⁵⁹ ἀναγνωρίζουν τὴν ἀξίαν σου. Λίαν προσεχῶς θὰ λάβῃς ἔγγραφον εὐχαριστήριον παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἣτις θὰ σὲ προσκαλῆ νὰ ἔλθῃς νὰ ἀνασκάψῃς ὅπου θέλῃς. Τὴν ἀφιξίν σου εἰς Ἀθήνας θέλουν χαιρετήσῃ ἐνθουσιωδῶς ὅλοι οἱ ἄτρεῖς τῆς ἐπιστήμης διότι σὲ θεωροῦν ὡς τὸν ἀφιλοκερδέστατον μύστην τῆς ἐπιστήμης, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὠραίου»!¹⁶⁰ Ὁ Καστροφένος εἶναι φυσικὰ ὑπερβολικός, ἀλλὰ εἶχε κάθε λόγο καὶ συμφέρον νὰ κολακεύει τὸν Schliemann, πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ συμπεριφορὰ του ἦταν συχνὰ σχεδὸν δουλική. Ὁ Schliemann τὸν μεταχειριζόταν γιὰ τὴ διεκπεραίωση διαφορῶν ὑποθέσεών του στὴν Ἑλλάδα: ἦταν ὁ ἀγαπημένος ἀδελφός

158. Ἀρχεῖο Schliemann B 70, 409.

159. Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης.

160. Ἀρχεῖο Schliemann B 70, 404.

τῆς Σοφίας καὶ τὴ συνόδευε πολλές φορές στὰ μοναχικὰ ταξίδια της. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία διαφαίνεται ὅτι καὶ τὰ δύο ἀδελφία ἐφοβοῦντο κατὰ κάποιο τρόπο τὸν δεσποτικό, εὐέξαπτο καὶ ιδιότροπο Schliemann.

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗΝ ΤΡΟΙΑ. Στὸ διάστημα αὐτό, καὶ ἐνῶ εἶχαν τελειώσει οἱ ἀνασκαφές του ἐκεῖ, ὁ Schliemann βρίσκεται κάπως μετέωρος στὴν Ἰταλία περιμένοντας νὰ δεῖ ποιά θὰ εἶναι ἡ ἐπόμενη εὐκαιρία γιὰ ἀνασκαφὴ στὴν Τουρκία. Ἄν καὶ ἐπισκέφθηκε διάφορους χώρους στὴν Ἰταλία καὶ εἶχε καὶ προτάσεις νὰ ἀνασκάψει μεγάλες ἐτρουσκικὲς νεκροπόλεις, βρίσκει ὅτι ἐκεῖ οἱ ἀνασκαφές δὲν παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, γιατί τελικὰ φέρνουν στὸ φῶς εὐρήματα λίγο ὡς πολὺ γνωστῶν τύπων. Αὐτὸ πού ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖ εἶναι νὰ ἐρευνήσει μιὰ προϊστορικὴ θέση, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἀκόμη τὸ ἄγνωστο καὶ ἡ εὐκαιρία νὰ ἔρθει ἀντιμέτωπος μὲ νέα προβλήματα. Καὶ τοῦτο εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Schliemann: σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ὅλοι ἀναζητοῦσαν τὸ «ὠραῖο» εὐρήμα αὐτὸς ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους πού ἔκανε ἀνασκαφές ὄχι γιὰ νὰ βρεῖ ὠραῖα ἀντικείμενα ἀλλὰ γιὰ νὰ λύσει ἱστορικὰ προβλήματα¹⁶¹.

Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ γράφει στὸν Burnouf στὶς 3 Δεκεμβρίου 1875 καὶ εἶναι σαφῆς στὶς προθέσεις του: «... Μόλις ἡρεμήσουν τὰ πράγματα στὴν Τουρκία θὰ κάνω τὸ πᾶν γιὰ ν' ἀποκτήσω ἓνα «φιρμάνι» καὶ νομίζω πὼς θὰ τὸ πετύχω»¹⁶². «... car il n'y a pas de problèmes à résoudre [en Italie] et je ne saurais trouver que ce que chaque musée possède déjà. Je crois que je devrais rester dans l'époque préhistorique et continuer les fouilles dans l'Asie Mineure! Aussitôt que la Turquie sera pacifiée je ferai jouer tous les ressorts pour obtenir un «firman» et je crois que j'y réussirai». Μὲ τὰ δεδομένα τῆς χρονικῆς στιγμῆς ἡ αἰσιοδοξία του μοιάζει ὑπερβολικὴ, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια.

Οἱ ἀνασκαφές στὴν Ἑλλάδα δὲν φαίνεται νὰ εἶχαν προτεραιότητα γιὰ τὸν Schliemann αὐτὸν τὸν καιρὸ καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ δηλώνει ὅτι θεωρεῖ πάντα τὸν ἑαυτό του προσβεβλημένο. Στὶς 19 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1875 ἔγραψε, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, στὸν πρωθυπουργὸ Ἀλέξανδρο Κουμουνδοῦρο ἀπὸ τὴ Νεάπολη γιὰ νὰ τὸν συγχαρεῖ καὶ σὰν κατακλεῖδα τοῦ λέει ὅτι παρόλη τὴν «ἔμπυρον» ἀγάπη του γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἔχει πικραθεῖ τόσο πολὺ ὥστε θὰ γυρίσει μόνο ἂν κληθεῖ ἀπὸ τὴ Βουλὴ καὶ τὸν βασιλέα¹⁶³.

161. Βασιλικῶ 2001, 31.

162. Meyer 1953, 302 ἐπ. 276.

163. Σ. 45 σημ. 81.

Πάντως γύρισε στην Ἀθήνα γιὰ τὶς γιορτὲς καὶ σχεδὸν ἀμέσως ἀναχώρησε γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἄρχισε χωρὶς καθυστέρηση τὶς ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἄδειας ἀνασκαφῆς στὴν Τροία. Κινήθηκε κυρίως στοὺς διπλωματικούς κύκλους, ὥστε μέσῳ ξένων πρεσβειῶν νὰ ἀσκηθεῖ πίεση στὴν Τουρκία. Τελικὰ μετὰ ἀπὸ ἔντονες προσπάθειες – κυριολεκτικὰ ἓνα χορὸ διπλωματικῶν πιέσεων καὶ φιλοδωρημάτων – πὺ διήρκεσαν 4 μῆνες, στὶς 5 Μαΐου τοῦ 1876 ἀπόκτησε ἐπιτέλους τὸ πολυπόθητο φερμάνι. Εἶχε μεγάλα σχέδια. Ἐκάλεσε τὸν Gladstone νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν χῶρο καὶ τὸν φίλο του Burnouf, πὺ εἶχε πλέον ἐπιστρέψει στὴ Γαλλία, νὰ συνεργασεῖ μαζί του καὶ προσέλαβε τὸν μηχανικὸ Claude Racine νὰ χτίσει τὶς κατοικίες τῆς ἀνασκαφῆς καὶ νὰ φροντίσει ἐξοπλισμό, χάρτες κλπ. Οἱ ἀνασκαφὲς ἐπρόκειτο ν' ἀρχίσουν στὶς 26-28 Μαΐου. Ὁ Κουμανούδης ἀπὸ τὴν Ἀθήνα παρακολουθοῦσε τὶς ἐξελίξεις καὶ τοῦ ἔστειλε θερμὸ σημεῖωμα ἐκφράζοντας τὴν ὑποστήριξή του¹⁶⁴.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μηνῶν αὐτῶν τῆς ἀναμονῆς, ζώντας προφανῶς σὲ μεγάλη ὑπερδιέγερση καὶ ἀνυπομονησία, προσπαθοῦσε νὰ βρεῖ διαφορὲς λύσεις, καὶ τότε ἡ προοπτικὴ μιᾶς ἀνασκαφῆς στὴν Ἑλλάδα ἐμφανίζεται καὶ πάλι στὸ προσκήνιο. Στὶς 15 Μαρτίου 1876 σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του: «Ἐὰν δὲ δέη με περιμένειν εἰσέτι δύο ἢ τρεῖς μῆνας αἰροῦμαι τὴν τῶν Μυκηνῶν ἀνασκαφὴν πρὸ τῶν τῆς Τροίας ὀρύξεων, τὸ γὰρ ὀρμητικὸν τοῦ ἐμοῦ χαρακτῆρος οὐ μ' ἔα περιμένειν»¹⁶⁵.

Δὲν περιμένε δύο ἢ τρεῖς μῆνες, περιμένε τέσσερις μῆνες, ἀλλὰ, παρὰ τὸ φερμάνι, τὰ πράγματα δὲν πῆγαν καλά. Ἦρθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸν Ἱμπραὴμ Πασά, τὸν Γενικὸ Διοικητὴ τῆς περιφέρειας τῶν Δαρδανελλίων, ὁ ὁποῖος δὲν τὸν συμπαθοῦσε καὶ προσπάθησε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐμποδίσει τὴν ἀνασκαφὴ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σαφβὲτ Πασάς, ὁ ὑπουργὸς τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδύσεως καὶ ἀπὸ τὸ τέλος Ἰουνίου 1876, τῶν Ἐξωτερικῶν, ἦταν δυσαρεστημένος, γιὰ παλαιότερα ὁ Schliemann τὸν εἶχε σχολιάσει μὲ ἄκομψο τρόπο.

Πράγματι στὸ βιβλίον του *Troy and its Remains*, περιγράφοντας τὴν ἀνασκαφὴ καὶ τὴν ἐξαγωγή ἀπὸ τὴν Τουρκία τοῦ «θησαυροῦ τοῦ Πριάμου» καὶ τὴν διένεξή του μὲ τὶς τουρκικὲς ἀρχές, εἶχε τότε χαρακτηρίσει τὴ στάση τοῦ Σαφβὲτ Πασά «ἀπαίσια καὶ ποταπή» – “odious and contemptible”¹⁶⁶. Τώρα, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1876, προσπάθησε νὰ ἐπανορθώσει τὰ πράγματα. Σὲ ἐφημερίδα τῆς Κωνσταντινούπολης δημοσίευσε μιὰ “*réparation d'honneur*” καὶ πολλὲς ὑποσχέσεις

164. Ἀρχεῖο Schliemann B 71, 166, 27 Μαΐου 1876.

165. Αὐτόθι A 15, 53.

166. Schliemann 1875, 52-53.

πρὸς τὸν Σαφβὲτ Πασὰ γιὰ νὰ τὸν ἐξευμενίσει· ἤθελε μάλιστα νὰ δημοσιευεῖ τὸ κείμενο αὐτὸ καὶ στὸν εὐρωπαϊκὸ τύπο, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐνέργεια, πὺθ θὰ ἄγγιζε τὰ ὅρια τοῦ γελοίου, τὸν ἀπέτρεψε ὁ Βυρνουί¹⁶⁷. Τελικὰ ὅμως ἔστειλε στὸν Max Müller ἓνα ἄρθρο ὅπου περιγράφει τὶς δυσκολίες πὺθ τοῦ πρόβαλε ὁ Ἰμπραήμ Πασὰς καὶ τὴν κατάσταση ἀνασφάλειας πὺθ ἐπικρατοῦσε στὴν Τουρκία. Τὸ ἄρθρο δημοσιεύτηκε στοὺς *Times* τοῦ Λονδίνου¹⁶⁸.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Τροίας δὲν μποροῦσε νὰ προχωρήσει· ὁ Schliemann τὴν ἔκλεισε γύρω στὶς 20 Ἰουνίου, καὶ στὶς 29 Ἰουνίου ἀναχώρησε, ἀπελπισμένος, – “in despair” – ἀπὸ τὰ Δαρδανέλλια¹⁶⁹, καὶ ἀναδιπλώθηκε στὴν Ἑλλάδα¹⁷⁰. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν θὰ γινόταν πὰ πραγματικότης¹⁷¹.

167. Ἀρχεῖο Schliemann B 71, 216.

168. Meyer 1958, 47 ἐπ. 18· 418 σημ. 47.

169. Meyer 1962, 88 ἐπ. 10.

170. Αὐτόθι 87 ἐπ. 7.

171. Ἡ προσπάθεια τοῦ Schliemann γιὰ ἀνασκαφὴς στὴν Τρωάδα καὶ τὰ προβλήματά του μὲ τὸν Ἰμπραήμ Πασὰ τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1876 εἶναι καλὰ τεκμηριωμένη ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του καὶ ἀπὸ δημοσιεύματα στοὺς *Times* τοῦ Λονδίνου: Ἀρχεῖο Schliemann B 71, 119· 123· 124· 188· 192· 194· 216· BBB 35, 194, 27 Ἀπριλίου 1876· 226, 29 Ἰουνίου 1876· Meyer 1958, 36 ἐπ. 8, 40 ἐπ. 11, 43 ἐπ. 13, 45 ἐπ. 15, 46 ἐπ. 17, 47 ἐπ. 18, 51 ἐπ. 22, 66 ἐπ. 33, 418 σημ. 47· Meyer 1962, 87 ἐπ. 7, 88 ἐπ. 10· Traill 1995, 142-143.

1876. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν

ΝΕΑ ΑΙΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ. Στις 4 Ἰουλίου 1876 ὁ Schliemann ὑπέβαλε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας αἴτηση γιὰ νὰ ἀνασκάψει στὶς Μυκῆνες, τὴν Τίρυνθα, τὸν Βοιωτικὸ Ὀρχομενὸ, καὶ ἄλλες ἀρχαῖες πόλεις. Τὸ ἔγγραφο ἔχει δημοσιευτεῖ μὲ μικρὲς περικοπές¹⁷². Παρατίθεται ἐδῶ ὁλόκληρο¹⁷³.

Ἐπιστολὴ Χ

Ἐν Ἀθήναις τῆ 4 Ἰουλίου 1876 | Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς
| Ἐταιρίας κ. Φίλιππον Ἰωάννου

Χάριν ἐπιστημονικῶν σκοπῶν θέλω νὰ ἐνεργήσω ἀνασκαφὰς ἐν Μυκῆναις, Τίρυνθι καὶ ἐν τῷ Βοιωτικῷ Ὀρχομενῷ, κατόπιν δὲ ἴσως καὶ ἐν ἄλλαις τῆς Ἑλλάδος πόλεσιν ἀρχαῖαις.

Πρὸς ταχύτεραν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων μου ἐπιθυμῶ νὰ ἔχω τὴν σύμπραξιν τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρίας ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὅροις.

1) Αἱ ἀνασκαφαὶ γενήσονται ὑπ' ἐμοῦ συμπραττούσης καὶ τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρίας καὶ ἐμῆ δαπάνῃ.

2) Οὐδὲν ἕτερον δικαίωμα ἐπὶ τῶν τυχόν ἀνευρεθησομένων ἀρχαιοτήτων θέλω νὰ ἔχω ἢ τὸ τῆς πρώτης ἀπεικονίσεως καὶ δημοσιεύσεως αὐτῶν.

3) Πάντα τὰ ἀνευρεθησόμενα ἀρχαῖα ἔσσονται κτῆμα τῆς Ἑλλάδος, ἡ δὲ Ἀρχαιολ. Ἐταιρία θέλει καταθέσει αὐτὰ ὅπου κρίνη καταλληλότερον εἴτε ἐν ᾧ τόπῳ εὐρεθῶσιν εἴτε ἀλλαχοῦ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ὅτι ἐμαῖς δαπάναις ἀνευρέθησαν.

Ἐλπίζων ὅτι τὸ σοφὸν συμβούλιον τῆς Ἐταιρίας θέλει δεχθῆ τὴν αἴτησίν μου, παρακαλῶ ὑμᾶς κ. Πρόεδρε, νὰ εὐαρεστηθῆτε νὰ ἐνεργήσητε ὅπως ταχύτερον ποιήσωμαι ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν μου κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζόμενα.

Ἵποσημειοῦμαι εὐσεβάτως Ἐρριῆκος Σχλιέμανν.

[Ἐπισημείωσις στὸ ἀριστερὸ περιθώριον]: Κατὰ προφορικὴν συνεννόησιν τοῦ Καστόρχη πρὸς τὸν κ. Εὐστρατιάδην καὶ Schliemann ἡ προτεινόμενη ἀνασκαφὴ θέλει γείνη ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας διὰ τοῦ κ. Schliemann.

Τὴν αἴτηση ἔχει γράψει ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης – ἀναγνωρίζεται σαφῶς ὁ γραφικὸς του χαρακτήρας – καὶ ἔχει ὑπογράψει ὁ Schliemann¹⁷⁴.

172. Πετράκος 1990, 106.

173. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 417.

174. Ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης (σημ. 35) ἦταν τότε σύμβουλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ συνδέσταν φιλικὰ μὲ τὸν Schliemann. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Schliemann ἤθελε νὰ κερδίσει χρόνον καὶ ὁ Καστόρχης τὸν διευκόλυνε γράφοντας ὁ ἴδιος τὴν αἴτηση σύμφωνα μὲ τοὺς ἀπαιτούμενους τύπους.

Τὴν ἴδια μέρα, στὶς 4 Ἰουλίου, ἐστάλη ἀναφορὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο ζητώντας τὴν ἄδεια νὰ ἀνασκάψει τὶς Μυκῆνες διὰ τοῦ Ἑρρίκου Schliemann.

Στὶς 7 Ἰουλίου ὁ Εὐστρατιάδης σημειώνει στὸ *Ἡμερολόγιο Ὑπηρεσίας*: «Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρία ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνασκάψῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν διὰ δαπάνης τοῦ κυρ. Σλίμαν, ὅστις ἀντὶ πάσης ἄλλης ἀμοιβῆς λαμβάνει τὸ δικαίωμα τοῦ δημοσιεῦσαι πρῶτος τὰ ἀνευρεθέντα»¹⁷⁵.

Στὶς 16 Ἰουλίου ὁ ὑπουργὸς ἀπηύθυνε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἔγγραφο, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιτρέπει τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν¹⁷⁶.

Ἐπιστολὴ ΧΙ

Ἄρ. πρ. 5207/ ἄρ. διεκπ. 3433 | Ἐν Ἀθήναις τῇ 16 Ἰουλίου 1876 | Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας | Ἐκπαιδεύσεως | Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας

Μετὰ μεγίστης εὐχαριστήσεως τὸ Ὑπουργεῖον πληροφορεῖται τὰ τῆς ὑμετέρας ὑπ. ἀριθ. 405 ἀναφορᾶς, ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρία εὔρε τὰ μέσα ἵνα ἀνασκάψῃ αὐτὴ τὰς Μυκῆνας, ὅπερ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ὡς τὸ Ὑπουργεῖον ἠύχετο καὶ ἡ Ἐταιρία ἐπεθύμει. Παρέχον δὲ ὑμῖν τὴν πρὸς τοῦτο ζητουμένην ἄδειαν τὸ Ὑπουργεῖον εὔχεται μὲν πλουσίας τὰς ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἀνακαλύψεις, πέποιθε δὲ ὅτι θέλει καταβληθῆ ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας ἡ δέουσα φροντίς, ὅπως τὰ ἀνακαλυπτόμενα συλλέγονται μὲν μετὰ τῆς μεγίστης ἐπιμελείας καὶ προσοχῆς, ὅσα πρέπει νὰ συλλεχθῶσιν εἰς συλλογὴν καὶ καταγράφονται ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ ἐπιτηρητοῦ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς ἡμερολόγιον ἐνδελεχῶς τακτικόν. Θέλομεν δὲ ἀναγγεῖλει εἰς τὰς ἀρμοδίους ἀρχὰς τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ διατάξωμεν αὐτὰς ἵνα παράσχωσιν πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τὰς ἐργασίας τῆς, ἅμα κοινοποιηθῆ ἡμῖν ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας, τίς μέλλει νὰ κατασταθῆ ἐπίτροπος αὐτῆς ἐν τῇ ἀνασκαφῇ ταύτῃ. | Ὁ Ὑπουργός | Γ. Μίλησης.

Ὁ τόνος τοῦ ἐγγράφου προδίδει τὴν εὐχαρίστηση τοῦ ὑπουργοῦ μὲ τὴν προοπτικὴ μιᾶς μεγάλης ἀνασκαφῆς, συγχρόνως ὅμως εἶναι αὐστηρὸς καὶ τυπικὸς ὡς πρὸς τὴ διαδικασίαν τῆς ἀνασκαφῆς, τὴ συλλογὴ καὶ τὴν καταγραφή τῶν εὐρημάτων. Ἡ εὐθύνη τοῦ ἐπιτηρητοῦ διαφαίνεται μεγάλη, καὶ ἀσφαλῶς ὁ εὐσυνείδητος καὶ ἀδέκαστος Σταματάκης, ποὺ ὀρίσθηκε ἐπιτηρητής, τὴν αἰσθανόταν στὸ ἔπακρο. Πίσω ἀπὸ τὸ ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ ἀναγνωρίζεται ἡ προσωπικότητα τοῦ Εὐστρατιάδη, ποὺ θὰ ἦταν ὁ ἐμπνευστής του, καὶ λόγῳ

175. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 264, πρ. 5207, Ἰούλ. 1876, 476/1.

176. ΑΑΕ ἄρ. πρ. 410. Πετράκος 1987, 99.

θέσεως ἐφόσον ἦταν Γενικός Ἐφορος, ἀλλὰ καὶ λόγῳ χαρακτῆρος. Εἶναι φυσικὸ ὅτι ὁ Εὐστρατιάδης ἤθελε νὰ κατοχυρώσει τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἀπὸ τὶς ἀυθαιρεσίες τοῦ Schliemann, ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχε κακὴ ἐμπειρία καὶ ἀπὸ τὶς παράνομες ἀνασκαφὲς στὶς Μυκῆνες τὸ 1874, ἀλλὰ καὶ ἐξαιτίας τῆς συμπεριφορᾶς του σχετικὰ μὲ τὶς τρωικὲς ἀρχαιοτήτες, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν «θησαυρὸ τοῦ Πριάμου».

Στὶς 21 Ἰουλίου μὲ νέο ἔγγραφο πρὸς τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὁ ὑπουργὸς ὄρισε ἐπιτηρητὴ τῶν ἀνασκαφῶν στὶς Μυκῆνες τὸν Παναγιώτη Σταματάκη, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, εἶχε διορισθεῖ ἐπιτηρητὴς καὶ τὸ 1874. «... Τὰς ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφὰς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπεφασίσαμεν νὰ ἐπιτηρήσῃ ὁ Ἐφορος τῶν κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἀρχαιοτήτων Π. Σταματάκης...»¹⁷⁷.

Ἀπὸ τὰ διάφορα ἔγγραφα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐγίνε λόγος, εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ ἄδεια ἀνασκαφῆς δόθηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ ὄχι στὸν Schliemann. Εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ ἴδιος, ἀκολουθώντας τὶς συμβουλὲς φίλων του, ὅπως π.χ. τοῦ Κουμανούδη καὶ τοῦ Καστόρχη, ἐπεζήτησε αὐτὴ τὴ λύση γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ διαδικασία, γνωρίζοντας ὅτι ἀλλιῶς θὰ ὑπῆρχαν προβλήματα καὶ ἴσως σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο νὰ μὴν ἔπαιρνε καθόλου τὴν ἄδεια¹⁷⁸.

Ἀμέσως μόλις ὑπέβαλε τὴν αἴτηση γιὰ τὴν ἀνασκαφή, τὴν ἴδια κιόλας μέρα – 4/16 Ἰουλίου –, εἰδοποίησε τὸν καλὸ του φίλο Max Müller καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι εἶναι βέβαιος πὸς θὰ πάρει τὴν ἄδεια, ἀλλὰ ὅτι ὁ ἴδιος προσωπικὰ δὲν ἔχει τίποτε νὰ κερδίσει ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῶν Μυκηνῶν, ἐπειδὴ ὅλοι οἱ χῶροι ὅπου θὰ σκάψει εἶναι δημόσιοι· ὁ μόνος πού θὰ ὠφεληθεῖ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ...¹⁷⁹. Τὴ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ ἀνακοίνωσε ἐπίσης στὸν ἐκδότη του Friedrich Arnold Brockhaus στὴ Λειψία, τὸν ὁποῖο καὶ εἰδοποιεῖ συνήθως ὅταν πρόκειται ν' ἀκολουθήσει κάποια δημοσίευση.

177. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 434 | Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἀρ. πρ. 5207/ ἀρ. διεκπ. 3499.

178. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἄδεια ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν εἶχε δοθεῖ στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ ὄχι στὸν Schliemann ἦταν ἤδη τότε γνωστὸ καὶ διεθνῶς (Simpson, W., "Mycenae", *Fraser's magazine New Series* Vol. 16, 1877, 675-693 εἰδ. 692). Προκύπτει μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὶς πολλαπλὲς ἀναφορὲς τοῦ Σταματάκη πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ τὴν Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων, τὰ ἔγγραφα τοῦ ὑπουργοῦ ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται μία ἐπιστολὴ τοῦ Εὐθυμίου Καστόρχη πρὸς τὸν Schliemann, ὅπου ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ Ἑταιρεία ἐκτελεῖ τὰς ἀνασκαφὰς, διότι «εἰς αὐτὴν ἐδόθη ἡ ἄδεια οὐχὶ εἰς ὑμᾶς» (Ἀρχεῖο Schliemann B 71, 290, 19/31 Αὐγούστου 1876· βλ. καὶ σ. 99, 137).

179. Meyer 1962, 88 ἐπ. 9.

Ἄλλοῦ πάλι δείχνεται πιὸ ἀδιάφορος: «ἀντὶ νὰ κάθομαι ἐδῶ ἄεργος προτίμησα νὰ ζητήσω τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν», γράφει στὸν Hulda Schels – ἢ Schells –, δικαστικὸ στὸ Regensburg καὶ βουλευτὴ τοῦ κρατιδίου τῆς Βαυαρίας. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ Τροία εἶναι ἀκόμη στὸ μυαλό του καὶ δὲν ξεχνᾷ τὴν ἀποτυχία του¹⁸⁰. Στὸν ἄλλο φίλο του, τὸν Émile Burnouf, ἀνήγγειλε τὴν προσεχὴ ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνες, καὶ μὲ θερμὰ λόγια τὸν κάλεσε αὐτὸν καὶ τὴν κόρη του νὰ ἔρθουν στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ σκάψουν μαζί του¹⁸¹. Ἄλλὰ ὁ Burnouf ἀρνήθηκε καὶ τηλεγράφησε ἀπὸ τὸ Παρίσι ἀμέσως μὲ τελειωτικὸ τρόπο: “Irons à trois quand vous y serez mais en Grèce impossible. Vous écrirai rourquoui” (Θὰ βρεθοῦμε μαζί καὶ οἱ τρεῖς ὅταν θὰ εἴσθε ἐκεῖ – ἐνν. στὴν Τροία – ἀλλὰ ἀδύνατον στὴν Ἑλλάδα. Θὰ σᾶς γράψω τὸν λόγο)¹⁸².

ΜΥΚΗΝΕΣ. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ. Στὶς 31 Ἰουλίου ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μὲ τελικὸ προορισμὸ τὶς Μυκῆνες, ὁ Schliemann μὲ τὴ Σοφία καὶ τρεῖς καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου: ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης, ὁ Σπυρίδων Φιντικλῆς καὶ ὁ Ἰωάννης Παππαδάκης, σύμβουλοι καὶ οἱ τρεῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τὸ ἀπόγευμα ἔφθασαν στὸ Ναύπλιο καὶ τὴν ἄλλη μέρα στὴν Τίρυνθα, ὅπου ὁ Schliemann πραγματοποιοῦσε ὀρισμένες ἀνασκαφὲς ἀπὸ τὴν 1 ἕως τὶς 4 Αὐγούστου¹⁸³. Στὶς 5 Αὐγούστου πέρασαν ὀλόκληρη τὴν ἡμέρα στὴν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν· στὶς 6 Αὐγούστου ἐπισκέφθηκαν τὸ Ἡραῖο καὶ τὴν πόλη τοῦ Ἄργους.

180. Meyer 1958, 52 ἐπ. 24.

181. Ἀρχεῖο Schliemann BBB 35, 279, 18 Ἰουλίου 1876· Meyer 1958, 52 ἐπ. 23, 19 Ἰουλίου 1876.

182. Ἀρχεῖο Schliemann B 71, 233. Ὁ Burnouf δὲν εἶχε διάθεση νὰ ξαναγυρίσει στὴν Ἑλλάδα. Ὁ νέος διευθυντὴς τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα καὶ διάδοχός του, Albert Dumont, εἶχε τελείως διαφορετικὲς ἀντιλήψεις. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἡ Σχολὴ πῆρε μιὰ στροφὴ καὶ ἀπὸ ἴδρυμα γενικῆς παιδείας καὶ πολιτισμοῦ, ὅπως ἦταν ἐπὶ Burnouf, ἔγινε ἴδρυμα καθαρὰ ἐπιστημονικὸ. Εὐχαριστῶ τὸν διευθυντὴ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Dominique Mulliez γιὰ τὴ διευκρίνιση αὐτῆ.

183. Ὁ Εὐστρατιάδης σημειώνει: «Ὁ Καστόρχης τηλεγραφεῖ εἰς τὸν Πρόεδρον ὅτι ποιοῦσιν (ὁ Καστόρχης, Φιντικλῆς καὶ Παππαδάκης μετὰ τοῦ Schliemann) ἀποπειρατήριους ἀνασκαφὰς ἐν Τίρυνθι (ὄρ. 6130 Αὐγ. 9, 1876, 476/1). | Τίρυνς. Μετεκομίσθησαν εἰς τὸ μουσεῖον ὑπὸ Μαρτινέλλ...» (Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 265). Τὰ ἀρχαῖα ποὺ βρέθηκαν μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Ἑταιρείας, προφανῶς αὐτὸ ποὺ στεγαζόταν στὴ Βαρβάκειο Σχολή.

Στις 7 Αυγούστου ξαναγύρισαν στις Μυκῆνες για τὴ μεγάλη ἀνασκαφή. Στὸ *Ἡμερολόγιο Ὑπηρεσίας* ἀναφέρεται ὅτι: «Ἡ ἀνασκαφή ἤρχισε τὴν 26 Ἰουλίου/ 7 Αυγούστου 1876 παρόντων 3 συμβούλων καὶ τοῦ Ἐφόρου τῶν ἀνασκαφῶν τούτων Π. Σταματάκη»¹⁸⁴. Ὁ Σταματάκης στὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς σημειώνει: «Ἀνασκαφαὶ ἐν Μυκῆναις ἐπιμελεῖα τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας καὶ δαπάνη τοῦ κ. Ἐρ. Σχλιέμαν Ἰουλ. 26 δευτέρα. Ἦρξατο ἡ ἀνασκαφή ἔσωθεν τῆς μεγάλης πύλης τῆς ἀκροπόλεως ἐφ' ἧς οἱ λέοντες, κατὰ δεξιὰν τῷ εἰσελθόντι, παρὰ τὸ τεῖχος μακρὰν τῆς πύλης 50 περίπου μ. γ. προχωροῦσα πρὸς αὐτήν ...»¹⁸⁵.

Στις 30 Ἰουλίου ἡ ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς ἀναγράφεται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας¹⁸⁶. Οἱ ὅροι τῆς ἀνασκαφῆς ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ (σ. 53)¹⁸⁷.

Γνωρίζουμε τὸν τρόπο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο διεξήχθη ἡ ἀνασκαφή τῶν Μυκηνῶν τὸ 1876, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸ ὡς ποῖο βαθμὸ ἐφαρμόστηκαν οἱ ὅροι. Ὁ Schliemann ἐκμεταλλεύθηκε τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπῆρχε εἰδικὸ συμφωνητικὸ ἀνάμεσα στὴν Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων, τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία καὶ τὸν ἴδιο. Ἔτσι ἀκροβατοῦσε ἀνάμεσα στὶς διάφορες ὑπηρεσίες καὶ στὸν ἐπόπιτη, παράβαινε τὶς συμφωνίες ἀπὸ θέση ἰσχύος ἐπειδὴ εἶχε ἀναλάβει ὅλα τὰ ἔξοδα, καὶ κάθε φορὰ πού ὑπῆρχε μιὰ δυσκολία ἀπευθυνόταν σὲ κάποια ἀνώτερη ἀρχὴ εἴτε στὴν κυβέρνηση εἴτε στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ εἶχε συχνὰ τὴ δυνατότητα νὰ διαφεύγει καὶ δὲν παρέλειπε νὰ τὸ κάνει. Γενικὰ ὅμως οἱ ὅροι τηρήθηκαν κυρίως χάρι στὴν αὐταπάρνηση καὶ ἀφοσίωση τοῦ Σταματάκη, ὁ ὁποῖος παρακολουθοῦσε συνεχῶς τὴν ἀνασκαφή καὶ ἐφρόντιζε τὴν περισυλλογὴ τῶν εὐρημάτων, συχνὰ κάτω ἀπὸ δυσμενεῖς συνθήκες πού ἀφοροῦσαν τὴν ὑγεία του ἀλλὰ κυρίως τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Schliemann, τοῦ ὁποῖου ὁ αὐταρχικὸς χαρακτήρας, οἱ ιδιότυπες μέθοδοι πού χρησιμοποιοῦσε κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς μεγάλης καὶ δύσκολης ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ οἱ ιδιοτροπίες τῆς συζύγου του Σοφίας, ὑπῆρξαν συνεχεῖς αἰτίες γιὰ σύγκρουση¹⁸⁸.

184. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* βλ. σ. 78 σημ. 175.

185. Διεύθυνση Ἐθνικοῦ Ἀρχείου Μνημείων. Ἡμερολόγιο Π. Σταματάκη 1876. Ἀνασκαφῆς Μυκηνῶν.

186. ΠΣΑΕ Συνεδρίασις Ι', 30 Ἰουλίου 1876.

187. Τὸ 1876 ἔχει ἐπὶ πλέον ἐπιτραπεῖ καὶ ἡ ἀνασκαφή τοῦ ὑπογείου οἰκοδομήματος πού βρίσκεται κοντὰ στὴν εἴσοδο τῆς ἀκρόπολης.

188. Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης (†1885) εἶχε προσληφθεῖ ἀπὸ τὴν Ἐφορεία ὡς βοηθὸς τοῦ Εὐστρατιάδου τὸ 1866. Τὸ 1871 ἀποσπάσθηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ὡς περιοδεύων Ἐφορὸς «ἀπόστολος». Ὀνομάσθηκε Ἐφορὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων τὸ 1875 καὶ Γενικὸς Ἐφορὸς τὸ 1884.

Ὁ ἐργολάβος τοῦ Schliemann ἦταν ἀρχικὰ ὁ Δημήτριος Χλιμήτζας, ἐνῶ ἀργότερα ἀνέλαβε ὁ Σπύρος Δημητρίου, ὁ ὁποῖος μόνος του ἐπεδίωξε τὴν ἀποστολὴ αὐτή. Ὁ Δημητρίου ἦταν ἄνθρωπος ἐντελῶς ἔμπιστος τοῦ Schliemann, ἐργοδηγός του στὶς ἀνασκαφές τῆς Τροίας¹⁸⁹. Ἀφοῦ ἐγκατέστησαν τὸν Σταματάκη οἱ τρεῖς σύμβουλοι ἀναχώρησαν. Στὶς 4/16 Αὐγούστου 1876 ὁ Σταματάκης ἔστειλε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, στὸν Εὐθύμιο Καστόρχη, τὴν πρώτη του ἀναφορά [Ἔγγραφο 1]¹⁹⁰.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἄρχισε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν καὶ πρὸς τὸ δυτικὸ τεῖχος «ἔσω τῆς μεγάλης πύλης». Ἡ θέση εἶχε ἀποφασιστεῖ ἀπὸ κοινὸ μὲ τὸν Schliemann. Ἦρθαν στὸ φῶς πολλὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα ὁ Schliemann χαρακτήρισε προϊστορικά, ἐνῶ γιὰ τὸν Σταματάκη ἦταν πρωτόφαντα, δὲν εἶχε συναντήσει παρόμοια στὶς ἀνασκαφές του. Συλλέγονται τὰ σπουδαιότερα καὶ «περιεργότερα» καὶ μὲ κοινὴ συμφωνία κατατάσσονται κατὰ εἶδος: μετάλλινα, λίθινα, πήλινα, κτλ.

Ἀπὸ τὶς 9 Αὐγούστου ἄρχισε μὲ 10 ἐργάτες ὁ καθαρισμὸς τῆς Πύλης τῶν Λεόντων¹⁹¹. Ἡ πύλη ὅμως βρισκόταν σὲ πολὺ κακὴ κατάσταση καὶ ὑπῆρχε φόβος νὰ καταπέσει τὸ ἀνάγλυφο. Γι' αὐτὸ καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι παρουσιάσθηκαν δύο ἐσωτερικοὶ τοῖχοι¹⁹², ὁ Σταματάκης ἀπαγόρευσε τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς πρὶν γίνει ἡ συντήρησις:

... εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη τὸ συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργείου, ἵνα ἀποσταλῆ ὅσον τὸ δυνατόν τάχιστα ἱκανὸς ἀρχιτέκτων εἰς Μυκῆνας, ἵνα κανονίσῃ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ γείνη ἡ ἐπισκευὴ πρὸς πλήρη ἐξασφάλισιν τοῦ ἀναγλύφου καὶ προϋπολογίσῃ τὴν δαπάνην, ἣν βεβαίως θέλει ὑποστῆ ἡ ἐταιρεία. Ὁ κ. Σχλ. ὡς μοὶ ἐδήλωσε δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ δαπανήσῃ αὐτὸς εἰς τὴν ἐπισκευήν. Τὴν πρότασίν μου ταύτην, παρακαλῶ, νὰ μὴ θεωρήσῃ τὸ συμβούλιον ἀναξίαν λόγου καὶ παραμελήσῃ. Ἄν ἤδη, γινομένων τῶν ἀνασκαφῶν, δὲν γείνη φροντίς, ὅπως ἐξασφαλισθῇ τὸ ἀνάγλυφον, κατόπιν θὰ ἦναι δυσκολωτάτη, καὶ δαπανηροτάτη ἡ ἐπισκευή· Ἡ καὶ δὲν θὰ γείνη φροντίς πρό-

189. Ἀρχεῖο Schliemann B 71, 267.

190. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 424. Ἡ ἀναφορά αὐτὴ ἔχει δημοσιευθεῖ (Πετράκος 1990, 109). Ἀναδημοσιεύεται στὴν παροῦσα μελέτη, στὸ πλαίσιο τοῦ συνόλου τῶν ἀναφορῶν, ἐπιστολῶν κτλ. ποὺ ἔστειλε ὁ Σταματάκης σχετικὰ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν. Πετράκος 1987, 101.

191. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργασιῶν ποὺ ἀναφέρει ὁ Schliemann δὲν συμφωνεῖ πάντα μὲ αὐτὸν ποὺ ἀναφέρει ὁ Σταματάκης. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ συμπίπτει.

192. "Already now we know that from the gate proceed 2 para[l]lel walls" (Calder & Traill 1986, 143, 9 August).

τερον πρὶν ἢ καταπέση τὸ ἀνάγλυφον, ὡς συνήθως γίνεται ἐν Ἑλλάδι, ὅτε ἅπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος θὰ ἐξεγερθῆ κατὰ τῆς ἀκηδεΐας τῶν ἐλλήνων. Ταῦτα γράφω, ἵνα μὴ ὑπάρχη ἀφορμὴ, ὅτι δὲν ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὴν ἑταιρίαν, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον κινδυνεύει¹⁹³.

Τὴν ἴδια μέρα, στὶς 28 Ἰουλίου/9 Αὐγούστου, ἄρχισε καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ λεγομένου «θησαυροῦ». Πρόκειται γιὰ τὸν θολωτὸ τάφο πού ὀνομάσθηκε ἀργότερα τάφος τῆς «Κλυταιμνήστρας». Ἐδῶ παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡ διαφωνία μεταξὺ Schliemann καὶ Σταματάκη. Ὁ Schliemann, ἀναζητώντας τὴν εἴσοδο, καὶ παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ Σταματάκη, ἄνοιξε τάφρους καθέτους πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἀρνητικό. Στὶς 3/15 Αὐγούστου, μὲ ἐντολὴ τοῦ Σταματάκη ἀνοίχτηκε τάφος παράλληλη πρὸς τὴν περιφέρειαν καὶ τότε «ἐπαρουσιάσθησαν λίθοι τῆς εἰσόδου καταπεπτωκότες». Μετὰ ἀπὸ μιὰ σχετικὰ σύντομη παρουσίαση τῶν ἐργασιῶν, ὁ Σταματάκης περιγράφει τὴ ζωὴ στὶς Μυκῆνες.

Ὁ Schliemann διαμένει στὸ Χαρβάτι καὶ δύο φορὲς τὴν ἡμέρα ἐπισκέπτεται τὴν ἀνασκαφὴν· ὁ Σταματάκης βρίσκεται μόνος του καὶ δὲν ἐπαρκεῖ. Ἡ δουλειὰ εἶναι πολλή· ζητᾷ ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία νὰ στείλει «τάχιστα» δύο ἐργάτες ἢ ἐπιστάτες γιὰ νὰ τὸν βοηθήσουν στὴν ἐπιστάσια, παραλαβὴ καὶ τακτοποίηση τῶν εὐρημάτων· ὁ μόνος πού βρίσκεται ἐκεῖ ὡς «ἐργάτης», ἀλλὰ ἔχει καὶ πολλὴ γραφικὴ ἐργασία, εἶναι ὁ ἀνηψιὸς τοῦ Καστόρχη Νικόλαος Πετρίδης. Ὁ φύλακας τοῦ Σταματάκη, «ὁ δὲ παρ' ἐμοὶ φύλαξ», ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐργασίες του, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κάθεται ὀλόκληρη τὴν ἡμέρα στὸ κατάλυμα τῆς ἀνασκαφῆς, ἐκεῖ πού τοποθετοῦνται τὰ ἀρχαῖα, διότι ὁ Schliemann συνεχῶς τὰ ἐπισκέπτεται, εἴτε μόνος του εἴτε μὲ ξένους, πού ἔρχονται. Γιὰ τὸν φύλακα αὐτὸν ζητᾷ ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία νὰ τοῦ παραχωρηθεῖ ἓνα μικρὸ ἐπιμίσθιο. Ἐνα ἄλλο αἶτημα τοῦ Σταματάκη εἶναι ἡ ἀπόκτηση μιᾶς σκηνῆς γιὰ νὰ ἀναπαύονται κατὰ τὴ διακοπὴ τῶν ἐργασιῶν, νὰ καταφεύγουν ἐκεῖ σὲ περίπτωση βροχῆς καὶ γιὰ νὰ καταγράφουν τὰ εὐρήματα κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας. Φαίνεται ἀξιοπεριέργο σήμερα ἀλλὰ τὴ σκηνὴ μπορεῖ νὰ διαθέσει μόνον τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν· ἂν αὐτὸ δὲν γίνεται, ζητᾷ ὁ Σταματάκης τὴν ἄδεια καὶ τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία γιὰ νὰ χτίσει ἓνα μικρὸ οἰκίσκο. Ζητᾷ ἐπίσης νὰ τοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ

193. Εἶχε καὶ ἄλλοτε ἐπισημανθεῖ ἡ ἀνάγκη ἐπισκευῆς τῆς Πύλης τῶν Λεόντων, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σταματάκη σὲ μιὰ ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Ἄργος πρὸς τὸν Στέφανο Κουμανούδη, ὅπου δίνει λεπτομερῆ περιγραφὴ τῆς κατάστασης τῆς πύλης (ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ., 25 Ἰανουαρίου 1873) καὶ εἶχε γίνει σχετικὴ συζήτηση γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο (ΠΣΑΕ Συνεδρίασις ΙΒ', 30 Ἀπριλίου 1873).

κατασκευασθοῦν μικρὲς θῆκες γιὰ νὰ τοποθετοῦνται τὰ ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα βρίσκονται πρὸς τὸ παρὸν κατὰ σωρούς. Ὁ Schliemann δὲν δέχεται νὰ ἀναλάβει τὰ ἔξοδα αὐτά.

Ἡ ἀναφορὰ τελειώνει μὲ τὰ συνηθισμένα διαδικαστικὰ πού σχετίζονται μὲ ἐντάλματα, πληρωμὲς κλπ. Πάντα τὰ χρήματα εἶναι λίγα καὶ πάντα ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ σταλοῦν γρήγορα. Ὁ Schliemann δίνει ἀμοιβὴ 5 λεπτὰ σὲ ὅποιον ἐργάτη ἀνακαλύψει κάτι ἀξιόλογο. Ὁ Σταματάκης εἶναι ἀναγκασμένος νὰ κάνει τὸ ἴδιο: μὲ τὸν τρόπο αὐτό «οὐδὲν δύναται νὰ διαφύγη τὰ ὄμματα τῶν ἐργατῶν ἐλπίζοντων ἀμοιβήν. Γίνεται μικρὰ δαπάνη, ἀλλὰ τὸ ἐκ τῶν ἀρχαίων κέρδος εἶναι μέγιστον. Καὶ τοῦτο παρακαλῶ ποιήσατε γνωστὸν εἰς τὸ συμβούλιον».

Ἡ ἀνασκαφὴ εἶναι στὴν ἀρχή, ὁ τρόπος πού ἐργάζονταν ὁ Schliemann καὶ ὁ Σταματάκης εἶναι τελείως διαφορετικός· σκιαγραφεῖται ἤδη ἡ διένεξη πού θ' ἀκολουθήσει. Ὁ Σταματάκης προσπαθεῖ νὰ ὀργανωθεῖ γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει σωστὰ τὴν κατάσταση καὶ τὸ μόνο μέλημά του εἶναι ἡ διάσωση τῶν ἀρχαίων.

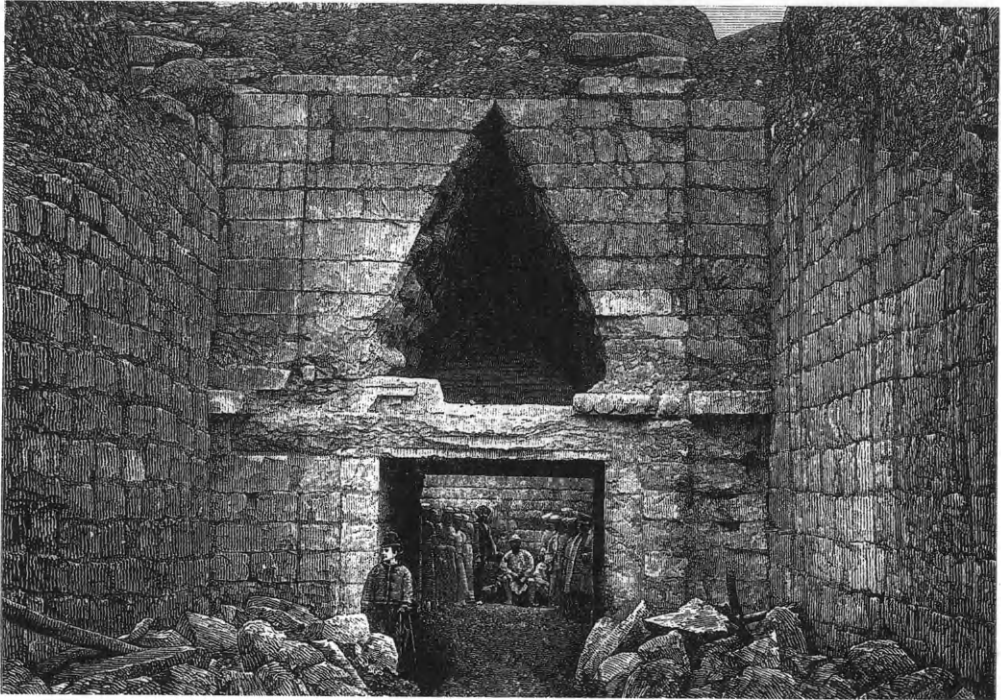
4 Ο ΤΑΦΟΣ ΤΗΣ «ΚΛΥΤΑΙΜΝΗΣΤΡΑΣ». ΔΙΑΦΩΝΙΕΣ. Μετὰ ἀπὸ τὴν πρώτη διαφωνία γύρω ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου τῆς «Κλυταιμνήστρας» ἀνέκυψαν κι ἄλλες, καὶ μάλιστα ἀρκετὰ σύντομα. Στις 5/17 Αὐγούστου ὁ Schliemann σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του ὅτι φάνηκε τὸ ἄνοιγμα ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ «θησαυροῦ», ἀλλὰ ἀναγκάστηκε νὰ σταματήσῃ τὴν ἐργασία ἐξαιτίας τοῦ προσβλητικοῦ καὶ ἀπότομου τρόπου τοῦ Σταματάκη¹⁹⁴. Τότε, καθὼς φαίνεται, ἔγραψε σχετικὰ στὸν Καστόρχη, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀπάντησε στις 8/20 Αὐγούστου μ' ἓνα σύντομο πολὺ φιλικὸ σημείωμα: «... Εὔρον δύο γράμματά σας καὶ γράφω τὰ δέοντα εἰς τὸν Σταματάκη... Παρ' ἐμοῦ ζητεῖτε ὅ,τι θέλετε καὶ θέλομεν σᾶς εὐχαριστήσῃ. Οἱ φίλοι πάντες σᾶς χαιρετοῦν, ἐγὼ δὲ εἰμὶ πρόθυμος εἰς τὰς διαταγὰς σας»¹⁹⁵.

Στις 10/22 Αὐγούστου στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας παρουσιάσθηκαν δύο ἐπιστολές. Ἡ μία ἦταν ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σταματάκη μὲ τὰ γνωστὰ αἰτήματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐγκρίθηκαν· σχετικὰ μὲ τὴν Πύλη τῶν Λεόντων ὁ σύμβουλος ἀρχιτέκτων Λύσανδρος Καυταντζόγλου ἀνέλαβε νὰ βρεῖ τοὺς κατάλληλους τεχνίτες καὶ νὰ μεριμνήσῃ καὶ γιὰ τὴ στήριξη τοῦ ἀναγλύφου¹⁹⁶.

194. Calder & Traill 1986, 147.

195. Ἀρχεῖο Schliemann B 71, 262.

196. Ὁ Καυταντζόγλου δὲν εἶχε ἐπιτυχία στις ἐνέργειές του· κανένας ἀπὸ ὅσους πλησίασε δὲν θέλησε νὰ πάει στις Μυκῆνες. Ὁ Εὐστρατιάδης ἀνέλαβε νὰ λύσει τὸ θέμα καὶ στις 28 Αὐγούστου τηλεγράφησε στὸν Σταματάκη πὼς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἑσωτερικῶν εἰδοποίησε

4. Ὁ τάφος τῆς «Κλυταιμνήστρας» κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1876. Ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο διακρίνεται ἡ Σοφία Schliemann. DAI.

Ἡ ἄλλη ἐπιστολὴ ἦταν τοῦ Schliemann, τὴν ὁποία παρουσίασε προφανῶς ὁ Καστόρχης, «ἐν ἧ ἐλέγοντο τινὰ περὶ διενέξεώς του πρὸς τὸν Σταματάκη. Τὸ Συμβούλιον ἔλαβε ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν ταῦτα καὶ ἀπεφάσισε νὰ γράψωμεν τῷ Σταματάκη ... Ὁ δὲ Καστόρχης ἐπεφορτίσθη νὰ γράψῃ ἰδίᾳ τὰ δέοντα εἰς τὸν κ. Σχλιέμανν»¹⁹⁷. Ὁ Καστόρχης τοῦ ἔγραψε πράγματι τὴν ἐπομένη κιόλας μέρα, 11/23 Αὐγούστου¹⁹⁸.

τῆ νομαρχία τῆς Ἀργολίδος νὰ σταλεῖ μηχανικὸς γιὰ νὰ ἐξετάσει τὴν Πύλη τῶν Λεόντων καὶ τὸ ἀνάγλυφο (Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 266, πρ. 1985, 28 Αὐγ. 1876). Τὸ θέμα συζητήθηκε στὶς 3 Σεπτεμβρίου στὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ἀναφέρεται στὰ Πρακτικά (ΠΣΑΕ Συνεδρίασις ΙΓ', 3 Σεπτεμβρίου 1876). Ἀναφέρεται ἐπίσης στὶς ἐπιστολὰς τοῦ Καστόρχη πρὸς τὸν Schliemann ποὺ παρατίθενται (Ἀρχεῖο Schliemann Β 71, 282· Β 72, 293 καὶ Β 72, 295). Ἡ ὑπόθεση ἀπασχόλησε τοὺς ἀρμοδίους γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Βλ. σ. 107 κέ.

197. ΠΣΑΕ Συνεδρίασις ΙΑ', 10 Αὐγούστου 1876.

198. Ἀρχεῖο Schliemann Β 71, 282.

Ἄρχικὰ τὸν συγχαίρει γιὰ τὰ εὐρήματα τῶν Μυκηνῶν, στὴ συνέχεια τὸν πληροφορεῖ ὅτι τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ μεριμνήσει γιὰ τὴ στερέωση τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ τοῦ ἐκθέτει τὴν ἀποψη τοῦ Συμβουλίου σχετικὰ μὲ τὸν Σταματάκη.

Ἐπιστολὴ XII

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11/23 Αὐγούστου 1876

Κύριε Σχλίεμαν

Εὐχαρίστως ἀπαντῶ εἰς τὴν ἀπὸ 6/18 τοῦ μηνὸς ὑμετέραν ἐπιστολήν. Εἶδον ἐν αὐτῇ τὰ πολύτιμα ἀρχαῖα ἃ φέρει εἰς φῶς ἡ ὑμέτερα ἐπιμονὴ καὶ γενναιοφροσύνη ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἑλλάδος, δι' ἃ συγχαίρω ὑμᾶς ἀπὸ καρδίας, εὐχόμενος νὰ ἀποπερατώσητε τὸ ἔργον κατὰ τὰς ὑμετέρας ἐπιθυμίας. Τὸ συμβούλιον τῆς ἀρχαιολ. ἐταιρείας ἐνέκρινε χθὲς νὰ δαπανήσῃ ὑπὲρ στερεώσεως τῶν ἐν τῇ Πύλῃ Λεόντων οἵτινες ἴστανται ὀλίγον ἐκτοπισθέντες. Τὸ αὐτὸ ἀνέγνω μετὰ λύπης τὰ περὶ Σταματάκη γραφόμενά σας, δι' ἃ γράφω αὐτῷ σήμερον πολλὰ ὥστε ἐλπίζω τοῦ λοιποῦ νὰ μὴ ἐπαναληφθῶσι τὰ δυσάρεστα ταῦτα. Εὐχαρίστως τὸ συμβούλιον ἤθελε πράξει καὶ πᾶν ἄλλο ἵνα σᾶς εὐχαριστήσῃ, ἀλλὰ δὲν δύναται δι' οὐδὲ λόγους γινώσκετε, φοβούμενον μὴ ψυχρὰν ἔτι μᾶλλον τὸν ζῆλον σας

Διατελῶ μετὰ πολλῆς πρὸς ὑμᾶς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως | Εὐθ. Καστόρχης

Οἱ σύμβουλοι θορυβήθηκαν ἀπὸ τὶς διαφωνίες πού ἀνέκυψαν στὶς Μυκῆνες· δὲν ἤθελαν μὲ κανένα τρόπο νὰ δυσανεστήσουν τὸν Schliemann, ὅχι μόνο γιὰτὶ εἶχαν κοινωνικὲς σχέσεις μαζί του ἀλλὰ καὶ γιὰ ἓναν ἄλλο λόγο καθαρὰ πραγματιστικὸ: τόσο τὸ κράτος ὅσο καὶ ἡ Ἑταιρεία ἐπιθυμοῦσαν ἀπὸ παλιὰ τὴ σπουδαία καὶ πολυέξοδη ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ χαθεῖ ἡ μεγάλη εὐκαιρία τῆς χρηματοδότησης. Ἀποφασίστηκε νὰ γίνουν κάποιες παρατηρήσεις στὸν Σταματάκη, ἀλλὰ τὸ Συμβούλιο δὲν μποροῦσε νὰ προχωρήσει πολὺ γιὰτὶ οἱ ὅροι τῆς ἀδειας εἶναι σαφεῖς: ὁ ἐπιτηρητὴς ἔχει ἀρμοδιότητες πού δὲν παρακάμπονται, καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὸν εἶναι ὁ Γενικὸς Ἐφορος.

Στὶς 15/27 Αὐγούστου ὁ Σταματάκης στέλνει τὴ δεύτερη ἀναφορά, τὴν ὁποία ἀπευθύνει αὐτῇ τῇ φορᾷ στὴ Γενικὴ Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων μὲ τὴν παράκληση νὰ δοθεῖ ἀντίγραφο στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας [Ἐγγραφο 2]¹⁹⁹.

Ὁ Schliemann ἄνοιξε μέσα στὴν ἀκρόπολη καὶ μιὰ δεύτερη ἀνασκαφὴ κοντὰ σ' αὐτὴν πού ὑπῆρχε ἤδη. Παρόλον ὅτι αὐτὸ δημιουργοῦσε ἀνωμαλία, ὁ

199. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. Ἄρχειο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 60.

Σταματάκης δὲν ἔφερε καμιὰ ἀντίρρηση. Ὅταν ὅμως τὴν Πέμπτη 12/24 Αὐγούστου ἄνοιξε καὶ τρίτη μεγάλη ἀνασκαφή στὴν εἴσοδο τοῦ «ὑπογείου οἰκοδομήματος», ὁ Σταματάκης διαμαρτυρήθηκε ἔντονα δηλώνοντας ἀδυναμία νὰ παρακολουθεῖ συγχρόνως τρεῖς ἀνασκαφές καὶ μὲ τόσους πολλοὺς ἐργάτες, διότι ἐνῶ τὸ Ὑπουργεῖο εἶχε χορηγήσει τὴν ἄδεια γιὰ 50-60 ἐργάτες, στὴν πραγματικότητα ἐργάζονταν 90, πράγμα ἀνώμαλο.

Ὁ Schliemann πολὺ δυσανεσθημένος, «μετὰ δυσανεσκειίας ὡς συνήθως φέρεται», ἀπάντησε ὅτι θὰ προχωρήσει στὴν ἀνασκαφή τοῦ «θησαυροῦ», καὶ ἂν ὁ Σταματάκης δὲν ἐπαρκεῖ, ἄς στείλει τὸ Ὑπουργεῖο ἄλλους ὑπαλλήλους, ὅτι αὐτὸς εἶναι ἐλεύθερος νὰ σκάβει ὅπου θέλει καὶ ὅ,τι θέλει, καὶ ὅτι ὁ ρόλος τοῦ ἐπιτηρητῆ περιορίζεται μόνο στὸ νὰ παραλαμβάνει τὰ ἀρχαῖα. Ὁ Σταματάκης ἔκανε ἔνσταση σ' αὐτὸ καὶ τοῦ ὑπέδειξε νὰ εἰδοποιήσει σχετικὰ τῆ Γενικῆ Ἐφορεία καὶ ἐφόσον δικαιωθεῖ, ἔχει καλῶς, ἀλλιῶς ὅμως οἱ τρεῖς ἀνασκαφές πρέπει νὰ περιοριστοῦν σὲ μία ὥστε νὰ συλλέγονται καὶ νὰ κατατάσσονται σωστὰ τὰ εὐρήματα καὶ νὰ μὴν κυκλοφοροῦν φήμες περὶ κλοπῶν, ὅπως ἀκούστηκε στὸ Ἄργος πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν.

Τὴν ἐπομένη μέρα – Παρασκευή – ἀποκαλύφθηκαν τοῖχοι ἔξω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ ὑπογείου οἰκοδομήματος καὶ ὁ Schliemann ἔδωσε ἐντολὴ στοὺς ἐργάτες νὰ τοὺς κατεδαφίσουν, πράγμα πού ὁ Σταματάκης ἀπαγόρευσε πρὶν νὰ γίνει ἀπὸ τὸν ἴδιο ἡ ἀπαραίτητη ἔρευνα. Τὸ Σάββατο ὁ Schliemann πῆγε πολὺ πρῶτὸ στὴν ἀνασκαφή, αὐτὴ τῆ φορὰ συνοδευόμενος ἀπὸ τὴ σύζυγό του, ἔδωσε νέα ἐντολὴ γιὰ τὴν κατεδάφιση τῶν τοίχων καὶ ἀναχώρησε ἀφήνοντας ἐπὶ τόπου «τὴν ἑαυτοῦ σύζυγον ὡς φρουρὸν τῶν διαταγῶν του». Ὅταν ὁ Σταματάκης διαμαρτυρήθηκε, ἡ Σοφία Schliemann ὑπῆρξε πολὺ βίαιη: τοῦ εἶπε ὅτι δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ ἀνακατεύεται, ὅτι δὲν γνωρίζει ἀπὸ ἀνασκαφές, ὅτι οἱ τοῖχοι εἶναι ρωμαϊκοὶ καὶ πρέπει νὰ καταστραφοῦν, ὅτι ὁ σύζυγός της εἶναι ἐπιστήμων καὶ οἱ ἐπεμβάσεις τὸν ἐνοχλοῦν καὶ ὅτι εἶναι «λίαν εὐερέθιστος δὲν δέχεται παρατηρήσεις ἢ θέλει παύσει τὰς ἀνασκαφάς». Ὁ Σταματάκης ἀπήντησε ὅτι ὁ κ. Schliemann δὲν εἶναι ἐδῶ ἐλεύθερος νὰ κάνει ὅ,τι θέλει ὅπως στὴν Τροία, ἀλλὰ τοῦ δόθηκε ἄδεια νὰ ἀνασκάψει τὶς Μυκῆνες σύμφωνα μὲ τὸν νόμο. Μετὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔστειλε δύο τηλεγραφήματα στὸν Γενικὸ Ἐφορο σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση πού δημιουργήθηκε.

Ὁ Schliemann πράγματι εἶχε τὴν τάση νὰ καταστρέφει ὅτιδήποτε ἑλληνικὸ ἢ ρωμαϊκὸ προκειμένου νὰ φθάσει στὰ προϊστορικὰ στρώματα, καὶ συνήθιζε νὰ πετάει ὡς ἄχρηστα ὅλα τὰ ὄστρακα νεοτέρων ἐποχῶν. Ἐπιπλέον οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἐργάζονταν ἐργολαβικὰ καὶ πληρώνονταν 1 δραχμὴ γιὰ κάθε κυβικὸ μέτρο χόματος. Ἦταν μιὰ βάρβαρη μορφή ἀνασκαφῆς καὶ ὅ,τι σώθηκε τότε ἀπὸ τὶς Μυκῆνες τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὸν Σταματάκη.

Μὲ τὴν ἴδια λογικὴ ὁ Schliemann ἐπέμενε νὰ κατεδαφιστοῦν τοῖχοι «ἔσωθεν

της πύλης της ακροπόλεως» και δικαίως ὁ Σταματάκης τὸ ἀπαγόρευσε ἕως ὅτου στερεωθεῖ τὸ ἀνάγλυφο. «Διὰ τὴν παρεμπόδισιν ταύτην ἤκουσα παρὰ τοῦ κ. Σχλιέμανν κατ' ἑμοῦ “πολλὰς ἀνοικεῖους φράσεις”». Τελικὰ ὁ Schliemann ἀναγκάστηκε νὰ σταματήσει τὴν ἀνασκαφὴ αὐτή.

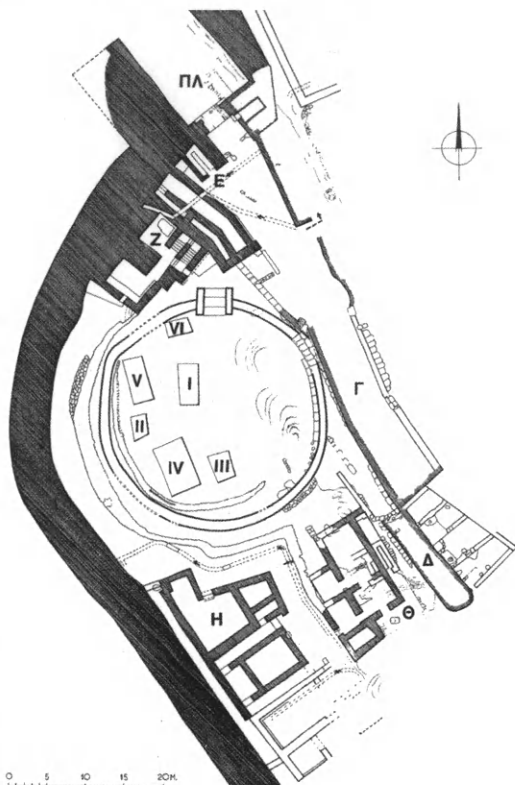
5, 6 Γύρω στὰ μέσα Αὐγούστου, στὴν ἀκρόπολη, ἄρχισε νὰ φαίνεται τὸ κτίριο κοντὰ στὴν πύλη ποὺ ἀργότερα ἔγινε γνωστὸ ὡς «Σιταποθήκη» καὶ λίγο ἀργότερα ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται ὁ ταφικὸς κύκλος μὲ τὶς πλάκες ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν περίφραξη, καθὼς καὶ ὀρισμένες ἐπιτύμβιες στήλες²⁰⁰. Τοῦτο ὑπῆρξε μιὰ ἄλλη ἀφορμὴ γιὰ ἀντιδικία, γιὰτὶ ὁ Schliemann, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, ἤθελε νὰ τὶς μετακομίσει στὸ Χαρβάτι, ἐνῶ ὁ Σταματάκης ἐπέμενε νὰ μείνουν *in situ* ὥστε νὰ ἀνασκαφεῖ τὸ κάτω μέρος τους καὶ νὰ ἐρευνηθεῖ ἡ σχέση τους μὲ τὸν χῶρο καὶ μεταξὺ τους. Θέμα ἀσφαλείας δὲν ὑπῆρχε, γιὰτὶ ἡ περιοχὴ φυλασσόταν πλέον νυχθημερόν. Ὁ Schliemann χαρακτήρισε τὴ στάση αὐτὴ «βάρβαρη καὶ ἀπολίτιστη». Ὁ Σταματάκης ἀναγκάστηκε πάλι νὰ τηλεγραφήσει στὸν Γενικὸ Ἐφορο²⁰¹ καὶ νὰ τοῦ ἀπευθύνει τὴ λεπτομερὴ ἀναφορὰ γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος.

«Τὰ ἀνωτέρω ἀνακοινῶν τῆ Ἐφορείᾳ παρακαλῶ, ἵνα ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα ὅπου δεῖ, ἵνα γίνωνται αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸν νόμον καὶ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἑπουργείου. Ἐν ἐναντία περιπτώσει ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ διαμῆνω ἐν Μυκῆναις, οὕτω γινομένων τῶν ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ κ. Σχλιέμανν, διότι φέρω εὐθύνην μεγάλην καὶ ἐνώπιον τοῦ Ἑπουργείου καὶ τῆς Ἐφορείας, καὶ παρακαλῶ νὰ αἰτησῇ ἡ Ἐφορεία παρὰ τοῦ Ἑπουργείου τὴν ἀνάκλησίν μου ἐντεῦθεν, ἢ καὶ τὴν ἀπόλυσίν μου ἐκ τῆς Ἑπηρεσίας»²⁰².

200. Στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Σταματάκη σημειώνεται στὶς 21 Αὐγούστου 1876 «... πλεῖστοι πορῖνων πλακῶν αἵτινες σχηματίζουσι κύκλον» καὶ στὶς 25 Αὐγούστου «κύκλος ἀναφανείς» (ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη).

201. Στὸ *Ἡμερολόγιο* ὁ Εὐστρατιάδης σημειώνει τὸ τηλεγράφημα τοῦ Σταματάκη σχετικὰ μὲ τὴν ἀπαίτηση τοῦ Schliemann νὰ μεταφερθοῦν οἱ ἀνάγλυφες πλάκες. Σημειώνει ἐπίσης τὴν ἀνακάλυψη μικροῦ θησαυροῦ χαλκῶν (Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 265, Μυκῆναι, Κυριακὴ 15 Αὐγούστου). Τὴν ἀνεύρεση τῶν χαλκῶν ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Schliemann (Calder & Traill 1986, 149, 25 Αὐγούστου). Πιθανότατα τὸ εὐρημα προερχόταν ἀπὸ τάφο.

202. Ἡ μεγάλη διαφωνία μεταξὺ Schliemann καὶ Σταματάκη ἔλαβε χώρα στὶς 13/25 καὶ 14/26 Αὐγούστου. Δὲν ἀναφέρεται ὅμως στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Schliemann στὶς ἀντίστοιχες ἡμερομηνίες, ἐνῶ ἀναφέρονται ἄλλα θέματα τὶς ἴδιες μέρες, ὅπως π.χ. ἡ ἀνεύρεση τῶν χαλκῶν. Ἀντίθετα στὶς 5/17 Αὐγούστου ὁ Schliemann σημειώνει, ὅπως ἤδη παρατηρήθηκε (σ. 84), ὅτι διέκοψε τὴν ἀνασκαφὴ στὸν «θησαυρὸ» λόγῳ τοῦ «ἀποτόμου καὶ προσβλητικοῦ τρόπου» τοῦ Σταματάκη. Ἴσως τότε νὰ εἶχε γίνει μιὰ μικρὴ διακοπὴ τῆς ἀνασκαφῆς· εἶναι ὅμως πιθανὸ ὁ Schliemann νὰ σημείωσε στὶς 17 Αὐγούστου τὴ διαφωνία τῆς 26ης. Παρατηροῦνται παρόμοιες περιπτώσεις παραχρονολόγησής τοῦ ἡμερολόγιό του.

5. Ὁ ταφικὸς κύκλος Α τῶν Μυκηνηῶν καὶ τμήμα τῆς ἀκρόπολης. Κάτοψη Sp. Iakovidis, Late Helladic Citadels on Mainland Greece, Leiden 1983, 41 ἀρ. 6.

6. Ἀποψη τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνηῶν. 1910. Δεξιὰ στὸ βάθος ἡ ἐσωτερικὴ ὄψη τῆς Πύλης τῶν Λεόντιων. Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. ΦΑΕ, 193.

Στὸν κ. Schliemann «... ἐχορηγήσαμεν πᾶσαν συνδρομὴν ... τὸν ἐπεριποιήθημεν» – συνεχίζει ὁ Σταματάκης – «ὅσον ἦν δυνατὸν ἡμῖν ... συνηθίσαμεν [τοὺς ἐργάτας] εἰς τὴν τάξιν καὶ πειθαρχίαν ... ἀπαγορεύσαντες αὐτοῖς αὐστηρότατα τὰς ἔριδας καὶ τοὺς διαπληκτισμοὺς κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας καὶ ἀναπαύσεως. Ἐκτοτε οἱ ἐργάται ἐργάζονται τακτικῶς καὶ εὐπειθῶς. Τὰ δὲ ἀνακαλυπτόμενα ἀρχαῖα παραλαμβάνομεν ἡμεῖς, καθαρίζοντες καὶ τακτοποιοῦντες αὐτὰ ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἀνασκαφῆς, χάριν τοῦ κ. Σχλίεμανν ἵνα, ὅτε πρὸς τὸ ἐσπέρας μεταβαίνει εἰς τὰς ἀνασκαφάς, εὐρίσκη αὐτὰ ἔκθετα καὶ κάμνη τὰς σημειώσεις του. Ἡμεῖς δὲ διαμένομεν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἀπὸ τῆς 6 π.μ. μέχρι τῆς 6 μ.μ. ἐπιτηροῦντες τὰς ἐργασίας καὶ συλλέγοντες τὰ ἀνακαλυπτόμενα, ἐν ᾧ ὁ κ. Σχλίεμανν δις τῆς ἡμέρας ἐπισκέπτεται αὐτάς, τὴν πρωΐαν καὶ τὸ ἐσπέρας. Τὰ καθ' ἑκάστη ἀνακαλυπτόμενα καὶ θεωρούμενα ὑπὸ τοῦ κ. Σχλίεμανν μετακομίζομεν εἰς Χαρβάτι, εἰς τὸ κατάλυμα ἡμῶν, ἐν ᾧ διαιροῦμεν αὐτὰ κατ' εἶδος, θέτοντες ἐπ' αὐτῶν τὰ οἰκεία δελτία κατ' αὖξοντα ἀριθμὸν, ὑφ' ὃν σημειοῦται καὶ τὸ βάθος τῆς εὐρέσεως ἐκάστου, καὶ σημειοῦντες αὐτὰ ἐν τῷ ἡμερολογίῳ ἡμῶν. Εἶτα δὲ τοποθετοῦμεν ἕκαστον ἀρχαῖον εἰς τὴν οἰκείαν αὐτοῦ θέσιν. Ἡ ἐργασία αὕτη τῆς κατατάξεως καὶ καταγραφῆς διαρκεῖ καθ' ἑκάστην, μὲ βλάβην οὐ μικρὰν τῆς υγείας ἡμῶν καὶ χάριν τῶν εὐκολιῶν τοῦ κ. Σχλίεμανν ἀπὸ τῆς 9 μ.μ. μέχρι τῆς πρώτης καὶ ἐνίοτε μέχρι τῆς δευτέρας μ.μ.²⁰³. Ὁ Σταματάκης διευκρινίζει ὅτι ὁ Schliemann μελετᾷ ἐλεύθερα τὰ ἀρχαῖα καὶ ὅτι τοῦ παρέχει κάθε διευκόλυνση ἐγκαταλείποντας καμιά φορά τὴ δική του ἐργασία· παίρνει ἐλεύθερα στὸ σπῆτι του γιὰ μελέτη ὅποιο ἀντικείμενο θέλει καὶ μάλιστα, ἀπὸ τότε πού ἔχει ἐδῶ ἓνα ζωγράφο πού τὰ ἀπεικονίζει, αὐτὸ γίνεται συνεχῶς. Τίποτε ἄλλο δὲν τοῦ ζητάει κανεὶς παρὰ μόνο νὰ λείει κάθε φορά πόσα ἀντικείμενα παίρνει καὶ νὰ τὰ ἐπιστρέφει²⁰⁴.

203. Ἐννοεῖ ἕως τὶς δύο τὸ πρωῖ.

204. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1876 ὁ Schliemann προσέλαβε ἓνα ζωγράφο καὶ ἀργότερα ἓνα δεύτερο κυρίως γιὰ νὰ σχεδιάσουν τὶς παραστάσεις πού κοσμοῦσαν τὶς στήλες. Τὰ ὀνόματά τους δὲν εἶναι γνωστά. Στὸ ἡμερολόγιο καὶ στὴν ἀλληλογραφία ἀναφέρεται μόνο ἡ λέξη "painter" (Meyer 1962, 89 σημ. 47· Calder & Traill 1986, 150). Καθὼς φαίνεται, ὑπῆρχαν δυσκολίες στὴν ἐξεύρεση ζωγράφου, τὶς ὁποῖες ὁ Schliemann ἀποδίδει στὶς κακὲς συνθήκες τῆς διαβίωσης στὶς Μυκῆνες. Καὶ οἱ δύο ζωγράφοι τὸν ἐγκατέλειψαν στὶς 25 Σεπτεμβρίου (Meyer 1962, 90 ἐπ. 13/20). Ἀργότερα προσέλαβε τὸν ζωγράφο Δημήτριο Τουντόπουλο, ὁ ὁποῖος μαζί μὲ τὸν Βασίλειο Δροσινὸ φιλοτέχνησε τὴν «ἰχθυογραφία» – ὅπως χαρακτηριστικὰ τὴν ὀνομάζει ὁ ἀνασκαφέας – τῶν πέντε τάφων καὶ τῆς κυκλικῆς «Ἀγοράς», δηλαδὴ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου (Schliemann 1976, 351). Ὁ Βασίλειος Δροσινός, ὑπολοχαγὸς τοῦ Μηχανικοῦ, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, προσελήφθη ἀπὸ τὸν

Τὸ θέμα τῆς διένεξης μεταξύ Schliemann καὶ Σταματάκη εἶχε λάβει πιά διαστάσεις. Ὁ Εὐστρατιάδης τὴν ἴδια κίολας μέρα, στὶς 15/27 Αὐγούστου, τηλεγράφησε στὸν ἑπαρχο τοῦ Ἄργους γιὰ νὰ τὸν ἐνημερώσει καὶ νὰ θέσει ὑπόψη του ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο εἶναι ἐν γνώσει τῶν γεγονότων· ὁ ἑπαρχος ὡς κρατικός λειτουργὸς ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὶς διαταγές τοῦ Ὑπουργείου καὶ νὰ τὶς ἀνακοινώσει στὸν Schliemann. Συγχρόνως ὁ Εὐστρατιάδης εἰδοποίησε καὶ τὸν Σταματάκη, ὅτι ὁ ἑπαρχος εἶναι ἐνήμερος. Μὲ δεύτερο τηλεγράφημα πρὸς τὸν Σταματάκη, ὁ Εὐστρατιάδης τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι «ἔχει τὴν πληρεξουσιοδότησιν νὰ διατάττει πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς τὴν ἀκριβῆ καὶ ἐπιστημονικὴν σύνταξιν τοῦ ἡμερολογίου τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὴν ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν θέσεων»²⁰⁵. Τοῦ δίνει λοιπὸν ἀπόλυτο δίκιο καὶ τοῦ ἐπιβεβαιώνει ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος ὑπεύθυνος τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ συγκεκριμένη συμπεριφορὰ τοῦ Εὐστρατιάδη εἶναι πολὺ σημαντικὴ: δηλώνει ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία συσπειρώνεται, ἐνδυναμώνεται καὶ λαμβάνει τὰ μέτρα της γιὰ νὰ μὴ γίνονται πιά ἄτακτες ἀνασκαφές, ὅπως συχνὰ συνέβαινε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19οῦ αἰ., κυρίως ἀπὸ ξένους.

ΔΙΑΚΟΠΗ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ. Στὶς 16/28 Αὐγούστου, μὲ ἐντολὴ τοῦ ἐπάρχου πρὸς τὸν Schliemann, διακόπηκαν οἱ ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες. Στὶς 23 Αὐγούστου/4 Σεπτεμβρίου, μιὰ ἐβδομάδα δηλαδὴ ἀφότου τὴν ἔλαβε, ὁ Εὐστρατιάδης ἔστειλε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀντίγραφο τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Σταματάκη. Προφανῶς εἶχε ἐκτιμήσει ὅτι δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ τὴ στείλει νωρίτερα, γιὰ τὴ φανταζόταν ὅτι θὰ ὑπῆρχαν ἀντιδράσεις καὶ ἤθελε νὰ κινηθεῖ ἐλεύθερα καὶ νὰ προστατεύσει τὴν Ὑπηρεσία, ὅπως αὐτὸς θεωροῦσε πὼς ἦταν σωστό. Ὁ Εὐστρατιάδης ἦταν στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἦταν ὅμως καὶ Γενικὸς Ἐφορὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ ὑπὸ αὐτὴ τὴν ιδιότητά

Schliemann τὸν Νοέμβριο τοῦ 1876 καὶ σ' αὐτὸν ὀφείλονται οἱ πρῶτες κατόψεις καὶ τὰ σχέδια τῆς πόλης τῶν Μυκηνῶν, τῆς ἀκρόπολης καὶ τῶν τάφων (σ. 58).

Ὁ Schliemann ὑπῆρξε πρωτοπόρος στὰ θέματα τῆς ἀποτύπωσης τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν εὐρημάτων. Χρησιμοποίησε πάντα ζωγράφους καὶ φωτογράφους, καὶ θεωροῦσε τὴ φωτογραφικὴ τεκμηρίωση ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ. Τὰ εὐρήματα τῶν Μυκηνῶν ἔχουν φωτογραφηθεῖ ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς φωτογράφους ἀδελφοὺς Ρωμαΐδη. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ συνεργασία του μὲ αὐτοὺς εἶχε χρησιμοποιοῦσε ἄλλους. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1876 εἶχε ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν φωτογράφο Κωνσταντῖνο Ἀθανασίου ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ λίγο ἀργότερα μὲ τὸν Παναγιώτη Χρυσάιτη (σ. 116 σημ. 267).

205. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 265, πρ. 1976, 15 Αὐγ. 1876 καὶ πρ. 1977, 16 Αὐγ. 1876.

του ενεργοῦσε. Ὁ Σταματάκης πάλι, γνωρίζοντας ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἀναφορά του τὴ μεροληπτικὴ ὑπὲρ τοῦ Schliemann στάση τοῦ Καστόρχη, προτίμησε νὰ εἰδοποιήσει πρῶτα τὸν Γενικὸ Ἐφορο. Ὅταν, ἀμέσως μετὰ, εἰδοποίησε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, τὰ νέα εἶχαν ἤδη διαρρεύσει στὸ Συμβούλιο.

Ὁ Schliemann ἀπὸ τὴ μεριά του, ὁ ἴδιος ἢ ἡ σύζυγός του, θὰ εἰδοποίησαν ἴσως τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, εἰδοποίησαν ὅμως ὅπωςδήποτε τὸν Καστόρχη, ὁ ὁποῖος ἦταν καθὼς φαίνεται γνώστης τῆς διαφωνίας ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή καὶ εἶχε θορυβηθεῖ διαβλέποντας τὴ μεγάλη δυσαρέσκεια τοῦ Schliemann. Ὁ Καστόρχης γιὰ νὰ συμβιβάσει τὰ πράγματα ἀποφάσισε νὰ δράσει μὲ πλάγιον τρόπο. Στὶς 14/26 Αὐγούστου ἔστειλε ἓνα τηλεγράφημα στὴ Σοφία Schliemann καὶ ἀμέσως στὴ συνέχεια τῆς ἔγραψε τὴν ἴδια μέρα²⁰⁶.

Ἐπιστολὴ XIII

Ἐν Ἀθήναις τῆ 14/26 Αὐγούστου 1876

Εὐγενεστάτη Κυρία. | Μὲ λύπην μου ἀνέγνωσα τηλεγράφημά σας ὃ ἀνεκοίνωσα καὶ εἰς Πρόεδρον. Καὶ ὁ Σταματάκης ἐτηλεγράφησε εἰς Ὑπουργεῖον, λέγων ὅτι καταστρέφονται ρωμαϊκὰ τεῖχη. Δυσκολία ἡμῶν μακρόθεν κρίνη ἂν ἔχη δίκαιον. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι τῆς Κυβερνήσεως ἀντιπρόσωπος καὶ ἄλλον δὲν ἔχομεν νὰ στείλωμεν ἀντ' αὐτοῦ. Ἄρκετὰ δὲ σᾶς εἶναι γνωστὸ μὲ πόσας δυσκολίας εἶχομεν νὰ ἀντιπαλέσωμεν ἕως λάβωμεν τὴν ἄδειαν, σᾶς παρακαλῶ πολὺ νὰ οἰκονομήσητε ὑμεῖς, κυρία Σοφία, τὸν ἄνθρωπον χάριν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἵνα μὴ δυσσαρεστηθεῖς ὁ κ. Σχλίεμαν καταπαύσῃ ἔργον ἀφ' οὗ καὶ αὐτῷ μεγάλη δόξα προσδοκᾶται καὶ τῇ ἐπιστήμῃ ὠφελεία.

Εἰς τὸν Σταματάκην ἔγραψα καὶ σήμερον γράφω πολλὰ. | Προσφέρων εἰς ὑμᾶς καὶ τὸν κ. Σχλίεμαν τὰ σεβάσματά μου ὑποσημειοῦμαι. | ὄλος πρόθυμος Εὐθ. Καστόρχης.

Ὁ Καστόρχης θυμίζει στὴ Σοφία Schliemann τὶς δυσκολίες πὺ συνάντησε ὁ σύζυγός της ἕως ὅτου ἀποκτήσει τὴν ἄδεια ἀνασκαφῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ τῆς ἐξηγήσει τὴν ἀποστολὴ ἀκριβῶς τοῦ Σταματάκη, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀντιπρόσωπος τῆς κυβέρνησης καὶ πρέπει νὰ τὸν ὑπακούουν καὶ νὰ τοῦ συμπεριφέρονται μὲ κατάλληλον τρόπο. Κρίνεται ἀπαραίτητη ἡ ὑπενθύμιση αὐτὴ σὲ ἓναν ἄνθρωπον σὰν τὸν Schliemann, πὺ ἔχει μάθει νὰ κινεῖ μιὰ ἀνασκαφὴ μόνος του. Δελεαστικὰ ὁ Καστόρχης μνημονεῦει τὴ δόξα πὺ θὰ προσκομίσει στὸν Schliemann ἢ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν καὶ πάλι ὑπόσχεται νὰ γράψει σχετικὲς νουθεσίες στὸν Σταματάκη.

206. Ἀρχεῖο Schliemann, Sophia Schliemann's Papers, Series A Correspondence Box 1, 76.

Ὁ Schliemann ὅμως, πολὺ χολωμένος, τηλεγράφησε καὶ στὸ Ὑπουργεῖο ζητώντας «πληρεστάτην ἱκανοποίησιν», ἀλλιῶς ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἀνασκαφή. Τὴν κίνηση αὐτὴ ἀναφέρει τὴν ἴδια μέρα, 16/28 Αὐγούστου, σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Max Müller, ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὴν «ἀναίδεια» τοῦ Σταματάκη πού τὸν ἐμποδίζει νὰ σκάψει τὸν «θησαυρὸ»²⁰⁷. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ περιγράφει τὶς ἐργασίες του στὶς Μυκῆνες καὶ ἀναγγέλλει στὸν Max Müller ὅτι θὰ τοῦ στείλει τὰ σχέδια δύο ἐπιτυμβίων πλακῶν. Σ' αὐτὸ τὸ στάδιο πιστεύει ὅτι ὅλες οἱ πλάκες, ἀπλὲς καὶ γλυπτές, ἀνήκουν σὲ τάφους. Ἀργότερα θεώρησε ὅτι ὀρισμένες ἀπὸ αὐτές, καὶ συγκεκριμένα οἱ παραστάδες τῆς εἰσόδου στὸν ταφικὸ κύκλο μὲ τμήματα τοῦ περιβόλου εἶναι δεξαμενές²⁰⁸. Στὸν Max Müller ἐπίσης ἀναφέρει τὴν «κυκλώπεια οἰκία», τὴν «Σιταποθήκη», τὴν ὁποία θεωρεῖ τάφο. Τὴν πεποίθησή αὐτὴ θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ἔχει γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, τουλάχιστον ὡς τὶς 23 Σεπτεμβρίου/5 Ὀκτωβρίου²⁰⁹. Ἐπίσης ἀρχικὰ ὑπέθεσε ὅτι ὁ κυκλικὸς περίβολος περιέκλειε κάποιον κῆπο²¹⁰, ἐνῶ ἀργότερα σχημάτισε τὴν ἀστήρικτη γνώμη ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἀγορά²¹¹.

Οἱ ἀνασκαφὲς σταμάτησαν γιὰ τρεῖς ἡμέρες καὶ ἐπαναλήφθηκαν στὶς 19/31 Αὐγούστου, μετὰ ἀπὸ διάφορες διαπραγματεύσεις καὶ διαβεβαιώσεις πρὸς τὸν Schliemann ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ὁ Σταματάκης σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του: «Αὐγ. 19 Πέμπτη – Διακοπεῖσαι ἀνασκαφαὶ ἐπανελήφθησαν τηλεγραφικῆ διαταγῆ προέδρου ἀρχ. εταιρίας καὶ γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων συμμορφωθέντος τοῦ κ. Σχλιέμαν τῷ νόμῳ»²¹².

Στὶς 19/31 Αὐγούστου ὁ Καστόρχης τηλεγράφησε στὸν Schliemann ἐκφράζοντας τὴ λύπη του γιὰ τὰ γεγονότα, τὸν διαβεβαιώνει γιὰ τὶς ἐνέργειες τῆς Ἑταιρείας καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴν ψυχρανθεῖ καὶ ἐγκαταλείψει τὶς ἐρευνες. «... τοῦτο θέλουσι φθονεροὶ ὑμῶν καὶ εταιρίας δόξα ἐπιβάλλει ἐξακολουθήσῃ ἐργου. Ἐπιστήμη στεφανώσει ὑμᾶς δι' ἀνακαλύψεις καὶ καρτερίαις κατὰ κωλυμάτων ...»²¹³

207. Meyer 1962, 89 ἐπ. 11.

208. Schliemann 1976, 80, 100· Τσοῦντας 1893, 105 σημ. 1. Μὲ τὴ θεωρία περὶ δεξαμενῶν συμφωνοῦσε ἀρχικὰ καὶ ὁ Σταματάκης: στὶς 23 Αὐγούστου, σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του, «ἐκαθαρίσθη δεξαμενὴ ἢ τάφος κατὰ Σχλ. παρόντος Φιντικλέους. Ἡ δεξαμενὴ σύγκειται ἐκ πλακῶν πορίνων» (ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη).

209. Calder & Traill 1986, 174.

210. Meyer 1953, 59 ἐπ. 28· Calder & Traill 1986, 168.

211. Schliemann 1976, 125 κέ.: Τσοῦντας 1893, 99.

212. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη.

213. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 496.

Συγχρόνως με τὸ τηλεγράφημα ἔστειλε στὸν Schliemann καὶ ἓνα ἐξωφρενικὸ γράμμα, με τὸ ὁποῖο κατηγορεῖ τὸν Σταματάκη ὅτι κακῶς εἰδοποίησε τὸ Ὑπουργεῖο – τὸν Γενικὸ Ἐφορο – διότι κανονικὰ ἡ Ἑταιρεία ἔπρεπε νὰ εἰδοποιηθεῖ, ἐπειδὴ ἐκείνη ἔχει τὴν ἄδεια τῆς ἀνασκαφῆς, ἄρα καὶ τὴν εὐθύνη· δόθηκε ἔτσι στὸν Εὐστρατιάδη ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπέμβει, πράγμα πὸ θὰ ἐδικοιοῦτο νὰ κάνει μόνο ἂν ἡ ἄδεια εἶχε δοθεῖ στὸν ἴδιο τὸν Schliemann, ὅπως τὸ 1874. Πρόκειται γιὰ μιὰ δικαιολογία ἀληθοφανῆ καὶ διπλωματικῆ, γιὰ νὰ φανεῖ ὅτι ἡ Ἑταιρεία εἶναι με τὸ μέρος τοῦ Schliemann, ἀλλὰ καὶ δικολαβική, γιατί οὕτως ἢ ἄλλως τὸ Ὑπουργεῖο εἶχε ἀπόλυτη ἀρμοδιότητα.

Μετὰ ἀπὸ πολλὰ κολακευτικὰ λόγια ὁ Καστόρχης διαβεβαιώνει τὸν Schliemann γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς Ἑταιρείας καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ συνεχίσει τὶς ἀνασκαφὰς σὲ μιὰ, δύο, ἢ τρεῖς θέσεις, ὥστε νὰ παρακολουθοῦν οἱ ἐπιστάτες! Στὴν πραγματικότητα τὸν ἀφήνει ἐλεύθερο νὰ ἔχει ὅσες ἀνασκαφὰς εἶχε καὶ πρὶν. Τελειώνει τὸ γράμμα του μ' ἓνα ἄτοπο ἀστεῖσμο παρομοιάζοντας τὸν Γενικὸ Ἐφορο καὶ τὸν ἐπιτηρητὴ με τοὺς τραχεῖς καὶ βάρβαρους Μυκηναίους. Τὸ χειρότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἀναγγέλλει πὸς ἓνας ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ Schliemann, ὁ Σπυρίδων Φιντικλῆς, Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑταιρείας, θὰ ἐπισκεφθεῖ προσεχῶς τὶς Μυκῆνες με τὸν σκοπὸ νὰ «συμμορφώσει» τὸν Σταματάκη. Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Φιντικλῆ μόνο ἀνωμαλίες ἐπρόκειτο νὰ δημιουργήσει²¹⁴.

Ἐπιστολὴ XIV

Ἐν Ἀθήναις τῇ 19/31 Αὐγούστου 1876

Κύριε Σχλίεμαν

Σήμερον σὰς ἔπεμψα τηλεγράφημα πρὶν ἢ μάθω ὅτι κατεπαύσατε τὰς ἀνασκαφὰς, ὡς ἀνήγγειλε ὁ Σταματάκης τηλεγραφικῶς.

Πάντες κατεκρίναμεν τὰ διὰ τοῦ ἐπάρχου ἀνακοινωθέντα ὑμῖν ὡς ἀτόπως γινόμενα καὶ προσβάλλοντα τὴν ἑταιρίαν, διότι εἰς αὐτὴν ἔδει ν' ἀποταθῇ ὁ Ὑπουργὸς οὐχὶ εἰς ὑμᾶς. Ἡ ἑταιρία ἐκτελεῖ τὰς ἀνασκαφὰς, διότι εἰς αὐτὴν ἐδόθη ἡ ἄδεια οὐχὶ εἰς ὑμᾶς. Ταῦτα ὡμολόγησε καὶ ὁ Ὑπουργὸς σήμερον πρὸς ὃν παρεπονέθη ὁ κ. Παπαδάκης. Αἴτιος δὲ ὅλων αὐτῶν εἶναι ὁ κ. Σταματάκης, ὅστις δὲν ἔγραψεν εἰς τὴν ἑταιρίαν καὶ δι' αὐτῆς νὰ ζητήσῃ τὴν διόρθωσιν, ἀλλ' εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὁ δὲ Εὐστρατιάδης εὔρεν ἐκεῖθεν πρόφασιν νὰ σὰς ἀνακοινώσει συμφωνίας γινόμενας πρὸς ὑμᾶς πρὸ δύο ἐτῶν καὶ νῦν ἀκύρους οὔσας,

214. Ἀρχεῖο Schliemann B 71, 290, 19/31 Αὐγούστου 1876. Ὁ Σταματάκης σημειώνει ὅτι ὁ Σπυρίδων Φιντικλῆς ἔφθασε στὶς Μυκῆνες στὶς 22 Αὐγούστου: «Αὐγουστος ἐν Μυκῆναις. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀκροπόλει. Μετὰ μεσημβρίαν ἦλθεν εἰς Χαρβάτι ἐκ Δελφῶν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀντιπρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας κ. Σπ. Φιντικλῆς ἐπιστρέφων εἰς Ἀθήνας δι' ἐπιδαυρίας» (ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη).

διότι οὐχὶ ὑμεῖς ἀλλ' ἡ ἐταιρία ποιεῖ τὰς σημερινὰς ἀνασκαφὰς ὥστε εἰς αὐτὴν εἶχεν τὸ Ὑπουργεῖον νὰ ἀναφερθῆ.

Ἐπειδὴ δὲ ἔγινε κακῶς ὅ,τι ἔγινε, καλὸν νομίζομεν νὰ ἐξακολουθήσετε τὰς ἀρξαμένας ἀνασκαφὰς εἰς μίαν ἢ δύο τρεῖς θέσεις ἵνα ἐπιτηρῶσι τοὺς ἐργάτας οἱ ἐπιστάται ἡμῶν καὶ ὅ,τι εἰς τὸ μέλλον νέον θέλετε νὰ κάμητε, γνωστοποιήσατε τοῦτο εἰς ἡμᾶς καὶ ἡμεῖς ἐνεργοῦμεν τὰ δέοντα.

Τώρα ὅτι ἀνεύρετε μεγάλα πράγματα, εἶναι λίαν λυπηρόν, λίαν ἐπιζήμιον εἰς τὴν ἐταιρίαν καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην νὰ παύσητε. Αἱ ἀνακαλύψεις σας θέλουσι καταστήσει τὸ ὄνομά σας ἀθάνατον, διότι τέσσαρες χιλιετηρίδες ἐκάλυπτον θησαυρούς, οὓς σήμερον ὑμεῖς ἀνευρίσκετε.

Δέον νὰ ἔχετε ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔχετε νὰ κάμητε μὲ ἀνθρώπους τῶν χρόνων τοῦ Ἀγαμέμνονος ἦτοι τραχεῖς καὶ ἀγροίκους οὐχὶ δὲ μὲ τοὺς συγχρόνους τοῦ Περικλέους. Ὑποφέρετε λοιπὸν ὡς μάρτυς χάριν τῆς ἐπιστήμης.

Προσκυνῶν τὴν Κυρίαν καὶ ἀσπαζόμενος ὑμᾶς |

ὁ φίλος Εὐθ. Καστόρχης.

Ὁ κ. Φιντικλῆς ἀναχωρήσας σήμερον διὰ Δελφούς μέλλει μετὰ τέσσαρας ἡμέρας νὰ ἔλθῃ νὰ σᾶς ἴδῃ. Αὐτὸς θέλει διδάξει τὸν Σταματάκη νὰ φέρεται ὅπως δεῖ.

Ἐν τούτοις ὁ Εὐστρατιάδης παραμένει τυπικός, κὶ ἐπειδὴ, σύμφωνα μὲ τὸν νόμο, ὁ ἐπιτηρητὴς τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι ὁ ἐντεταλμένος καὶ ἔχει τὴν εὐθύνη τοῦ ἔργου, τὴν ἴδια μέρα, 19/31 Αὐγούστου, τηλεγραφεῖ στὸν Σταματάκη «ὅτι παρ' αὐτοῦ ἐξήρηται νὰ ἐπεκτείνῃ ἢ νὰ περιστείλῃ τὰς ἀνασκαφὰς»²¹⁵. συγχρόνως τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι ἀποφασίσθηκε ἡ ἐνοικίαση καὶ ἡ ἐπισκευὴ ἐνὸς σπιτιοῦ στὸ Χαρβάτι γιὰ νὰ στεγασθεῖ ὁ Ἐφορος καὶ ἡ συλλογὴ.

ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ. ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΤΡΙΒΕΣ. Οἱ πιέσεις ἦταν μεγάλες καὶ ἦταν πλέον ἀδύνατο νὰ σταματήσῃ ἡ ἀνασκαφή. Ὁ Σταματάκης τηλεγράφησε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία τὴν ἐπανάληψη τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τοῦτο ἀνακοινώθηκε μὲ ἀνακούφιση στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο²¹⁶.

Τὴν ἱκανοποίησή του γιὰ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἐργασιῶν ἐκφράζει πρὸς τὸν Schliemann ὁ Καστόρχης μ' ἓνα θερμὸ γράμμα, ὅπου ὁ Σταματάκης ἀναφέρεται σχεδὸν συνθηματικὰ μὲ τὴ λέξι «φίλος»²¹⁷.

215. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιον* 265, πρ. 1979, 19 Αὐγ. 1876.

216. ΠΣΑΕ Συνεδρίασις IB', 23 Αὐγούστου 1876.

217. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 293.

Ἐπιστολή XV

Ἐν Ἀθήναις τῇ 21 Αὐγ./2 Σεπ. 1876

Κύριε Σχλίεμαν

Ἐμάθομεν ὅτι μετὰ τὰ γενόμενα ἄνευ ἀνάγκης σκάνδαλα ἐκ μέρους τοῦ φίλου ἐπανελήφθησαν πρὸς ἄκραν χαρὰν πάντων τῶν φίλων αἱ περιπούδαστα ἀνασκαφαί. Τοῦ λοιποῦ παρακαλῶ ὁσάκις παρουσιάζονται τοιαῦτα σκάνδαλα, καὶ εὐχομαι νὰ μὴ παρουσιασθῶσι τοῦ λοιποῦ, νὰ γράφετε πρὸς τὴν ἑταιρίαν καὶ αὐτὴ διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ ἀμέσως θέλει ἐξομαλύνει αὐτὰ καὶ ἀπαλλάσσει ὑμᾶς ἀπὸ ἐνοχλήσεως.

Σᾶς παρακαλῶ πρὸς τούτοις νὰ ἀνεχθῆτε τὸν φίλον μὲ τὰς ἐλλείψεις του, διότι μὴ ἔχοντες ἄλλον ὀφείλομεν νὰ ὑποφέρωμεν τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ. Ἐλπίζω ὅμως τοῦ λοιποῦ νὰ εἶναι ἀνεκτικώτερος διότι πολλὰ ἐντεῦθεν ἐγράφησαν αὐτῷ.

Τὸ πρὸς τὸν κ. Καυταντζόγλου τηλεγράφημά σας μοι ἐπέδειξεν οὗτος σήμερον καὶ μετ' αὐτοῦ μετέβημεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἐρωτῶντες ἂν ὑπάρχη εἰς Ναύπλιον καλὸς μηχανικός, ἀλλὰ δυστυχῶς ἐμάθομεν ὅτι δὲν ὑπάρχει. Ἀναμένουν ὅμως νὰ σταλῆ προσεχῶς τις εἰς Ναύπλιον διὰ δημοσίαν ὑπηρεσίαν καὶ τότε θέλομεν ἐνεργήσει τὰ δέοντα.

Ὁ διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῆς Πύλης Μυκηνῶν πρωτοτέκτων οὐχὶ μηχανικός, θέλει ἔλθει περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς αὐγούστου. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ ἐπιτελέσῃ ὅ,τι ὑμεῖς θέλετε μέλλομεν ἄλλως νὰ ἔλθωμεν εἰς ἐπικουρίαν σας διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλω σᾶς γράφει ἀκολούθως.

Τὸ πρὸς τὸν Ὑπουργὸν ἔγγραφόν σας ἔκρινα περιττὸν νὰ τυπώσω μετὰ τὸν γενόμενον συμβιβασμόν. Εἶπον ὅμως καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Παπαδάκης πολλὰ πρὸς αὐτὸν ὥστε καὶ αὐτὸς ὠμολόγησεν ὅτι ἀτόπως ἔγειναν ὅσα ἔγειναν. Εὐχόμενος τοῦ λοιποῦ ἐν εἰρήνῃ νὰ ἐξακολουθῆτε τὰς ἀνασκαφάς, σᾶς εὐχομαι ὑγίειαν. Τὴν κυρίαν Σοφίαν προσκυνῶ μετὰ τῶν ὑμῶν πάντοτε.

Ὁ φίλος Εὐθ. Καστόρχης.

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐπιστολῆς ὁ Καστόρχης ἀναφέρεται στὶς δυσκολίες πού παρουσιάζονται γιὰ τὴν ἐξεύρεση τοῦ μηχανικοῦ πού θὰ ἐπισκευάσει τὴν Πύλη τῶν Λεόντων²¹⁸, ἐνῶ ἀπὸ τὴν τελευταία παράγραφο φαίνεται ὅτι ὁ Schlie-mann, ἐκτὸς ἀπὸ τηλεγράφημα, εἶχε ἀπευθύνει καὶ κάποιον ἔγγραφο στὸν ὑπουργὸ μὲ τὰ παράπονά του γιὰ τὸν Σταματάκη. Οἱ δύο ἐκπρόσωποι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὁ Καστόρχης καὶ ὁ Παπαδάκης, ἔσπευσαν νὰ

218. Σ. 84 σημ. 196.

δικαιολογήσουν τὸν Schliemann γιὰ νὰ δημιουργήσουν εὐνοϊκὸ κλίμα γι' αὐτὸν στὸ Ὑπουργεῖο.

Στις 5/17 Σεπτεμβρίου ὁ Σταματάκης ἔστειλε νέα ἀναφορὰ πρὸς τὴ Γενικὴ Ἐφορεία [Ἐγγραφο 3]²¹⁹. Ὁ Εὐστρατιάδης τὴν ἔλαβε στὶς 7 Σεπτεμβρίου. Στις 16 τὴν διεβίβασε γιὰ τυπικούς λόγους στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας²²⁰, ἀφοῦ ὅμως εἶχαν ληφθεῖ οἱ σχετικὲς ἀποφάσεις, ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω.

Ὁ Schliemann ἔχει ἀνοίξει σὲ τέσσερις θέσεις ἀνασκαφές, τρεῖς στὴν ἀκρόπολη καὶ μία στὸ ὑπόγειο οἰκοδόμημα, ἀλλὰ καμιά δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ λόγῳ τῆς μεγάλης ἀκαταστασίας πού ἐπικρατεῖ «διὰ τὸ ἄτακτον καὶ ἀκανόνιστον τῆς ἐργασίας καὶ διευθύνσεως». Ὁ Σταματάκης ἀναφέρει ὀρισμένα εὐρήματα ὅπως: ἓνα ἐνεπίγραφο πυθμένα ἀγγείου²²¹ καὶ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ κουφιστικοῦ τριγώνου στὴν εἴσοδο τοῦ «θησαυροῦ»· ἀναφέρει ἐπίσης τὴν ἐμφάνιση τριῶν βαθμίδων «μεταγενεστέρων χρόνων», τὶς ὁποῖες ὁ Schliemann ἤθελε νὰ κατεδαφίσει, πράγμα πού ὁ Σταματάκης δὲν ἐπέτρεψε καὶ ἀνέλαβε ὁ ἴδιος τὴ συγκεκριμένη ἀνασκαφή· οἱ βαθμίδες ὅμως ἦταν πολὺ σαθρὲς καὶ κατέπεσαν μόλις ὀλοκληρώθηκε ἡ ἐκσκαφή τους²²².

Οἱ ἀνασκαφές στὸ ὑπόγειο οἰκοδόμημα, ὅπως καὶ στὴν ἀκρόπολη, προχωροῦν πολὺ ἀργά, γιατί ὁ Schliemann «δὲν θέλει ἢ δὲν ἐννοεῖ νὰ ἐργασθεῖ τακτικῶς καὶ δεόντως». Δὲν ἀπομακρύνει κανονικὰ τὰ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς «φειδόμενος χρόνου καὶ δαπάνης» κι ἔτσι ἀναγκάζεται κάθε μέρα νὰ τὰ μετακινεῖ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στὸ ἄλλο· προσπάθησε μάλιστα νὰ ρίξει χώματα καὶ πέτρες στὴ μεγάλη εἴσοδο τῆς ἀκρόπολης, καθὼς καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ τεῖχος, δεξιὰ ἀπὸ τὴν πύλη. Δύο φορές ἐμποδίστηκε στὶς ἐργασίες του αὐτὲς ἀπὸ τὸν Ἐφορο καὶ αὐτὸ ἐγίνε αἰτία μεγάλης δυσαρέσκειας. Ὁ Σταματάκης παρατηρεῖ ὅτι ὁ

219. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 63. Ἀποσπάσματα τῶν πρώτων τριῶν ἀναφορῶν τοῦ Σταματάκη 4 Αὐγ. 1876, 15 Αὐγ. 1876 καὶ 5 Σεπτ. 1876 ἔχει δημοσιεύσει ὁ D. Traill (Traill 1993, 205-213· Traill 1995, 144-152).

220. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 267, πρ. 1989, 7 Σεπτ. 1876.

221. *IG IV*, 495: τοῦ ἤρωος εἰμ[ι]. Ὁ Schliemann ἀναφέρει τὸ εὐρημα στὶς 13 Σεπτεμβρίου (Calder & Traill 1986, 162).

222. Τὸ γεγονός αὐτὸ συνέβη πρὶν ἀπὸ τὶς 5 Σεπτεμβρίου, γιατί ὁ Σταματάκης τὸ περιγράφει στὴν ἀναφορὰ του. Ὁ Schliemann τὸ σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του στὶς 7/19 Σεπτεμβρίου (Calder & Traill 1986, 165). Πρόκειται γιὰ τὶς βαθμίδες τοῦ θεάτρου τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τὴν ἐμφάνιση τοῦ κτιρίου αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Schliemann στὶς 13 Σεπτεμβρίου (Calder & Traill 1986, 162), τὴν ἀποκάλυψη τοῦ κουφιστικοῦ τριγώνου τοῦ «θησαυροῦ» στὶς 8 Σεπτεμβρίου (Calder & Traill 1986, 160).

Schliemann βιάζεται πολύ να τελειώσει τις ανασκαφές· από εκεί προέρχονται ή μεγάλη άταξία και οι συνεχείς προστριβές.

Τις τρεις πρώτες μέρες μετά από την επανάληψη της ανασκαφής οι εργασίες προχωρούσαν κανονικά· όταν όμως έφθασε ο Αντιπρόεδρος της Έταιρείας Σπυρίδων Φιντικλής, δημιουργήθηκε μεγάλη άταξία· ο αριθμός των εργατών από 80 έφθασε τους 130 και οι θέσεις ανασκαφής από 4 έγιναν 7. Η επίτηρηση ήταν πολύ δύσκολη έως αδύνατη. «Ο κ. Σχλίεμαν ενεργεί τας ανασκαφάς όπως βούλεται, ούτε νόμον λαμβάνων υπ' όψιν, ούτε διαταγάς Υπουργείου, ούτε παρόντα υπάλληλον, αλλά προτιμᾷ πανταχοῦ και πάντοτε τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον ... ὅ,τι κτίριον ἑλληνικὸν ἢ μεταγενέστερον ἀπαντᾷται κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καταστρέφεται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξετάσεως, ἂν δὲ ἐγὼ ἀπαιτήσω νὰ μὴ καταστραφῇ πρὶν ἐξετασθῆ καὶ σημειωθῆ, τότε ἡ καταστροφή ἐπέρχεται ταχύτερα καὶ θρασυτέρα».

Ἡ κατάσταση ἦταν φαίνεται ἀνυπόφορη καὶ έφθασε σὲ ἐκρηκτικὸ σημεῖο τὴν 1/13 Σεπτεμβρίου, ὅταν φάνηκε στὴν ἀνασκαφὴ ἓνα κατώφλι θύρας καὶ μιὰ μικρὴ βάση κίονος. Ὁ Σταματάκης παρήγγειλε στοὺς εργάτες νὰ μὴ μετακινήσουν τὸ κατώφλι πρὶν τὸ ἐξετάσει καὶ σημειώσει τὴ θέση του. Ὁ Schliemann ὅμως τοὺς διέταξε νὰ τὸ ἐκσκάψουν καὶ νὰ τὸ πετάξουν μὲ τὸ κάρο ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος. Ὅταν ὁ Σταματάκης εἶδε ἀπὸ μακριὰ τὰ συμβαίνοντα, ἔσπευσε ἐπὶ τόπου καὶ ἐπέληξε τοὺς εργάτες. «Ο κ. Σχλίεμαν εὐρισκόμενος ἐκεῖ ἤρξατο νὰ μὲ ὑβρίζῃ βαναύσως. Ἐγὼ δὲ μὴ δυνηθεὶς νὰ κρατήσω τὴν ὀργὴν μου τῷ ἀνταπέδωκα τὰς ἰδίας ὑβρεῖς. Ἐλθοῦσα δὲ κατόπιν ἐκεῖ καὶ ἡ σύζυγός του ἤρξατο καὶ αὐτὴ νὰ μὲ κακολογῆ ἐνώπιον τῶν εργατῶν, ὡς ἀγράμματον καὶ ἄξιον νὰ ὀδηγῶ ζῶα καὶ οὐχὶ ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας, προσθέσασα, ὅτι ἐγὼ ἐστάλην ἐκεῖ ἀπλῶς μόνο νὰ ἐφορεύω καὶ νὰ παραλαμβάνω τὰ ἀρχαῖα, οὐδὲν δὲ δικαίωμα ἔχω νὰ κάμνω παρατηρήσεις καὶ νὰ ἐνοχλῶ τὸν σύζυγόν της. Αὐτοί, εἶπεν, ἔχουσιν ἀπόλυτον ἄδειαν παρὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας νὰ ἐνεργῶσι τὰς ἀνασκαφάς ὅπως βούλονται. Εἰς τὰς ἀνοικεῖους κακολογίας της οὐδὲν ἀπήντησα».

Στὴ συνέχεια ὁ Σταματάκης παρακαλεῖ τὴ Γενικὴ Ἐφορεία νὰ διαβιβάσει τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ μαζί μὲ τὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς²²³ στὸ Συμβούλιο τῆς

223. Συχνὰ ἀναφέρονται σὲ ἔγγραφα τὰ ἡμερολόγια τοῦ Σταματάκη. Πραγματικὰ ἡμερολόγια ἀνασκαφῆς γραμμένα ἐπὶ τόπου ὑπάρχουν αὐτὰ ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀνασκαφὴ τῶν πέντε τάφων· πρόκειται γιὰ μεγάλα λευκὰ τετράδια ὅπου ἀναγράφονται βιαστικὰ μὲ μολύβι τὰ εὐρήματα τοῦ κάθε τάφου, οἱ διαστάσεις του, ὁ ἀριθμὸς τῶν πωρίνων πλακῶν στοὺς ὁποίους ἀνήκουν, καθὼς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν ποὺ βρίσκονται στὸν καθένα· ὀρισμένες διορ-

Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας «πρὸς ὃ ἐχορηγήθη ἡ ἄδεια τῶν ἀνασκαφῶν ἐν Μυκῆναις» καὶ τονίζει τὴ διάταξη αὐτή, διότι καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴ εἶχε ἐπικεντρωθεῖ ὁ Καστόρχης στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Schliemann, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐγίνε ἤδη λόγος, ὅτι ἐφόσον τὸ Συμβούλιο ἔχει τὴν ἀνασκαφὴ ἔχει καὶ τὴν εὐθύνη τῶν ἀποφάσεων. Ὁ Σταματάκης παρακαλεῖ ἐπίσης τὸν Γενικὸ Ἐφορο νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς νὰ διατάξῃ τὸν Schliemann: νὰ περιορίσει τοὺς ἐργάτες καὶ τὶς θέσεις ἀνασκαφῆς, νὰ τοῦ ἀπαγορεύσῃ τὴν καταστροφὴ νεότερων κτιρίων, νὰ τοῦ ἐπιβάλλῃ νὰ μὴν καταπλακῶναι τὶς ἀρχαιότητες μὲ χῶματα καὶ πέτρες, καὶ γενικὰ νὰ τοῦ θυμίσει ποιά τὰ δικαιώματα καὶ οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ ἰδίου καὶ ποιά τὰ καθήκοντα τοῦ ἐφόρου. «Ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει παρακαλεῖται ἡ Ἐφορεία νὰ αἰτήσῃ παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τὴν ἀνάκλησίν μου ἐκ Μυκηνῶν», καταλήγει. Εἶναι ἡ δευτέρη φορὰ πού ὁ Σταματάκης ζητᾷ τὴν ἀνάκλησίν του.

Τὴν ἀνασκαφὴ αὐτὴ καὶ τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Σταματάκη δὲν ἀναφέρει ὁ Schliemann στὸ ἡμερολόγιό του· τηλεγράφησε ὅμως τὰ καθέκαστα σὸν Καστόρχη καὶ τὸ τηλεγράφημα διαβάστηκε στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ συνεδρίαση τῆς 3 Σεπτεμβρίου²²⁴.

θώσεις γίνονται μὲ μελάνι. Ὑπάρχει ἐπίσης καὶ πρόχειρο σχέδιο κάθε τάφου μὲ τὴ θέση τῶν νεκρῶν. Ὁ Σταματάκης συχνὰ σημειώνει στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φύλλου ἀποσπάσματα τραγικῶν ποιητῶν ἢ ὁμηρικῶν ποιημάτων πού τοῦ δημιουργοῦν συνειρμούς. Σὲ μιὰ χωριστὴ κόλλα ἀναγράφονται περιληπτικὰ οἱ ἡμερομηνίες κατὰ τὶς ὁποῖες ἔλαβε χώρα ἡ ἀνασκαφὴ μέχρις ὅτου τὰ εὐρήματα τακτοποιήθηκαν στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα, δηλαδὴ ἀπὸ 9 Νοεμβρίου 1876 ἕως 15 Φεβρουαρίου τοῦ 1877. Πρόκειται γιὰ κάποιο πρόχειρο χρονολόγιο. Ὑπάρχει χωριστὰ κατάλογος τῶν εὐρημάτων, ὅπου ὅλα εἶναι καταγεγραμμένα καὶ μὲ αὐξοῦσα ἀριθμὸ. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ βρίσκονται στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ Σταματάκης ἔχει σχεδιάσει καὶ τὰ ἐρμάρια ὅπου τοποθετήθηκαν τὰ εὐρήματα καὶ σημείωσε τὴν ἀκριβῆ θέση τους ἐκεῖ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν, καθὼς καὶ ἐκείνη τοῦ ἔκτου τάφου, εἶναι τακτικὰ γραμμένες σὲ κόλλες ἀναφορᾶς, μὲ ἐνδελεχὴν κατάλογο τῶν εὐρημάτων καὶ περιγράφονται μὲ πολλὰς λεπτομέρειες. Μία ἀναφορὰ γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἔκτου τάφου βρίσκεται στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ ἄλλη μία στὸ ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Οἱ ἀναφορὲς γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν εἶναι μοιρασμένες ἀνάμεσα στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ τῆς Διεύθυνσης Ἐθνικοῦ Ἀρχείου Μνημείων. Συγχρόνως μὲ τὶς ἀναφορὲς του πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ὁ Σταματάκης ἔστειλε ἀνάλογες ἀναφορὲς, ἄλλοτε ἐξίσου λεπτομερεῖς καὶ ἄλλοτε πρὸ συνοπτικῆς, στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, πού εἶχε καὶ τὴν εὐθύνη τῶν ἔργων.

224. ΠΣΑΕ Συνεδριάσις ΙΓ', 3 Σεπτεμβρίου 1876.

Στις 4/16 Σεπτεμβρίου, τὴν ἐπομένη μέρα τῆς συνεδρίασης, ὁ Καστόρχης ἔστειλε ἓνα μακροσκελὲς γράμμα στὸν Schliemann ὅπου ἀναφέρονται διάφορα θέματα· τὸ κυριότερο ἀφορᾷ τὸν Σταματάκη²²⁵.

«...Εἰς τὸν κ. Σταματάκην θέλει γράψει ὁ γραμματεὺς τῆς ἐταιρίας τὰ δέοντα περὶ τῶν παραπόνων σας, εἰς ἐμὲ δὲ ἀνέθεσεν τὸ συμβούλιον νὰ γράψω πρὸς ὑμᾶς ὅτι λυπεῖται διὰ τὰς μεταξύ σας διαφορὰς, καὶ νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ ἀνεχθῆτε αὐτόν, διότι εἶναι τῆς Κυβερνήσεως ἐκπρόσωπος, ὃν αὐτὴ δῶρισε νὰ ἐπιτηρῆ οὐ μόνον ὑμᾶς ἀλλὰ καὶ τὴν ἐταιρίαν, ὥστε μ' ὅλας τὰς προσπάθειάς μας οὐδὲν κατορθοῦμεν, καθόσον μάλιστα οὐδεὶς ἄλλος ὑπάρχει. ὁ Δημητριάδης ἀπεστάλη ἤδη εἰς Ὀλυμπίαν, ὅπου ἐξ ἀρχῆς ἦτο, ὡς γινώσκων τὰ γερμανικά, ἵνα συνεννοῖται μετὰ τῶν ἐκεῖ γερμανῶν».

Ὁ Καστόρχης διαβεβαιώνει τὸν Schliemann ὅτι ὑπῆρξε προσπάθεια ἐκ μέρους τοῦ Συμβουλίου γιὰ ν' ἀντικατασταθεῖ ὁ Σταματάκης. Στὴν πραγματικότητα πιθανότατα νὰ μὴν ἔγινε καμιὰ τέτοια προσπάθεια. Οἱ σύμβουλοι γνώριζαν ὅτι γιὰ διάφορους λόγους ἡ ἀντικατάσταση ἦταν ἀδύνατη· ἡ μόνη τους δυνατότητα ἦταν νὰ συμβιβάζουν τὶς δύο πλευρὲς κάθε φορὰ πού ἀνέκυπτε μιὰ διαφωνία.

Ἐνα ἄλλο θέμα ἀφορᾷ τὴ στερέωση τῆς Πύλης τῶν Λεόντων. Ὁ Καστόρχης δηλώνει στὸν Schliemann τὴν ἀδυναμία τοῦ Συμβουλίου νὰ βρεῖ μηχανικό, οὔτε κἀν «πρωτοτέκτονα» – ἀρχιμάστορα –, ὅπως εἶχε ἀρχικὰ ὑποσχεθεῖ καὶ παρέπεμψε τὴν ὑπόθεσιν στὴν κυβέρνησιν, οὐσιαστικὰ στὸν Εὐστρατιάδη, ὁ ὁποῖος διαβεβαίωσε ὅτι θὰ φροντίσει ν' ἀποσταλεῖ κάποιος, ἄγνωστο πότε. Ὁ Καστόρχης ὑποδεικνύει στὸν Schliemann τὴν παρουσία τοῦ Ἄργου κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ μηχανικοῦ Πέτρου Λυκούδη, τὸν ὁποῖον ἐνδεχομένως θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ πλησιάσει.

Τὸ τρίτο μέρος τῆς ἐπιστολῆς σχετίζεται μὲ μιὰ διαφορετικὴ ὑπόθεσιν. Ὁ Καστόρχης ἦταν ἔτοιμος νὰ δημοσιεύσει στὸ *Ἀθήναιον* μιὰ συνοπτικὴ πληροφορικὴ περιγραφὴ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Schliemann στὶς Μυκῆνες, πράγμα πού καὶ παλαιότερα εἶχε κάνει δημοσιεύοντας ἓνα ἄρθρον στὴν *Παλιγγενεσία*. Ὁ Schliemann ὅμως τοῦ τὸ ἀπαγόρευσε ρητῶς καὶ μάλιστα κατὰ τρόπο ἀπόλυτο. Ὁ Καστόρχης διαμαρτύρεται μὲ σωστὰ ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ καὶ μεγάλη προσοχὴ καὶ ἐπεξηγήσεις γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθεῖ παρεξήγησιν.

Ἀπαιτεῖτε, τοῦ γράφει, νὰ μὴ γράψει κανεὶς ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ ἐσᾶς ἐπειδὴ ἔχετε κάνει τόσα ἔξοδα καὶ τόσους κόπους. Τὸ ἀναγνωρίζω· ἀπλῶς ἤθελα νὰ γνωστοποιήσω τὴ σπουδαιότητα τῶν εὐρημάτων γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γράψετε καὶ θὰ δημοσιεύσετε· σταμάτησα τὴ δημοσίευσιν στὸ *Ἀθήναιον*, ὅπου μιλοῦσα γιὰ

225. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 295.

τις δαπάνες σας καὶ τις κακουχίες πού περνᾶτε λόγω τοῦ ἀφορήτου καύσωνος. Ἐγὼ ἤθελα μόνο νὰ σᾶς εὐχαριστήσω καὶ νὰ διεγείρω τὴν προσδοκία τοῦ κοινοῦ ... δὲν θέλω νὰ εἰσπράξω κάτι ἀπὸ τὴ δόξα τῶν ἀνασκαφῶν στὶς Μυκῆνες, πού εἶναι ἀποκλειστικό δικό σας ἔργο.

Προχωρεῖ ὁ Καστόρχης παρακάτω σ' ἓνα θέμα δεοντολογικό, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐμποδίζει κανεὶς τὸν τύπο νὰ δημοσιεύει τὶς ἀπόψεις του οὔτε καὶ τοὺς ἐπισκέπτες τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων νὰ ἐκφράζουν τὶς δικές τους.

«Νῦν ὅμως ἐπειδὴ οὐδὲν τοῦτο θέλετε, σιωπῶ χάριν σας. Ἄλλ' εἶμαι παρηγεγμένος ἐκ τοῦ συμβουλίου νὰ σᾶς εἴπω ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν παρὰ τοῦ ἑλλ. τύπου νὰ μὴ κάμῃ λόγον περὶ τῶν ἀνασκαφῶν σας. οὐδὲ νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς ἐπισκεπτομένους τὰς ἀνασκαφὰς νὰ ἐκφράζουσι τὰς περὶ αὐτῶν ἀπόψεις των διὰ τοῦ τύπου, διότι τοιοῦτον τι οὐδὲ ἡ Γερμανικὴ Κυβέρνησις ἐμποδίζει, γινόμενον εἰς τὴν ἐν Ὀλυμπία ἀνασκαφῆν ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ μὴ Ἑλλήνων. Καὶ αὐτὴ ἡ Ἑλλ. Κυβέρνησις δημοσιεύει μετ' οὐ πολὺ ἔκθεσιν μετὰ τοπογραφικοῦ πίνακος ἀρκετὰ λεπτομερῆ περὶ τῶν ἐν Ὀλυμπία ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ Δημητριάδου γεγραμμένην, ἐν ᾗ ἡ Γερμ. Κυβέρνησις ἔχει διὰ συνθήκης ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς δημοσιεύσεως. ἀλλὰ δημοσιεύσεως ἐπιστημονικῆς διεξοδικῶς λεπτομεροῦς καὶ οὐδόλως ἀπηγόρευσαν εἰς Ἑλληνας καὶ μὴ Ἑλληνας ἐπισκεπτομένους τὰς ἐν Ὀλυμπία ἀνασκαφὰς νὰ γράψωσι καὶ δημοσιεύωσι περὶ αὐτῶν ἄρθρα, οἷα ἐδημοσίευσαν πολλὰ μέχρι τοῦδε αἱ ἑλλ. καὶ εὐρωπαϊκαὶ ἐφημερίδες, ὁ Newton, ὁ Δελιηγέωργης, οὗτινος τὴν μακρὰν διατριβὴν μεταφράσατε καὶ ὑμεῖς καὶ ἐδημοσιεύσατε εἰς τὸν Χρόνον τοῦ Λονδίνου. Οὐδόλως δὲ ἡ γερμ. Κυβέρνησις παρηγορήθη διὰ ταῦτα»²²⁶.

Παρόλον τὸν θαυμασμό του πρὸς τὸν Schliemann ὁ Καστόρχης προσπαθεῖ νὰ τὸν κάνει ν' ἀντιληφθεῖ τὸν λανθασμένο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζει τὸ ἑλληνικὸ κοινό «... Πιστεύω λοιπὸν ὅτι καὶ ὑμεῖς νῦν ἄλλως δεόν νὰ σκέπτεσθε περὶ τούτου ...».

Στὶς 9/21 Σεπτεμβρίου ἐγίνε μεγάλη συζήτηση στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας γιὰ τὸ θέμα τῶν Μυκηνηῶν²²⁷. Ὁ Εὐστρατιάδης παρουσίασε τὴν ἀναφορὰ τοῦ Σταματάκη σχετικὰ μὲ τὴν ἀκατάστατη ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνες, τὶς καταστροφὲς τῶν ἀρχαίων, καὶ κυρίως ἔθεσε τὸ αἴτημά του νὰ

226. Ὁ Ἐπαμεινώνδας Δελιηγέωργης εἶχε γράψῃ ἓνα ἄρθρο γιὰ τὶς ἀνασκαφὰς τῆς Ὀλυμπίας. Ὁ Schliemann τὸ μετέφρασε ἀγγλικά καὶ τὸ ἔστειλε στὸν Max Müller γιὰ νὰ δημοσιευτεῖ τοὺς *Times* τοῦ Λονδίνου (Meyer 1962, 88 ἐπ. 9).

227. ΠΣΑΕ Συνεδρίασις ΙΔ', 9 Σεπτεμβρίου 1876.

σταλεί από την Έταιρεία επίσημο γράμμα στον Schliemann με σαφείς εντολές, αλλιώς παρακαλεί για την ανάκλησή του. Ο Καστόρχης παρατήρησε ότι το θέμα αυτό έρχεται καθυστερημένα, διότι με τηλεγράφημα του Υπουργείου «ενεκρίθη κατά πάντα η διαγωγή του Σταματάκη ... χωρίς τι να εΐπη [τὸ Ὑπουργεῖον] νῦν εἰς τὴν Ἑταιρίαν δι' ἣν ἐδόθη ἡ ἄδεια»· ἡ γνώμη του λοιπὸν εἶναι, ἀφοῦ ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, νὰ ἐνεργήσῃ πλέον μόνο του τὸ Ὑπουργεῖο. Ὁ Φιντικλῆς παρατήρησε ὅτι ἀφοῦ τὸ Ὑπουργεῖο ἔπραξε ὅπως αὐτὸ ἐνόμιζε, ἡ Ἑταιρεία ἀποδέχεται τὴν ἀπόφαση. Στὴ συνέχεια ὁ Καστόρχης ἀποχώρησε, προφανῶς γιατί δὲν ἤθελε νὰ ἀναμιχθεῖ σὲ καμιά ἐνέργεια ποὺ θὰ δυσαρεστοῦσε τὸν Schliemann, ἀλλὰ καὶ δὲν μποροῦσε νὰ μὴ δεχθεῖ τὶς κυβερνητικὲς ἀποφάσεις. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Εὐστρατιάδης, ὡς Γενικὸς Ἐφορος, εἶχε ἤδη ἐνεργήσῃ πρὶν τὸ θέμα φθάσῃ στὸ Συμβούλιο.

Πρὶν λήξει ἡ συνεδρίαση ὁ Πρόεδρος ἐπρότεινε καὶ τὸ Συμβούλιο δέχθηκε νὰ γραφοῦν ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας «τὰ δέοντα» στὸν Schliemann καὶ νὰ τοῦ γίνῃ ἡ σύσταση νὰ συμμορφωθεῖ μὲ ὅσα ζητᾶ ὁ Σταματάκης, δηλαδὴ περιορισμὸ ἐργατῶν καὶ θέσεων ἀνασκαφῆς, μὴ κατεδάφιση νεότερων κτισμάτων, ρύθμιση τοῦ θέματος τῶν χωμάτων ὥστε νὰ μὴ ρίχνονται ἄτακτα καὶ καλύπτουν τὰ ἤδη φανερά ἀρχαῖα, καὶ τέλος συμφωνία μὲ τὸν ἐπιτηρητὴ Ἐφορο.

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ πρὸς τὸν Schliemann δὲν ἔφυγε ποτέ. Στὴ συνεδρίαση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου στὶς 27 Σεπτεμβρίου/9 Ὀκτωβρίου ὁ Κουμανούδης ἀναφέρει ὅτι «τὸ πρὸς τὸν Σχλίεμαν γράμμα ὡς ἀπεφασίσθη δὲν ἐγράφη, διότι δὲν ἐμείναμεν σύμφωνοι περὶ τῆς συντάξεώς του»²²⁸. Ὅπωςδήποτε ὅμως σχετικὸ ἔγγραφο ἐστάλη στὸν Σταματάκη, γιατί αὐτὸς τὸ ἐπέδειξε στὸν Schliemann ἀργότερα μαζί μὲ τὰ ἔγγραφα τοῦ Ὑπουργείου.

Ἐνῶ ὁ Σταματάκης ἔστειλε τὴν ἀναφορά του στὸ Ὑπουργεῖο ἡ Σοφία Schliemann ἐπέστρεφε στὴν Ἀθήνα. Ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ πειστικότητα ὅτι ἡ Σοφία ἀναχώρησε ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὶς 5/17 Σεπτεμβρίου μὲ τὸ ἴδιο ἀτμόπλοιο μὲ τὸ ὁποῖο ταξίδευε ἡ ἀναφορά τοῦ Σταματάκη²²⁹. Ἐπιθυμοῦσε νὰ δεῖ τὴν κόρη της, ἀλλὰ εἶχε ἐπίσης σκοπὸ νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Σταματάκη, καὶ τοῦτο, παρόλον ὅτι ὁ Καστόρχης τὴν εἶχε προειδοποιήσῃ ὅτι αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδύνατο. Πράγματι οἱ προσπάθειές της ὑπῆρξαν ἄκαρπες. Οἱ κινήσεις ὅμως εἶναι γνωστὲς ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Schliemann στὶς 13/25 Σεπτεμβρίου²³⁰. «Προσπαθεῖς νὰ

228. ΠΣΑΕ Συνεδρίασις ΙΕ', 27 Σεπτεμβρίου 1876.

229. Traill 1995, 152.

230. Ἀρχεῖο Schliemann, Sophia Schliemann's Papers, Series A Correspondence Box 1, 80a.

ἐπιτύχεις τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἐχθροῦ μας», τῆς γράφει μεταξὺ ἄλλων, καὶ συγχρόνως τὴν ἐπαινεῖ γιὰ κάποιο ἄρθρο της: τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανο πὺ ἐχει μιὰ κόρη πὺ γράφει τέτοια ἄρθρα ... Τῆς ἐκφράζει ἀκόμη τὴ λύπη του πὺ βρίσκεται μακριὰ του: «ἡ ἐργασία δὲν προχωρᾷ χωρὶς ἐσένα ...» ἀλλὰ στὶς 18/30 Σεπτεμβρίου τῆς στέλνει τηλεγράφημα ὅπου γίνεται δραματικότερος: «Ἄπασαι αἱ ἀνασκαφαὶ σταματῶσιν ἄνευ τῆς σῆς ἐπιστοσίας ἐξάπαντος σὲ περιμένω προσεχῆ Δευτέραν Ναυπλίῳ ἄλλως ἀποθνήσκω Σχλιέμαν»²³¹. Ἡ Σοφία ἐπέστρεψε στὶς Μυκῆνες στὶς 2 ἢ 3 Ὀκτωβρίου.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΣΤΕΦΑΝΟ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ. Μετὰ τὰ γεγονότα αὐτά, στὶς 14/25 Σεπτεμβρίου, ὁ Σταματάκης ἔστειλε προσωπικὴ ἐπιστολὴ στὸν Στέφανο Κουμανούδη μὲ τὶς σκέψεις του γύρω ἀπὸ τὰ θέματα πὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ στὴν ἀνασκαφὴ κάνοντας συγχρόνως ἓνα σύντομο ἀπολογισμὸ τοῦ ἔργου [Ἐγγραφο 4]²³².

Καθὼς φαίνεται ὁ Κουμανούδης, μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου, εἶχε γράψει στὸν Σταματάκη ὀρισμένες παραινέσεις σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ χειρίζεται τὸν Schliemann. Ὁ Σταματάκης τοῦ ἀπαντᾷ «θέλω προσπαθῆσαι ἵνα ἐκτελεσθῆ ἡ παραγγελία Ἰμῶν, καθ' ὅσον δὲν ἀντίκειται τῷ νόμῳ καὶ τῇ μέχρι τοῦδε διαγωγῇ μου ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ὑπηρεσίᾳ, ὅπερ οὔτε ὑμεῖς βεβαίως ἐπιθυμεῖτε». Ἡ ἀπάντηση δείχνει σθένος: δὲν θὰ γίνῃ τίποτε πὺ νὰ παραβαίνει τὸν νόμο ἢ τὶς ἀρχὲς δικαίου πὺ διέπουν τὴ διαγωγὴ τοῦ Σταματάκη· «τὸ συμβούλιον τῆς ἐταιρίας», συνεχίζει, «νομίζω ἠπατήθη εἰς τὰς τῶν Μυκηνηῶν ἀνασκαφὰς ὑπὸ τοῦ κ. Σχλ. ἐπιτρέψαν αὐτῷ ἄδειαν ἄνευ νομίμων γραπτῶν ὄρων. Πλησιάζει ὁ χρόνος καθ' ὃν θέλη πεισθῆ περὶ τούτου τὸ συμβούλιον· πεισθεῖ δὲ καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἐκθύμως ὑποστηρίζει τὸν κ. Σχλ. καὶ μοὶ ἐπιτιμᾷ πλαγίως καὶ δι' ἐπιστολῶν ὅτι ἐγὼ ἐπίτηδες ὠθῶ τὰ πράγματα». Πράγματι τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἓνα γραπτὸ συμβόλαιο μεταξὺ Schliemann καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ὀρίζοντας ἀκριβῶς τὶς δικαιοδοσίαις τῶν δύο πλευρῶν, ἦταν λάθος, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ Schliemann θὰ τὸ λάμβανε σοβαρὰ ὑπόψη· ὅπωςδήποτε ὅμως θὰ ἦταν ἓνα ἐμπόδιο γιὰ τὶς ὅποιες ἀυθαιρεσίαι τοῦ ἀνασκαφέα. Ὁ Σταματάκης ἐκφράζεται μὲ πικρία καὶ γιὰ τὸν Καστόρχη, γιὰ τὴ μεροληπτικὴ του στάση, εὐνοικὴ πρὸς τὸν Schliemann, ἐνῶ μόνον τὸ συμφέρον τῶν ἀρχαίων μνημείων ἔπρεπε νὰ τὸν ἐνδιαφέρει.

231. Ἀρχεῖο Schliemann, Sophia Schliemann's Papers, Series A Correspondence Box 1, 81.

232. ΑΑΕ ἄ. ἄρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνηῶν.

Ὁ Σταματάκης γνωστοποίησε στὸν Schliemann τὰ ἔγγραφα τοῦ Ὑπουργείου καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα αὐτὸς καθίσταται ὑπεύθυνος τῆς ἀνασκαφῆς, καὶ τοῦ γνωστοποίησε ἐπίσης τοὺς ὅρους πού ἔχουν θέσει οἱ δύο ἀρμόδιες ὑπηρεσίες καὶ πού εἶναι ἀκριβῶς αὐτοὶ πού ὁ ἴδιος ὁ Σταματάκης εἶχε ζητήσει, δηλαδὴ περιορισμὸ τῶν θέσεων ἀνασκαφῆς καὶ ἐργατῶν, μὴ καταστροφή νεοτέρων κτισμάτων κτλ. Ἐὰν οἱ ὅροι δὲν τηρηθοῦν, θὰ εἰδοποιηθεῖ τὸ Ὑπουργεῖο καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ διακοπεῖ ἡ ἀνασκαφή. Ὁ Schliemann ἀπεδέχθη τοὺς ὅρους, ἀλλὰ οἱ σχέσεις του μὲ τὸν ἐπιτηρητὴ διακόπηκαν ἐντελῶς, «οὔτε ἀπλοῦν χαιρετισμὸν ἀνταλλάσσαντες πρὸς ἀλλήλους».

7 Στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς ὁ Σταματάκης ἀναφέρει καὶ περιγράφει ὀρισμένα εὐρήματα, καὶ κυρίως τὰ τεμάχια τοῦ λεγομένου «κρατήρα τῶν πολεμιστῶν», πού ἔδωσε τὸ ὄνομά του στὴν οἰκία μέσα στὴν ὁποία βρέθηκε. Γενικὰ τὸν ἐντυπωσιάζει ἡ ἐξαιρετικῆς ποιότητος κεραμικὴ πού ἔρχεται στὸ φῶς καὶ τὴ θεωρεῖ «περισπούδαστον διὰ τὴν ἐπιστήμην». Ὁ Schliemann στὸ ἡμερολόγιό

7. Ὁ «κρατήρας τῶν πολεμιστῶν», ΥΕ IIIΓ (12ος αἰ. π.Χ.).

Πηλός. Ὑψ. 0,41.

Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 1426.

του περιγράφει επίσης τὸν «κρατήρα τῶν πολεμιστῶν» στὶς 19 Σεπτεμβρίου καὶ 4 Ὀκτωβρίου²³³, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸ σύγγραμμά του περὶ Μυκητῶν²³⁴. Ὁ Σταματάκης ἀναφέρει ἀκόμη μιὰ μήτρα λίθινη καὶ ἐπίσης «κόσμημά τι ἐν εἶδει κουμβίου στρατιωτικοῦ ἔχον τὸ ἔνδον ὁστέινον μετὰ λαβῆς τὸ δὲ ἔξωθεν περιβλημα χρυσοῦ». Καὶ τὰ δύο ἀντικείμενα ἀναφέρονται στὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς²³⁵. Τὸ τελευταῖο εἶναι ἓνα πολύτιμο εὔρημα ἀπὸ τοὺς λακκοειδεῖς, ποὺ προσετέθη στὰ εὔρηματα τοῦ τάφου V.

Ὁ Σταματάκης περιγράφει ἐπακριβῶς τοὺς διαφορετικοὺς τύπους τῶν γυναικείων εἰδωλίων ποὺ βρέθηκαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ καὶ κατατάσσονται σύμφωνα μὲ τὶς σημερινές μελέτες στοὺς γνωστοὺς τύπους Φ, Ψ καὶ Τ.

Ἡ ἐπιστολὴ τελειώνει κάπως ἀπότομα. Ὁ Σταματάκης ζητᾷ συγγνώμη ἀπὸ τὸν Κουμανοῦδη, ποὺ δὲν γράφει πιά ὅπως ἄλλοτε. «Τὸ ἄτακτον καὶ βιαστικὸν τῶν ἀνασκαφῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ πολυειδεῖς ἐργασίαι δὲν μὲ ἀφίνουσι οὔτε στιγμὴν ἡσυχίας. Φοβοῦμαι δὲ μὴ ἐπὶ τέλους ὑποπέσω εἰς ἀσθένειαν». Ἡ ζωὴ τοῦ Σταματάκη ἦταν πολὺ δύσκολη, μόνος σὲ μιὰ μεγάλη ἀνασκαφὴ σ' ἓνα κακὸ συναδελφικὸ κλίμα καί, ὑπερβολικὰ εὐσυνείδητος, ἀνάμεσα σὲ συνεχῆ παρακολούθησι ὀλόκληρη τὴ μέρα καὶ καταγραφή τῶν ἀρχαίων τὴ νύχτα, δικαίως φοβόταν μήπως ἀρρωστήσει. Δὲν ἀρρώστησε στὶς Μυκῆνες, ἀλλὰ τελικὰ ἔφθειρε τὴ ζωὴ του μὲ τὶς ἀντιξοότητες τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας, ὅπως ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ταξιδεύοντας συνεχῶς καὶ συχνὰ ζώντας σὲ ἄθλιες συνθῆκες. Οἱ τελευταῖες του ἀνασκαφές ἦταν στὴ Βοιωτία καὶ πέθανε νέος ἀπὸ ἐλονοσία ποὺ ἐνδημοῦσε τότε στὴν περιοχὴ.

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ πρὸς τὸν Κουμανοῦδη δὲν ταχυδρομήθηκε ἀμέσως «ἐλησμονήθη ... ἐπὶ τῆς τραπέζης ...». Τόσος ἦταν ὁ φόρτος ἐργασίας ποὺ ὁ τυπικὸς Σταματάκης τὴν ξέχασε καὶ τὴ συνέχισε στὶς 22 Σεπτεμβρίου/4 Ὀκτωβρίου. Τὴν ἐπιστολὴ ἔλαβε ὁ Κουμανοῦδης στὶς 26 Σεπτεμβρίου/8 Ὀκτωβρίου ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει στὸ ἐπάνω μέρος τῆς.

Νέα τμήματα τοῦ «κρατήρα τῶν πολεμιστῶν» ἦρθαν ἐν τῷ μεταξὺ στὸ φῶς, καθὼς καὶ ἓνας ὀρειχάλκινος τρίπους, ποὺ ἀναφέρεται ἐπίσης στὸ ἡμερολόγιο

233. Calder & Traill 1986, 165 καὶ 173 ἀντίστοιχα.

234. Schliemann 1976, 132-137. Τὸ «κυκλόπειο» κτίσμα νότια τοῦ ταφικοῦ κύκλου A, ποὺ ἀργότερα ὀνομάσθηκε «οἰκία τοῦ κρατήρα τῶν πολεμιστῶν» ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο ἀγγεῖο, ἀναφέρει ὁ Schliemann γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἡμερολόγιο στὶς 8 Σεπτεμβρίου (27 Αὐγούστου). Ἀργότερα τὸ θεώρησε ἀνάκτορο (Schliemann 1976, 130-137).

235. Calder & Traill 1986, 167 καὶ 166 ἀντίστοιχα: "a button of gold covered with a small plate of gold".

τοῦ Schliemann²³⁶. Ἕνας κυκλικὸς βωμὸς, ἀκόσμητος, βρέθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης καὶ σὲ ἀπόσταση 12 μ. περίπου ἀπὸ τὴ μεγάλη πύλη²³⁷. Μέσα ἀπὸ τὴν πύλη εἶχαν συσσωρευτεῖ πολλὰ χρώματα, καὶ ὁ Schliemann ἤθελε γιὰ λόγους οἰκονομίας νὰ τὰ πετάξει ἐπάνω στὴν εἴσοδο, προφασιζόμενος ὅτι δὲν

236. Calder & Traill 1986, 172.

237. Τὸ κείμενο τοῦ Σταματάκη ἀναφέρει: «Ἐσώθεν τῆς πύλης ἐφ' ἧς οἱ λέοντες μακρὰν περὶ τὰ 12 μ.γ. καὶ εἰς βάθος 3 εὐρομεν βωμὸν κυλινδρικὸν ὕψ. 0,75, διαμέτρου 0,80 ἔχοντα ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ στρογγύλην μεγάλην κοιλότητα ἧς διάμετρος 0,65. Κόσμημα οὐδὲν φέρει». Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸν βωμὸ πού βρισκόταν πάνω ἀπὸ τὸν τάφο IV, ὁ ὁποῖος ἀνασκάφηκε ἀργότερα. Τὸν βωμὸ ἀναφέρει ὁ Schliemann στὸ ἡμερολόγιό του στὶς 18 Νοεμβρίου (Calder & Traill 1986, 197, 198, 200)· πιθανῶς ὅταν τὸν εἶχε δεῖ ὁ Σταματάκης γιὰ πρώτη φορά – στὶς 22 Σεπτεμβρίου/4 Ὀκτωβρίου – ὁ Schliemann νὰ μὴν ἦταν παρὼν. Ὑπάρχει καὶ κάποια ἀσάφεια ὡς πρὸς τὸ βάθος στὸ ὁποῖο βρέθηκε: ὁ Σταματάκης ἀναφέρει 3 μ., ἐνῶ ὁ Schliemann 6½ μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια καὶ 3 μ. πάνω ἀπὸ τὸν τάφο. Οἱ περιγραφὲς τοῦ Schliemann δὲν χαρακτηρίζονται πάντα ἀπὸ ἀκρίβεια, ἀλλὰ καὶ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ ἐπιτευχθοῦν ἀκριβεῖς μετρήσεις σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου τὰ χρώματα καὶ οἱ ἐπιχώσεις παρουσίαζαν συνεχῶς μεγάλη ἀκαταστασία. Ὁ Schuchhardt ἐπίσης, πού ἐπισκέφθηκε τὶς Μυκῆνες σχετικὰ σύντομα μετὰ τὴν ἀνασκαφή, δίνει χρήσιμες πληροφορίες: «The altar was found 20 feet below the former surface of the mound. This surface was 12 feet above the level of the ring of slabs. The altar was at least 8 feet below the ring of slabs» (Schuchhardt 1891, 156-157). Ὅλες ὅμως οἱ ἀποστάσεις πού δίνονται συνηγοροῦν γιὰ τὴν ταύτιση: 12 μ. ἀπὸ τὴ μεγάλη πύλη, (±) 6 μ. ἀπὸ τὴν τότε ἐπιφάνεια, (±) 3 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὶς πλάκες τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου. Ὁ βωμὸς εἶχε φαίνεται κτιστεῖ στὸ ὕψος τοῦ χείλους τοῦ τάφου, 3 μ. πάνω ἀπὸ τὸ δάπεδό του· ἡ κατασκευὴ τοποθετήθηκε ἐκεῖ ὅταν κτίσθηκε ὁ περίβολος καὶ καταχώθηκε κάτω ἀπὸ τὶς πλάκες μαζί μὲ τοὺς τάφους. Ὁ Schliemann δίνει μιὰ λεπτομερῆ περιγραφή καὶ σχέδιο τοῦ βωμοῦ (Schliemann 1976, 213 καὶ πίν. F): εἶναι κτιστός, ἐπιμελημένης κυκλώπειας τεχντροπίας, ἂν καὶ τὸ σχέδιο πού ἐμφανίζεται στὸ Λεύκωμα τῶν Μυκηνῶν δείχνει ἕνα κτίσμα πρὸ χονδροειδοῦς κατασκευῆς (Hood 1960, 65)· ἡ περιγραφή τοῦ Σταματάκη εἶναι ἀπλούστερη ἀπὸ τοῦ Schliemann, πρέπει ὅμως νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Σταματάκη δὲν περιλαμβάνεται σὲ κάποια ἐπίσημη ἔκθεση ἀλλὰ σὲ μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κουμανούδη.

Στὴν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν ἔχουν βρεθεῖ δύο βωμοί: αὐτὸς τοῦ ταφικοῦ κύκλου καὶ ἕνας δεύτερος στὸ Θρησκευτικὸ Κέντρο, πού ἦρθε στὸ φῶς πολὺ ἀργότερα μὲ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Μυλωνᾶ τὸ 1972 (ΙΑΕ 1972, 122-123)· ὁ δεύτερος σώζεται, ἐνῶ ὁ βωμὸς τοῦ ταφικοῦ κύκλου ἔχει σήμερα χαθεῖ. Γιὰ τελευταία φορά ἀναφέρεται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ 1878 (ΠΣΑΕ Α' Συνεδρίασις, 28 Φεβρουαρίου 1878): «Νὰ γράψωμεν» στὸν Σταματάκη, σημειώνει ὁ Κουμανούδης, «νὰ φροντίση περὶ ἐξασφάλισιως ἐνὸς μεγάλου βωμοῦ ἔχοντος ἐπάνω κοιλότητα κειμένου κάτωθεν τῶν Μυκηνῶν πρὸς δυσμὰς πλησίον ρεύματος». Ὁ βωμὸς εἶχε ἀπὸ τότε μετακινηθεῖ. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ Σπύρο Ἰακωβίδη γιὰ τὶς διαφωτιστικὲς του πληροφορίες.

ὕπῃρχε πουθενὰ ἐλεύθερος χῶρος. Ὁ Σταματάκης, γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ μεταφορὰ τῶν χωμάτων, ἀνέλαβε νὰ κατασκευάσει ἀμαξιτὴ ὁδὸ πού ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν πύλη καὶ ὀδηγοῦσε βόρεια σὲ 60 μ. περίπου ἀπόσταση. Μὲ δαπάνες τοῦ Schliemann ἐργάστηκαν 20 ἐργάτες ἐπὶ τρεῖς μέρες καὶ ἔτσι ἡ εἴσοδος ἐλευθερώθηκε.

Οἱ σχέσεις ὅμως τοῦ Σταματάκη μὲ τὸν Schliemann ἦταν πολὺ κακὲς καὶ ἐσυνεννοοῦντο πιά μόνο «διὰ τῶν ἐπιστατῶν». Ἐν τῷ μεταξὺ στὶς 2 ἢ 3 Ὀκτωβρίου, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἐπέστρεψε στὶς Μυκῆνες καὶ ἡ Σοφία Schliemann. «Ἡ κυρία του», γράφει ὁ Σταματάκης, «ἐπέστρεψε ἐνταῦθα ἐξ Ἀθηνῶν ἀλλὰ καλὸν ἦτο νὰ μὴ ἦρχετο. Διότι πᾶν ὅ,τι συνέβη αὐτὴ τὸ ἐπροκάλεσε καὶ φοβοῦμαι πολὺ μὴ ἔχωμεν πάλι τὰ ἴδια».

Ὁ ρόλος τῆς Σοφίας Schliemann σ' αὐτὴ τὴ διένεξη δὲν ἦταν καλός. Μὲ τὴ μεγάλη ἔπαρση πού τῆς ἔδινε ὁ πλοῦτος καὶ τὸ διάσημο ὄνομα τοῦ συζύγου της φερόταν ὑπεροπτικὰ σ' αὐτοὺς πού θεωροῦσε κατώτερους της καὶ παρόλον ὅτι ἦταν Ἑλληνίδα, ἴσως μάλιστα γι' αὐτό, δὲν προσπάθησε νὰ διευκολύνει τὰ πράγματα. Ἀντίθετα ἦταν ἀδιάλλακτη, φανατικὴ «εἰς τὰς ἰδιοτροπίας καὶ τὰς παρανομίας τοῦ συζύγου της», εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Σταματάκη γι' αὐτήν.

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΕΥΗΣ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΤΩΝ ΛΕΟΝΤΩΝ. Μετὰ ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ Εὐστρατιάδη πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν καὶ τὴν αἴτηση τοῦ Σταματάκη, δόθηκε ἐντολὴ στὸν Χαρίλαο Σουίδα τῆς διεύθυνσης Μηχανικοῦ Ἀργολίδας/Κορινθίας νὰ μεταβεῖ στὶς Μυκῆνες καὶ νὰ γνωματεύσει γιὰ τὴ στερεότητα τοῦ ἀναγλύφου τῶν λεόντων²³⁸. Ὁ Σουίδας ἔστειλε τὴν ἀναφορὰ του «περὶ τῶν ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφῶν» στὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν στὶς 22 Σεπτεμβρίου/4 Ὀκτωβρίου 1876 καὶ αὐτὴ διαβιβάστηκε πρῶτα στὸ ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως – στὶς 30 Σεπτεμβρίου – καὶ στὴ συνέχεια στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας –, στὶς 5 Ὀκτωβρίου²³⁹. Ὅπως ἀναφέρεται στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Σταματάκη, ὁ Σουίδας ἔφθασε στὶς Μυκῆνες στὶς 15 Σεπτεμβρίου· ἡ ἴδια ἡμερομηνία ἀναφέρεται καὶ στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Schliemann (27 Σεπτεμβρίου)²⁴⁰.

Ὁ Σουίδας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δηλώνει ὅτι δυστυχῶς δὲν βρῆκε κανέναν τεχνίτη κατάλληλο γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη στερέωση τοῦ ἀναγλύφου· ὁ ἴδιος ἐπρόκειτο μόνο

238. Σ. 84 σημ. 196.

239. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 452.

240. Calder & Traill 1986, 170.

νά γνωματεύσει. Ἡ ἀναφορά του ὅμως δίνει ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση στὶς Μυκῆνες.

«Πρὶν δὲ εἰσέλθω εἰς τὴν περὶ οὗ Ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν, εἶδον μετὰ λύπης ὅτι οἱ ἐργάται τῆς ἀνασκαφῆς ... κατακαλύπτουσι διὰ τῶν χωμάτων τῆς περὶ οὗ ἐκχώσεως τὰς ἔξω ἀρχαιότητας δηλ. τὰ τείχη τῆς περὶ οὗ Ἀκροπόλεως προϊστορικῆς ἐποχῆς τυγχάνοντα· τὴν λύπην μου ταύτην μετὰ θάρρους ἐξέφρασα εἰς τὸν περὶ οὗ Ἐφορον καὶ τὸν Κ^{ov} Σλίμαν, τὸν ἐνεργοῦντα τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας δαπάνη του. Ὁ Κ^{os} Ἐφορος μᾶς ἀπήντησεν ὅτι λόγῳ οἰκονομίας τοῦ Κ^{ov} Σλίμαν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρεία ἐσυγχώρησε τοῦτο. ἄς μᾶς συγχωρηθῆ εἰς τοῦτο ν' ἀπαντήσωμεν ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη οὕτως ἐνεργουμένη θεωρεῖται καθ' ἡμᾶς ἱερόσυλος ...». Ὁ Σουίδας θεωρεῖ ὅτι θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ ξοδέψει ἡ Ἐταιρεία κάποιον ποσὸ ὥστε νὰ ἀπομακρύνονται σωστὰ τὰ χῶματα, ἀλλίως ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὑπάρχει καὶ ὁ φόβος νὰ ἐκτεθεῖ ἡ Ἑλλὰς σὲ δυσμενῆ σχόλια τῶν περιηγητῶν καὶ τῶν ἐπιστημόνων πού ἐπισκέπτονται τὶς Μυκῆνες²⁴¹. Ὑπῆρχε λοιπὸν ἀνάγκη νὰ λυθεῖ αὐτὸ τὸ ζήτημα τὸ γρηγορότερο, καὶ ὁ Σουίδας σὲ συνεργασία μὲ τὸν Σταματάκη ὑπέδειξαν στὸν Schliemann τὴν κατάλληλη θέση ὅπου θὰ μεταφέρονται τὰ χῶματα, ἀφοῦ προηγουμένως κατασκευασθεῖ μία ὁδὸς ἀμαξιτῆ σύντομη, καὶ ἐπομένως ὀλιγοδάπανη, ἡ ὁποία θὰ διευκολύνει τὴ μεταφορά. Ὁ Schliemann ἀπεδέχθη τὴν πρόταση. Μὲ ἱκανοποίηση ὁ Σουίδας ἀνακοινώνει στὸ Ὑπουργεῖο ὅτι κατόρθωσε νὰ λύσει τὶς διαφορὰς μεταξὺ ἐφόρου καὶ ἀνασκαφῆ «προσδιορίσας τὰ ὄρια καὶ τὸν τρόπον τῶν περαιτέρω ἀνασκαφῶν πρὸς τὴν Πύλην, ἀφ' ὅπου καθ' ἡμᾶς ἔπρεπε ν' ἀρχίσωσιν αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται, κατασκευαζομένης προηγουμένως τῆς ἀνωτέρω μνημονευομένης συντόμου ὁδοῦ ...»²⁴².

Στὴ συνέχεια ὁ Σουίδας καθησύχασε τὸν Schliemann σχετικὰ μὲ τὴ στερεότητα τοῦ τάφου τῆς «Κλυταιμνήστρας» καὶ τέλος συζήτησε μὲ τὸν Σταματάκη γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ ἀναγλύφου τῶν λεόντων, τὸ βασικὸ θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο καὶ εἶχε πάει. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία καὶ γερμανοὶ εἰδικοί εἶχαν τὴ γνώμη ὅτι τὸ ἀνάγλυφο λόγῳ σεισμῶν καὶ παλαιότητος ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὴ θέση του, ἔχει ἐκτοπισθεῖ. Ὁ Σουίδας ὅμως πιστεύει ὅτι στὴν πραγματικότητα ἡ ἐκτόπισις πρὸς τὰ ἔσω πὺρ παραρτίζεται, ἦταν ἠθελημένη, ὑπῆρχε ἐξ ἀρχῆς, γιὰ λόγους

241. Πράγματι ἀργότερα τὴν κατάσταση τῶν τειχῶν, καλυμμένων μὲ χῶμα, κατέκρινε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Βραζιλίας καὶ ἄλλοι. Ὁ νομάρχης Ἀργολίδος παρατήρησε τότε ὅτι ὑπῆρχε μεγάλη ἀνάγκη νὰ κατασκευασθεῖ καὶ δρόμος ἀπὸ τὸ Χαρβάτι ὡς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν.

242. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 270, πρ. 9483, 16 Νοεμβ. 1876, 476/1.

αίσθητικῆς – γιὰ νὰ εἶναι ὁρατὸ ἀπὸ ὀποιαδήποτε θέση – καὶ στατικῆς – γιὰ νὰ ἐμποδίζεται ἡ πτώση πρὸς τὰ ἔξω. Ὅσο γιὰ τὸ ὑπέρθυρο καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀναγλύφου, ποὺ παρουσιάζουν κάποιες φθορές, αὐτὲς εὐκόλα διορθώνονται μὲ τὶς κατάλληλες συμπληρώσεις. Οἱ ὀγκόλιθοι ὅμως ποὺ ἔχουν πέσει στὸ δυτικὸ μέρος τῆς πύλης πρέπει νὰ ἀναρτηθοῦν στὴ θέση τους, καθὼς καὶ οἱ ὀγκόλιθοι τῶν «προπυλαίων καὶ τῶν πύργων» – ἐννοεῖ προφανῶς τοῦ προμαχώνα. Εἶναι μιὰ ἐργασία δύσκολη καὶ δαπανηρῆ. Ὁ Σουίδας προτείνει ὅτι ἐνδεχομένως ὁ ἀρχιτέκτων Ziller²⁴³ θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσει δανείζοντας τὰ κατάλληλα ἐργαλεῖα. Ἄλλὰ προτείνει τὸν κατάλληλο τεχνίτη. Ὅπωςδήποτε ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἀποφευχθεῖ μιὰ καινούργια κατασκευή, «δὲν πιστεύομεν οὐδεὶς νὰ τολμήσῃ νὰ θέσῃ οὕτω τοιαύτην βέβηλον χεῖρα ἐπὶ τῶν σπουδαίων τούτων προϊστορικῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων...».

Ἀπὸ τὶς συζητήσεις αὐτὲς μὲ τὸν Σουίδα, στὶς ὁποῖες καὶ ὁ ἴδιος ἔλαβε μέρος, ὁ Schliemann στὴ σύντομη σημείωση στὸ ἡμερολόγιό του δὲν ἀναφέρει σχεδὸν τίποτε παρὰ μόνον τὴν ἱκανοποίησή του γιὰ τὴ διαπίστωση τῆς στερεότητος τοῦ θολωτοῦ τάφου²⁴⁴ καὶ γιὰ τὴ γνωμάτευση ὅτι πρέπει νὰ καθαριστεῖ ἡ εἴσοδος τῆς πύλης.

Στὶς 4 Ὀκτωβρίου (22 Σεπτεμβρίου) ὁ Schliemann σημειώνει ὅτι ἄνοιξε μιὰ δίοδο στὴν Πύλη τῶν Λεόντων, ἐνῶ συνεχίζει τὶς ἀνασκαφὲς στὴν «κυκλώπεια οἰκία» – τὴν οἰκία τοῦ «κρατήρα τῶν πολεμιστῶν». Ὅπως ἤδη σημειώθηκε, στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κουμανούδη τῆς 22 Σεπτεμβρίου/4 Ὀκτωβρίου ὁ Σταματάκης ἀναφέρει ὅτι ἀνέλαβε νὰ κατασκευάσει μιὰ ἀμαξιτὴ ὁδὸ γιὰ νὰ μεταφέρονται τὰ χρώματα. Ὁ Schliemann οἰκειοποιεῖται τὴν πρόταση τοῦ Σουίδα καὶ τὴν ἐργασία τοῦ Σταματάκη, καί, κατὰ τὴ συνήθειά του, ἐντελῶς ἑτεροχρονισμένα, ἀναφέρει στὶς 11/23 Σεπτεμβρίου: «Κατασκεύασα ἓνα νέο δρόμο γιὰ τὰ ἀμάξια»²⁴⁵.

Ἡ εἴσοδος στὴν ἀκρόπολη διὰ μέσου τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ἀνοίχτηκε μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Σουίδα, ἀλλὰ ἡ στερέωση τοῦ ἀναγλύφου καὶ ὁ

243. Ἐννοεῖ τὸν γνωστὸ γερμανὸ ἀρχιτέκτονα Ἑρνέστο Ζίλλερ, ποὺ ἐργαζόταν στὴν Ἑλλάδα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ εἶχε ἐκπονήσει τὰ σχέδια γιὰ τὸ Ἴλιου Μέλαθρον.

244. Ὁ Schliemann ἀνησυχοῦσε γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ μνημείου αὐτοῦ, τοῦ ὁποῖου τὴν ἀνασκαφὴ θεωροῦσε κατ' ἐξοχὴν σημαντικὸ ἔργο δικό του καὶ τῆς συζύγου του, καὶ εἶχε ζητήσει γραπτῶς τὴ γνώμη τοῦ Κανταντζόγλου, ὁ ὁποῖος ὅμως τοῦ ἀπάντησε ὅτι δὲν μπορούσε νὰ πάει στὶς Μυκῆνες καὶ δυστυχῶς τοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ γνωμοδοτήσει ἐξ ἀποστάσεως (Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 308).

245. Calder & Traill 1986, 168: "I have been making a new road for the cars".

καθαρισμός από τὰ μπάζα καὶ τὶς ἐπιχώσεις ἐκατέρωθεν τῆς πύλης ἐπρόκειτο ν' ἀργήσει πολύ.

Στὸ σύγγραμμά του περὶ Μυκηνῶν ὁ Schliemann σημειώνει στὶς 30 Σεπτεμβρίου ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία δὲν ἔστειλε ἀκόμη μηχανικὸ γιὰ νὰ στερεώσει τὸ ἀνάγλυφο τῆς πύλης καὶ νὰ ἐπισκευάσει τὸ παρακείμενο κυκλώπειο τεῖχος, ἔχει ὅμως τὴν πρόθεση ὅπωςδήποτε νὰ τὸ κάνει. Στὶς 30 Ὀκτωβρίου ὅμως ἐκφράζει καθαρὰ τὴ δυσαρέσκεία του: ἐπειδὴ ἐπιμόνως μοῦ τὸ ζήτησε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία εἶμαι ὑποχρεωμένος – ἂν καὶ αὐτὸ μὲ ἐνοχλεῖ καὶ μὲ δυσαρεστεῖ πολὺ – νὰ ἀφήσω ἀνέπαφα τὰ μπάζα, τοὺς ὄγκολίθους καὶ τὶς ἐπιχώσεις ἐκατέρωθεν τῆς πύλης. Δὲν ἔχει ἀκόμη σταλεῖ μηχανικὸς νὰ τὴ στερεώσει καὶ νὰ ἐπισκευάσει τὸ τεῖχος. Ὅμως ἀργὰ ἢ γρήγορα ἡ ἐργασία αὐτὴ θὰ γίνῃ, καὶ οἱ ἀρμόδιοι στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία πιστεύουν ὅτι οἱ δύο ὄγκοι λίθων καὶ ἐπιχώσεων θὰ διευκολύνουν τὴν ἀνάρτηση τῶν ὄγκολίθων καὶ τὴν ἐπανατοποθέτησή τους. Ἐλπίζω αὐτὸ νὰ γίνῃ γρήγορα, γιατί ὁ χῶρος ἔχει ἄθλια ἐμφάνιση, ἰδίως μάλιστα, ἂν μείνουν τὰ μπάζα ἀπὸ τὴ δεξιά μεριὰ τῆς πύλης, σὲ λίγο διάστημα θὰ διαλυθοῦν ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ θὰ σκεπάσουν τὶς ἀνασκαφές μου· ὅλοι οἱ ἐπισκέπτες θὰ θεωρήσουν ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν κατάσταση αὐτὴ καὶ θὰ μὲ κατηγορήσουν ὡς ἀμελή²⁴⁶. Ὁ Schliemann ξεχνᾷ ἐδῶ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος εἶναι ἐν μέρει ὑπεύθυνος, ὅχι γιὰ τὴν πτώση τῶν ὄγκολίθων βέβαια, ἀλλὰ γιὰ τὴ ρίψη μπάζων στὴν εἴσοδο καὶ στὰ τεῖχη, καὶ δὲν εἶχε σκεφθεῖ νὰ λάβει καμιά πρόνοια γι' αὐτό, παρὰ μόνο μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψή τοῦ Σουίδα²⁴⁷.

Η ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΒΡΑΖΙΛΙΑΣ. Στὶς 9 Ὀκτωβρίου ὁ Schliemann διέκοψε τὴν ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνες καὶ μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης ἀναχώρησε γιὰ τὴν Τρωάδα, γιὰ νὰ ξεναγήσει τὸν αὐτοκράτορα Πέτρο τῆς Βραζιλίας. Αὐθημερὸν τηλεγράφησε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας: «Ἐπισημῶς τηλεγραφικῶς προσκληθεῖς ὑπὸ τουρκικῆς κυβερνήσεως συνοδεῦσαι αὐτοκράτορα Βραζιλίας Ἰλιόνδε ἠναγκασμένος διακόπτω

246. Schliemann 1976, 121 & 144.

247. Ἀπὸ μία ἀναφορὰ του πρὸς τοὺς *Times* φαίνεται ὅτι ὁ Schliemann εἶχε καὶ παλαιότερα προσπαθήσει νὰ μετακινήσει τοὺς ὄγκολίθους, ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία (Meyer 1958, 53 ἐπ. 26, 9 Σεπτεμβρίου 1876). Στὶς ἐπιστολές του ὅμως πρὸς τοὺς *Times* δὲν τηρεῖ τὶς σωστὲς ἡμερομηνίες καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει βεβαιότητα γιὰ τὸν χρόνο ποὺ ἔκανε αὐτὴ τὴν ἐπιχείρηση.

ἀνασκαφὰς Μυκηνῶν ἡμέρας τινὰς Σχλίεμαν»²⁴⁸. Τὸ τηλεγράφημα ἀναφέρεται καὶ στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς ἴδιας ἡμέρας²⁴⁹.

Γιὰ τὸν Schliemann ἡ πρόσκληση αὐτὴ ἦταν ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ὄχι μόνον γιατί θὰ βρισκόταν τόσες μέρες μὲ ὑψηλὰ πρόσωπα, πράγμα ποὺ τὸν κολάκευε ὑπερβολικά, ἀλλὰ καὶ γιατί τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ ξαναγυρίσει στὴν Τουρκία μὲ ἐπίσημο τρόπο καὶ μάλιστα νὰ προκαλέσει ἔτσι τὸν παλιό του ἐχθρὸ Ἴμπραῆμ Πασά. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ Τροία γιὰ τὸν Schliemann ἦταν πάντα ἡ πραγματικὴ προτεραιότητα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του λίγο πρὶν ξεκινήσει τὴν ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνες (σ. 69).

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν, στὶς ἐπιστολές του πρὸς τὸν Max Müller, ἐπανερχεταὶ συνεχῶς τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν Τροία καὶ προβαίνει σὲ διάφορες ἐνέργειες γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἄδεια ἀνασκαφῆς ἐκεῖ. Στὶς 11/23 Αὐγούστου γράφει ὅτι προσπαθεῖ μέσω τοῦ ἄγγλου πρέσβυ νὰ ἐπιτύχει τὴ μετάθεση τοῦ Ἴμπραῆμ Πασά ἀπὸ τὰ Δαρδανέλλια²⁵⁰. Στὶς 21 Αὐγούστου/2 Σεπτεμβρίου σχολιάζει τὸ βιβλίο τοῦ Lenormant γιὰ τὶς τρωικὲς ἀρχαιότητες²⁵¹. Συγχρόνως ἀναγγέλλει ὅτι ὑπάρχει πᾶ ἡ βεβαιότητα πὼς θὰ τοῦ δοθοῦν στὰ Δαρδανέλλια ὅλες οἱ δυνατὲς διευκολύνσεις καὶ ὅτι ἀρχίζει τὶς ἀνασκαφὲς στὴν Τροία τὴν 1η Μαρτίου²⁵². Εἶναι πιθανὸ ἡ εὐνοια τοῦ Gladstone καὶ τὰ ἐπαι-

248. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. ἹΑρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν. Ὁ Πέτρος Β΄, αὐτοκράτωρ τῆς Βραζιλίας (1825-1891), τοῦ πριγκιπικοῦ οἴκου τῶν Braganza, ἦταν ἓνας καλλιεργημένος, προοδευτικὸς καὶ φιλελεύθερος ἡγεμόν, ποὺ μεταξὺ ἄλλων φιλολαϊκῶν μέτρων κατάργησε τὴ δουλεία στὴ Βραζιλία· γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐξαναγκάστηκε σὲ παραίτηση. Τὸ 1876 ἔκανε μιὰ μεγάλη περιοδεία στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Τουρκία. Στὴν Ἀθήνα τοῦ ἐπιφυλάχθηκε ἐπίσημη ὑποδοχὴ· ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία μάλιστα ἀναγκάστηκε τότε μὲ δικά της ἔξοδα νὰ καθαρῶσει τὴν ἄνοδο πρὸς τὴν Ἀκρόπολη. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη στὴν Τροία, ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ ἀκολουθία του ἐπέστρεψαν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπισκέφθηκαν τὶς Μυκῆνες δύο φορές, στὶς 29 καὶ στὶς 30 Ὀκτωβρίου. Τὴ μίαν ἡμέρα ἐγευμάτισαν μέσα στὸν «θησαυρὸ τοῦ Ἀτρέως» καὶ τὴν ἄλλη στὸ Χαρβάτι, ὅπου βρισκόνταν τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς. Σῶζονται διάφορες διηγήσεις σχετικὰ μὲ τὶς ἐπισκέψεις αὐτὲς καὶ ἰδίως γιὰ τὸ γεῦμα μέσα στὸν «θησαυρὸ» (Calder & Traill 1986, 181, 182 καὶ 214, 215 σημ. 141, 148).

249. ΠΣΑΕ Συνεδριάσις ΙΕ΄, 27 Σεπτεμβρίου 1876.

250. Meyer 1962, 91 ἐπ. 14 (25).

251. François Lenormant (1837-1883), ἀρχαιολόγος. Ὁ Lenormant εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι ἡ Τροία ἦταν μιὰ ἀκμαία πόλη ἤδη τὸν 14ο αἰ. π.Χ., ὅτι ὁ Τρωικὸς πόλεμος ἔλαβε χώρα γύρω στὰ 1200 π.Χ. καὶ ὅτι ἐπομένως τὰ εὐρήματα τοῦ Schliemann ἦταν πολὺ παλαιότερα. Ὁ Lenormant δὲν βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, πράγμα ποὺ ὁ Schliemann δὲν μπορούσε νὰ παραδεχθεῖ (Lenormant, Fr., *Les antiquités de la Troade et l'histoire primitive des contrées grecques*. Paris 1876, 39 καὶ 86).

252. Meyer 1962, 90 ἐπ. 12 (18).

νετικά άρθρα τῶν *Times* νὰ βοήθησαν στὴν εὐνοϊκὴ πρὸς αὐτὸν ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος. Γυρνώντας ἀπὸ τὴν Τροία στὶς 20 Ὀκτωβρίου γράφει στὸν Max Müller ἀπὸ τὸ πλοῖο, καὶ δὲν κρύβει τὴν εὐχαρίστησή του, ποὺ ὁ Ἱμπραήμ Πασὰς τὸν δέχθηκε μὲ πολλὰς τιμὰς. Δὲν εἶχε πετύχει βέβαια τὴ μετάθεσή του, «ἂν καὶ εἶναι φανερὸ ὅτι μὲ φοβᾶται», προσθέτει μὲ σχετικὴ ἀφέλεια²⁵³.

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΣΤΟ ΠΡΟΣΚΗΝΙΟ. Ὁ Schliemann ἐπέστρεψε στὶς Μυκῆνες στὶς 11/23 Ὀκτωβρίου. Στὶς 13/25 Ὀκτωβρίου σημειώνει στὸ ἡμερολόγιό του ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι κοντὰ στὴν πύλη ἐμποδίζουν τὴν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν²⁵⁴ καὶ ὑπὸ τὸ κράτος κάποιου ἐκνευρισμοῦ, ὅπως θὰ φανεῖ πρὸ κάτω, τηλεγραφεῖ στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν:

Ἐπειδὴ Μηχανικὸς καὶ ἅπαντες ἀπεφάνθησαν ἄγαλμα λεόντων στερεώ-
τατον. Ἐπειδὴ ἐπομένως ἀρχαιολογικὴ ἐταιρεία ἀπεφάσισεν οὐδεμίαν ἐπι-
διόρθωσιν ποιῆσαι θερμῶς παρακαλῶ τηλεγραφεῖσαι Σταματάκη ἀφῆναι μὲ
ἐλεύθερον μετακομίσει τὰ χόματα τὰ ὑπολειφθέντα ἐκατέρωθεν τῆς πύλης διὰ
εὐκόλυνσιν δυναμένης γενέσθαι ἐπιδιορθώσεως. Σχλιέμαν²⁵⁵.

8 Τὸ τηλεγράφημα ἐπιδόθηκε στὸ τηλεγραφεῖο τοῦ Ἄργους στὶς 25 Ὀκτω-
βρίου – ἡ ἡμερομηνία σημειώνεται σύμφωνα μὲ τὸ γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο –
καὶ παρελήφθη στὸ Ὑπουργεῖο στὶς 14 Ὀκτωβρίου/26 Ὀκτωβρίου. Τὴν ἴδια
κίολας μέρα διαβιβάστηκε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας μὲ τὴν
παράκληση νὰ συγκαλέσει τὸ Συμβούλιο, νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωση
τῆς πύλης καὶ νὰ ἀνακοινώσουν στὸ Ὑπουργεῖο τὴν ἀπόφαση «ἵνα διατάξωμεν
τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως τὰ δέοντα περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ Κυρίου
Σχλιέμαν»²⁵⁶. Τὸ τηλεγράφημα περιέχει ἀνακρίβειες. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐται-
ρεία δὲν εἶχε λάβει καμιά ἀπόφαση σχετικὰ μὲ τὴν ἐπισκευὴ τῆς πύλης. Ἐπάνω
στὸ κείμενο καὶ πάλι στὴν ὑπογραμμισμένη φράση, τὴν ὁποία πιθανότατα ἔχει
ὑπογραμμίσει ὁ ἴδιος, ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας σημειώνει «δὲν εἶναι ἀληθές.
Τὸ συμβούλιον οὔτε συνῆλθε περὶ τούτου». Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Schliemann
προσπαθεῖ νὰ ἐκβιάσει μιὰ κατάσταση καὶ νὰ φανεῖ ἀρεστὸς καὶ δραστήριος.

253. Meyer 1962, 91 ἐπ. 14 (25).

254. Calder & Traill 1986, 179.

255. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν. Ἄρ. πρ. Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν
καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως 8534.

256. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν. Ἄρ. πρ. Ὑπουργείου 7662. Ὑπουργικὴ
ἐπισημείωση in verso στὸ τηλεγράφημα τοῦ Schliemann σημ. 255.

8. Ἡ Πύλη τῶν Λεόντων. 1898. Ὅρθιος ἀριστερὰ ἔξω ἀπὸ τὴν εἴσοδο διακρίνεται ὁ W. Dörpfeld. DAI.

Τὸ Συμβούλιο συνήλθε στὶς 16 Ὀκτωβρίου καὶ τότε συζητήθηκε τὸ θέμα: «ἔτι ὑπεβλήθη τηλεγράφημα τοῦ Σχλιέμανν» – σημειώνει ὁ Γραμματεὺς – «ζητοῦντος νὰ τοῦ δοθῇ ἡ ἄδεια νὰ σηκώσῃ τὰ χῶματα τὰ πρὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων. Ἀπεφασίσθη νὰ ἀποκριθῶμεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας (ὅπερ διέπεμψεν ἡμῖν τὸ τηλεγράφημα πρὸς γνωμοδότησιν) ὅτι τὸ Συμβούλιον φρονεῖ, ὅτι πρέπει

νὰ μὴ ἀποκομισθοῦν τὰ χόματα, καθ' ὅσον δὲν ἐπέισθη ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ μηχανικοῦ Σουΐδα, ὅτι δὲν τρέχει κίνδυνον καταπτώσεως τὸ ἀνάγλυφον τῶν Λεόντων, καὶ θέλει στείλει ἡ Ἐταιρία ἄνθρωπον διὰ τὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ»²⁵⁷.

Ὁ Schliemann, κατὰ τὴ συνήθειά του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο, ἔστειλε καὶ κάποιον ἀνάλογο μήνυμα στὸν Καστόρχη, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀπάντησε στὶς 21 Ὀκτωβρίου/2 Νοεμβρίου. Φαίνεται ὅτι ὁ Καστόρχης ἔκανε κάποιες ἐνέργειες, γιὰτὶ πληροφορεῖ τὸν Schliemann ὅτι τὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν θὰ στείλει τὸν μηχανικὸ Καλλέργη στὸ Ναύπλιο, στὴν ἐκεῖ διεύθυνση Μηχανικοῦ, νὰ δεῖ τὰ ἐργαλεῖα ποὺ ὑπάρχουν καὶ ποὺ αὐτὸς χρειάζεται. «ἂν δὲν τοῦ τὰ δίδωσι νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν, τότε νὰ γράψῃτε εἰς ἡμᾶς νὰ προκαλέσωμεν διαταγὴν παρὰ τοῦ Ὑπουργείου ἵνα τοῦ δοθῶσιν»²⁵⁸. Ὁ Καστόρχης δὲν θεωρεῖ τὸν Καλλέργη κατάλληλο γιὰ τὴν ἐργασία αὐτή, διότι δὲν ἔχει καλὴ ὑγεία καὶ ὑπενθυμίζει στὸν Schliemann ὅτι δὲν ἤρθε σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν μηχανικὸ Λυκούδη, τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος παλαιότερα τοῦ εἶχε ὑποδείξει. Δὲν εἶναι γνωστὸ ἐὰν ἡ ἀποστολὴ τοῦ Καλλέργη πραγματοποιήθηκε²⁵⁹.

Στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο γίνεται ἐπίσης λόγος γιὰ ἐργαλεῖα σχετικὰ μὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση. Ὁ Schliemann εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν παλιὸ καλὸ του γνώριμο, τὸν ἀστυνόμο Λεωνίδα Λεονάρδο, νὰ πληροφορηθεῖ ἀπὸ τὸ Ὀπλοστάσιο τοῦ Ναυπλίου ἐὰν ὑπῆρχαν ἐκεῖ κάποια συγκεκριμένα ἐργαλεῖα καὶ ἂν μπορεῖ νὰ τὰ δανεισθεῖ. Ὁ Λεονάρδος τοῦ ἀπάντησε ὅτι ἔκανε τὶς ἀπαραίτητες ἐνέργειες, ἀλλὰ ὅτι γιὰ νὰ δανεισθεῖ ἐργαλεῖα ἀπαιτεῖται ἐπίσημη ἀναφορὰ πρὸς τὸν διευθυντὴ τοῦ Ὀπλοστασίου, σύμφωνα ὅμως μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ συνέλεξε δὲν ὑπάρχει τίποτε στὸ Ὀπλοστάσιο ποὺ νὰ ἐνδιαφέρει τὸν Schliemann²⁶⁰. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ὁ Λεονάρδος ἐπισυνάπτει ἕνα σχέδιο αἴτησης πρὸς τὴν διεύθυνση τοῦ Ὀπλοστασίου, ὅπου ὁ αἰτῶν [ὁ Schliemann] ζητεῖ «νὰ μᾶς χορηγηθῶσι

257. ΠΣΑΕ Συνεδρίασις ΙΣΤ', 16 Ὀκτωβρίου 1876.

258. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 343.

259. Ἡ ἐπισκευὴ ὅμως τῆς πύλης ἐπρόκειτο νὰ καθυστερήσει. Τὸ 1884 ἀναφέρεται στὰ *Πρακτικά*: «ἐμελετήθη ἡ ἐπισκευὴ Πύλης Λεόντων. Ἀπεστάλησαν δις τὰ κατάλληλα πρόσωπα ἐν οἷς ὁ Π. Σταματάκης. Τὸ ἔργον μέλλει νὰ τελεσθεῖ προεσχῶς» (*ΙΑΕ* 1883 (1884), 11). Δὲν εἶναι γνωστὸ πότε ἔγινε ἡ ἐπισκευὴ αὐτή. Τὸ 1922 ἡ πύλη καὶ ἡ εἴσοδος ἐμπρὸς ἀπὸ αὐτὴν καθαρίστηκαν ἀπὸ τὸν Wace κατὰ τὶς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Τὸ 1949 τοποθετήθηκαν στὴ θέση τους ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Παπαδημητρίου οἱ δύο μεγάλοι ὀγκόλιθοι ποὺ βρισκόνταν στὸ ἔδαφος δεξιὰ ἀπὸ τὴν πύλη (Ἰωάννης Παπαδημητρίου, Ἀνασθηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐν Μυκίταις, *ΑΕ* 1948-1949, 43-48, ἰδ. 45). Ἡ ὀριστικὴ στερέωσις ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἐπὶ Γραμματείας Ἀναστασίου Ὀρλάνδου (*ΙΑΕ* 1954, 383).

260. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 341.

προσωρινῶς καὶ ἐπὶ ἐπιστροφῇ τὰ ἀναγκαιοῦντα ἐργαλεῖα καταμετρήσεως διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τοπογραφικοῦ χάρτου τῆς Τίρυνθος. Ἐναλαμβάνω τὴν εὐθύνην διὰ πᾶσαν τυχόν φθορὰν αὐτῶν ... κτλ.»²⁶¹.

Ὁ Schliemann παρόλον ὅτι ἦταν τόσο ἀπασχολημένος στὶς Μυκῆνες, καὶ ἐνῶ βιαζόταν νὰ τελειώσει τὴν ἀνασκαφή, σκόπευε πράγματι νὰ προχωρήσει στὴν τοπογράφηση τῆς Τίρυνθος. Εἶχε ἤδη κάνει ἐκεῖ μιὰ σύντομη ἀνασκαφή μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ τὴ συνεχίσει ἀργότερα, ὅπως καὶ ἐγίνε. Ἄνθρωπος συνηθισμένος νὰ καταπιάνεται μὲ πολλὰ πράγματα συγχρόνως, θεώρησε ὅτι τώρα ποὺ βρισκόταν στὴν περιοχὴ, ἦταν ἡ κατάλληλη στιγμή γιὰ τὴν τοπογραφικὴ μελέτη, ὥστε νὰ εἶναι ἔτοιμος ἀργότερα. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶχε ἀναλάβει ὁ Βασίλειος Δροσινός, ὁ ὁποῖος θὰ ἦταν πλέον στὸ ἐξῆς ὁ ἔμπιστος καὶ στενὸς συνεργάτης τοῦ Schliemann. Ὁ Δροσινός, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνωστὴ «ἰχνογραφία» τῶν πέντε τάφων καὶ τῆς «κυκλικῆς Ἀγορᾶς» ποὺ ἔκανε μὲ τὸν ζωγράφο Δημήτριον Τουντόπουλο (σ. 90 σημ. 204) ἐκπόνησε, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, καὶ τὰ σχέδια τῶν Μυκηναίων, καθὼς καὶ τῆς Τίρυνθος· ἐπισκεπτόταν καὶ ἐπιθεωροῦσε τοὺς χώρους γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Schliemann μετὰ ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του, καὶ ἦταν ἀργότερα ἐπιβλέπων μηχανικὸς στὸ Ἴλιον Μέλαθρον.

Ὁ Δροσινός, μὲ ἄδεια ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία του, ἄρχισε νὰ ἐργάζεται στὴν Τίρυνθα, μάλιστα περίμενε τὸν Schliemann ἐκεῖ στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου, ἀλλὰ πρὶν τελειώσει τὸ ἔργο ἔλαβε διαταγὴ νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Ἀθήνα. Μὲ δύο διαδοχικὰ ἐπιστολὰς παρακάλεσε τὸν Schliemann νὰ μεσολαβήσει στὸν πρωθυπουργὸ ὥστε τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν νὰ τοῦ παρατείνει τὴν ἄδεια, ἀλλὰ παρόλο τὸ ἰσχυρὸ αὐτὸ μέσον ἡ ἀπάντησις ἦταν ἀρνητικὴ²⁶². Ὁ ἑπαρχὸς τοῦ Ἄργους φρόντισε τότε νὰ τεθεῖ στὴ διάθεσιν τοῦ Schliemann ὁ ὑπολοχαγὸς

261. Ἀργότερα, πρὸς τὸ τέλος Νοεμβρίου, ὁ Λεονάρδος βρέθηκε ἀνακατεμένος σὲ μιὰ δυσάρεστη ἱστορία, διότι κατηγορήθηκε ὅτι καταχράσθηκε χρήματα ποὺ τοῦ εἶχε παραχωρήσει ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Βραζιλίας γιὰ νὰ τὰ μοιράσει στοὺς ἀστυνομικοὺς τοῦ Ναυπλίου. Ὁ Λεονάρδος ἔχασε τὴ θέση του καὶ ὁ Schliemann τὸν ὑπερασπίσθηκε γράφοντας ἀκόμη καὶ στὸν πρωθυπουργὸ (Calder & Traill 1986, 216· βλ. καὶ σ. 75 σημ. 165), καθὼς καὶ στὸν αὐτοκράτορα τῆς Βραζιλίας, γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ τὸ ἀκριβὲς ποσὸ ποὺ ἔλαβε ὁ Λεονάρδος (Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 372 καὶ 372α). Ὅποσδήποτε ὁ Schliemann εἶχε στενὴ σχέση μὲ τὸν Λεονάρδο. Στὸ ἡμερολόγιό του σημειώνει στὶς 3 Νοεμβρίου τὴν ἡμέρα ποὺ πῆγε στὸ Ναύπλιο καὶ προσέλαβε τὸν Βασίλειον Δροσινόν: "I am greatly indebted to the master of police Leonidas Leonardos in Argos" (Εἶμαι πολὺ ὑποχρεωμένος στὸν Λεωνίδα Λεονάρδο, ἀρχηγὸ τῆς Ἀστυνομίας στὸ Ἄργος). Δὲν φαίνεται ἂν ἦταν ὑποχρεωμένος ἐπειδὴ ὁ Λεονάρδος τοῦ σύστησε τὸν Δροσινόν ἢ γιὰ κάποιον ἄλλο λόγο.

262. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 367, 2/14 Νοεμβρίου· B 72, 376, 5/17 Νοεμβρίου· B 72, 378, 6/18 Νοεμβρίου.

τοῦ Μηχανικοῦ Βασίλειος Μπροῦσκος, ἀλλὰ ἡ συνεργασία αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε συνέχεια²⁶³.

Ἐπειτα ἀπὸ μιὰ σύντομη διακοπή, ὁ Δροσινὸς ξαναγύρισε στὴν ὑπηρεσία τοῦ Schliemann. Μετὰ ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐπιτυχία τῆς ἀνασκαφῆς κανεὶς δὲν θὰ εἶχε τὴ διάθεση νὰ τοῦ ἀρνηθεῖ ὅτιδὴποτε. Στὶς 27 Δεκεμβρίου, μὲ ἐπιστολὴ του, ὁ Δροσινὸς ἀναγγέλλει στὸν Schliemann ὅτι ἔχει τελειώσει τὰ σχέδια τῆς Τίρυνθας καὶ τῶν Μυκηνῶν – «τὰ τείχη τῶν τριῶν ἐποχῶν καὶ τὰς πέριξ κυκλωπέους οἰκοδομὰς» καὶ ἔχει καταμετρήσει τὸ βάθος κάθε τάφου· σύντομα θὰ ἀποστείλει καὶ τὴν «ἰχνογραφία» τοῦ ταφικοῦ κύκλου μαζί μὲ ἓνα ἀντίγραφο²⁶⁴.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ. Ἡ φωτογραφικὴ τεκμηρίωση τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῶν εὐρημάτων ἦταν ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ γιὰ τὸν Schliemann καὶ ὑπῆρξε πρωτοπόρος, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, καὶ στὸν τομέα αὐτόν. Γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν, ἐκτὸς ἀπὸ ζωγράφους, ὁ Schliemann χρησιμοποίησε καὶ φωτογράφους.

Ἦδη πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Τροία, συνοδεύοντας τὸν αὐτοκράτορα τῆς Βραζιλίας, εἶχε ἔρθει σ' ἐπαφὴ καὶ εἶχε προφανῶς συμφωνήσει, μ' ἓνα φωτογράφο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὸν Κωνσταντῖνο Ἀθανασίου²⁶⁵. Στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Schliemann σώζεται τὸ συμφωνητικὸ τῆς συνεργασίας αὐτῆς, πού φέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἀθανασίου ἀλλὰ ὄχι τοῦ Schliemann²⁶⁶. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἀντίτυπα, τὸ ἄλλο μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Schliemann θὰ βρισκόταν στὴν κατοχὴ τοῦ φωτογράφου²⁶⁷. Ὁ Ἀθανασίου εἶναι, καθὼς φαί-

263. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 369.

264. Αὐτόθι B 72, 484. Ὁ Schliemann σημειώνει ὅτι παρέλαβε τὴν ἐπιστολὴ στὶς 10 Ἰανουαρίου. Ὁ Schliemann εἶχε διακρίνει τρεῖς ἐποχὲς στὰ τείχη: τὸ τείχος στὴν περιοχὴ τῆς πύλης, τὸ τμήμα τοῦ τείχους πού περιέκλειε τὸν ταφικὸ κύκλο καὶ τὴν περίφραξη τοῦ ταφικοῦ κύκλου· αὐτὴ ὅμως δὲν ἦταν τμήμα τῆς ὀχύρωσης.

265. Ὁ Ἀθανασίου ἦταν γνωστὸς φωτογράφος τῆς ἐποχῆς καὶ εἰδικευόταν στὴ φωτογράφιση ἀρχαίων μνημείων. Σώζονται φωτογραφίες του ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Περγάμου, ἀπόψεις τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Κεραμικοῦ, τοῦ Σουνίου καὶ ἄλλων μνημείων καὶ περιοχῶν, κυρίως τῆς Ἀττικῆς. (Ἰ. Ἀλκίης Ξανθάκης, *Ὁ Φωτογράφος*, τεύχ. 189, Σεπτ. 2009, 48-50).

266. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 336, 10/22 Ὀκτωβρίου 1876.

267. Ὁ Schliemann θὰ πληρώσει τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδιοῦ καὶ τῆς διαμονῆς τοῦ Ἀθανασίου στὶς Μυκῆνες μέχρι τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἀθήνα. Ὁ φωτογράφος θὰ παραμείνει στὶς Μυκῆνες ὅσο χρειασθεῖ καὶ θὰ παραδώσει 70 πλάκες καὶ δύο ἀντίτυπα ἀπὸ τὴν κάθε μιὰ πρὸς 10 δρχ. τὴν πλάκα. Ἡ ἐργασία θὰ πληρωθεῖ ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ φωτογράφου ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, ἀλλιῶς ὁ Schliemann θὰ ἐπιβαρυνθεῖ μιὰ σχετικὴ ἀποζημίωση.

νεται, ὁ φωτογράφος τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Schliemann χωρὶς νὰ τὸν ὀνομάζει, σὲ μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Max Müller στὶς 3/15 Νοεμβρίου²⁶⁸.

Ὁ Ἀθανασίου ἐπανερχεται καὶ ἀργότερα· ἀναφέρεται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὅταν ζήτησε νὰ φωτογραφῆσει τὰ εὐρήματα τοῦ Σταματάκη ἀπὸ τὸν «θησαυρὸ» τοῦ ταφικοῦ κύκλου καὶ τὸ Συμβούλιο δὲν τοῦ τὸ ἐπέτρεψε (σ. 155)²⁶⁹.

Ὁ Schliemann χρησιμοποίησε καὶ δεύτερο φωτογράφο στὶς Μυκῆνες, τὸν Παναγιώτη Χρυσᾶτη, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε νὰ φωτογραφῆσει τοὺς τάφους καὶ τὸν χῶρο ὅταν εἶχε τελειώσει ἡ ἀνασκαφή.

Στὶς 27 Νοεμβρίου ὁ Χρυσᾶτης γράφει στὸν Schliemann καὶ τοῦ ζητᾷ τὴν ἄδεια νὰ φωτογραφῆσει «τὸ πῶμα», ἐννώντας τὰ σκελετικά λείψανα ἀπὸ τὸν τάφο V. Ἡ ἄδεια αὐτὴ θὰ ἦταν ἡ ἀνταμοιβή του γιὰ τὰ ἔξοδά του νὰ ἔρθει στὶς Μυκῆνες μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Schliemann, ἐνῶ αὐτός, καθὼς φαίνεται, εἶχε ἐν τῷ μεταξὺ ἀλλάξει γνώμη. Ὁ Schliemann δὲν ἦταν πολὺ σαφῆς στὶς διαπραγματεύσεις του, γι' αὐτὸ καὶ συχνὰ ὑπῆρχαν διαφωνίες μὲ τοὺς συνεργάτες του²⁷⁰.

Ὡστόσο ὁ Χρυσᾶτης παρέμεινε στὸ Ναύπλιο γιὰ τὴ φωτογράφιση τῶν τάφων. Στὶς 5/17 Δεκεμβρίου ἀναφέρει στὸν Schliemann ὅτι συνάντησε δυσκολίες, γιατί δὲν ὑπῆρχε κατάλληλη θέση γιὰ νὰ σταθεῖ ὥστε νὰ ἐπιτύχει καλὴ εἰκόνα²⁷¹. Γιὰ τοὺς κόπους ποὺ κατέβαλε ἐπικαλεῖται μάλιστα τὴ μαρτυρία τοῦ Σταματάκη, ὁ ὁποῖος πράγματι τὸ ἐπιβεβαίωσε²⁷². Ὁ Χρυσᾶτης σὲ νέα ἐπιστολὴ στὶς 13/25 Δεκεμβρίου πληροφορεῖ τὸν Schliemann ὅτι καὶ σὲ νέα του προσπάθεια ἢ φωτογράφιση δὲν στάθηκε δυνατὴ, καὶ τοῦ ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ συμφωνία ποὺ εἶχαν συνάψει ἀφοροῦσε τὴ φωτογράφιση τῆς τοποθεσίας καὶ ὄχι τῶν τάφων· διευκρινίζει ὅτι ὁ Ἰούνιος εἶναι ὁ κατάλληλος μῆνας γιὰ νὰ φωτογραφηθοῦν οἱ τάφοι σωστά, ἐπειδὴ τότε θὰ εἶναι κατάλληλος ὁ φωτισμός, ἀλλὰ νέα διαφωνία προκύπτει σχετικὰ μὲ τὴν ἀμοιβή του²⁷³.

Τὶς δυσκολίες αὐτὲς ἐπισημαίνει καὶ ὁ Δροσινός, καὶ ἐπειδὴ ὁ Schliemann ἐπιθυμῆ ὅπωςδήποτε μιὰ «ἰχνογραφία» τῶν τάφων, τοῦ προτείνει νὰ ζωγραφηθεῖ πρῶτα ὁ χῶρος καὶ τὰ πέριξ καὶ μετὰ ὁ πίνακας νὰ φωτογραφηθεῖ²⁷⁴. Ἕνας καλὸς ζωγράφος βρισκόταν ἤδη στὶς Μυκῆνες – ἀλλὰ τὸ ὄνομά του δὲν τὸ

268. Meyer 1962, 92 ἐπ. 15/27.

269. ΠΣΑΕ Β' Συνεδρίασις, 14 Φεβρουαρίου 1877.

270. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 393.

271. Αὐτόθι B 72, 413.

272. Αὐτόθι B 72, 375.

273. Αὐτόθι B 72, 437.

274. Αὐτόθι B 72, 463, 19/21 Δεκεμβρίου.

ἀναφέρει ὁ Δροσινός -, θὰ μπορούσε αὐτὸς νὰ ἀναλάβει τὸ ἔργο. Σὲ παλαιότερο τηλεγράφημα ὁ Δροσινὸς εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Schliemann νὰ τοῦ στείλει μουσαμὰ γιατί τὸ ὑλικὸ αὐτὸ δὲν ὑπῆρχε στὸ Ναύπλιο²⁷⁵. Ἴσως νὰ προγραμματίζε ἤδη τὴν περίπτωση τῆς «ἰχνογραφίας», ἴσως κάτι ἄλλο. Τελικὰ παρόλον ὅτι ὁ καιρὸς ἦταν πολὺ κακός, οἱ δυσκολίες ὑπερνικήθηκαν, ὁ μουσαμὰς ἔφθασε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ ἡ ἰχνογραφία ἔγινε. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ ζωγράφος πού τὴν ἐξετέλεσε ἦταν ὁ Δημήτριος Τουντόπουλος²⁷⁶.

Οἱ φωτογράφοι ὅμως μὲ τοὺς ὁποίους κυρίως συνεργάστηκε ὁ Schliemann, καὶ μὲ καλὴ συνεννόηση, ἦταν οἱ ἀδελφοὶ Ρωμαῖδη, πού εἶχαν τὸν πολὺ γνωστὸ φωτογραφικὸ οἶκο τῶν Ἀθηνῶν. Σ' αὐτοὺς ἐμπιστεύτηκε τὴ φωτογράφιση τῶν εὐρημάτων τῶν Μυκηνῶν²⁷⁷.

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ. Στις 9 Νοεμβρίου (28 Ὀκτωβρίου) ὁ Schliemann ξεκίνησε τὴν ἀνασκαφὴ στὸν πρῶτο ἀπὸ τοὺς πέντε τάφους πού ἐπρόκειτο νὰ ἐρευνήσει. Ἦταν ὁ τάφος V (1 κατὰ Schliemann) καὶ ἔφερε τρεῖς γλυπτές ἐπιτύμβιες στήλες²⁷⁸. Ἡ θέσις ἦταν γνωστὴ ἀπὸ προηγούμενα διάσπαρτα εὐρήματα: ἐκεῖ εἶχε ἔρθει στὸ φῶς ἓνα «κομβίον» στις 19 Σεπτεμβρίου²⁷⁹ καὶ στις 25 Ὀκτωβρίου ὁ τάφος εἶχε ἀπολύτως ἐντοπισθεῖ, ἀλλὰ γιὰ κάποιον λόγο ὁ Schliemann δὲν συνέχισε τὴν ἀνασκαφὴ τότε, ἀλλὰ οὔτε καὶ στις 30 Ὀκτωβρίου,

275. Αὐτόθι Β 72, 402 2/14 Δεκεμβρίου.

276. Schliemann 1976, 351.

277. Ἀρχεῖο Schliemann Β 72, 458. Συμφωνητικὸ μὲ τοὺς ἀδελφούς Ρωμαῖδη, 20 Δεκ. 1876.

278. Ἡ ἀρίθμηση πού εἶχε δώσει ὁ Schliemann στοὺς τάφους διαφέρει ἀπὸ αὐτὴν πού ἐπικράτησε στὴν ἔρευνα καὶ τὴν ὁποία εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Σταματάκης. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ὁ Σταματάκης δὲν εἶχε μεταχειριστεῖ ρωμαϊκοὺς ἀριθμούς, ὅπως σήμερα, ἀλλὰ κεφαλαῖα γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου Α, Β, Γ, Δ, Ε, ΣΤ μὲ τὴν ἴδια ἀντιστοιχία. Ἡ ἀντιστοιχία ἔχει ὡς ἐξῆς: Τάφος I (2 κατὰ Schliemann): περιεῖχε τρεῖς γυναικεῖες ταφές. Τάφος II (5 κατὰ Schliemann): μία ἀνδρική ταφή. Τάφος III (3 κατὰ Schliemann): τρεῖς γυναικεῖες ταφές καὶ δύο παιδικές. Τάφος IV (4 κατὰ Schliemann): δύο ἀνδρικές καὶ τρεῖς γυναικεῖες ταφές. Τάφος V (1 κατὰ Schliemann): τρεῖς ἀνδρικές ταφές. Ὁ τάφος VI ἀνασκάφηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν Σταματάκη καὶ περιεῖχε δύο ἀνδρικές ταφές. Στὸν τάφο III ὁ Σταματάκης ἀναφέρει μία παιδικὴ ταφή, πράγμα πού ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἔρευνα τὰ διπλὰ χρυσὰ ἐλάσματα πού ἔχουν βρεθεῖ ἐκάλυπταν τὸ παιδικὸ σῶμα ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, τὴν μπροστινὴ καὶ τὴν πίσω. Μέχρι πρόσφατα, ἐξαιτίας τῶν διπλῶν ἐλασμάτων, ἔθεωρεῖτο ὅτι οἱ παιδικές ταφές ἦταν δύο.

279. Σ. 105 σημ. 235.

όπου πάλι βρισκόταν στο σημείο αυτό. Είναι πιθανό ότι ήταν άπασχολημένοι με την επίσκεψη του αυτοκράτορα της Βραζιλίας που ήταν τότε στις Μυκῆνες, αλλά μπορεί και να θεωρούσε ότι ο καιρός δεν ήταν ευνοϊκός και προτιμούσε να περιμένει. Ο καιρός ήταν όμως πολύ κακός σε όλη αυτήν την περίοδο, κατά τη διάρκεια της μεγάλης ανασκαφής, και ο Schliemann το αναφέρει συχνά στο ημερολόγιό του. Υπήρχαν μέρες που η βροχή ήταν τόσο δυνατή ώστε δεν μπορούσαν να εργαστούν. Είναι γνωστή η περιγραφή του Schliemann ότι έργαζονταν με τη Σοφία γονατιστοί μέσα στη λάσπη²⁸⁰.

Από τις 9 Νοεμβρίου η ανασκαφή στον ταφικό κύκλο συνεχίστηκε κανονικά, αν και, αρχικά τουλάχιστον, με σχετική ακαταστασία από τον ένα τάφο στον άλλο, χωρίς να ολοκληρώνεται ο καθαρισμός και η ανασκαφή κανενός. Στις 10 Νοεμβρίου ο Schliemann σημειώνει ότι δεν προχώρησε στην ανασκαφή του τάφου V, επειδή πίστευε ότι έφαπτόταν με τον κυκλικό περίβολο και φοβόταν μήπως τον καταστρέψει· στη συνέχεια προχώρησε προς τον τάφο I, έπειτα προς τον τάφο III και ξαναγύρισε στον V²⁸¹.

Όταν λίγες μέρες αργότερα ανέλαβε τη συστηματική καθοδήγηση της ανασκαφής ο Σταματάκης, τα πράγματα μπήκαν σε κάποια τάξη. Από τις 9/21 Νοεμβρίου ο Σταματάκης έχει κρατήσει ένα πρόχειρο – πολύτιμο για την έρευνα – χρονολόγιο, όπου σημειώνει τις συγκεκριμένες μέρες που γίνονταν εργασίες σε κάθε τάφο· σημειώνει επίσης τις δραστηριότητές του μετά από το τέλος της ανασκαφής²⁸². Όπως ήδη έχει αναφερθεί, όλα τα εύρηματα τα κατέγραφε χωριστά.

Μια πρώτη περιγραφική αναφορά του Σταματάκη για την ανασκαφή του ταφικού κύκλου έχει ημερομηνία 4/16 Νοεμβρίου και απευθύνεται στον νομάρχη Αργολίδος, ο οποίος με παραπεμπτικό σημείωμα το διαβίβασε στις 5/17 Νοεμβρίου στον Πρόεδρο της Αρχαιολογικής Έταιρείας²⁸³. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα μακροσκελές τηλεγράφημα: απαριθμούνται εύρηματα πολύτιμα, που ήρθαν στο φως την Κυριακή 12 Νοεμβρίου και όρισμένα από αυτά έχουν ήδη συναρμολογηθεί [Έγγραφο 5].

Ο Σταματάκης αναφέρει φύλλα χρυσοῦ σε σχῆμα δάφνης και άλλα διαφορετικού σχήματος, σταυρούς που αποτελούνται από φύλλα χρυσοῦ, πήλινα

280. Δημακοπούλου 1990, 93· Calder & Traill 1986, 131.

281. Calder & Traill 1986, 189.

282. Το χρονολόγιο αυτό, όπως ήδη αναφέρθηκε, βρίσκεται στο αρχείο Σταματάκη στο Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (σ. 98 σημ. 223).

283. ΑΑΕ αρ. πρ. 464. Νομαρχία Αργολίδος αρ. πρ. 8692.

9. Άποψη τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνηῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1876. Ἀριστερὰ στὸ ἐμπρὸς μέρος τῆς εἰκόνας διακρίνεται ἡ Σοφία. Δεξιὰ κάτω, καθισμένος σὲ μιὰ πέτρα, εἰκονίζεται πιθανῶς ὁ Σταματάκης. Στὴ δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνηῶν ὁ Schliemann ἀφαίρεσε τὴ μορφή αὐτῆ ἐξαιτίας τῆς ἀντιπάθειας ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὸν Σταματάκη. Ὁ ἴδιος ὁ Schliemann

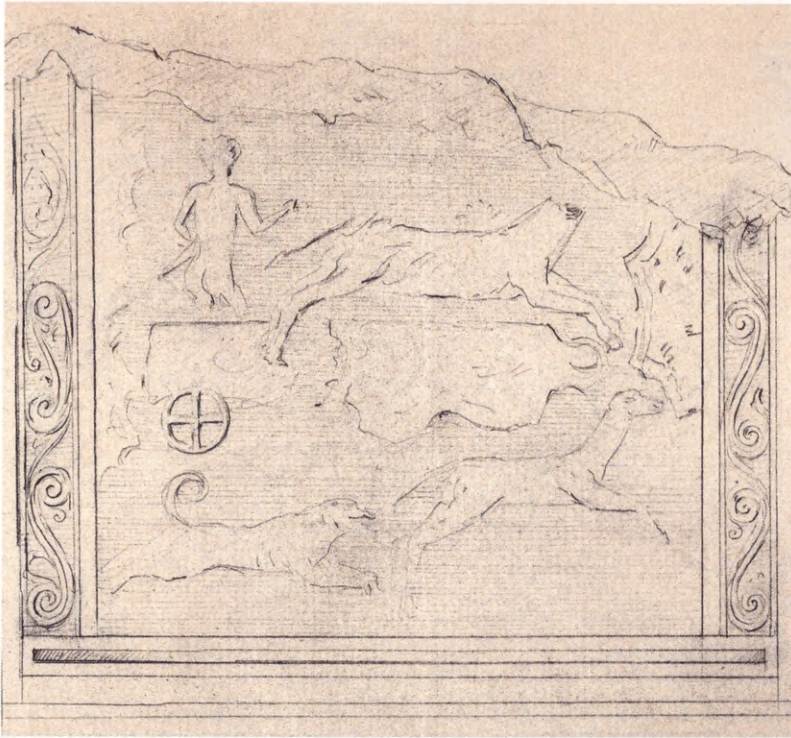
εικονίζεται δύο φορές: ἀριστερά κοντά στον περίβολο και δεξιά στην ἄκρη πάλι κοντά στον περίβολο. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἔγιναν δύο λήψεις πρὸς μετέπειτα συνενώθηκαν (Antike Denkmäler II, 4 (1899-1901), Berlin 1901, 46).

10. Επιτύμβια στήλη από τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου A τῶν Μυκηνηῶν.
 Γύρω στὸ 1550 π.Χ. Ἀμμόλιθος. Ὑψ. 1,34.
 Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 1428.
 Σχέδιο. ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνηῶν. (Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

ἀγγεῖα, ἓνα χάλκινο ἀγγεῖο, ἓνα ἐπιχρυσωμένο στόμιο χάλκινου ἀγγείου καὶ ἄλλα. Αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν τάφο I, πάνω στὸν ὁποῖο στέκονταν «δύο πόρινα πλάκες μὴ γλυπταί». Περιγράφει τὸν τάφο καὶ σημειώνει ὅτι παραμένει ἀνερεύνητο τὸ ἓνα τέταρτο αὐτοῦ²⁸⁴. Στὴ συνέχεια ὁ Σταματάκης ἀναφέρει ἐπίσης τὸν τάφο V, στοῦ ὁποῖου τὴν ἔρευνα θὰ προχωρήσει ἀργότερα, καθὼς καὶ κάποια εὐρήματα ἀπὸ αὐτόν· ἔχει ἐπίσης ἐντοπίσει τοὺς τάφους II καὶ III,

284. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἀπὸ τὸν τάφο I ἀναφέρει ὁ Schliemann στὶς 5/17 Νοεμβρίου (Calder & Traill 1986, 195).

11. Ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηναίων.
 Γύρω στὰ 1500 π.Χ. Ἀρμόλιθος. Ὑψ. 1,12.
 Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 1427.
 Σχέδιο. ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηναίων. (Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

καὶ οἱ θέσεις τους ἐξετάζονται²⁸⁵. Στὸ ἴδιο ἔγγραφο ὁ Σταματάκης ἀναφέρεται καὶ στὴν ἀσφάλεια τῆς ἀνασκαφῆς: «Πᾶσα ἀσφάλεια ἀνακαλυφθέντων καὶ μὴ ἐλήφθη δεόντως, ἀνακοινώσατε ταῦτα καὶ προέδρῳ ἐταιρίας», καταλήγει. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτη ἡ ἔκφραση «ἀνακαλυφθέντων καὶ μὴ»: γιὰ μιὰ ἀνασκαφὴ σὲ ἐξελιξη μὲ τόσα ἀναμενόμενα πολῦτιμα εὐρήματα ἢ φροντίδα τῆς φύλαξης εἶναι

10, 11

285. Ὁ Σταματάκης ἔχει ἐντοπίσει τὶς θέσεις τῶν τάφων ἀπὸ τὶς ἐπιτύμβιες στήλες. Ὁ τάφος I ἔφερε δύο στήλες χωρὶς γλυπτὸ διάκοσμο, ὁ τάφος II μία γλυπτὴ, ὁ τάφος III δύο χωρὶς γλυπτὸ διάκοσμο, ὁ τάφος IV μία ἐπίσης ἀδιακόσμητη καὶ ὁ τάφος V τρεῖς γλυπτές. Ὁ τάφος VI, ποὺ ἀνακαλύφθηκε ἀργότερα, ἔφερε μιὰ στήλη χωρὶς γλυπτὸ διάκοσμο. Σχετικὰ μὲ τὸν τάφο IV ὁ Σταματάκης σημειώνει ὅτι δὲν βρέθηκε ἐπιτύμβια στήλη· ὁ Wace ἀργότερα ἀναγνώρισε ὅτι μιὰ ἀδιακόσμητη στήλη ἀνήκει στὸν τάφο αὐτό.

διπλή. Πράγματι τὴν περιφρούρηση εἶχε ἀναλάβει στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε ἀκόμη ἐκεῖ τὸν Μάρτιο τοῦ 1877, σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ W. Simpson²⁸⁶. Οἱ στρατιῶτες ἀποσύρθηκαν στὶς 12 Ἀπριλίου 1877²⁸⁷. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἔκτου τάφου, ἡ φρουρὰ ἐπανῆλθε γιὰ ἓνα διάστημα. Ἡ φρούρηση ἦταν ἀπαραίτητη, γιὰτὶ καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς διάσπαρτα εὐρήματα πού εἶχαν διαφύγει τὴν προσοχὴ ἔρχονταν συνεχῶς στὸ φῶς, ἀλλὰ κυρίως γιὰτὶ ἔγιναν καὶ δύο μεγάλες ἀνακαλύψεις μέσα στὸν ταφικὸ κύκλο: ἡ ἀνεύρεση ἐνός «θησαυροῦ», καθὼς καὶ ἐκείνη τοῦ ἔκτου τάφου. Ὁ Σταματάκης ἐπόπτευε συνεχῶς τὸν χῶρο. Ὁ νομάρχης στὸ παραπεμπτικὸ του σημείωμα διαβεβαιώνει τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὅτι ἔχει ἐξασφαλίσαι τὴ φύλαξη στὶς Μυκῆνες καὶ ὅτι ὁ ἴδιος εἶναι σχεδὸν πάντα παρὼν ἐκεῖ.

Στὶς 15 Νοεμβρίου ὁ Schliemann ἀναγγέλλει, μετὰξὺ ἄλλων, στὸν Max Müller τὴν ἔναρξη τῆς ἔρευνας στὸν ταφικὸ κύκλο, καὶ ἀναφέρει ἐργασίες στοὺς τάφους V καὶ II, καὶ καθόλου στὸν τάφο I, παρόλο ὅτι εἶχαν ἔρθει στὸ φῶς διάφορα εὐρήματα ἀπὸ αὐτόν²⁸⁸.

Εἶναι ἀξιοπεριέργο ὅτι στὶς 12 Νοεμβρίου σημειώνει πὼς πρέπει νὰ τελειώσῃ τὶς ἐργασίες αὐθημερόν, γιὰτὶ σκοπεύει νὰ ἀναχωρήσῃ κίόλας τὴν ἐπομένη. Πρόκειται ἴσως γιὰ μιὰ παρορμητικὴ σκέψη, ὅπως συνήθιζε, γιὰτὶ φαίνεται ἀπίθανο νὰ θέλῃ νὰ ἐγκαταλείψῃ μιὰ ἀνασκαφὴ ἀκριβῶς τὴ στιγμή πού αὐτὴ δίνει ἐξαιρετικὰ εὐρήματα. Φυσικὰ δὲν στάθηκε δυνατὸν νὰ φύγῃ τότε, πράγματι ὅμως βιαζόταν νὰ τελειώσῃ ὀλόκληρην τὴν ἀνασκαφὴν, γι' αὐτό, καθὼς καὶ γιὰ διάφορους ἄλλους λόγους πού θὰ ἐκτεθοῦν ἀργότερα, τὴ διέκοψε τελικὰ ἀπότομα.

Στὶς 19 Νοεμβρίου, παρόλη τὴ μεγάλη ἔνταση, ὅταν τὰ εὐρήματα ἐμφανίζονταν καταγιγιστικά, ἔστειλε τηλεγράφημα ἀπὸ τὸ Ἄργος στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γεώργιο Μίληση, ὁ ὁποῖος τὸ διαβίβασε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας²⁸⁹:

Χθὲς ἔφερον εἰς φῶς τρεῖς ἄλλους βασιλικούς τάφους πιθανῶς αὐριον εὐρίσκω εἰσέτι ἓνα, πλείονες ἀδύνατον ὑπάρχουσι θερμῶς παρακαλῶ στείλατε ἀμέσως ἐν μέλος Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας βοηθῆσαι Σταματάκην ἐξωρῶξει χρυσῶν

286. Σ. 79 σημ. 178.

287. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 277, πρ. 2054, 12 Ἀπρ. 1877: «Τηλεγράφημα ἐκ Μυκηνῶν ὅτι ἀνεκλήθησαν οἱ ἐκεῖ ἐναπομείναντες στρατιῶται ...».

288. Meyer 1962, 91 ἐπ. 15/27.

289. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν, Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, 11 Νοεμβρίου 1876, ἀρ. πρ. 9405. In verso: Ἀρ. πρ. παραπεμπτικῶν σημειώματος Ὑπουργεῖου Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως 8175, 11 Νοεμβρίου 1876.

κειμηλίων τάφων ὅπως ἔργον ἐξάπαντος τελειώση προσεχῆς Σάββατον διότι σπουδαιόταται ὑποθέσεις μὲ καλοῦσιν Παρισίους ἐὰν ἐκπληρώσητε αἴτησιν ὑποχρεοῦμαι μετακομῆσαι δι' ἐμῶν ἐξόδων ἅπαντα ἐπὶ τειχῶν Μυκηνῶν ἐρρίμμένα χώματα Σταματάκης ἐν μιᾷ ἐβδομάδι οὔτε ἓνα τάφον τελειώνει καὶ σκοπεύει μὲ ἀναγκᾶσαι παραιτεῖσθαι ἵνα αὐτὸς μόνος ἔχη δόξαν τῶν θησαυρῶν.- Σχλιέμαν.

Παρατηρεῖται ἤδη μιὰ πρώτη παρατυπία. Ὁ Schliemann, κατὰ τὴ συνήθειά του, παραμερίζει ὅλους τοὺς ἀρμόδιους ὑπηρεσιακοὺς παράγοντες, τὸν Γενικὸ Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, καὶ ἀπευθύνεται κατ' εὐθεῖαν στὸν ὑπουργό· ἀνακοινώνει ὅτι πρόκειται νὰ ἀναχωρήσει στὶς 25 Νοεμβρίου, ζητεῖ τὴ βοήθεια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας γιὰ νὰ προχωρήσουν οἱ ἐργασίες πρὸ γρήγορα, καὶ καταλήγει μὲ τρόπο ἀπρεπῆ καὶ ἐκβιαστικό: «ἐὰν ἐκπληρώσετε τὴν αἴτησή μου θὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ μετακομίσω τὰ χώματα ποῦ εἶναι πεταμένα ἐπάνω στὰ τείχη τῶν Μυκηνῶν» – πράξη γιὰ τὴν ὁποία ἦταν ὁ ἴδιος ὑπεύθυνος. Στὸν ὑπουργό ἀναγγέλλει ὅτι ἔχουν ἤδη βρεθεῖ τέσσερις τάφοι – οἱ I, II, III, V –, παραλείπει ὅμως νὰ πεῖ ὅτι κανένας δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνασκαφεῖ ἐντελῶς, ἀναγγέλλει ὅτι θὰ ἀνασκαφεῖ ἄλλος ἓνας – ἐννοεῖ τὸν IV – καὶ δηλώνει βέβαιος ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἄλλοι, μιὰ ἐξαιρετικὰ πρόχειρη διαπίστωση, ποῦ δὲν τὸν ἐμπόδισε, ὅταν ἀργότερα βρέθηκε ὁ «θησαυρός» τοῦ ταφικοῦ κύκλου ἀπὸ τὸν Σταματάκη, νὰ διαμαρτυρηθεῖ ἔντονα.

Τὸ τηλεγράφημα ὅμως ἀποκαλύπτει καὶ τὸν ἐκδικητικὸ χαρακτήρα τοῦ Schliemann, ποῦ κατηγορεῖ τὸν Σταματάκη γιὰ ἀνικανότητα – σὲ μιὰ ἐβδομάδα δὲν ἔχει τελειώσει τὴν ἀνασκαφὴ οὔτε ἑνὸς τάφου – καὶ ὑστεροβουλία – ὅτι καθυστερεῖ ἐπίτηδες γιὰ νὰ πάρει ὁ ἴδιος τὴ δόξα τῶν θησαυρῶν. Βρισκόταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ σὲ ἀδυναμία νὰ ἀντιληφθεῖ τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης τοῦ Ἐφόρου καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀνάγκη τῆς περισυλλογῆς καὶ συστηματικῆς καταγραφῆς τῶν εὐρημάτων. Ἦταν ἓνας τρόπος ἐργασίας ξένος πρὸς αὐτόν. Ἡ ἐπιστημονικὴ ὅμως κατοχύρωση τῆς ἀνασκαφῆς προστάτευσε καὶ τὸν ἴδιο τὸν Schliemann, ὅταν χρειάστηκε ἀργότερα ν' ἀντικρούσει τοὺς ἐπικριτές του γιὰ ἀμέλειες καὶ φαλκιδεύσεις²⁹⁰.

Ὅπως ἔχει σωστὰ παρατηρηθεῖ, ὁ Schliemann, παρόλες τὶς μεγάλες του ἀνακαλύψεις, ἴσως νὰ εἶχε μιὰ ἀπογοήτευση ἐξαρχῆς στὶς Μυκῆνες, γιατί φανταζόταν ὅτι θ' ἀνακάλυπτε μιὰ ὁλόκληρη πόλη, τὶς ὁμηρικὲς Μυκῆνες, ὅπως «τὴν Τροία τοῦ Πριάμου», γι' αὐτὸ καὶ ἤθελε νὰ καθαρῆσει ὁλόκληρη τὴν ἀκρόπολη²⁹¹. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ταφικοῦ κύκλου ἦταν δύσκολη, πιθανὸν δυσκολότερη

290. Πετράκος 1990, 108-110.

291. Dickinson 1976, 162.

ἀπὸ τῆς Τροίας. Ἡ ἐπίχωση παρουσίαζε μεγάλη κατωφέρεια πρὸς τὰ δυτικά, οἱ τάφοι βρισκόνταν σὲ διάφορα ἐπίπεδα καὶ οἱ ἐπιτύμβιες στήλες ἐπίσης, τὰ κτερίσματα ἦταν πολλά. Ὁ Schliemann ἴσως δὲν ἦταν προετοιμασμένος γιὰ ἓνα τέτοιο προβληματικὸ χῶρο. Οἱ περιγραφές του εἶναι συχνὰ συγκεχυμένες καὶ ἀσαφεῖς, τόσο πὺ καθὼς παρατηρεῖ ὁ Τσουντας «[ὁ Schliemann] ... φωρᾶται ἀντιφάσκων ἑαυτὸν ...»²⁹². Ὁ Schliemann ἔχασε πολὺ χρόνο στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τάφου τῆς «Κλυταιμνήστρας» καὶ ὅταν ὅλα τὰ συνταρακτικὰ εὐρήματα τοῦ ταφικοῦ κύκλου ἔφτασαν, ἦταν γι' αὐτὸν κάπως πολὺ ἀργά, γιατί βιαζόταν νὰ συνεχίσει τὴν ἐργασία στὴν Τροία. Παρόλες τὶς διαπιστώσεις τοῦ τύπου: «τίποτε δὲν εἶναι ὠραιότερο ἀπὸ μιὰ προϊστορικὴ ἀνασκαφή»²⁹³, διαβάζοντας τὸ ἡμερολόγιο τῶν Μυκηνῶν ἔχει κανεὶς τὴν αἴσθησι ὅτι ὅλα τὰ ἀντιμετωπίζει μὲ κάποια συμβατικότητα. Στὴν τελικὴ δημοσίευσί του ὅμως τῶν Μυκηνῶν, καθὼς καὶ στὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Max Müller, εἶναι πολὺ πιὸ ἐνθουσιώδης. Στὴν πρώτη περίπτωσι, ἐπειδὴ ἀσφαλῶς ἡ ἀγωνία του εἶχε κάπως ἡρεμήσει καὶ στὴ δεύτερη ἐπειδὴ ὁ Max Müller ἔδινε τὶς ἀνταποκρίσεις στοὺς *Times* καὶ ἤθελε νὰ τὸν ἐντυπωσιάσει.

Τρεῖς μέρες μετὰ ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Schliemann πρὸς τὸν ὑπουργό, ὁ Σταματάκης, στὶς 22 Νοεμβρίου, τηλεγράφησε ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἀναφέρει νέα εὐρήματα, ἐπίχρυσο «κομβίον» καὶ ὀστεῖνα κοσμήματα – ἀπὸ τὸν τάφο V – φύλλα χρυσοῦ σὲ σχῆμα δάφνης, χρυσὴ φιάλη, ξίφη καὶ ἐγχειρίδια – ἀπὸ τὸν τάφο II – καὶ σημειώνει ὅτι ὑπολείπονται ἀνερευνήτοι τρεῖς τάφοι ὅμοιοι. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη πολλὴ ἐργασία καὶ ἡ εἰκόνα εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν πὺ παρουσίαζε ὁ Schliemann, ὅταν βεβαίωνε πὺ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς πλησιάζει. Ὁ Σταματάκης τελειώνοντας ζητεῖ νὰ τοῦ ἀποσταλοῦν τὰ χρήματα πὺ ἔχει ζητήσῃ. Στὴν ἴδια σελίδα ὁ Φίλιππος Ἰωάννου ἔχει σημειώσῃ ἓνα μῆνυμα πρὸς τὸν Κουμανούδη καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ στείλει γρήγορα τὰ χρήματα στὸν Ἐφορο²⁹⁴.

Ἐν χώματι τάφου ἔνθα ἐπαρουσιάσθησαν ἐπίχρυσα κομβία εὐρέθη χθὲς καὶ ἕτερον ὅμοιον καὶ τινα ὀστεῖνα κοσμήματα: πυθμὴν τάφου τούτου εἰσέτι δὲν εὐρέθη. Παρὰ τὸν τάφον τούτον ἀνεκαλύφθη ἕτερος σήμερον εἰς βάθος 7 μέ-

292. Τσουντας 1896, 103.

293. Calder & Traill 1986, 156-157: "there is nothing ... sweeter than excavation ... in remnants of prehistoric times".

294. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν. Ἀρ. τηλ/τος 8824, ἀρ. ἀφίξεως 8163, 22 Νοεμβρίου 1876.

τρων γαλλικῶν ἐλάσσων μήκους δύο καὶ πλάτους δύο ἔχων τὴν αὐτὴν κατασκευὴν πρὸς τὸν εὐρεθέντα, ἐν τούτῳ ἐπαρουσιάσθησαν φιάλη χρυσοῦ ὡς μόνωτος ἐκ λεπτοτάτου φύλλου ὕψους 0,07 καὶ διαμέτρου 0,08 φέρουσα ἀπλᾶ κοσμήματα ἐν φύλλον χρυσοῦ ἔχον σχῆμα φύλλου δάφνης μήκους 0,44 καὶ πλάτους 0,045 φέρον ἀνάγλυπτα ἐλικοειδῆ κοσμήματα· ἐν ξίφος χαλκοῦν τεθλασμένον καὶ ἐφθαρμένον· ἕτερον ξίφος μεῖζον τεθλασμένον· ἐπὶ τῆς λαβῆς τούτου σώζονται τεμάχια ἀργύρου καὶ ἐν μαχαιρίδιον χαλκοῦν τεθλασμένον ἔχον λαβὴν ὀσεινήν. Ὑπολείπονται ἀνερεύνητοι τρεῖς τάφοι ὅμοιοι.

Ἀποστείλατε αἰτηθέντα χρήματα τῷ ἐφόρῳ. | Π. Σταματάκης.

[Κάτω ἀριστερά:] Κύριε Κουμανούδη | Ἐὰν τὰ ζητούμενα ὑπὸ τοῦ κ. Σταματάκη χρήματα δὲν ἐστάλησαν ἀκόμη, ἄς σταλῶσιν, ἵνα μὴ στενοχωρῆται. | Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Νοεμβ. 1876. | Φίλιππος Ἰωάννου | Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας

Στὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας διαβάσθησαν στὶς 12/24 Νοεμβρίου καὶ τὰ δύο τηλεγραφήματα, τοῦ Schliemann καὶ τοῦ Σταματάκη, καὶ ἀποφασίστηκε νὰ μεταβεῖ ὁ Σπυρίδων Φιντικλῆς στὶς Μυκῆνες γιὰ μία ἢ δύο ἐβδομάδες ὥστε νὰ ἐπιταχυνθοῦν οἱ ἐργασίες. Ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἔφθασε στὶς Μυκῆνες στὶς 15/27 Νοεμβρίου²⁹⁵.

Ἐν τῷ μεταξύ, στὶς 9/21 Νοεμβρίου σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Σταματάκη, ἐκκενώθηκε ἀπὸ τὰ χῶματα ὁ τάφος III, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη ἐντοπισθεῖ, καὶ στὶς 10/22 καὶ 11/23 Νοεμβρίου ἔγινε ἡ ἔρευνα τὴν ὁποία περιγράφει ἐπίσης ὁ Schliemann στὸ ἡμερολόγιο τὴν Πέμπτη 23 Νοεμβρίου.

Μὲ τὴν ἀφίξη τοῦ Φιντικλῆ, οἱ ἐργασίες συνεχίστηκαν μὲ ταχύτερο ρυθμό. Στὶς 16 καὶ 17 Νοεμβρίου – 28 καὶ 29/11 – ἐρευνήθηκε ὁ τέταρτος τάφος καὶ ξεκίνησε ἡ ἔρευνα στὸν πέμπτο. Τὶς τρεῖς ἐπόμενες μέρες, Παρασκευή, Σάββατο καὶ Κυριακὴ 19, 20 καὶ 21 Νοεμβρίου – 1, 2 καὶ 3 Δεκεμβρίου –, ἀποκομίστηκαν τὰ χῶματα καὶ ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τοῦ πέμπτου τάφου. Τὴ Δευτέρα 22 Νοεμβρίου/4 Δεκεμβρίου ἔγιναν ὀρισμένες συμπληρωματικὲς ἐργασίες καὶ ὁ Ἀντιπρόεδρος ἀναχώρησε²⁹⁶.

Στὶς 16/28 Νοεμβρίου, μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τετάρτου τάφου, ὁ Schliemann ἄγνωστο γιὰ ποῖο λόγο σταμάτησε νὰ κρατᾶ ἡμερολόγιο καὶ τὴν ἴδια μέρα ἔστειλε ἕνα τηλεγράφημα στὸν βασιλέα Γεώργιο καὶ τοῦ ἀνήγγειλε ὅτι ἀνεκάλυψε τοὺς τάφους τοῦ Ἀγαμέμνονα, τῆς Κασσάνδρας, τοῦ Εὐρυμέδοντα καὶ τῶν συντρό-

295. ΠΣΑΕ Συνεδρίασις ΙΗ', 12/24 Νοεμβρίου 1876.

296. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη, Χρονολόγιο.

φων τους με πλουσιότατα κτερίσματα. Δεν παραλείπει να συμπληρώσει ότι όλα αυτά τα έκανε για την επιστήμη κι ότι ο ίδιος δεν θα κρατήσει τίποτε²⁹⁷.

12, 13 Ο ΣΚΕΛΕΤΟΣ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ V. Στις 20 Νοεμβρίου κατά την ανασκαφή του πέμπτου τάφου, του τελευταίου που έρευνήθηκε, βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του ένας ανθρώπινος σκελετός σε αρκετά καλή διατήρηση, ίσως επειδή το πρόσωπο και το στήθος καλύπτονταν από χρυσό προσωπιό και επιστήθιο. Την ώρα που αποκαλύφθηκε ο σκελετός ήταν παρόντες αρκετοί κάτοικοι του Άργους και των Μυκηνών, δύο γιατροί από το Άργος, ο Schliemann, ο Αντιπρόεδρος της Αρχαιολογικής Έταιρείας, ένας υπάλληλος του υπουργείου Παιδείας, ο Σταματάκης ο οποίος μετά από αίτημα του Διοικητικού Συμβουλίου, έδωσε λεπτομερή περιγραφή του γεγονότος²⁹⁸ και οι τρεις επιστάτες [Έγγραφο 6].

Όρισμένοι τότε πρότειναν να μείνουν τα σκελετικά λείψανα κατά χώραν και να καλυφθούν με γυάλινο σκέπασμα, ενώ ο Schliemann έσπευσε να καλέσει ζωγράφο από το Ναύπλιο για να απεικονίσει το εύρημα. Όπως με κάποια δόση ειρωνείας αναφέρει ο Σταματάκης, ο Schliemann αμέσως έδωσε και στον νεκρό αυτόν το όνομα του Άγαμέμνονος, όπως το είχε δώσει και σε άλλους προηγούμενους: «αποδούς ... ως και εις τους άλλους προερευνηθέντας νεκρούς, το όνομα του Άγαμέμνονος»²⁹⁹. Στη συζήτηση παρενέβη ο φαρμακοποιός του Άργους Σπυρίδων Νικολάου και αυθορμητώς προσφέρθηκε να στερεοποιήσει με κατάλληλα φάρμακα τον σκελετό ώστε να γίνει δυνατή η εξαγωγή του· δεν ζήτησε καμιά αμοιβή, εκτός από τα έξοδά του και το αντίτιμο των φαρμάκων που θα χρησιμοποιούσε. Δήλωσε μάλιστα ότι ήταν σε θέση να απεικονίσει τον σκελετό. Στις 21 Νοεμβρίου, παρουσία του Αντιπροέδρου και του Σταματάκη, ο φαρμακοποιός άρχισε τη στερεοποίηση, η οποία διήρκεσε δύο ώρες. Το φάρμακο που χρησιμοποιήθηκε ήταν η σανδαράχη, ένα είδος φυτικής ρητίνης. Ο φαρμακοποιός απεικόνισε τα λείψανα και αναχώρησε με την υπόσχεση να επιδιορθώσει την εικόνα και να την παραδώσει στον Έφορο. Ο Σταματάκης μάλιστα του πρότεινε να υποβληθεί η εικόνα στο Συμβούλιο της Αρχαιολογικής Έταιρείας και έφосον είναι καλή να αμειφθεί. Μεταξύ 23 και 27 Νοεμβρίου έγινε η εξαγωγή του σκελετού και την Κυριακή 28 Νοεμβρίου μεταφέρθηκε στο Χαρβάτι³⁰⁰.

297. Schliemann 1976, 380.

298. ΑΑΕ άρ. πρ. 618, 20 Μαΐου 1877. Άρχείο Σταματάκη Μυκηνών άρ. 104.

299. Στη νεότερη έρευνα έπισημαίνεται ότι ο Schliemann έταύτισε με τον Άγαμέμνονα τον συγκεκριμένο νεκρό του τάφου V, ο οποίος έφερε την προσωπίδα ΕΑΜ 623 (Dickinson 2005).

300. ΕΑΜ. Άρχείο Σταματάκη, Χρονολόγιο.

12. Προσωπίδα ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου A τῶν Μυκηναίων. Γύρω στὸ 1500 π.Χ.
Χρυσός. Ὑψ. 0,315, πλ. 0,31. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 623.

13. Ἐπιστήθιο ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου A τῶν Μυκηναίων. Γύρω στὰ 1500 π.Χ.
Χρυσός. Ὑψ. 0,42, πλ. 0,402. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 626.

Στις 26 Νοεμβρίου ο Νικολάου ἔγραψε στὸν Schliemann³⁰¹. Τὸν πληροφοροῦσε ὅτι ἡ ἀπεικόνιση τοῦ σκελετοῦ εἶναι ἔτοιμη καὶ ὅτι τὴν ἐρχόμενη Δευτέρα, δηλαδή στις 29 Νοεμβρίου, θὰ τὴν παραδώσει στὸν Σταματάκη. Τὸν ἐρωτᾷ ἐὰν χρειάζεται ὁ ἴδιος ἓνα ἀντίτυπο καὶ ἂν τὸ προτιμᾷ «ἐπὶ σιδηροῦ φύλλου ἢ λινουῦ», καὶ ὀρίζει τὴν τιμὴ, 150 φράγκα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 50 προπληρωτέα. Ὁ Schliemann δὲν πλήρωσε ὅμως τίποτε καὶ στὴν τελικὴ του δημοσίευση εὐχαριστεῖ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ τὴν ὅλη ἐπιχείρηση, γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ σώματος καὶ τὴ μεταφορὰ του στὸ Χαρβάτι³⁰².

Στις 27 Νοεμβρίου ὁ Νικολάου παρουσίασε στὸν Σταματάκη ἀπόδειξη μὲ τὰ ἔξοδά του, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξοφλήθηκαν ἀμέσως, καθὼς καὶ μιὰ ἔκτακτη ἀμοιβὴ γιὰ νὰ μεταφερθεῖ ἡ εἰκόνα σὲ σιδερένια πλάκα-λαμαρίνα. Ἐνώπιον μαρτύρων ὁ Νικολάου συμφώνησε καὶ ὑποσχέθηκε νὰ παραδώσει τὴν εἰκόνα τὸ συντομότερο, ἀλλὰ παρὰ τὶς συνεχεῖς ὑπενθυμίσεις, μέχρι τὶς 6 Δεκεμβρίου ὅταν ὁ Σταματάκης ἀναχώρησε ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, συνοδεύοντας τὰ ἀρχαῖα, ὁ φαρμακοποιὸς δὲν εἶχε ἐμφανισθεῖ.

Περίπου ἓνα μῆνα ἀργότερα, στις 12 Ἰανουαρίου 1877, ὅταν ὁ Σταματάκης ξαναπῆγε στις Μυκῆνες, ὁ Νικολάου τοῦ ζήτησε ἓνα πιστοποιητικὸ ποῦ νὰ βεβαιώνει πὼς ἡ εἰκόνα ἀπεικονίζει ἀκριβῶς τὰ λείψανα τοῦ σκελετοῦ, γιὰτὶ σκέφτηκε νὰ τὴν ἀναπαραγάγει σὲ πολλὰ ἀντίτυπα καὶ νὰ τὰ πούλησει. Ὁ Σταματάκης φυσικὰ ἀρνήθηκε καὶ ὑπενθύμισε στὸν Νικολάου ὅτι τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς ἀπεικόνισης τῶν εὐρημάτων ἔχει μόνο ὁ Schliemann καὶ ὁποιαδήποτε ἀντίτυπα κυκλοφορήσουν θὰ κατασχεθοῦν. Ὁ Νικολάου δήλωσε ὅτι θὰ μεταβεῖ ὁ ἴδιος στὴν Ἀθήνα καὶ θὰ παρουσιάσει τὴν εἰκόνα στὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, πράγμα ποῦ ὄχι μόνο δὲν ἔκανε, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀπειλήσε τὴν Ἑταιρεία ὅτι θὰ ἀνοίξει δικαστικὸ ἀγώνα ἐὰν δὲν τοῦ χορηγηθεῖ ἐπὶ πλέον ἀποζημίωση, ὀρίζοντας μάλιστα τὸ ἔξωφρενικὸ ποσὸ τῶν 600 δρχ.³⁰³

Στις 14 Φεβρουαρίου 1877 στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀναφέρθηκε τὸ αἴτημα τοῦ Νικολάου καὶ ζητήθηκαν ἐξηγήσεις γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἀπὸ τὸν Σταματάκη³⁰⁴. Στις 4 Ἰουνίου τὸ Συμβούλιο ἀπεφάνθη ὅτι γιὰ τὴ στερεοποίηση τοῦ σκελετοῦ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δὲν χρωστᾷ τίποτε, ὅσο γιὰ τὴν εἰκόνα «ἦν αὐθορμήτως ἐποίησεν», ἃς τὴν παρουσιάσει ὁ Νικολάου καὶ ἐὰν τὸ Συμβούλιο τὴν ἐγκρίνει τότε θὰ ἀποφασίσει³⁰⁵. Καθὼς φαίνεται ἡ ὑπό-

301. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 389.

302. Schliemann 1976, 298.

303. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 486 καὶ 615, 28 Ἰανουαρίου 1877 καὶ 10 Μαΐου 1877 ἀντίστοιχα.

304. ΠΣΑΕ Β' Συνεδρίασις, 14 Φεβρουαρίου 1877· βλ. καὶ σ. 128 σημ. 298.

305. ΠΣΑΕ Η' Συνεδρίασις, 4 Ἰουνίου 1877.

Θεση δὲν εἶχε συνέχεια· ἡ εἰκόνα βρέθηκε, προφανῶς, στὰ χέρια τοῦ Schliemann, δημοσιεύθηκε στὸ *Mycenae*, καὶ ἀργότερα πωλήθηκε μαζί μὲ τὸ Λεύκωμα τῶν Μυκηνῶν.

Η ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥ SCHLIEMANN ΑΠΟ ΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ. Δύο μέρες μετὰ ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Φιντικλῆ, 24 Νοεμβρίου/6 Δεκεμβρίου, ἀναχώρησε καὶ ὁ Schliemann. Ἄφησε τὶς Μυκῆνες χολωμένος, βιαστικός καί, ὅπως ἔχει σωστὰ παρατηρηθεῖ, ἴσως μὲ τὸ συναίσθημα ὅτι διαψεύστηκαν οἱ προσδοκίες του³⁰⁶. Δὲν ξαναγύρισε ποτέ. Ἀσφαλῶς περίμενε ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς θὰ ἦταν ἐλεύθερος νὰ κινηθεῖ ὅπως ἤθελε· ἡ παρουσία τοῦ Σταματάκη τὸν ἐνόχλησε ἀφάνταστα καὶ τὴ δυσἀρέσκεία του τὴν εἶχε ἐκφράσει πολλές φορές, κυρίως στὸν Max Müller³⁰⁷: Ὑποφέρω ἀπὸ τὴν ὑπεροψία τοῦ κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου, γράφει στὶς 28 Αὐγούστου 1876: “I have much to suffer from the arrogance of the greek government official” καὶ ἀργότερα στὶς 31 Δεκεμβρίου 1876: «Πιστέψτε με εἶχα ἓναν ἐπιβλέποντα ποὺ δὲν ἦταν καλύτερος ἀπὸ τὸν ἔξαλλο Τοῦρκο – τὸν Ἴσσετ Ἐφέντη – ποὺ εἶχα στὴν Τουρκία. Ὁ ἄνθρωπος ἴσως νὰ ἦταν καλὸς γιὰ νὰ ἐκτελεῖ ἐντολές, ἀλλὰ ὑπῆρξε ἓνα ἀνυπόφορο βᾶρος στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Μόνο τὸ *ιερόν πῦρ τῆς ἐπιστήμης*³⁰⁸ ἀνάγκασε τὴν κυρία Schliemann καὶ ἐμένα νὰ ὑπομείνω ὅλ’ αὐτά»³⁰⁹. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, στὶς 12 Δεκεμβρίου 1877, ὁ Σταματάκης χαρακτηρίζεται ὡς “brute delegate of the greek government” – ἄξεστος ἀπεσταλμένος τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης³¹⁰.

Ἀλλὰ δὲν ἦταν μόνο ἡ παρουσία τοῦ Σταματάκη ποὺ τὸν ἐνοχλοῦσε, ἦταν καὶ ἡ γενικότερη παρακολούθηση ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς. Μὲ πολλὴ ὑπερβολὴ γράφει στὸν Max Müller στὶς 15/27 Νοεμβρίου ὅτι οἱ Ἕλληνες φοβοῦνται καὶ τὴ σκιά τους, καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ καθυστερήσει τὴν ἀνασκαφὴ δύο μέρες ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ περιμένει τὸν νομάρχη (;) – the governor – καὶ δύο ἀκόμη ὑπαλλήλους ἀπὸ τὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ συνεχίσει³¹¹. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἔνδειξη ὅτι ὑπῆρξε ἀπαγόρευση· ἡ 14/26 Νοεμβρίου ἦταν Κυριακὴ καὶ πράγματι στὶς 15/27 Νοεμβρίου δὲν ἔγινε καμιὰ ἐργασία, ἦταν ἡ μέρα ποὺ ἔφθασε στὶς Μυκῆνες ὁ Φιντικλῆς, τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου εἶχε ὁ ἴδιος ὁ Schliemann ζητήσει.

306. Dickinson 2005, 306.

307. Meyer 1962, 90 ἐπ. 11 (16).

308. Ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.

309. Meyer 1962, 95 ἐπ. 20 (38).

310. Αὐτόθι 97 ἐπ. 24 (48).

311. Αὐτόθι 93 ἐπ. 17 (33).

Είναι φυσικό ότι η συμπεριφορά του Schliemann στην Τροία και ο τρόπος που οικειοποιήθηκε τον «θησαυρό του Πριάμου», καθώς και οι παράνομες ανασκαφές στις Μυκῆνες είχαν κάνει τις ἑλληνικές ἀρχές πολὺ ἐπιφυλακτικές· ἀλλὰ καὶ πάλι ἔδειξαν μεγάλη ἐπιείκεια, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι συχνὰ ὁ Schliemann παρέβαινε τοὺς ὅρους σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους τοῦ εἶχε δοθεῖ ἡ ἀνασκαφή. Σήμερα ἡ συμπεριφορά του καὶ οἱ μέθοδοί του θὰ ἦταν ἀπαράδεκτες καὶ ὅμως ὅλα ἔγιναν ἀποδεκτὰ γιὰ τὸ μεγάλο καλὸ: νὰ βγεῖ ἡ ἑλληνικὴ προϊστορία στὸ φῶς καὶ νὰ πάρει τὴ θέση της στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη.

Ἡ ἴδια ἡ προσωπικότητα τοῦ Schliemann δημιουργοῦσε δυσπιστία. Εἶχε τὴν ἐπιμονή, καὶ αὐτὸ ἦταν γνωστὸ, νὰ συνεχίζει παλιὲς συνήθειες καὶ πρακτικές, ἔστω κι ἂν ἤξερε ὅτι εἶναι βλαπτικές.

Στις ἀρχές τοῦ 1876, παρόλον ὅτι ἦταν πολὺ ἀπασχολημένος προσπαθώντας ν' ἀποκτήσει τὴν ἄδεια ἀνασκαφῆς στὴν Τροία, ἔστειλε λαθραῖα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα 12 εἰδῶλια τύπου Ταναγραίας στὴ βασίλισσα τῆς Ὀλλανδίας, πού τῆς τὰ εἶχε ὑποσχεθεῖ παλαιότερα. Μὲ ἐπιστολὴ του τῆς διευκρινίζει ὅτι αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του συλλογή, καὶ λυπᾶται γιὰ τὴν καθυστέρηση: ἐπειδὴ ἡ ἐξαγωγή ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀπαγορεύεται αὐστηρά, χρειαζόταν νὰ βρεῖ τὸν κατάλληλο τρόπο γιὰ τὴν ἀποστολὴ τους³¹². Στὴν πραγματικότητα τὰ εἰδῶλια δὲν προέρχονταν ἀπὸ κάποια συλλογή, ἀλλὰ τὰ εἶχε ἀγοράσει ἡ Σοφία Schliemann σύμφωνα μὲ παραγγελία τοῦ συζύγου της³¹³.

Ἡ ἴδια πρακτικὴ συνεχίστηκε καὶ ἀργότερα, μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν. Στις 6 Δεκεμβρίου 1876 γράφει στὸν Max Müller ὅτι θὰ λάβει σύντομα τὰ εἰδῶλια πού τοῦ ἔχει ὑποσχεθεῖ, ἐνῶ λίγο ἀργότερα, στις 31 Δεκεμβρίου, τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ δείξει πουθενὰ τὰ ὄστρακα πού τοῦ ἔχει στείλει, γιατί ἂν αὐτὸ γινόταν γνωστὸ θὰ τοῦ δημιουργοῦσε μεγάλα προβλήματα καὶ θὰ ἔχανε τὴν ἀξιοπιστία του³¹⁴. «Στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία», συμπληρώνει, «εἶναι τόσο ζηλότυποι πού ἐνῶ τοὺς ἔδωσα χιλιάδες ὠραῖα πράγματα δὲν μ' ἀφήνουν νὰ πάρω 100 κοινὰ ὄστρακα!». «Ὅλες οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Schliemann σχετικὰ μὲ τὴ διαχείριση τῶν ἀρχαιοτήτων συμπεκνώνονται σ' αὐτὰ τὰ λόγια³¹⁵. Ὁ Max Müller

312. Meyer 1958, 36 ἐπ. 8.

313. Poole 1966, 213.

314. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ κατέληξαν πιθανῶς στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ στις 19/5/1877 τὸ Μουσεῖο εὐχαριστεῖ γιὰ τὸ δῶρο: μιὰ συλλογὴ ὀστράκων ἀπὸ τὶς Μυκῆνες πού βρέθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς σας "... collection of fragments of pottery from Mycenae found during your excavations there" (Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 531).

315. Meyer 1962, 93 ἐπ. 18 καὶ 95 ἐπ. 20.

έλαβε βέβαια τὰ εἰδώλια καὶ στὶς 21 Ἰανουαρίου 1877 ὁ Schliemann τοῦ γράφει: «Μὴ δώσετε πουθενὰ τὰ λίγα εἰδώλια ἀπὸ τὶς Μυκῆνες πού σᾶς ἔχω στείλει. Εἶναι μοναδικὰ, γιατί δὲν θὰ ξανασκάψω στὶς Μυκῆνες καὶ δὲν θὰ μπορέσω νὰ σᾶς στείλω ἄλλα!»³¹⁶.

Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ. Φεύγοντας ἀπὸ τὶς Μυκῆνες ὁ Schliemann ἄφησε πίσω του τὸν χῶρο ἐντελῶς ἄτακτο. Ἡ περιγραφή τοῦ Σταματάκη εἶναι σαφής:

... Τοῦ μέρους δὲ τούτου ἐκαθαρίσθησαν ἐντελῶς (μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους) μόνον οἱ πέντε τάφοι· τὸ δὲ ὑπόλοιπον μέρος τὸ περικλειόμενον ὑπὸ τοῦ περιβόλου τῶν τάφων ἔμεινεν ἀκαθάριστον κατὰ τὰ πλεῖστα μέρη. Τῶν δὲ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῶν τάφων μερῶν εἶχαν καθαρισθῆ τὰ ἐξῆς μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, α) μικρὸν μέρος ἔξω τοῦ περιβόλου, κατὰ τὸ βορειοδυτικόν, τὸ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως, καὶ β) ἕτερον μικρὸν μέρος, ἔξω τοῦ περιβόλου κατὰ τὸ μεσημβρινοανατολικόν, τὸ πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἐρειπίων τῶν οἰκοδομημάτων. Ἀπάντων δὲ τῶν λοιπῶν μερῶν ἡ κάθαρσις ἐγκατελείφθη ἀτελής· ἔν τισι μὲν μέρεσιν ἔμεινεν ἀτελής περὶ τὰ δύο μέτρα γαλλικὰ μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ἔν τισι δὲ περὶ τὰ τρία, ἐν ἄλλοις δὲ περὶ τὰ 4 καὶ ἐν ἄλλοις περὶ τὰ πέντε καὶ πλέον³¹⁷.

Τὸ ἀπόσπασμα περιλαμβάνεται σὲ μιὰ γενικότερη ἔκθεση τοῦ Σταματάκη μὲ τὸν τίτλο «Ἐξακολουθήσις τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Μυκηνῶν ἀνασκαφῶν ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας ἀπὸ τῆς 7 Νοεμβρίου 1877 ἕως τὶς 16 Ἰανουαρίου 1878». Προφανῶς ἀναφέρεται στὴν ἀρχὴ τῆς χρονικῆς αὐτῆς περιόδου, διότι ὁ ἔκτος τάφος δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνακαλυφθεῖ. Ὅπως δὲ ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1876 ἕως τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1878 ἡ περιοχὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ «θησαυροῦ» καὶ τοῦ ἔκτου τάφου, ἔδινε συνεχῶς καὶ ἄλλα εὐρήματα, πού εἴτε βρισκόνταν ἀκόμη μέσα στοὺς τάφους, εἴτε γύρω ἀπὸ αὐτούς, εἴτε διάσπαρτα ἔξω ἀπὸ τὸν περίβολο· ὅλα

316. Meyer 1962, 96 ἐπ. 21 (39). Ἀργότερα ὁ Schliemann ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία νὰ τοῦ παραχωρηθοῦν μερικὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα τῶν Μυκηνῶν. Ὁ Εὐστρατιάδης ὑπῆρξε εὐνοϊκός, καθὼς καὶ ἡ πλειοψηφία τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πρόεδρο. Ἀποφασίστηκε νὰ δοθοῦν στὸν Schliemann μερικὰ ὄστρακα ἀπὸ ἐκεῖνα πού μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν «περιττὰ ὡς μὴ δυνάμενα νὰ ἀπαρτίσουν ὀλόκληρον ἀγγεῖον ... ἄχρηστα καὶ οὐδὲν μοναδικόν» (ΠΣΑΕ ΙΔ' Συνεδρίασις, 17 Ἰανουαρίου 1879).

317. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη. Ἀνασκαφαὶ Μυκηνῶν. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα.

μετακομίζονταν σταδιακά στην Ἀθήνα. Ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης ὁ Schliemann ὑπῆρξε ἐξαιρετικὰ ἀπρόσεκτος³¹⁸.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Schliemann ὁ Σταματάκης παρέμεινε στὶς Μυκῆνες: ἔπρεπε νὰ ἐπιθεωρήσει, νὰ ἀσφαλίσει τὸν χῶρο καὶ νὰ τακτοποιήσει κάπως τὴν περιοχὴ τῶν τάφων – ἀλλὰ γι' αὐτὸ θὰ χρειαζόταν, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, πολὺς χρόνος –, κυρίως ὅμως γιὰ νὰ φροντίσει πολὺ γρήγορα τὴ συσκευασία τῶν εὐρημάτων καὶ τὴ μεταφορὰ τους στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἐπιχείρηση δὲν ἦταν εὐκόλη.

Ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς στὸν ταφικὸ κύκλο, ἀπὸ τὶς 8 Νοεμβρίου 1876, ὁ Σταματάκης βρισκόταν σὲ τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ Ὑπουργεῖο, ὅπου ἔστειλε ἀνελλιπῶς καταλόγους τῶν εὐρημάτων³¹⁹. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν καὶ πάλι συνεχῶς σὲ συνεννόηση μὲ τὸν Εὐστρατιάδη γιὰ τὴ μεταφορὰ τους³²⁰.

Ἀπὸ τὴ Δευτέρα 29 Νοεμβρίου ἕως τὶς 5 Δεκεμβρίου (11-17 Δεκεμβρίου) ὅλα τὰ εὐρήματα τακτοποιήθηκαν καὶ ἐτοιμάστηκαν γιὰ τὴ μεταφορὰ στὴν Ἀθήνα. Τὴ Δευτέρα 6/18 Δεκεμβρίου μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Σταματάκη μεταφέρθηκαν στὸ Ναύπλιο καὶ τὴν Τρίτη 7 Δεκεμβρίου ὁ Σταματάκης καὶ τὸ πολύτιμο φορτίο ἀναχώρησαν γιὰ τὴν Ἀθήνα³²¹.

Στὶς 5/17 Δεκεμβρίου ὁ Σταματάκης εἰδοποίησε τηλεγραφικῶς τὸν Schliemann ὅτι τὴν ἐρχομένη Τρίτη – 7 Δεκεμβρίου – θὰ φθάσουν στὴν Ἀθήνα³²². Σχεδὸν συγχρόνως στὶς 6/18 Δεκεμβρίου, πρὶν φύγει ἀπὸ τὸ Χαρβάτι, ἔγραψε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ὅτι τὰ ἀρχαῖα συνοδευόμενα ἀπὸ τὸν ἴδιο γιὰ πλήρη ἀσφάλεια, μετακομίζονται στὴν Ἀθήνα καὶ θὰ παραδοθοῦν στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῆς ὁποίας ἔγιναν οἱ ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες. Πρόκειται γιὰ δεκατρία ἀριθμημένα κιβώτια καὶ ἓνα κἀνιστρο, πού περιέχουν τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ κοσμήματα, τὰ χαλκὰ ξίφη, τὰ χάλκινα, τὰ πῆλινα καὶ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα, καθὼς καὶ τὰ ὄστα τῶν νεκρῶν. Ὁ Σταματάκης παρακαλεῖ τὸν Πρόεδρο κατὰ τὴν ἀποσφράγιση καὶ καταγραφὴ τῶν ἀρχαίων νὰ εἶναι παρόντες, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς πού θὰ ὀρίσει τὸ Συμβούλιο, ὁ Ἀντιπρόεδρος κ. Φιντικλῆς πού ἦταν παρὼν στὴν ἀνασκαφὴ τῶν

318. Τσουντας, Χρ., *ΠΑΕ* 1890 (1893), 35: «... ἡ ἀμαξιτὴ ὁδός, ἣτις ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν λεόντων ἦγεν εἰς τὸ ἀνάκτορον· τῆς ὁδοῦ ταύτης ... σώζεται σήμερον μόνον τμήμα ... ἡ δ' ἀρχὴ λείπει, διότι κατεστράφη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1876 ...». Βλ. καὶ σ. 176 σημ. 463.

319. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 269.

320. Αὐτόθι πρ. 2006, 2007, 2008, 2010.

321. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη. Χρονολόγιο.

322. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 375.

σπουδαιότερων τάφων, ὁ Γενικός Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ὁ κ. Σχλιέμανν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σταματάκης. Στὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἐπισυνάπτονται ὅλοι οἱ λογαριασμοὶ ποὺ ἀφοροῦν τὴ συσκευασία καὶ τὴ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων [Ἐγγραφο 7]³²³.

Ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ λεπτομερέστατη περιγραφὴ τῶν ἐξόδων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βασικὰ ἐξοδα ἀναφέρονται π.χ. τὰ τραταρίσματα στρατιωτῶν καὶ ἀμαξηλατῶν καθ' ὁδὸν ἀπὸ τὴς Μυκῆνες στὸ Ναύπλιο, καὶ χωριστὰ τῶν στρατιωτῶν ἐντὸς τοῦ ἀτμοπλοίου ποὺ μετέφερε τὰ ἀρχαῖα ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὸν Πειραιᾶ· ἰδιαίτερα ἐξοδα γιὰ τὴς λέμβους ποὺ φόρτωσαν τὰ ἀρχαῖα στὸ Ναύπλιο καὶ γιὰ ἄλλες ποὺ τὰ ἐκφόρτωσαν στὸν Πειραιᾶ· τὰ ἀγῶγια τῶν ἀμαξῶν ἀλλὰ καὶ ἐξοδα ἀναμονῆς γιὰ τὴς ἄμαξες ποὺ περίμεναν στὸ Χαρβάτι ἕως ὅτου φθάσει ἡ ἐντολὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ φορτωθοῦν· ἀκόμη ἐξοδα γιὰ κασέλες, γιὰ τάβλες, γιὰ μπαμπάκι, γιὰ χαρτί, γιὰ χαρτόσημο καὶ πολλὰ ἄλλα, ποὺ ἴσως φαίνονται ὑπερβολικά, ἀλλὰ ἔτσι ὄριζαν οἱ κανόνες τῆς οἰκονομικῆς διαχείρισης.

Πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ μετακόμιση, ὅταν ἀκόμη ὅλα τὰ ἀρχαῖα δὲν εἶχαν συσκευαστεῖ, ὁ Σταματάκης ἔστειλε χωριστὰ στὸ Ἑπουργεῖο ἓνα κιβώτιο μὲ 111 κομμάτια καὶ συνοδευτικὸ κατάλογο. Αὐτὰ τὰ εἶχε ζητήσει ὁ Schliemann γιὰ φωτογράφησιν³²⁴. Πρόκειται γιὰ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Φιντικλῆ γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας³²⁵. Στὴς 3/15 Δεκεμβρίου τὸ κιβώτιο ἀνοίχθηκε ἐνώπιον τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ἑπουργείου, τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Φιντικλῆ, καταμετρήθηκε τὸ περιεχόμενον καὶ συντάχθηκε τὸ σχετικὸ πρακτικόν³²⁶. Στὴ συνεδρίαση τῆς 8 Δεκεμβρίου τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἐταιρείας ἀποφάσισε τὸ ἰδιαίτερον αὐτὸ κιβώτιο νὰ ζητηθεῖ ἐγγράφως ἀπὸ τὸ Ἑπουργεῖο. Αὐτὸ ἔγινε πολὺ ἀργότερα – στὴς 22 Ὀκτωβρίου 1877 – καὶ τὸ κιβώτιο κατόπιν διαταγῆς τοῦ Ἑπουργείου παραδόθηκε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία μὲ συνοδευτικὴ ἔκθεση τοῦ Σταματάκη καὶ κατάλογο τοῦ Εὐστρατιάδη, στὸ τέλος Ὀκτωβρίου 1877, λίγο πρὶν παραδοθοῦν ὅλα τὰ ἀρχαῖα τῶν Μυκηνῶν³²⁷.

Φθάνοντας στὴν Ἀθήνα ὁ Schliemann, τὴν ἴδια κιόλας μέρα, ἔγραψε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦ ζήτησε τὴν ἄμεση μεταφορὰ τῶν μυκηναϊκῶν εὐρημάτων, ὑπενθυμίζοντας ὅτι ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς πρώτης

323. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 470. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 81.

324. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 269, πρ. 2009, 26 Νοεμβ.

325. ΠΣΑΕ Κ' Συνεδρίασις, 8 Δεκ. 1876.

326. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 269, πρ. 2012.

327. Αὐτόθι 283, πρ. 9246, 25 Ὀκτ. 1877 καὶ ΠΣΑΕ ΙΖ' Συνεδρίασις, 30 Νοεμβρίου 1877.

δημοσίευσης καὶ πρέπει νὰ τὰ ἀπεικονίσαι τὸ συντομότερο δυνατόν. Πρότεινε μάλιστα ὡς κατάλληλη θέσις γιὰ τὴν ἐναπόθεσις τῶν ἀρχαίων τὴν Σιναιὰ Ἀκαδημίαν³²⁸.

Ἐπιστολὴ XVI

Ἐντιμότετε Κύριε Πρόεδρε

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω Ὑμᾶς νὰ δώσητε διαταγὴν διὰ τὴν ἄμεσον μετακόμισιν τῶν ὑπ' ἐμοῦ ἐν Μυκίῃναις ἀνακαλυφθέντων θησαυρῶν εἰς Ἀθήνας, διότι, κατὰ τὴν μεταξὺ τῆς Ἀρχῆς Ἐταιρίας καὶ ἐμοῦ γενομένης συμφωνίας, ἔχω ἐγὼ τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς πρώτης δημοσιεύσεως τῶν ἀρχαιοτήτων, οὐδόλως δὲ δύναμαι ν' ἀπεικονίσω αὐτὰς ἐν τῷ ἀθλιοτάτῳ χωρίῳ Χαρβάτι, πρῶτον μὲν διότι οἱ θησαυροὶ εἶναι ἐκεῖ σεσωρευμένοι ἐν τῷ μικρῷ δωματίῳ τοῦ Κυρίου Σταματάκη, δεύτερον δὲ διότι οὐδεὶς ζωγράφος τοῦ κόσμου ἀποφασίζει νὰ μεταβῆ ἐκεῖ.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου ἀπαιτεῖ νὰ γείνωσιν αἱ ζωγραφίαι μετὰ τῆς μεγίστης ἀκριβείας καὶ τάξεως· διὰ τοῦτο δὲ εἶναι ἀναγκαιότατον νὰ ἐκτεθῆ ἡ συλλογὴ τῶν κειμηλίων ὅσον τάχιστα ἐν ἀρμοδίῳ τινι μουσεῖῳ. Κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ μόνος κατάλληλος τόπος διὰ τοῦτο εἶναι ἡ νέα τοῦ Σίνα Ἀκαδημία, διότι, ἐφ' ὅσον καιρὸν ἡ σφαῖρα μας κατοικεῖται ὑπ' ἀνθρώπων, ἡ συλλογὴ τῶν Μυκηναίων θέλει ἐφελκύσει εἰς Ἀθήνας κατέτος μυριάδας ξένων ἐξ ἀπάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ κυβέρνησις μετ' ἐνθουσιασμοῦ θέλει δώσει Ὑμῖν προσκαίρως τὴν Ἀκαδημίαν διὰ τοιοῦτον σκοπὸν.

Εὐελπις ὅτι δὲν θέλετε διστάσει νὰ ἐκπληρώσητε τὴν δίκαιαν ἀπαίτησίν μου, διαμένω μετ' εὐλικρινεστάτης ὑπολήψεως.

ἐν Ἀθήναις 24/6 Δεκ. αὐοϚ | Ἐρρίκος Σχλιέμανν | Τῷ Κυρίῳ Καθηγητῇ Φιλίππῳ Ἰωάννη | Προέδρῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας.

Ὁ Schliemann εἶχε καὶ μιὰ ἄλλη πρὸ φιλόδοξη ἰδέα στὸ μυαλό του: εἶχε σκεφτεῖ ὅτι τὰ ἀρχαῖα, γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἀπεικόνισή τους, θὰ μπορούσαν νὰ τοποθετηθοῦν στὰ βασιλικά ἀνάκτορα· τὴν ἰδέα ὅμως αὐτὴ τὴν ἀνέφερε μόνον στὴ σύζυγο τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἀπέτρεψε ἀπὸ μιὰ ἐνέργεια πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση διαβεβαιώνοντάς τον ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία θὰ διευκολύνει τὴ μελέτη του μὲ κάθε τρόπο³²⁹.

328. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 465, 25 Νοεμβρίου 1876.

329. Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 422, 9 Δεκεμβρίου 1876. Τὶς πρῶτες μέρες μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὶς Μυκῆνες ὁ Schliemann δὲν παρέλειψε νὰ ζητήσῃ καὶ ἀκρόαση ἀπὸ τὸν βασιλέα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔγινε δεκτὸς στὶς 3/15 Δεκεμβρίου (Ἀρχεῖο Schliemann B 72, 406, 2/14 Δεκεμβρίου 1876). Ἴσως μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτὴ τοῦ γεννήθηκε ἡ ἰδέα τῆς ἐκθεσῆς τῶν ἀρχαίων στὰ ἀνάκτορα.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Schliemann διαβάστηκε αὐθημερὸν στὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας³³⁰. Ἀποφασίστηκε νὰ σταλεῖ ἀμέσως ἔγγραφο στὸ Ὑπουργεῖο γιὰ νὰ μεταφερθοῦν τὰ ἀρχαῖα στὴν Ἀθήνα συνοδεῖα στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος καὶ νὰ τοποθετηθοῦν σὲ μέρος ἀσφαλές, ὅπου ὁ Schliemann θὰ μπορεῖ νὰ τὰ ἀπεικονίσει. Ὁ Εὐστρατιάδης διευκρίνησε ὅτι ἤδη ἔχουν δοθεῖ σχετικὲς ἐντολές. Ἐπιπλέον ὁ Φιντικλῆς πληροφόρησε τὸ Συμβούλιο ὅτι οἱ Ἀργεῖοι θέλουν νὰ κρατήσουν τὰ ἀρχαῖα ἐπὶ τόπου καὶ ὁ ἴδιος ἀντέδρασε, ὅπως ἦταν φυσικό, διότι στὸ Ἄργος δὲν ὑπῆρχε κατάλληλος χῶρος οὔτε γιὰ ἐναπόθεση οὔτε γιὰ μελέτη. Στὸ ἔγγραφο πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἶναι ἡ μόνη πού ἔχει τὸ δικαίωμα στὰ εὐρήματα αὐτά, διότι αὐτὴ διενήργησε τὴν ἀνασκαφὴν διὰ τοῦ Schliemann «... ὅτι κατὰ τὸν ἀρχαιολογικὸν νόμον τῇ ἀδείᾳ τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ ἐθνικῶν γαιῶν δι' ἀνασκαφῆς ἀνευρισκόμενα ἀρχαῖα ἀνήκουν εἰς τοὺς λαβόντας τὴν ἄδειαν πρὸς ἀνασκαφὴν καὶ ἀνευρόντας αὐτά ... τὴν ἄδειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἔλαβεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ αὐτὴ ἐνήργησε τὴν ἀνασκαφὴν διὰ τοῦ κυρίου Σχλιέμανν ...»³³¹.

Τὸ Συμβούλιο εἶχε προβληματισεῖ μὲ τὴν ἀνέυρεση τοῦ καταλλήλου χώρου γιὰ τὴν ἐναπόθεση τῶν ἀρχαίων· ἡ ἐπιλογὴ ἦταν ἀνάμεσα στὸ Βαρβάκειο – πού ἦταν μουσεῖο τῆς Ἑταιρείας – καὶ τὸ Πολυτεχνεῖο ἐφόσον θὰ μπορούσε νὰ παραχωρηθεῖ ἓνα τμῆμα τοῦ κτιρίου καὶ νὰ ληφθοῦν εἰδικὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀσφάλεια. Τὰ ἀρχαῖα ὅμως ἔφθασαν στὶς 7 Δεκεμβρίου καὶ τὸ Συμβούλιο ἀποφάσισε ἀμέσως νὰ τοποθετηθοῦν στὰ ὑπόγεια τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, ὅπως καὶ ἔγινε³³². Στὴ διαδικασία τῆς παραλαβῆς ἦταν παρόντες ὁ Πρόεδρος, ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ δύο ἄλλοι σύμβουλοι, ὁ Σταματάκης καὶ ὁ Γενικὸς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ὁ ὁποῖος καὶ πῆρε τὸ κλειδί τοῦ δωματίου ὅπου φυλάχτηκαν τὰ ἀρχαῖα, ἐνῶ ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας πῆρε μόνο τὸ κλειδί τῆς πόρτας τοῦ διαδρόμου πού ὀδηγοῦσε στὸ ὑπόγειο. Αὐτὸ θεωρήθηκε πολὺ ἄτοπο καὶ ἀποφασίστηκε νὰ σταλεῖ ἀναφορὰ στὸ Ὑπουργεῖο μὲ τὴν αἴτηση νὰ δοθεῖ τὸ κλειδί τοῦ δωματίου στὸν Πρόεδρο, ὅπως ἔχει τὸ δικαίωμα. Μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν διαδικασία τὸ κλειδί δόθηκε στὸν Πρόεδρο στὶς 23 Δεκεμβρίου³³³.

330. ΠΣΑΕ ΙΘ' Συνεδρίασις, 24 Νοεμβρίου 1876.

331. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 466, 25 Νοεμβρίου 1876.

332. ΠΣΑΕ Κ' Συνεδρίασις, 8 Δεκεμβρίου 1876 καὶ Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 269, πρ. 2013, 7 Δεκ. 1876.

333. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 269, πρ. 10115.

Στην ίδια συνεδρία, στις 8 Δεκεμβρίου αλλά και στις επόμενες, στις 30 Δεκεμβρίου 1876 και 1 Φεβρουαρίου 1877 το θέμα του Πολυτεχνείου συζητήθηκε διεξοδικά. Το Συμβούλιο έκρινε ότι ο χώρος στο Πολυτεχνείο, τον όποιον είχε επισκεφθεί ειδική επιτροπή, ήταν κατάλληλος για την όριστική τοποθέτηση των αρχαίων. Θα ήταν βέβαια επιθυμητό να στεγασθούν εκεί και τα αρχαία του Βαρβακείου, ώστε ο Γραμματέας της Έταιρείας, που έφερε τη γενική ευθύνη, να μην είναι υποχρεωμένος να έποπτεύει δύο μουσεία. Για τον λόγο αυτό ο Στέφανος Κουμανούδης πρότεινε να τοποθετηθούν τα αρχαία σε μια αίθουσα του νεοκτισμένου Έθνικού Μουσείου, αλλά οι σύμβουλοι δεν συμφώνησαν³³⁴. Δέχτηκαν όμως να διορισθεί βοηθός Γραμματέως ώστε να ελαφρυνθεί ο Γραμματέας από τον φόρτο εργασίας που δημιουργούσε η έποπτεία δύο μουσείων και στη θέση αυτή διορίστηκε ο Αθανάσιος Κουμανούδης, γιός του Στεφάνου.

Έν τῷ μεταξύ ο εύεργέτης-δωρητής του κτιρίου Γεώργιος Αβέρωφ αποδέχθηκε την αίτηση της Έταιρείας για την παραχώρηση του Πολυτεχνείου και το αρμόδιο Υπουργείο συμφώνησε επίσης, αλλά αρχικά παραχωρήθηκε στην Έταιρεία μία μόνο αίθουσα· έπειτα όμως από σχετικές ενέργειες προς τον πρωθυπουργό παραχωρήθηκαν και άλλες αίθουσες, όχι όμως ολόκληρος ο όροφος, όπως θα ήταν επιθυμητό. Το Συμβούλιο έκρινε πως ό,τι παραχωρήθηκε πρέπει άμέσως πλέον να γίνει αποδεκτό, διότι είναι απαραίτητο να γίνει η όριστική τοποθέτηση των αρχαίων, ώστε να ανοίξει γρήγορα η έκθεση για το κοινό.

Στη συνεδρία της 30 Δεκεμβρίου ανακοινώθηκε ότι η Έθνική Τράπεζα παραχώρησε στην Έταιρεία ένα ακόμη δωμάτιο στα υπόγεια της, και αποφασίστηκε να εγκατασταθεί ο Σταματάκης εκεί και να συντάσσει τον λεπτομερή κατάλογο των αρχαίων σύμφωνα με τον όποιον θα γίνει η παράδοση αυτών στην Έταιρεία, ενώ παράλληλα θα γίνεται η φωτογράφιση. Για τα θέματα αυτά όρίστηκε μια τριμελής επιτροπή, αποτελούμενη από τους Ευστρατιάδη, Κανταντζόγλου και Μεσσηνέζη, στην οποία θα αναφερόταν ο Σταματάκης. Το Συμβούλιο επίσης έκρινε ότι έπρεπε να σταλεί εύχαριστήριο γράμμα στον δήμαρχο των Μυκηνών για τη συμβολή του στην καλή διεξαγωγή των ανασκαφών και να ζητηθεί από το Υπουργείο άπονημη παρασήμου στον Schliemann, «άνταξίου

³³⁴. Το Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο δεν είχε ακόμη τελειώσει. Στις 29 Ιανουαρίου 1878 στη Β' έτησια Συνέλευση της Αρχαιολογικής Έταιρείας ή συνέλευση «συνιστά εις το Συμβούλιον να μεριμνήσει εκ των ένόντων περι αποτελείώσεως της οικοδομής του Έθνικού Μουσείου και της εν καιρῷ κατατάξεως των της Έταιρείας αρχαίων εν αυτῷ». Το 1892 το Μουσείο ήταν έτοιμο. Τὸν Αὐγουστο της ίδιας χρονιάς ἄρχισε ἡ παράδοση των αρχαίων της Έταιρείας πρὸς αὐτὸ καὶ ἡ ἀρχὴ ἔγινε ἀπὸ τὴς μυκηναϊκῆς ἀρχαιοτήτες (σ. 187).

τοῦ ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων ζήλου του καὶ τῶν δαπανῶν»³³⁵. Τὸ θέμα τοῦ παρασήμου ἀναφέρεται καὶ στὸ ἡμερολόγιο τῆς Ὑπηρεσίας: «Πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκτίθενται αἱ συνδρομαὶ τοῦ κυρ. Σχλείμαν διὰ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν ἀρχαιοτήτων γενόμεναι καὶ παρακαλεῖται ἵνα δοθῇ εἰς τὸν ἄνδρα παράσημον τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτήρος ἀντάξιον τῆς συνδρομῆς»³³⁶.

335. ΠΣΑΕ ΚΑ' Συνεδρίασις, 30 Δεκεμβρίου 1876.

336. Εὐστρατιάδης, *Ἡμερολόγιο* 271, πρ. 24, 4 Ἰαν. 1877, 469/18 Ἀναφορὰ τῆς Ἀρχ. Ἐταιρίας 31 Δεκεμβρίου περὶ τοῦ παρασήμου.

1877. Νέες ανακαλύψεις στις Μυκῆνες. Οἱ μυκηναϊκὲς ἀρχαιοτῆτες στὴν Ἀθήνα

Ο «ΘΗΣΑΥΡΟΣ» ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ. Στὶς ἀρχὲς Ἰανουαρίου 1877 ὁ Σταματάκης ἀναχώρησε γιὰ τὶς Μυκῆνες μὲ ἐντολὴ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, γιὰ νὰ ἐποπτεύσει τὴν οἰκοδόμησιν ἑνὸς παραπήγματος, πὺθ θὰ χρησίμευε ὡς κατάλυμα στὴ στρατιωτικὴ φρουρά. Καὶ ἐκεῖ ξεκινούσε μιὰ καινούργια περιπέτεια.

Στὶς 8 Ἰανουαρίου ὁ Βασίλειος Δροσινός, πὺθ βρισκόταν στὶς Μυκῆνες ὅπου πήγαινε συχνὰ γιὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων τῆς ἀκρόπολης πὺθ τοῦ εἶχε παραγγείλει ὁ Schliemann, παρατήρησε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ταφικοῦ κύκλου ἕνα μικρὸ ὄρυγμα πὺθ φαινόταν ὡς τάφος καὶ δὲν παρέλειψε νὰ τὸ ἀναφέρει στὸν Schliemann³³⁷. Δὲν ὑπῆρχε περίπτωσις νὰ κάνει ὁ ἴδιος ὁ Δροσινὸς ἀνασκαφὴ καὶ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀνασκαφὴ χωρὶς τὴν παρουσίαν ἐκπροσώπου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας· ἐπειδὴ ὅμως, κατὰ τὴ γνώμη του, ὑπῆρχε φόβος λαθρανασκαφῆς καὶ σύλληψης, θεώρησε σωστὸ νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Σταματάκη πὺθ βρισκόταν ἐπὶ τόπου, καὶ στὶς 10 Ἰανουαρίου εἶχε μιὰ συζήτησιν μαζί του γιὰ τὴ γενικὴ κατάστασιν τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν καὶ τὴν πιθανὴ ὑπαρξὴ τάφων. Ὁ Δροσινὸς ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπέδειξε στὸν Σταματάκη ἀκριβῶς τὸ σημεῖο ὅπου εἶχε παρατηρήσει τὸ ὄρυγμα – ἕνα ἄνοιγμα στὸν βράχον – ἀλλὰ τὸ θέμα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι. Ὁ Σταματάκης, ὁ ὁποῖος ἐπόπτευε τὸν χῶρον καὶ ἦταν ἔμπειρος ἀρχαιολόγος, εἶχε ἀσφαλῶς ὑπόψιν του τὸ ἄνοιγμα αὐτὸ καὶ πολλὰ ἄλλα· ἐξάλλου συνεχῶς ἀνακάλυπτε πράγματα μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Schliemann. Στὶς 14 Ἰανουαρίου ὁ Σταματάκης προχώρησε σὲ κανονικὴ ἀνασκαφὴ στὴ συγκεκριμένη θέσιν, πολὺ κοντὰ στὸ νότιον τμήμα τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ αὐτόν, στὰ εῤείπια μιᾶς οἰκίας πὺθ ἀργότερα ὀνομάσθηκε συμβατικὰ «Οἰκία τῆς Ἀναβάθρας» – Ramp House³³⁸ – καὶ ἀνακάλυψε ἕνα σύνολον

337. Στὶς 11 Ἰανουαρίου ὁ Δροσινός, ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, ἔγραψε στὸν Schliemann σχετικὰ μὲ τὸν ζωγράφον, ὁ ὁποῖος τελικὰ ἐπέτυχεν νὰ ἀπεικονίσῃ τοὺς τάφους, παρόλον ὅτι ὑπῆρχε μεγάλη δυσκολίτις γιὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῆς κατάλληλης θέσης, ὡστε νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ οἱ κυκλώπειες οἰκοδομῆς. Τῶρα ὁ ζωγράφος ἐργάζεται γιὰ τὴν τελειωτικὴν μορφήν τοῦ ἔργου καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δροσινὸς γιὰ τὴν ἐκπόνησιν τῶν σχεδίων. Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς του ἀναφέρει τὴν πιθανὴ ὑπαρξὴ τάφου καὶ σημειώνει: «Μοῦ φαίνεται ὅτι ἀνεῦρον ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν παραλλήλων πλακῶν πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέρος ἴχνος τάφου ὁμοίου ἐκείνων οὗς ἀνακαλύψατε ὑμεῖς. Φρονῶ δὲ ὅτι οὗτος δὲν θὰ ἔχη καὶ πολὺ βάθος» (Ἀρχεῖον Schliemann B 73, 58).

338. Μυλωνᾶς 1966, 79.

πολυτίμων αντικειμένων, ένα «θησαυρό» πού αποτελείτο από χρυσά κύπελλα, χρυσά δαχτυλίδια και διάφορα άλλα πολύτιμα αντικείμενα. Στη θέση της ανασκαφής ή επίχωση ήταν μικρή – 20 εκ. σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής – και τὸ πρώτο χρυσὸ κύπελλο – ένα ἀπὸ τέσσερα παρόμοια πού ἀνευρέθησαν – ἤρθε ἀμέσως στὸ φῶς. Δὲν ἐπρόκειτο γιὰ τάφο: ὁ «θησαυρὸς» εἶχε ἀποκρυβεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τυμβωρύχους ἤδη στὴν ἀρχαιότητα. Τὴν τοιχοποιία τῆς οἰκίας εἶχε ἐκλάβει ὁ Δροσινὸς ὡς κτιστὴ ἐπένδυση τάφου.

Ὁ Σταματάκης δὲν θεώρησε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνασκαφὴ ἦταν κάποιο λεπτὸ θέμα πού χρειαζόταν ἰδιαίτερο χειρισμό: ὁ Schliemann εἶχε ἀναχωρήσει ὀριστικὰ ἀπὸ τὴς Μυκῆνες, ἡ ἀνασκαφὴ του εἶχε τελειώσει, ὁ χρόνος ἦταν στὰ χέρια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, καὶ ἰδίως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας στὴν ὁποία εἶχε δοθεῖ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν. Δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ζητηθεῖ ἡ ἄδεια κανενός.

14. Κύλικα ἀπὸ τὸν «θησαυρὸ» πού βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. 1500-1450 π.Χ. Χρυσός. Ὑψ. 0,135, βάρος 314,70 γρ. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 959.

Ὁ Schliemann ὅμως δὲν σκεφτόταν ἔτσι. Δημιούργησε ἓνα μεγάλο θέμα κατὰ κάποιο τρόπο πνευματικῆς ἰδιοκτησίας, μὲ διάφορες διαπραγματεύσεις στὶς ὁποῖες ἐμπλέκονταν ὁ Δροσινός, οἱ τοπικοὶ παράγοντες, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ τελικὰ τὸ Ὑπουργεῖο. Ὁ βασικὸς του στόχος ἦταν νὰ τοῦ χρεωθεῖ ἡ ἀνακάλυψη τοῦ «θησαυροῦ» καὶ νὰ περιλάβει τὰ εὐρήματα στὴ δημοσίευση τῶν Μυκηνῶν. Αὐτὸ τὸ πέτυχε διαμαρτυρόμενος συνεχῶς, φανατίζοντας πότε τὸν ἓνα καὶ πότε τὸν ἄλλο καὶ ἐκμεταλλεόμενος τὶς κακὲς σχέσεις πού εἶχε ἀπὸ παλιὰ μὲ τὸν Σταματάκη.

Στὶς 15 Ἰανουαρίου ὁ Σταματάκης τηλεγράφησε στὸν Γενικὸ Ἐφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων: «Ἐξῶθεν πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ἐν ἀκροπόλει τῶν Μυκηνῶν περιβόλου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθησαν οἱ πέντε τάφοι μικρᾶς δοκιμῆς χθὲς γενομένης ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἐξῆς χρυσᾶ σκεύη ... Ἀνακοινώσατε ταῦτα τῷ Ὑπουργεῖῳ καὶ προέδρῳ ἀρχ. ἐταιρίας ...» [Ἐγγραφο 8]³³⁹.

Ἡ ΔΙΕΝΕΞΗ. Ὡστόσο στὶς Μυκῆνες μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ «θησαυροῦ» ἐπικράτησε μεγάλη ἀναταραχὴ. Στὶς 15 Ἰανουαρίου ὁ Δροσινὸς ἔγραψε στὸν Schliemann ὅτι βρέθηκε ἓνας τάφος στὴ μεσημβρινὴ πλευρὰ τῆς διπλῆς σειρᾶς τῶν πλακῶν, τοῦ ὁποίου ὁ τοῖχος εἶναι παρόμοιος μὲ αὐτοὺς τῶν ἄλλων τάφων· προσθέτει μάλιστα ὅτι ἡ γενικὴ κατάσταση τῶν τάφων δὲν εἶναι καλὴ καὶ ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς συντηρήσει³⁴⁰. Ἐπειδὴ φοβόταν μήπως τὸ γράμμα καθυστερήσει, ὁ Δροσινός, στὶς 16 Ἰανουαρίου, ἔστειλε καὶ τηλεγράφημα μὲ τὸ ὁποῖο πληροφοροῦσε τὸν Schliemann γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῶν πολυτίμων ἀντικειμένων³⁴¹.

Στὶς 18 Ἰανουαρίου μὲ νέα ἐπιστολὴ ὁ Δροσινὸς ἀναφέρει στὸν Schliemann τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Σταματάκη στὴ θέση πού ὁ ἴδιος, καθὼς λέει, τοῦ εἶχε ὑποδείξει. Στὴν ἐπιστολὴ πού εἶναι γραμμένη σὲ ἥπιον τόνο περιλαμβάνονται καὶ διάφορες ἄλλες πληροφορίες πού ἀφοροῦν τὰ σχέδια τῆς ἀκρόπολης, τὸ κατώφλι τῆς πύλης, τὴν ἐργασία τοῦ ζωγράφου, καθὼς καὶ κάποιο αἶτημα γιὰ τὴν ἀντιμισθία τοῦ ἰδίου³⁴².

339. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη ἀρ. 95. Τὸ τηλεγράφημα δημοσιεύτηκε καὶ στὸν τύπο *Ἐφημερὶς* 21 Ἰανουαρίου 1877, 5-6· *Παλιγγενεσία* 24 Ἰανουαρίου 1877, 2· *Στοὰ* 19 Ἰανουαρίου 1877, 3· *Ἐθνικὸν Πνεῦμα* 20 Ἰανουαρίου 1877, 4.

340. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 72.

341. Αὐτόθι B 73, 76.

342. Αὐτόθι B 73, 40.

Ὁ Schliemann ὅμως, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἐξοργίσθηκε πολὺ μὲ τὴ νέα ἀνακάλυψη καὶ θεώρησε πὸς τὸ εὕρημα τοῦ ἀνῆκε. Οἱ ἐφημερίδες εἶχαν ἤδη ἀναγγεῖλει στὶς 13 Ἰανουαρίου ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία πρόκειται νὰ κάνει ἀνασκαφὲς στὶς Μυκῆνες³⁴³ καὶ ἐπίσης εἶχαν δημοσιεύσει τὸ τηλεγράφημα τοῦ Σταματάκη μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ «θησαυροῦ» μὲ τὸν κατάλογο τῶν εὐρημάτων. Ὁ Schliemann ἔπρεπε τώρα νὰ κινήσει τὸν Δροσινὸ καὶ τοὺς τοπικοὺς παράγοντες γιὰ νὰ μὴ μείνει ὁ ἴδιος ἔξω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση. Στὸ Ναύπλιο καὶ τὶς Μυκῆνες οἱ συζητήσεις καὶ οἱ φήμες ὀργιάζαν. Ὁ Σταματάκης ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὅπου βρισκόταν γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων καὶ ἐπειδὴ διάφορα δημοσιεύματα ἔρχονταν στὸ φῶς³⁴⁴, ἀναγκάσθηκε νὰ κάνει κάποια δήλωση. Στὶς 20 Ἰανουαρίου ἔστειλε ἐπιστολὴ στὴ σύνταξη τῆς *Ἐφημερίδος*, πού δημοσιεύτηκε τὴν ἐπομένη³⁴⁵:

Ἐπιστολὴ XVII

Κύριε Συντάκτα τῆς Ἐφημερίδος

Δημοσιεύσατε, παρακαλῶ, διὰ τοῦ προσεχοῦς φύλλου τῆς *Ἐφημερίδος*, ὅτι ἡ ἐκ Ναυπλίου ἀποσταλεῖσα εἰδησις εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ἐφημερίδος *Στοὰ* καὶ δημοσιευθεῖσα διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1078 φύλλου της, ὅτι δῆθεν ὁ κ. Δροσινός, καταμετρῶν τὴν ἀκρόπολιν Μυκηνῶν, παρητήρησε τάφον ἀρχαῖον καὶ κατέδειξεν τοῦτον εἰς ἐμὲ ἐκεῖ παριστάμενον, δὲν εἶνε ἀληθής. Τὰ ἐν Μυκῆναις ἐσχάτως ἀνακαλυφθέντα χρυσᾶ ἀρχαῖα ἀνεκαλύφθησαν τὴν παρελθοῦσαν παρασκευὴν ἔξωθεν καὶ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ἐν Ἀκροπόλει Μυκηνῶν περιβόλου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθησαν οἱ πέντε τάφοι. Ὁ δὲ κ. Δροσινός ἐπεσκέφθη τὰς Μυκῆνας δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτῶν, ἤτοι τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν. Τὰ χρυσᾶ ἀρχαῖα δὲν ἀνεκαλύφθησαν, ὡς ἐπληροφόρησαν τὴν σύνταξιν τῆς *Στοᾶς*, ἐντὸς τάφου, ἀλλ' ἐντὸς ἐρειπίων ἀρχαίων κτιρίων, τῶν ὁποίων τὴν κάθαρσιν ὡς καὶ πολλῶν ἄλλων μερῶν ἐγκατέλειπεν ἀτελεῖ ὁ κ. Σχλίεμαν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20 Ἰανουαρίου 1877. | Π. Σταματάκης.

Σαφῶς λείπει ὅτι τὰ ἀρχαῖα δὲν βρέθηκαν σὲ τάφο ἀλλὰ μέσα στὰ ἐρείπια κτιρίων, ὅτι στὸν χῶρο δὲν τοῦ ὑπέδειξε τὴ θέση ὁ Δροσινός, ὁ ὁποῖος καὶ δὲν ἦταν παρὼν στὴν ἀνασκαφὴ, πράγμα πού διαπιστώνεται καθαρὰ ἀπὸ τὴν ἀλλογραφία μετὰ τοῦ Δροσινοῦ καὶ τοῦ Schliemann καὶ ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ ἴδιου τοῦ Δροσινοῦ. Ὁ Σταματάκης δὲν παραλείπει νὰ τονίσει τὴν ἀλήθεια: ὅτι ὁ Schliemann ἐγκατέλειψε τὴν ἀνασκαφὴ ἀτελεῖ.

343. *Παλιγγενεσία* 13 Ἰανουαρίου 1877, 3.

344. *Στοὰ* 20 Ἰανουαρίου 1877, 2.

345. *Ἐφημερίς* 21 Ἰανουαρίου 1877, 7.

Στις 21 Ἰανουαρίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Σταματάκη στὴν *Ἐφημερίδα*, ὑπῆρχε καὶ στὴν *Παλιγγενεσία* μιὰ ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴς Μυκῆνες. Ὅπως καὶ στὴς προηγούμενες τὸ ὄνομα τοῦ Schliemann δὲν ἀναφέρεται³⁴⁶.

... Ἐξακολουθῶν τὰς ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφὰς ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Σταματάκης ἀνεκάλυψε δωμάτιον κατεδαφισθείσης οἰκίας, ὅπου ἀνεῦρε διάφορα κειμήλια μεγάλης ἀξίας, ἥτοι μέγαν χρυσοῦν δακτύλιον, ἐφ' οὗ εἰσὶν ἐξωγραφημένα ἑννέα πρόσωπα, καὶ φοῖνιξ ἐφ' οὗ διάφορα ἕτερα ἀνάγλυφα· Ὁ δακτύλιος ἔχει λεπιοτάτην καὶ ἐντελῆ ἐργασίαν, μάλιστα ἐν τοῖς ἀναγλύφοις. Ἀνεῦρε προσέτι τέσσαρας ἄλλους δακτυλίους μικροὺς χρυσοῦς καὶ ἓνα ἀργυροῦν, τέσσαρα ἀγγεῖα χρυσαῖ, μίαν φιάλην χρυσοῦν καὶ διάφορα ἄλλα χρυσαῖ ἀντικείμενα βάρους μιᾶς ὁκάς καὶ ἡμισείας. Αἱ ἀνασκαφαὶ διεκόπησαν προσωρινῶς μέχρι τῆς εἰς Μυκῆνας ἐπανόδου τοῦ κ. Σταματάκη, διατελοῦντος νῦν ἐν Ἀθήναις. ...

Ὁ Δροσινὸς αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ δικαιολογήσει τὴ στάση του μὲ πῶ ἐντονο τρόπο· θέλησε νὰ προβάλλει τὸν ἑαυτό του, νὰ ἀποποιηθεῖ κάθε εὐθύνη, νὰ ἡρεμήσει τὸν Schliemann καὶ συγχρόνως νὰ τὸν βοηθήσει νὰ κερδίσει τὸ παιχνίδι. Στις 22 Ἰανουαρίου ἔστειλε στὸν Schliemann συγχρόνως δύο ἐπιστολὰς μὲ παρόμοιο περιεχόμενο³⁴⁷. Σ' αὐτὲς ἀναφέρει τὴν ἐπίσκεψή του στὴς Μυκῆνες στὴς 8 Ἰανουαρίου, τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ τάφου, τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Σταματάκη, τὴ μικρὴ ἐπίχωση στὴ θέση καὶ τὴν ἐμφάνιση τοῦ πρώτου χρυσοῦ κυπέλλου· θεωρεῖ ὅτι ἔπραξε τὸ καθῆκον του ὑποδεικνύοντας τὴ θέση στὸν Ἐφορο, διότι ἔβλεπε τὸν κίνδυνο τῆς σύλησης, ἀλλὰ δὲν φανταζόταν ὅτι ὁ Σταματάκης θὰ προχωροῦσε σὲ ἀνασκαφὴ χωρὶς τὴν παρουσία τοῦ Schliemann καὶ μέλους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας· ἀντιλαμβάνεται τώρα ὅτι σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό, θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ καταστήσει προσεκτικὸς τοὺς ἀρμοδίους – πιθανῶς ἐννοεῖ τὸν ἑπαρχο ἢ τὸν δήμαρχο. Κολακεύει τὸν Schliemann λέγοντας ὅτι «ἄλλος καρποῦται τοὺς κόπους σας», ἀλλὰ καὶ κατὰ κάποιον τρόπο τὸν ψέγει γιατί καὶ ἄλλοτε δὲν τὸν πίστεψε, ὅταν γιὰ πρώτη φορά, σὲ ἄλλη περίπτωση, τοῦ ἀνέφερε τὴν πιθανὴ ὑπαρξὴ ἀρχαίων «... ἐσεῖς ἐπίταίσατε μὴ πιστεύοντάς με ἀλλὰ νομίσαντες ὅτι ἠδυνάμην νὰ ἀπατηθῶ ἐκλαμβάνων τὰς δεξαμενὰς καὶ τὰς οἰκίας ὡς τάφους». Ὅπως δὲν ποτε, δηλώνει ὅτι θὰ γράψει στὴς ἐφημερίδες διαμαρτυρόμενος γιὰ τὴν ἀπαράδεκτη παραποίηση τῆς ἀληθείας σχετικὰ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Δροσινὸς φοβᾶται, καὶ δικαίως, κάποια περαιτέρω ἀντίδραση τοῦ Schliemann, γι' αὐτὸ καὶ πράγματι, τὴν ἴδια μέρα, στὴς 22 Ἰανουαρίου, ἔστειλε μιὰ ἐπιστολὴ στὴν *Ἐφημερίδα* ὅπου ἐκθέτει τὴ δική του ἐκδοχὴ

346. *Παλιγγενεσία* 21 Ἰανουαρίου 1877, 3.

347. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 56 καὶ 57.

στην υπόθεση του «θησαυρού»: Στις 8 Ἰανουαρίου ἐντόπισε καὶ τάφο στὴ μεσημβρινή πλευρὰ τοῦ ταφικοῦ κύκλου· ἐπειδὴ ἡ μικρὴ ἐπίχωση καθιστοῦσε εὐκόλη τὴ σύληση, εἰδοποίησε τὸν Schliemann στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Σταματάκη στὶς Μυκῆνες ὑποδεικνύοντάς του ὅτι ἡ θέση πρέπει νὰ φυλάγεται ἕως ὅτου ὁ Schliemann καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀποφασίσουν τί θὰ γίνεῖ· καὶ ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀπουσίαζε, ὁ Σταματάκης στὶς 14 Ἰανουαρίου, διενήργησε ἀνασκαφὴ καὶ ἀπεκάλυψε ἕνα σύνολο πολυτίμων ἀντικειμένων· ὁ Δροσινὸς τότε τηλεγράφησε στὸν Schliemann τὰ γεγονότα ἀλλὰ μὲ κατάπληξη διάβασε στὴν ἐφημερίδα *Ἐθνικὸν Πνεῦμα* ἀρ. 515 ὅτι «ὁ κ. Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων ἀνεκάλυψε δωμάτιον καταφισθείσης οἰκίας, ἐν ᾧ εὐρέθησαν πολῦτιμοι ἀρχαιότητες»· ὅμως τὰ θρυμματισμένα ὁστά, συμπληρώνει ὁ Δροσινός, πιστοποιοῦν ὅτι πρόκειται γιὰ τάφο³⁴⁸.

Στις 20 Ἰανουαρίου, πρὶν λάβει τὶς ἐπιστολὲς καὶ διαβάσει τὴν ἔκθεση στὴν *Ἐφημερίδα*, ὁ Schliemann εἶχε ἤδη γράψει στὸν Δροσινὸ «... κακίστην ἐποίησατε ὑμῖν ὑπηρεσίαν δεικνύων τὸν ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυφθέντα τάφον τῷ Κφ Σταματάκη»³⁴⁹. Ὁ τρόπος του εἶναι ἄδικος καὶ ἐγωιστικός. Προφανῶς στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν τὸν ἀπασχολοῦσαν τὰ ἀρχαῖα ἀλλὰ μόνο τὸ προσωπικὸ του ὄφελος· μάλιστα οἰκειοποιεῖται κατὰ τὴ συνήθειά του τὸ ἔργο ἄλλων, ἀφοῦ οὔτε αὐτὸς εἶχε ἀνακαλύψει τὴ θέση ποῦ κακῶς θεωροῦσε τάφο ἐξ ἀποστάσεως, οὔτε τὴν εἶχε ἀνασκάψει. Πιθανῶς ἂν δὲν ἔφυγε τόσο βιαστικὰ ἀπὸ τὶς Μυκῆνες κι ἂν φρόντιζε τὴν ἀνασκαφὴ καλύτερα, νὰ εἶχε ἀνακαλύψει τὸν «θησαυρὸ», ἀλλὰ δὲν ἔγινε ἔτσι.

Στοὺς φίλους του ὁ Schliemann ἀνέφερε, ὅπως ἦταν φυσικὸ, τὸ γεγονὸς ἀλλὰ μὲ διάφορες ἐκδοχές. Στις 28 Ἰανουαρίου γράφει στὸν Max Müller γιὰ ἕναν τάφο ποῦ εἶχε ὁ ἴδιος ἀνασκάψει, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν ἀντιληφθεῖ ἀκριβῶς, καὶ τὸν ὁποῖον εἶχε ἀργότερα δεῖ ὁ μηχανικός του Δροσινός³⁵⁰. Στις 27 Ἰανουαρίου δίνει μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ στὸν Virchow: ὅτι ὁ μηχανικός του βρῆκε ἕναν τάφο σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ δωμάτια μιᾶς κυκλώπειας οἰκίας ποῦ ὁ ἴδιος ὁ Schliemann εἶχε παλαιότερα ἐρευνήσει. Ὑποθέτω, γράφει, ὅτι ὅλα τὰ δωμάτια τῆς οἰκίας αὐτῆς εἶναι τάφοι, γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ξαναπάω στὶς Μυκῆνες νὰ συνεχίσω τὶς ἀνασκαφές³⁵¹.

348. *Ἐφημερίς* 26 Ἰανουαρίου 1877, 6-7.

349. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 65.

350. Meyer 1962, 96 ἐπ. 22 (40): "... My engineer Mr. Drosinos saw a tomb which I had excavated without being aware of it and in which very little rubbish had remained, and, in removing this he found 4 large gold vessels ...".

351. Meyer 1936, 149 ἐπ. 58: "... mein Ingenieur fand gestern ... in dem einen Zimmer des grossen von mir ausgegrabenen kyklopischen Hauses ein Grab ... Ich vermute daher, das alle Zimmer des Hauses nichts anderes sind als Gräber und werde daher ... wieder nach Mykene gehen müssen, um die Ausgrabungen fortzusetzen".

Στὸ σύγγραμμά του *Mycenae* ὁ Schliemann δὲν μπορεῖ ν' ἀποκρύψει τὴν παρουσία τοῦ Σταματάκη, τοῦ κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου – the government clerk – ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ, ἀλλὰ θεωρεῖ πὸς τὸ εὔρημα εἶναι δικό του καὶ ὅτι ἀπλῶς ὅταν ἔκανε τὴ μεγάλη ἀνασκαφὴ τοῦ εἶχε διαφύγει τὴν προσοχὴ³⁵².

Εἶναι προφανὲς ὅτι βρίσκεται σὲ κάποια σύγχυση καὶ θέλει ὀπωσδὴποτε νὰ προστατεύσει αὐτὰ πού νόμιζε δικαίωμάτα του καὶ πού, ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω, τελικὰ τοῦ ἀναγνώρισε χαριστικὰ ἢ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

Ὁ Schliemann δὲν περιορίστηκε στὶς δηλώσεις αὐτὲς προσωπικοῦ χαρακτήρα, ἀλλὰ πολὺ γρήγορα ἀνήγγειλε καὶ στὴ διεθνή κοινότητα τὴν ἀνακάλυψη τοῦ «θησαυροῦ». Τὴν 1 Φεβρουαρίου – 20 Ἰανουαρίου μὲ τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο – ἔστειλε ἀνταπόκριση στοὺς *Times* τοῦ Λονδίνου, ἡ ὁποία ἀναδημοσιεύτηκε καὶ στοὺς *Times* τῆς Νέας Ὑόρκης. Ἐκεῖ ἀναγγέλλει ὅτι ὁ μηχανικός του Βασίλειος Δροσινὸς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὶς Μυκῆνες τὴν Κυριακὴ 21 Ἰανουαρίου τὸν πληροφόρησε ὅτι πιθανῶς ὑπάρχει τάφος ἔξω ἀπὸ τὸν ταφικὸ περίβολο πολὺ κοντὰ στὸ νότιο τμήμα του³⁵³. Ὁ τάφος αὐτὸς συνορεύει μὲ τὴ διπλὴ σειρὰ τῶν πλακῶν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ μὲ τὴν κυκλώπεια οἰκία γιὰ τὴν ὁποία πολλὲς φορὲς ἔχει μιλήσει, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὴ θέση αὐτὴ, συνεχίζει, τὴν εἶχε ἀνασκάψει ὁ ἴδιος, χωρὶς ὅμως ν' ἀντιληφθεῖ τὴν ὑπαρξὴ τάφου – ἴσως οἱ καταρρακτώδεις βροχὲς τῶν τελευταίων μηνῶν συνέτειναν ὥστε νὰ ἔρθει στὸ φῶς. Στὴ συνέχεια περιγράφει ὅλα τὰ εὑρήματα κανονικὰ, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ δική του ἀνασκαφὴ καὶ βεβαιώνει ὅτι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου ὑπῆρχαν ἐπίσης στάχτες καὶ ὀστά. Ὅλα αὐτὰ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ ἐντιμότατος W. E. Gladstone εἶχε δίκιο, κι ὅτι ὁ Ὅμηρος ἦταν Ἀχαιός!³⁵⁴, καταλήγει. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ περιλαμβάνεται καὶ στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Schliemann: εἶναι ἰδιόγραφο, γραμμένο στὸ ἴδιο τεῦχος μὲ τὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ στὶς πίσω σελίδες, τελείως ξεχωριστά³⁵⁵.

Στὶς 24 Ἰανουαρίου ὁ Δροσινὸς ἀπάντησε στὸν Schliemann διαμαρτυρόμενος ὅτι δὲν δέχεται τὴν ἐπιτίμηση, διότι αὐτὸς ἐνήργησε μόνο ἀπὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ ἀρχαῖα καὶ γιὰ τὸ καλὸ τῆς πατρίδας. Ἐπιμένει ὅτι ὁ «θησαυρὸς» βρέθηκε σὲ τάφο καὶ ὄχι σὲ οἰκία ὅπως γράφουν οἱ ἐφημερίδες, καὶ ὅτι μέσα στὸν τάφο βρέθηκαν καὶ ὀστά. Παρακαλεῖ τὸν Schliemann νὰ θυμηθεῖ ἐὰν καὶ ἄλλα ὀστά εἶχαν βρεθεῖ στὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ δὲν παραλείπει νὰ τὸν κολακεύσει: «ἔσεῖς εἶστε ὁ ἡγήτωρ τῆς εὐδοξίας ἀρχαιολογικῆς, φιλολογικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς»³⁵⁶.

352. Schliemann 1976, 351 κέ.

353. Ἡ 21 Ἰανουαρίου δὲν ἦταν Κυριακὴ.

354. *The New York Times* February 26, 1877.

355. Ἀρχεῖο Schliemann A 15 XXX.

356. Αὐτόθι Β 73, 65.

Στις 27 Ἰανουαρίου, προφανῶς ὑπὸ τὸ κράτος ἔντονης πίεσης, ὁ Δροσινὸς δραστηριοποιεῖται. Μὲ νέα ἐπιστολὴ διαβεβαιώνει τὸν Schliemann ὅτι ἔλαβε τὸ τηλεγράφημα καὶ τὴν ἐπιστολὴ του, καὶ ὅτι ὅλα «βαίνουν καλῶς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας». Τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι ἤδη πῆγε στὶς Μυκῆνες «μετὰ ἐντίμων κυρίων» πού θὰ φανερώσουν τὴν ἀλήθεια καὶ ὅτι θὰ ξαναπάει γιὰ νὰ δεῖ τὸν δήμαρχο καὶ νὰ πάρει τὶς καταθέσεις τῶν μαρτύρων πού θὰ βεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ ὁστῶν μέσα στὸν τάφο. Τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων θὰ γίνουν γνωστὰ ἀργότερα³⁵⁷.

Ἐν τῷ μεταξὺ στὴν ὑπόθεση μπαίνει καὶ ὁ ἑπαρχὸς Ναυπλίου Ἰωάννης Κονδάκης, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του, τὴν ἴδια μέρα, στίς 27 Ἰανουαρίου, ἀσφαλῶς μετὰ ἀπὸ συνεννόηση μὲ τὸν Δροσινὸ, γράφει στὸν Schliemann πὼς μὲ ἀπορία διάβασε στίς ἐφημερίδες ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἄρχισε νέες ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες καὶ ὅτι ὁ Ἐφορὸς Σταματάκης εἶχε σπουδαῖα εὐρήματα. Οἱ πληροφορίες του δὲν ἦταν πρόσφατες· ὅπως ὅλοι, γνώριζε τὴν ὑπόθεση ἀπὸ μέρες, ἀλλὰ βρῆκε μιὰ πρόφαση γιὰ νὰ γράφει στὸν Schliemann καὶ νὰ ἐπαινέσει τὸν Δροσινὸ, πού προσφέρει τόσες ὑπηρεσίες στὴν ἐπιστήμη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, γράφει ὁ Κονδάκης, ὅτι ὁ Δροσινὸς «ἔξωθεν τοῦ ἐν τῷ Ἀκροπόλει κύκλῳ μεσημβρινῶς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ὑμετέρων ἐργασιῶν ἀνεκάλυψε τὰ ἴχνη τάφου»· ὁ ἴδιος τὸν παρότρυνε νὰ κάνει ἀνασκαφὴ ἐπειδὴ ἡ ἐπίχωση ἦταν μικρὴ καὶ ὑπῆρχε φόβος σύλησης, ἀλλὰ ὁ Δροσινὸς «δὲν ἐπεθύμει νὰ ἔλθωσιν εἰς φῶς ἀρχαιότητες προϊόντα τῶν ὑμετέρων ἐργασιῶν ἄνευ τῆς γνώσεώς σας καὶ ὅτι τούτου ἕνεκεν θὰ γράψῃ πρὸς ὑμᾶς». Ἀργότερα ὅμως «ἀναγνωρίσας τὸν κίνδυνον» ὑπέδειξε τὴ θέση τῶν ἀρχαίων στὸν Σταματάκη, πού βρισκόταν στὶς Μυκῆνες γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς παραπήγματος³⁵⁸.

Ἔτσι εἶχε ἡ ἀλήθεια σύμφωνα μὲ τὸν Δροσινὸ καὶ τὸν Κονδάκη. Ὁ Σταματάκης ἀποφάσισε ν' ἀπαντήσῃ γιὰ νὰ βάλῃ τὰ πράγματα στὴ θέση τους, διηγούμενος μὲ διεξοδικὸ τρόπο τὰ ὅσα διεμείφθησαν μεταξὺ τοῦ Δροσινοῦ καὶ τοῦ ἰδίου. Στις 26 Ἰανουαρίου, τὴν ἴδια μέρα πού δημοσιεύτηκε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δροσινοῦ, ὁ Σταματάκης ἔστειλε ἓνα μεγάλο ἄρθρο στὴν *Ἐφημερίδα*, πού τυπώθηκε στίς 28 Ἰανουαρίου³⁵⁹.

357. Αὐτόθι Β 73, 71. Στις 26 Ἰανουαρίου/7 Φεβρουαρίου, τὴν προηγούμενὴ τῆς ἐπιστολῆς, εἶχε στείλει καὶ τηλεγράφημα στὸν Schliemann γιὰ τὸ ἴδιο θέμα (αὐτόθι Β 73, 103).

358. Αὐτόθι Β 73, 51.

359. *Ἐφημερίς* 28 Ἰανουαρίου 1877, 3-4.

Ἐπιστολὴ XVIII

Κύριε Συντάκτα τῆς Ἐφημερίδος

Εἰς ἀπάντησιν τῶν ὄσων διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 26 φύλλου τῆς «Ἐφημερίδος» ἔγραψεν ἐκ Ναυπλίου ὁ κ. Δροσινὸς δημοσιεύσατε, παρακαλῶ, τὰ ἐξῆς.

Κατὰ τὴν 10 ἤδη φθίνοντος μεταβαίνων εἰς Μυκῆνας συνήντησα ἕν τινι ὁδῶ τοῦ Ναυπλίου τὸν κ. Δροσινὸν ὅστις μὲ προσεκάλεσεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἵνα μοὶ ἐπιδείξῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὸν κ. Σχλιέμαν κατασκευασθέντα σχέδια τῶν ἀνασκαφῶν Μυκηνῶν. Ὅτε εἶδον ταῦτα τῷ παρετήρησα, ὅτι τὸ ἐπ' ἐμοὶ τὰ σχέδιά του εἶνε καλὰ, ἀλλὰ κατὰ τι ἀτελεῖ α') διότι δὲν σημειοῦνται ἐν αὐτοῖς ἀρχαῖα ἀνακαλυφθέντα καὶ μένοντα ἤδη κατὰ χώραν, καὶ β') διότι ὁ κ. Σχλιέμαν ἐγκατέλειπεν ἀτελεῖ τὴν κάθαρσιν τῶν μερῶν, τὰ ὅποια ἀνέλαβε νὰ καθαρῖση. Ὁ κ. Δροσινὸς μοὶ ἀπήντησεν, ὅτι ἡ τοποθέτησις τῶν ἀρχαίων ἀνήκει εἰς τὸν κ. Σχλιέμαν καὶ οὐχὶ εἰς αὐτόν, καὶ ὅτι τὰ σχέδιά του δεικνύουσι μόνον μέχρι τίνος ἐπροχώρησεν ὁ κ. Σχλιέμαν. Τῷ προσέθηκα δὲ ὅτι μετ' ὀλίγον τὰ σχέδιά του θέλουσιν ἔχει χρεῖαν μεταβολῆς, διότι τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Σχλιέμαν ὑπολειφθέντα ἀτελεῖ μέρη τῆς ἀνασκαφῆς, θέλουσιν ἀποτελειώσει δαπάνη τοῦ ὑπουργείου τῆς δημ. ἐκπαιδύσεως καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας, καὶ ὅτι καὶ ἤδη κατὰ τὴν ὀλιγοήμερον διαμονήν μου ἐν Μυκῆναις θέλω ἐνεργῆσαι δοκιμὰς ἐπὶ τῶν μερῶν τούτων. Ὁ κ. Δροσινὸς εἶπεν, ὅτι καὶ αὐτὸς παρετήρησεν, ὅτι ὁ κ. Σχλιέμαν ἐγκατέλειπε τὰ πλεῖστα τῶν ἀνασκαφῶν ἀτελεῖ, καὶ ὅτι ἕξω τοῦ περιβόλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθησαν οἱ τάφοι, ἐν τοῖς ἀρχαίοις κτιρίοις, τὰ ὅποια δὲν ἐκαθαρίσθησαν ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ κ. Σχλιέμαν, ὑποθέτει, ὅτι εἶνε καὶ ἄλλοι τάφοι, καὶ περὶ τούτου ἔγραψε τῷ κ. Σχλιέμαν. Τῷ ἀντιπαρετήρησα, ὅτι τάφοι ἐν τοῖς κτιρίοις δὲν πιστεύω νὰ ἦναι· δύο τάφοι, προσέθηκα αὐτῷ, ὑποθέτω νὰ ἦναι ἐντὸς τοῦ περιβόλου, τοῦ περιβάλλοντος τοὺς ἀνακαλυφθέντας τάφους.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μετὰ τοῦ κ. Δροσिनοῦ ὁμιλία ἡμῶν. Τὸ δὲ ὅτι αὐτὸς μοῦ κατέδειξεν ἐν τῷ χάρτη τὴν θέσιν, ὡς λέγει, καὶ μοῦ εἰσύστησε τὴν προσοχήν, ἵνα μὴ συληθῇ ὁ δῆθεν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεὶς τάφος, δὲν εἶνε ἀληθές. Τὰ τῶν ἀνασκαφῶν ἐγνώριζον κάλλιον τοῦ κ. Δροσινοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ κ. Σχλιέμαν, ὥστε οὐδεμίαν χρεῖαν εἶχον τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ, ἵνα ὁδηγηθῶ ποῦ καὶ πῶς θ' ἀνασκάψω. Αὐτὸς ὁ ἴδιος κ. Δροσινὸς κατὰ τὰς ἐν Μυκῆναις ἐργασίας του καθ' ἐκάστην ἐζήτηε πληροφορίας παρ' ἐμοῦ, μὴ δίδων, ὡς ἔλεγεν, οὐδεμίαν πίστιν εἰς τὰς τοῦ κ. Σχλιέμαν. Λόγοι συμφέροντος ὑπηγόρευσαν τῷ κ. Δροσινῷ νὰ γράψῃ ὅσα ἔγραψεν, ἵνα εὐχαριστήσῃ τὸν κ. Σχλιέμαν καὶ λάβῃ παρ' αὐτοῦ πλεῖονα ἀμοιβῆν διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν σχεδίων τῶν ἀνασκαφῶν. Ὁ κ. Σχλιέμαν μαθὼν τὴν τελευταίαν ἀνακάλυψιν τῶν χρυσῶν ἀρχαίων κατεταράχθη σφόδρα, φοβούμενος μὴ ὑπ' ἄλλου ἐκδοθῶσι ταῦτα πρὸ τοῦ συγγράμματός του, καὶ οὕτως ἀπολέσῃ τὰ μεγάλα κέρδη, τὰ ὅποια ἐλπίζει νὰ καρπωθῇ ἐκ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ. Τοῦτου ἕνεκα ὁ κ. Σχλιέμαν ἐκίνησε καὶ κινεῖ πάντα λίθον καὶ τὸν κ. Δροσινὸν κατέπεισε νὰ γράψῃ ὅσα ἔγραψεν, ἵνα ἀποδοθῇ ἡ ἀνακάλυψις εἰς τὸν ἄνθρωπόν του, ὡς λέγει ὁ κ. Σχλιέμαν, καὶ δι' αὐτοῦ εἰς αὐτὸν τὸν κ. Σχλιέμαν,

καὶ οὕτω λάβη αὐτὸς τὸ δικαίωμα τῆς πρώτης δημοσιεύσεως αὐτῶν. Ἐγραψε δὲ ὁ κ. Σχλιέμαν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐταιρίαν παρακαλῶν, ἵνα τῷ ἐπιτραπῇ νὰ φωτογραφῆσιν αὐτὰ ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐνώσῃ μετὰ τῶν ἄλλων.

Ὁ δὲ ἄλλος ἰσχυρισμὸς τοῦ κ. Δροσινού, ὅτι τὸ ἐσχάτως ἀποκαθαρισθὲν μέρος εἶνε τάφος, ὡς καὶ τὰ μὴ καθαρισθέντα ἐντελῶς κτίρια εἶνε τάφοι, δὲν εἶνε παντάπασιν ἀληθής. Ὁ κ. Δροσινὸς ὡς μὴ ἰδὼν, βεβαίως δὲν γνωρίζει τὴν κατασκευὴν τῶν ἐν τοῖς τάφοις τοίχων, δι' ὃ καὶ ἀπατάται μεγάλως ἐκλαμβάνων ἤδη ὡς τάφον τὸ ἀποκαθαρισθὲν μέρος. Ἀληθῶς πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο ὑπάρχει πρὸς ἀνατολὰς βράχος λαξευτὸς καθέτως ἔχων ἔκτασιν περίπου 20 μέτρων γαλλικῶν καὶ κεκαλυμμένον τὸ ἔμπροσθεν λαξευτὸν αὐτοῦ μέρος ὑπὸ τοίχου, οὐχί, ὡς λέγει ὁ κ. Δροσινὸς ὑπὸ τοίχου ἔχοντος ὁμοίαν τὴν κατασκευὴν πρὸς τοὺς ἐντὸς τῶν ἀνακαλυφθέντων τάφων τοίχους, ἀλλὰ κατασκευὴν ὁμοίαν, οἷαν ἔχουσι τὰ παρακείμενα ἐκεῖ κτίρια. Πρὸς ἄρκτον τοῦ μέρους τούτου ὑπάρχει ἕτερος τοίχος, ἀλλ' οὗτος εἶνε ὑποστήριγμα τοῦ ἐκ πλακῶν πωρίνων περιβόλου τῶν τάφων, καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν ἐκ μεσημβρίας ἐρχόμενον τοῖχον ἔμπροσθεν τοῦ λαξευτοῦ βράχου, ὅπερ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὁ κ. Δροσινός· πρὸς μεσημβρίαν περὶ τὰ τρία μγ.³⁶⁰ μακρὰν ἐκ τοῦ ὑποστηρίγματος τοῦ περιβόλου ὑπάρχει ἕτερος τοίχος, ἀλλὰ μὴ ἐνούμενος μὲ τὸν πρὸς ἀνατολὰς. Πρὸς δυσμὰς τοῖχον δὲν ἔχει. Ὡστε ἐκ τῆς διαθέσεως τῶν τοίχων τούτων δὲν δύναται τις νὰ πιστεύσῃ, ὅτι περικλείουσι τάφον. Ἄν ὁ κ. Δροσινός, ἀφ' οὗ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀρχαίων μετέβη εἰς Μυκῆνας κατὰ διαταγὴν τοῦ κ. Σχλιέμαν, παρετήρει, ὅτι ὑπὸ τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῖχον διέρχεται ἐκ μεσημβρίας πρὸς ἄρκτον ὑδραγωγεῖον ἢ μᾶλλον μικρὸς ὑπόνομος κεκαλυμμένος ὑπὸ πλακῶν καὶ φθάνων μέχρι περίπου τοῦ τοίχου τοῦ ὑποστηρίζοντος τὸν περίβολον τῶν τάφων στρέφει πρὸς δυσμὰς, δὲν θὰ ὑπέπιπτεν εἰς τοιαύτην ἀπάτην. Τὸ ἔδαφος τοῦ καθαρισθέντος ἐντελῶς μέρους εἶνε βράχος ἀνώμαλος καὶ δι' αὐτοῦ διέρχεται ὁ ὑπόνομος. Τὰ εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἀνακαλυφθέντα ἐσχάτως ἀρχαῖα εὐρέθησαν ἅπαντα ἐν σωρῷ καὶ οὐχὶ ὡς εὐρίσκοντο ἐν τοῖς τάφοις εἰς τὸ κάτω ἄκρον τοῦ πρὸς ἀνατολὰς τοίχου καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ὑπονόμου. Ἐκ τούτων μικρὰ ράβδος ἀργυρᾶ σώζει ἐπ' αὐτῆς ἴχνη ὑφάσματος (ἴσως λινοῦ). Τὸ ὕφασμα τοῦτο ὑποτίθεται ὅτι ἦτο θύλαξ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ χρυσὰ ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα ἔκ τινων ἐλικοειδῶν χρυσῶν ἀντικειμένων καὶ τεμαχίων αὐτῶν εἰκάζεται ὅτι ἀνήκουσιν εἰς χρυσοχόον. Ἄγνωστον δὲ καθ' ἡμᾶς ἂν κατὰ τύχην ἢ διὰ τινα λόγον ἦσαν ἐκεῖ τεθειμένα. Κτέρισμα νεκροῦ οὐδὲν εὐρέθη εἰς τὸ ἀποκαθαρισθὲν μέρος οὔτε τέφρα οὔτε ἄνθραξ. Τὰ δὲ συντρίμματα ὀσῶν, ἅπερ παρετήρησεν ἐκεῖ που ὁ κ. Δροσινός, ἢ ἄλλοι τῷ εἶπον, δὲν εἶνε ὀστᾶ ἀνθρώπων, ἀλλ' ὀστᾶ ζώων τετραπόδων καὶ πτηνῶν· καὶ τοιαῦτα εὐρέθησαν παντοῦ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς τὰ διάφορα στρώματα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 26 Ἰανουαρίου 1877 | Π. Σταματάκης

360. Μέτρα γαλλικά.

Με την έπιστολή αυτή έπιβεβαιώνει τή συνάντησή του στις 10 Ίανουαρίου με τον Δροσινό και έπισημαίνει ότι ή άνασκαφή του Schliemann υπήρξε άτελής, και ότι άσφαλώς υπάρχουν στην άκρόπολη και άλλοι τάφοι και άλλα άρχαία πού θα έρθουν μελλοντικά στο φώς, επειδή ή άνασκαφή θα συνεχισθεί από την 'Αρχαιολογική Έταιρεία και την 'Αρχαιολογική Ύπηρεσία³⁶¹.

Ο Σταματάκης άρνεϊται ότι ο Δροσινός του υπέδειξε κάποιο τάφο, και πολύ σωστά παρατηρεϊ ότι ο ίδιος γνωρίζει τον χώρο καλύτερα από κάθε άλλον· έπιβεβαιώνει ότι ο «θησαυρός» δέν βρέθηκε σε τάφο και έξηγεϊ άκριβώς τον λόγο έρμηνεύοντας τὰ άρχιτεκτονικά κατάλοιπα· τὰ πολύτιμα άντικείμενα ήταν πιθανότατα τυλιγμένα σε ύφασμα και συγκεντρωμένα εκεί για άγνωστο λόγο. Όσο για τὰ όσα για τὰ όποια έγινε τόσος λόγος, πρόκειται για όσα ζών και πουλιών, όπως έχουν βρεθεί πολλά στον χώρο τής άνασκαφής. Ο Σταματάκης πιστεύει ότι ο Schliemann, ταραγμένος από την αναπάντεχη αυτή ανακάλυψη, δημιούργησε όλη την ιστορία για να πάρει τὸ δικαίωμα τής πρώτης δημοσίευσης και ότι ο Δροσινός υπήκουσε για λόγους συμφέροντος.

Η έπιστολή εϊναι απόλυτα σαφής και ή υπόθεση έπρεπε να τελειώσει έδῶ, αλλά τὰ πράγματα εϊχαν πάρει τὸν δρόμο τους και τόσο ο Κονδάκης όσο και ο Δροσινός έχασαν τὸν έλεγχο.

Στις 30 Ίανουαρίου ο Κονδάκης έστειλε δύο έπιστολές στην *Έφημερίδα*, μία πρὸς τή σύνταξη και μία άνοικτὴ έπιστολή πρὸς τὸν Σταματάκη· έστειλε και μία τρίτη πρὸς τὸν Schliemann. Στην πρώτη έπιστολή³⁶² ο Κονδάκης αναφέρει ότι πηγε στις Μυκῆνες με μιὰ ομάδα έγκρίτων πολιτῶν – τὸν δήμαρχο, έναν άντιμοίραρχο, ένα βουλευτὴ και τὸν Δροσινό – για να πληροφορηθοῦν τὰ σχετικὰ με τήν άνασκαφή του Σταματάκη και τήν άνεύρεση ανθρωπίνων όστῶν. Ως άποτέλεσμα τής έρευνας δέν διατάζει να διηγηθεί μιὰ απόλυτα έξωφρενική ιστορία: ότι ο Δροσινός στις 8 Ίανουαρίου εργαζόταν στην άκρόπολη τῶν Μυκηνῶν, και υπέδειξε στὸν στρατιώτῃ Ίωάννη Πανόπουλο μιὰ θέση όπου ένδεχομένως υπήρχαν άρχαία, τήν όποία εϊχε ύποδείξει προηγουμένως στὸν Σταματάκη. Ο Σταματάκης βρισκόταν στις Μυκῆνες για τήν κατασκευὴ παραπήγματος και ένῶ έπιτηροῦσε τήν εργασία αυτή κάποιοι εργάτες διενήργησαν άνασκαφή στη θέση πού τούς υπέδειξε ο στρατιώτης και ανακάλυψαν χρυσὸ

361. Ο Σταματάκης πράγματι, στην περιοχή του ταφικοῦ κύκλου, όπως θα γίνει λόγος πιὸ κάτω, ανακάλυψε έναν άκόμη βασιλικὸ τάφο, τέσσερις άπλους και διάφορα πολύτιμα αντικείμενα πού εϊχαν διαφύγει τήν προσοχή του Schliemann εξαιτίας τής μεγάλης βιασύνης στις τελευταίες μέρες τής άνασκαφής (σ. 133 και σ. 168).

362. *Έφημερίς* 2 Φεβρουαρίου 1877, 3-4.

ἀγγεῖο. Τότε ἐκάλεσαν τὸν Σταματάκη, ὁ ὁποῖος «διὰ μαχαιρίου ξέσας τὰ χώματα» ἀποκάλυψε τὰ λοιπὰ ἀρχαῖα, ἀδιαφόρησε ὅμως γιὰ τὰ ὅσα καὶ ἀποφάνθηκε ὅτι ἦταν ὅσα ζῶων, ἐνῶ τρεῖς γιαιτροί, πού ἦταν παρόντες, θεώρησαν ὅτι πρόκειται γιὰ ὅσα ἀνθρώπου, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι βέβαιοι. Ἐν τῷ μεταξὺ κατέφθασε ὁ σταθμάρχης καὶ θέλησε νὰ ἐμποδίσει τὶς ἐργασίες, ἀλλὰ ἄφησε ἐλεύθερο τὸν Σταματάκη, ὅταν πληροφορήθηκε τὴν ιδιότητά του (!). Ὁ Κονδάκης κλείνει τὴν ἐπιστολὴ μὲ διάφορες ἀνασκαφικὲς περιγραφές, γιὰ τὶς ὁποῖες εἶναι φυσικὰ τελείως ἀναρμόδιος.

Ὁ Κονδάκης ἦταν βέβαια σὲ συνεννόηση μὲ τὸν Δροσινὸ γιὰ τὶς ἐνέργειες του αὐτές. Στὶς 29 Ἰανουαρίου, ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὶς δηλώσεις τοῦ Σταματάκη, ὁ Δροσινὸς ἔγραψε στὸν Schliemann· ἐσώκλεισε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κονδάκη πρὸς τὴν *Ἐφημερίδα* καὶ τὸν προέτρεψε νὰ ἐνεργήσει γιὰ τὴ δημοσίευσή της. Ἐπαναλαμβάνει ὅτι πῆγε στὶς Μυκῆνες γιὰ νὰ ἐξακριβώσει τὴν ἀλήθεια καὶ μάλιστα συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν δήμαρχο καὶ ἄλλους, ἐπειδὴ ἀρχικὰ εἶχε συναντήσει ἐμπόδια ἀπὸ τὶς ἀρχές. Κυρίως ἤθελε νὰ βεβαιωθεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὀστῶν. Ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ ἔκθεση τοῦ δημάρχου τῶν Μυκηνῶν καὶ οἱ καταθέσεις τῶν μαρτύρων μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη αὐτὴ θὰ σταλοῦν σύντομα στὸν Schliemann. Ὁ Δροσινὸς δίνει καὶ πάλι μιὰ περιγραφὴ τῆς θέσης τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ διατηρεῖ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ κρίνει ἂν πρόκειται περὶ τάφου. Τέλος διαμαρτύρεται γιὰ τοὺς «μικροπρεπεῖς», ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει, «λόγους» τοῦ Σταματάκη καὶ διαβεβαιώνει ὅτι ὁ ἴδιος δὲν κινεῖται μὲ κανένα τρόπο ἀπὸ συμφέρον³⁶³.

Ἡ ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ τοῦ Κονδάκη πρὸς τὸν Σταματάκη³⁶⁴ δημοσιεύτηκε μετὰ ἀπὸ ἐνέργειες τοῦ Schliemann, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία³⁶⁵. Ἐδῶ ὁ Κονδάκης διηγεῖται πὼς ὁ Δροσινὸς τὸν πληροφοροῦσε στὶς 8 Ἰανουαρίου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τάφου· ἀμέσως καὶ γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια τὸ ἀνακοίνωσε σὲ δύο δικηγόρους καὶ ἓναν τραπεζιτικό, κατέστησε δὲ προσεκτικὴ τὴ φρουρά. Στὶς 12 Ἰανουαρίου πληροφοροῦσε καὶ τὸν Σταματάκη³⁶⁶. Ὁ Δροσινὸς, συνεχίζει ὁ Κονδάκης ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Σταματάκη, δὲν σὰς θεώρησε ποτὲ «κατάλληλον πρὸς συζήτησιν» καὶ ὅσες ἀρχαιολογικὲς πληροφορίες χρειαζόταν, τὶς ζητοῦσε ἀπὸ τὸν «γνωστὸ ἀρχαιολόγο κ. Δ. Παπαναστασίου». Ἀκολουθοῦν

363. Ἀρχεῖο Schliemann B 74, 690, 690α, 690β.

364. *Ἐφημερίς* 4 Φεβρουαρίου 1877, 3-4.

365. Αὐτόθι B 73, 82.

366. Ἡ ἡμερομηνία εἶναι λανθασμένη, γιατί τόσο ὁ Δροσινὸς ὅσο καὶ ὁ Σταματάκης ἀναφέρουν ὅτι ἡ συνάντησή τους ἔλαβε χώρα στὶς 10 Ἰανουαρίου.

είρωνικά σχόλια σχετικά με την ανασκαφή και με τὰ ὅσα «... δὲν δύναμαι ἢ νὰ θαυμάσω τὴν περὶ τὴν ὀστεολογίαν δεινότητα ὑμῶν ...» καὶ ὡς κατακλείδα σημειώνει «... αἱ ἐπιστῆμαι οὐδὲ νὰ προαχθῶσιν ... δύνανται ἄνευ τῆς ἀληθείας ...».

Στὶς 30 Ἰανουαρίου, μετὰ ἀπὸ μιὰ συνάντηση μὲ τὸν Δροσινὸ, ὁ Κονδάκης, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἔγραψε καὶ στὸν Schliemann. «... Μετὰ τῆς παρούσης μου λαμβάνετε καὶ ὅσα τινὰ διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθησαν ἀδιστακτικῶς ν' ἀποφανθοῦν οἱ ἱατροὶ ὅπερ θὰ ἐπετυχάνετο ἂν ὅλα τὰ ὅσα συνελέγοντο...», «...νὰ δημοσιεύσετε διὰ τῆς Ἐφημερίδος τὴν ἔγκλειστον πρὸς τὸν κ. Σταματάκη διατριβὴν μου...», «... Ἐνδιαφερόμενος διὰ τῆς ἀληθείας τὴν ἀνακάλυψιν ... θέλω νὰ ρίψω τὸ πρόσωπον ἀνθρώπου ἄνευ ἀνατροφῆς, ἀγραμμάτου καὶ ἐκ συστήματος ψεύστου...»³⁶⁷. Οἱ ἀπίστευτοι αὐτοὶ χαρακτηρισμοὶ γιὰ τὸν Σταματάκη δείχνουν τὸν βαθμὸ τῆς ἔξαρσης πού εἶχε πάρει τὸ πάθος γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ «θησαυροῦ».

Βέβαια ὁ Δροσινὸς δὲν ὑπολείπεται σὲ συκοφαντίες. Ἡ ἐπιστολή του στὶς 31 Ἰανουαρίου πρὸς τὸν Schliemann εἶναι ἕνας λίβελλος γιὰ τὸν Σταματάκη, τοῦ ὁποῖου τὰ γραπτὰ στὸ ἄρθρο τῆς Ἐφημερίδος χαρακτηρίζονται ὡς «... βάνουσοι καὶ ἀναιδεῖς ψευδολογίαι ...». Ὁ Δροσινὸς κατηγορεῖ εὐθέως τὸν Σταματάκη ὅτι διαδίδει ψέματα διότι ἔχει ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ ἀπορεῖ πῶς ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἀνέχεται καὶ ἐπιτρέπει σ' ἕναν ὑπαλληλίσκο νὰ διακυβεύει τὴν ὑπόληψή της καὶ νὰ ὑβρίζονται ἄνθρωποι πού τόσα προσέφεραν στὴν πατρίδα. Ἀπαξιῶ ὁ ἴδιος ν' ἀπαντήσῃ στὸν Σταματάκη, γιατί ἔχει πολὺ μεγαλύτερη θέση ἀπὸ αὐτόν (!). Τέλος ὁ Δροσινὸς προτρέπει τὸν Schliemann νὰ ἐπιδείξει στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία τὶς ἐπιστολές του τῆς 11ης καὶ 15ης Ἰανουαρίου, ὅπου φαίνεται πῶς αὐτὸς ὑπέδειξε στὸν Σταματάκη τὴ θέση τῶν ἀρχαίων. Ὅλοι στὸ Ναύπλιο, καταλήγει, περιμένουν τὶς σκέψεις τῶν κυρίων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας γιὰ τὸ θέμα αὐτό³⁶⁸.

Τὴν 1η Φεβρουαρίου τὸ θέμα συζητήθηκε στὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας³⁶⁹. Ὁ Σταματάκης εἶχε ἤδη ἐπιστρέψει ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, εἶχε φέρεי μαζί του τὰ νέα εὐρήματα καὶ τὰ εἶχε τοποθετήσῃ στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα μαζί μὲ τὰ ἄλλα ἀρχαῖα τῶν Μυκηνῶν. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Συνεδρίασης ὁ Γραμματεὺς πρότεινε τὰ ἀντικείμενα αὐτά, «τὰ ὑπὸ τοῦ Σταματάκη εὑρεθέντα», νὰ θεωρηθοῦν παράρτημα τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς καὶ νὰ παραχωρηθεῖ στὸν Schliemann καὶ σὲ κανέναν ἄλλο τὸ δικαίωμα τῆς φωτογράφησης καὶ τῆς δι-

367. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 82.

368. Αὐτόθι B 73, 85.

369. ΠΣΑΕ Α' Συνεδρίασις, α' Φεβρουαρίου 1877.

μοσίευσης αὐτῶν, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μνημονευθεῖ ὁ Σταματάκης. Ὁ Πρόεδρος καὶ οἱ σύμβουλοι Φιντικλῆς καὶ Εὐστρατιάδης δὲν συμφώνησαν μὲ τὴν πρόταση αὐτή, διότι θεώρησαν ὅτι ἀφοῦ ὁ Σταματάκης εἶχε βρεῖ τὰ ἀρχαῖα, αὐτὰ ἦταν ἐπομένως τῆς Ἑταιρείας καὶ μπορούσε ἐκείνη νὰ τὰ διαθέσει γιὰ δημοσίευση ὅπως ἤθελε· οἱ ὑπόλοιποι ὅμως σύμβουλοι δέχθηκαν τὴν πρόταση τοῦ Γραμματέως καὶ εἶπαν ὅτι αὐτὴ ἢ χάρις πρέπει νὰ δοθεῖ στὸν Schliemann, «τὸν αἴτιον πάντων τούτων τῶν εὐρημάτων».

Ὁ Schliemann ἀπὸ τὴ μεριά του δὲν μπορούσε ν' ἀφήσει τὴν ὑπόθεση αὐτὴ στὸν Κονδάκη καὶ τὸν Δροσινὸ ἢ σὲ ἄλλους παράγοντες, οὔτε κὰν στοὺς δύο φορεῖς, τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Κατὰ τὴ συνήθειά του πῆγε πρὸ ψηλά, καὶ στὶς 5 Φεβρουαρίου 1877 ἔγραψε στὸν ὑπουργό³⁷⁰:

Ἐπιστολὴ XIX

Ἐξοχώτατε | Λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀναμνήσω Ὑμῖν ὅτι κατὰ τὸν νόμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπασῶν τῶν ἄλλων χωρῶν τοῦ κόσμου ὁ θησαυρὸν τινα ἀνακαλύψας λαμβάνει τὸ ἥμισυ αὐτοῦ· ὅτι δὲ ἐγώ, ἐξ ἀγνῆς ἀγάπης διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα ὀρμώμενος, ἅμα ἀνακαλύψας τοὺς μεγάλους θησαυροὺς ἐν Μυκῆναις, ἐτηλεγράφησα τῷ Βασιλεῖ ὅτι ὅλα δίδω τῇ Ἑλλάδι· οὐδεμίαν δὲ ἔχω ἀξίωσιν· Προχθὲς μοὶ εἶπεν ὁ κ. Φιλίμων³⁷¹ ὅτι ἡ Βουλὴ ἐψήφησε 50000 δρ. κατῆτος διὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐμῶν ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ δημοσίου· ὅτι δὲ ἐπομένως ἡ Ἑλλὰς πλέον δὲν ἔχει χρεῖαν ἐμοῦ διὰ τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀπεκρίθην δὲ αὐτῷ ὅτι τὸ ἔθνος τὰ μέγιστα μ' ἀδικεῖ, ὅτι δὲ οὐδεμίαν ἔχω ἀπαίτησιν καὶ παρακαλῶ νὰ κάμουν καθὼς θέλουν.

Σήμερον δὲ ἔχω ἀπαίτησιν: ὁ ἐμὸς μηχανικὸς κ. Δροσινός, καταμετρῶν τὴν 10 Ἴαν· τὰς ἐμὰς ἀνασκαφάς, εὗρηκεν ἐκεῖ εἰδός τι τάφου ὑπέδειξε δὲ τὸν τόπον τῷ ὀλίγας ἡμέρας ὕστερον τὴν Ναυπλίαν περάσαντι κ. Σταματάκη, ὅστις ἐν ἡμισεῖᾳ ὥρᾳ εὗρηκεν ἐκεῖ 4 χρυσᾶ ποτήρια, 2 δακτυλίους κ. τ. λ. Κατὰ τὴν αἰτησίην μου τὸ συμβούλιον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. μοὶ ἔδωσε τὴν ἄδειαν νὰ φωτογραφῆσω αὐτὰ διὰ τὸ σύγγραμμά μου, ἀρνεῖται δὲ ὁ κ. Σταματάκης λέγων ὅτι ἡ Ἀρχ. Ἑταιρ. δὲν ἔχει ἐκεῖ οὐδὲν δικαίωμα· ὅτ' αὐτὸς πρέπει ν' ἀποδώσῃ τὸ πᾶν τῷ Ὑπουργεῖῳ, τὸ ὅποιον ἔχει ν' ἀποφασίσῃ ἂν ἔχω τὸ δικαίωμα ἢ ὄχι νὰ φωτογραφῆσω τὰ πράγματα. Ταυτοχρόνως εἶπε τῷ ἐμῷ φωτογράφῳ ὅτι ἀπαιτεῖ ποσὸν τι ἀντιτύπων τῶν φωτογραφιῶν ἐν περιπτώσει καθ' ἣν μοὶ δοθῇ ἢ ἄδεια τῆς φωτογραφίσεως.

370. ΑΑΕ. Ἀρχεῖο Παναγιώτη Εὐστρατιάδου, 5 Φεβρουαρίου 1877. Παράρτημα Ἡμερολογίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, φάκ. 2ε.

371. Ὁ Τιμολέων Φιλίμων (1833-1898) ἦταν βουλευτὴς Ἀττικῆς, δήμαρχος Ἀθηναίων, ἰδρυτῆς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας *Αἰών*.

Διὰ τοῦτο θερμῶς παρακαλῶ νὰ ὀμιλήσητε μετὰ τοῦ δραστηρίου ἐξαιρέτου Κυρίου Ἐφόρου Εὐστρατιάδη καὶ νὰ δώσητε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς ἵνα μὴ ἔμποδίσῃ πλέον ὁ κ. Σταματάκης νὰ κάμῃ τὰς φωτογραφίας· ὁμοίως νὰ μὴ ἔχη οὐδεὶς τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεικονίσεως τῶν κειμηλίων τούτων πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἔμοῦ περι Μυκηνῶν συγγράμματος, διότι ἀλλέως τὰ μέγιστα μὲ βλάπτετε.

Εἰσέτι παρακαλῶ νὰ μὴ εἴπητε τῷ κ. Σταματάκη ὅτι ἔγραψα Ἐγμῖν, διότι ἀλλέως ἤθελε μοὶ παρεμβάλει νέας δυσκολίας καὶ προσκόμματα.

Ἐκ προκαταβολῆς θερμῶς εὐχαριστῶν Ἐγμᾶς δι' ὅσα θέλετε πράξει δι' ἐμέ, διαμένω μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ εὐκρινεστάτης ὑπολήψεως. | Ὅλος Ἐγμέτερος | Σχλιέμανν | 5 Φεβ. 1877 | Τῷ Ἐξοχωτάτῳ Κυρίῳ Ἐπουργῷ Μιλισηῖ.

Ἡ ἐπιστολὴ ἀρχίζει μὲ τὶς γνωστὰς ὑπερβολές, ὅτι σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου ὅποιος ἀνακαλύπτει θησαυρὸ δικαιούται νὰ κρατήσῃ τὸν μισό· ὁ ἴδιος ὅμως ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐπιστήμην τὰ προσέφερε ὅλα στὴν Ἑλλάδα. Τώρα μαθαίνει ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ στὶς Μυκῆνες θὰ συνεχιστεῖ ἀπὸ τὸ Δημόσιο καὶ μὲ πικρία συνειδητοποιεῖ ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν τὸν χρειάζεται πιά.

Ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, ὁ νόμος στὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπέτρεπε μερίδιο σὲ θησαυρό, ἐφόσον ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε γίνεαι σὲ δημόσια γῆ· ὁ Schliemann εἶχε διαπραγματευθεῖ τὸ θέμα πολλὰς φορὰς καὶ εἶχε ἀναγκασθεῖ νὰ συμφωνήσῃ: τὰ εὐρήματα θὰ ἔμεναν στὴν Ἑλλάδα ἀλλίως ἄδεια ἀνασκαφῆς δὲν δινόταν· οἱ ὄροι ἦταν σαφεῖς.

Ὁ σκοπὸς ὅμως τῆς ἐπιστολῆς ἦταν ἄλλος. Ὁ Schliemann ζητᾷ – ἔχει «ἀπαίτησιν» – ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ νὰ μεσιτεύσῃ στὸν Εὐστρατιάδη, τὸν Γενικὸ Ἐφορο, ὥστε νὰ τοῦ ἐπιτραπῇ ἡ φωτογράφησις τῶν ἀντικειμένων τοῦ «θησαυροῦ», παρακάμπτοντας ὀρισμένες ἀντιρρήσεις τοῦ Σταματάκη. Προβάλλει τὸ γνωστὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ μηχανικὸς κ. Δροσινὸς ἀνεκάλυψε «εἶδός τι τάφου»· ἰσχυρίζεται ἐπίσης ὅτι τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια, ἐνῶ ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου προκύπτει ὅτι στὴν πραγματικότητα δὲν εἶχε ληφθεῖ καμιά σχετικὴ ἀπόφασις.

Δὲν εἶναι γνωστὸ ὡς ποιο σημεῖο ὁ Σταματάκης εἶχε ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν φωτογράφησις· προφανῶς ζητοῦσε νὰ γίνον ὅλα σύμφωνα μὲ τὸν νόμο καὶ πολὺ σωστὰ ζητοῦσε νὰ κατατεθοῦν στὴν Ἐπιτροπὴ ἀντίτυπα τῶν φωτογραφιῶν. Ἀσφαλῶς ὅμως δὲν θὰ ἐπέδειξε καὶ ἐξαιρετικὴ προθυμία γιὰ τὴν ἱκανοποίησι τῶν αἰτημάτων τοῦ Schliemann, γιατί εἶχε ὑπερβολικὰ συκοφαντηθεῖ, ὑβρισθεῖ μάλιστα ἐξαιτίας του. Ὁ Schliemann τὸ ἤξερε πολὺ καλά, γι' αὐτὸ καὶ στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς παρακαλεῖ τὸν ὑπουργὸ νὰ μὴν πεῖ τίποτε στὸν Σταματάκη.

Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ὑπουργὸς ἔκανε κάποιο διάβημα καὶ ὁ Εὐστρατιάδης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ, δὲν ἦταν εὐνοϊκὸς πρὸς τὸν Schliemann· καμιά ἀπόφασις δὲν πάρθηκε, ἀλλὰ τὰ πράγματα κύλησαν κατὰ κάποιο τρόπο ἀπὸ μόνα τους.

Τὸ θέμα ἐπανῆλθε στὴν ἐπόμενη συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, στὶς 14 Φεβρουαρίου, σχετικὰ μὲ τὴν αἴτηση τοῦ φωτογράφου Κώστα Ἀθανασίου, ποὺ ζητοῦσε νὰ φωτογραφήσει τὰ νέα εὐρήματα³⁷². Καὶ πάλι ἐπικράτησε διχογνωμία. Ὁ Πρόεδρος καὶ οἱ σύμβουλοι Εὐστρατιάδης καὶ Καυταντζόγλου πρότειναν νὰ δοθεῖ ἡ ἄδεια στὸν Ἀθανασίου· ὅμως ὁ Γραμματεὺς καὶ οἱ Καστόρχης, Κοκίδης καὶ Γιαννόπουλος ἰσχυρίσθηκαν ὅτι ὁ Schliemann δὲν εἶχε παραιτηθεῖ ἀπὸ τὶς Μυκῆνες καὶ ἐπομένως διατηροῦσε τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα τῆς φωτογράφησης. Ἡ στάση τους ἐξηγεῖται. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Κουμανούδης καὶ ὁ Καστόρχης ἦταν φίλοι τοῦ Schliemann, εἶχαν κοινωνικὲς σχέσεις μαζί του καὶ τὸν ὑποστήριζαν. Μὲ πρόταση τοῦ Γραμματέα ἡ περαιτέρω συζήτηση γιὰ τὸ θέμα ἀναβλήθηκε καὶ δὲν συνεχίστηκε ποτέ. Ὁ Κουμανούδης ὅμως τὴν ἐπόμενη μέρα κίολας τῆς συνεδρίασης, καὶ μὴ γνωρίζοντας τὴν ἔκβαση ποὺ ἐνδεχομένως θὰ εἶχε ἡ ὑπόθεση, ἐνημέρωσε τὸν Schliemann³⁷³:

Φίλε κ^ε Σχλίεμανν,

Μετὰ λύπης μου Σᾶς ἀναγγέλλω, ὅτι τίποτε δὲν κατωρθώθη ἐν τῇ χθεσινῇ τοῦ Συμβουλίου ἡμῶν Συνεδρίασει. Ἐκεῖνα ἅπερ ἐθωρήθησαν ἐν τῇ προτέρᾳ Συνεδρίασει ὡς δίκαια ἢ ἐπεικῆ παρὰ τῆς πλειονοψηφίας, δὲν ὑπεγράφησαν ἐν ταύτῃ τῇ χθεσινῇ, καὶ οὕτω μένει δυστυχῶς ἡ ὑπόθεσίς Σας ἐκκρεμής. Ἐρρώσθε.

ὄλος πρόθυμος Ὑμῶν | Στέφανος Κουμανούδης | Ἐν Ἀθήναις | τῇ 15 Φεβρουαρίου 1877.

Τελικὰ ὑπῆρξε μιὰ ἄτυπη συμφωνία ἢ ἀνοχή καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ «θησαυροῦ» περιελήφθησαν στὴ δημοσίευση τοῦ Schliemann. Ὁ Σταματάκης δὲν ἀντέδρασε, ἂν καὶ αὐτὸς τὰ εἶχε ἀνασκάψει· ἦταν ἀπασχολημένος μὲ τὸ χάος τῶν Μυκηνῶν, πολὺ εὐπειθῆς καὶ ἴσως ἀπηυδισμένος· ἐξέφρασε μόνον τὴ γνώμη ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο ἔπρεπε ν' ἀποφασίσει ἐὰν ὁ Schliemann εἶχε δικαίωμα στὴ φωτογράφηση, καὶ ἐὰν ναί, νὰ δοθοῦν στὴν Ὑπηρεσία ἀντίτυπα τῶν φωτογραφιῶν. Τὸ θέμα ἔμεινε ἐκεῖ.

Ἔτσι μιὰ ἀπλὴ συζήτηση ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνθρώπους ποὺ ἐργάζονταν στὶς Μυκῆνες καὶ τὶς γνώριζαν καλά – ἂν καὶ ὁ Σταματάκης καλύτερα βέβαια ἀπὸ τὸν Δροσινό –, ἐξαιτίας τῆς ἄμετρης φιλοδοξίας καὶ ἀπληστίας τοῦ Schliemann ἐξελίχθηκε σὲ μιὰ μεγάλη διένεξη ποὺ ἀναστάτωσε μιὰ μικρὴ τοπικὴ κοινωνία, ἀνακάτεψε πρόσωπα μὲ σημαντικὲς θέσεις στὴν Ἀθήνα κι ἔφτασε ὡς τὸν ὑπουργό!

372. ΠΣΑΕ Β' Συνεδρίασις, 14 Φεβρουαρίου 1877· βλ. καὶ σ. 117 σημ. 269.

373. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 121.

Ὁ Schliemann κράτησε μνησικακία. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου του *Mycenae*³⁷⁴ εὐχαριστεῖ τὸν Δροσινὸ γιὰ τὴ συνεργασία καὶ γιὰ τὸ ὅτι ὑπέδειξε τὸν τάφο (!) ποὺ ἀνακάλυψε, στὸν «κρατικὸ ὑπάλληλο, ἔτσι ὥστε τὰ περιεχόμενά του διασώθηκαν γιὰ τὴν ἐπιστήμη».

Μετὰ ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν πρὸ πάνω, ἡ προσβλητικὴ αὐτὴ φράση ἀναφάνεται ὡς περιττὴ, δεδομένου ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ τάφο καὶ ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ ἐγίνε ἀπὸ τὸν Σταματάκη, τοῦ ὁποῖου οὕτως ἢ ἄλλως ἡ ἀποστολὴ ἦταν νὰ διασώζει τὰ ἀρχαῖα.

Η ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ. Ἐνα ἄλλο θέμα ποὺ ἀπασχολοῦσε τὸν Schliemann αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἦταν ἡ φωτογράφιση τῶν εὐρημάτων· βιαζόταν πολὺ, ὅπως πάντα, κυρίως γιὰτὶ ἤθελε νὰ ἐτοιμάσει γρήγορα τὴ δημοσίευση γιὰ νὰ γίνουν γνωστὰ στὸ εὐρὺ κοινό. Τὸ ἴδιο ἐπιθυμοῦσε καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ἀλλὰ δὲν ἦταν κάτι εὐκόλο, οὔτε μποροῦσε νὰ γίνει βιαστικά. Ὁ Σταματάκης σημειώνει στὸ χρονολόγιο: «21 Δεκεμβρίου ἕως 15 Φεβρουαρίου 1877 φωτογράφησις τῶν χρυσῶν ἀρχαίων τῶν Μυκηνῶν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ»³⁷⁵. Ἡ ἐργασία ὅμως δὲν ἄρχισε ἀμέσως καὶ προχωροῦσε σχετικὰ ἀργά· τὰ ἀρχαῖα ἔπρεπε νὰ τακτοποιηθοῦν μὲ κάποια σειρὰ καὶ νὰ φωτογραφίζονται σταδιακὰ ἐλλείπει χώρου· ὁ Σταματάκης ἐπέβλεπε καὶ ἦταν μόνος, ἐνῶ ἀναγκαστικὰ ἀπουσίαζε ὀρισμένες μέρες στὶς Μυκῆνες.

Στὶς 28 Ἰανουαρίου ὁ Schliemann ἔγραψε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας³⁷⁶.

Ἐπιστολὴ XX

Ἐν Ἀθήναις 28 Ἰαν. 1877 | Ἐντιμότητε Κύριε Πρόεδρε

Μετὰ μεγίστης λύπης ἀγγέλλω Ὑμῖν ὅτι χάνω ἐνταῦθα τὸν ἐμὸν πολυτιμώτατον καιρὸν τότε μὲν ὑπὸ τῆς ἀπουσίας τοῦ κ. Σταματάκη τότε δὲ ὑπὸ τῆς ἀρρώστιας αὐτοῦ. Ἦδη 3 ἐβδομάδας καθίζω οὕτω ἄνευ ἐργασίας. Διὰ τοῦτο θερμῶς παρακαλῶ Ὑμᾶς νὰ ὑποβάλητε τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας τὴν παράκλησίν μου νὰ διορισθῇ ἀμέσως μία ἐκ μελῶν τινῶν τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ. συνισταμένη ἐπιτροπὴ ἐπιφορτισμένη νὰ φροντίσῃ ὅπως ὁ φωτογράφος κ. Ρωμαΐδης ἔχῃ πάντοτε ἄφθονον δι' ἐμὲ ἐργασίαν φωτογραφῶν τοὺς θησαυρούς. Ἐν ὀνόματι τῆς Θέμιδος καὶ τῆς δικαιοσύνης μὴ μοὶ παρεμβάλετε προσκόμματα

374. Schliemann 1976, 381.

375. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη. Χρονολόγιο.

376. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

περισσότερα· ἀλλ' εὐκολύνετε τὸ βαρύτατον καὶ δυσκολώτατον ἔργον μου, διότι δὲν θὰ λείψω νὰ φανῶ Ὑμῖν χρήσιμος ἐν ἄλλαις περιστάσεσιν.

Μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ εἰλικρινεστάτης ὑπολήψεως | ὅλως Ὑμέτερος | Σχλιέμανν.

[Κάτω ἀριστερά]: τῷ Κυρίῳ καθηγητῇ Φιλίππῳ Ἰωάννη | Προέδρῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας | ἐν Ἀθήναις.

Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ πρὸς τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀναφέρεται πιθανότατα ἓνα ἀχρονολόγητο σημεῖωμα τοῦ Κουμανούδη, μὲ τὸ ὁποῖο προτρέπει τὸν Schliemann νὰ μὴν τὴν στείλει: «Σκεφθεὶς ὠριμότερον εὐρίσκει ὅτι τὸ πρὸς τὸν Πρόεδρον γράμμα σας περὶ οὗ σήμερον ὁμιλήσαμεν εἶναι καλλίτερον νὰ μὴν τὸ γράψητε πρὶν ἢ τελειώσητε τὴν φωτογράφησιν ἵνα μὴ χαλάσωμεν τὴν δουλειάν»³⁷⁷.

Προνοητικὸς πάντα ὁ Κουμανούδης καὶ καλὸς φίλος, προσπαθεῖ νὰ προστατεύσει τὸν Schliemann ἀπὸ τοὺς σκοπέλους. Μὲ ὀρθολογισμό, διαφυλάττοντας αὐστηρὰ πάντα τὰ δικαιώματα τῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Ὑπηρεσίας, βοήθησε τὸν Schliemann ὄχι πάντα μὲ ἐπιτυχία, νὰ κινεῖται ἀνάμεσα στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία καὶ τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες.

Ἄλλὰ ἡ ἐπιτροπὴ ποὺ ζητοῦσε ὁ Schliemann εἶχε ἤδη συγκροτηθεῖ, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ὁ ρόλος της ὅμως δὲν ἦταν νὰ ὑποκαταστήσει τὸν Σταματάκη ἀλλὰ νὰ παρακολουθεῖ ὅτι ὅλα βαίνουν καλῶς.

Στὶς 17 Φεβρουαρίου ἡ φωτογράφησις εἶχε περίπου τελειώσει. Ὁ Λύσανδρος Καυταντζόγλου, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, ἔστειλε ἓνα εὐγενικὸ γράμμα στὸν Schliemann λέγοντάς του ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν παράπονα γιατί κανένας δὲν ἔφερε τὸ παραμικρὸ ἐμπόδιο στὴν ὁμαλὴ διεξαγωγὴ τῆς ἐργασίας· ἀναφέρει καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ «θησαυροῦ» καὶ τὸν διαβεβαιώνει ὅτι αὐτὸς θὰ ἔχει πρῶτος τὸ δικαίωμα τῆς φωτογράφησις: «... τὰ ὑπὸ τοῦ Σταματάκη εὐρεθέντα ἢ ἐπιτροπὴ δὲν ἔλαβε εἰσέτι εἰς τὴν διάθεσίν της. Ἄμα θέλει λάβει αὐτὰ βεβαίως ὑμεῖς θέλει εἶσθαι κατὰ προτίμησιν ὁ πρῶτος ὅστις θέλει τὰ φωτογραφήσει»³⁷⁸.

Τὴν ἴδια κιόλας μέρα, στὶς 17 Φεβρουαρίου, ὁ Schliemann ἔλαβε ἓνα διπλὸ σημεῖωμα ἀπὸ τὸν Εὐστρατιάδη καὶ τὸν Κουμανούδη. Στὸ ἐπάνω μέρος τῆς σελίδας ὁ Εὐστρατιάδης γράφει «Ἀὔριο τὸ πρωὶ δύνασθε νὰ φωτογραφήσετε τὰ ἀρχαῖα τὰ εὐρεθέντα ἐν Μυκῆναις ὑπὸ τοῦ κυρίου Σταματάκη». Στὸ κάτω μέρος ὁ Κουμανούδης σημειώνει πὼς ὁ Εὐστρατιάδης πῆρε, καθὼς φαίνεται, μόνος του αὐτὴ τὴν ἀπόφασις, χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ συζήτησις στὸ Συμβούλιο·

377. Ἀρχεῖο Schliemann B 75, 1228 (1877).

378. Αὐτόθι B 73, 129.

προτρέπει τὸν Schliemann νὰ προβεῖ ἀμέσως στὴ φωτογράφιση, ἂν καὶ εἶναι πεπεισμένος ὅτι ὁ Εὐστρατιάδης δὲν θὰ δώσει σὲ ἄλλον ἄδεια χωρὶς ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου³⁷⁹. Ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, παρατηροῦμε ὅτι ὁ Κουμανούδης μὲ σοφὸ τρόπο καὶ γνωρίζοντας τὴ δυσπιστία τοῦ Εὐστρατιάδη πρὸς τὸν Schliemann, εἶναι ἔτοιμος νὰ δώσει τὴ σωστὴ συμβουλὴ γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθεῖ καμιά ἐμπλοκὴ.

Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴν ἀλληλογραφία αὐτὴ τόσο ὁ Καυταντζόγλου ὅσο καὶ ὁ Εὐστρατιάδης ἀναφέρονται στὰ ἀντικείμενα τοῦ «θησαυροῦ» ὡς τὰ «ὑπὸ τοῦ Σταματάκη εὐρεθέντα», καὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἐκφράζεται καὶ ὁ Κουμανούδης στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Ὅπως ὅποτε τὸ χατήρι τοῦ Schliemann ἔγινε καὶ τὰ πράγματα ξαναπῆραν τὸν κανονικὸ τους ρυθμὸ. Ὁ Δροσινὸς πῆγε στὶς Μυκῆνες γιὰ νὰ ἐπεξεργασθεῖ τὸ σχέδιο τῆς «ὅλης πόλεως τῶν Μυκηνῶν», τὸ ὁποῖο ἔστειλε στὸν Schliemann τελικὰ στὶς 22 Μαΐου 1877³⁸⁰. Στὴ συνοδευτικὴ τού ἐπιστολῆς ἐπεξηγεῖ ὅτι ἔθεσε ὄρια στὸν χῶρο καὶ ἐντὸς αὐτῶν συμπεριέλαβε ὅλα τὰ εῤεῖπια καὶ συμπληρώνει «... ἐκτὸς τοῦ μεγάλου κτιρίου ἐν τῷ ρεύματι ἐσημείωσα καὶ ἕτερον εὐρισκόμενον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου μεσημβρινῶς τῆς ἐκκλησίας (Παναγίας)»³⁸¹. Προηγουμένως εἶχε μελετήσει τοὺς τάφους καὶ εἶχε στείλει διάγραμμα τοῦ τάφου IV, ὅπου εἶχε σημειώσει τὸ βάθος πού βρέθηκαν τὰ διάφορα κτερίσματα, καθὼς καὶ τὸ ἔδαφος ἐπάνω στὸ ὁποῖο ἔκειτο ὁ βωμὸς· εἶχε ἐπίσης περιλάβει τὸ σχέδιο τῆς πρόσοψης τοῦ βωμοῦ καὶ τὴν κάτοψη³⁸².

Οἱ φωτογραφίες εἰτοιμάζονται ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Ρωμαῖδη· ὁ Schliemann ἔχει ζητήσει ἕναν ἐντυπωσιακὸ ἀριθμὸ «φωτοτυπιῶν»³⁸³ καὶ ἡ συνεργασία μαζί τους, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία, προχωρεῖ μὲ κανονικὸ ρυθμὸ³⁸⁴.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φωτογράφιση, ἡ χημικὴ ἀνάλυση τῶν εὐρημάτων ἦταν μία ἄλλη ἀπὸ τὶς πρωτοπόρες ιδέες τοῦ Schliemann, καὶ στὸ θέμα αὐτὸ ἡ συνε-

379. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 136.

380. Αὐτόθι B 74, 532· Schliemann 1976, plan D.

381. Τὰ κτίσματα πού ἀναφέρει ὁ Δροσινὸς δὲν ἔχουν ταυτιστεῖ καὶ μόνον ὑποθέσεις μποροῦν νὰ γίνουν (*Atlas* 23). Στὴν κορυφογραμμῆ, τὴ λεγομένη τῆς Παναγιάς, εἶναι σήμερα γνωστὰ τὰ λείψανα περίπου δέκα μεγάλων κτιρίων. Τὸ κτίριο «ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου μεσημβρινῶς τῆς ἐκκλησίας» εἶναι ἴσως ἡ «Οἰκία τοῦ Μολύβδου» – The house of Lead. Ὅσο γιὰ τὸ κτίριο «ἐν τῷ ρεύματι» πιθανὸν νὰ πρόκειται ἀπλὰ γιὰ τὰ εῤεῖπια τῆς οδογέφυρας πού βρίσκεται στὴν κοίτη τοῦ Χάβου.

382. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 105, 9 Φεβρουαρίου 1877.

383. Lichtdruck/ ἡλιογραφιοῦρες.

384. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 219· B 73, 285.

15. Λεπτότατα διάτρητα ελάσματα σὲ σχῆμα ταυροκεφαλῆς πὺν φέρει διπλὸ πέλεκυ ἀνάμεσα σὰ κέρατα. Ἀπὸ τὸν τάφο IV τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. 1500-1450 π.Χ. Χρυσός. Ὑψ. 0,04, πλ. 0,035. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 353, 354. (Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

γασία του μὲ τὸν Εὐστρατιάδη ὑπῆρξε ὁμαλή. Στὸν Schliemann ἀποστέλλονται, ἀκόμη καὶ ὅταν αὐτὸς βρίσκεται στὸ ἐξωτερικό, δείγματα ἀντικειμένων γιὰ ἀνάλυση, ὅπως τεμάχια ξιφῶν, λεβήτων, φύλλου χρυσοῦ ἢ πέταλο ἀργύρου³⁸⁵. Οἱ ἀναλύσεις αὐτὲς ἐνδιαφέρουν πολὺ τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους καὶ ὁ Εὐστρατιάδης, ὁ κατεξοχὴν ἀρμόδιος, ἀνταποκρίνεται πρόθυμα. Ἐνίστε συμβαίνουν καὶ ἐμπλοκὲς πὺν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνυπομονησία τοῦ Schliemann. Αὐτὸ συνέβη στὴν περίπτωση τῶν διάτρητων χρυσοῦν ἐλασμάτων σὲ σχῆμα ταυροκεφαλῆς ἀπὸ τὸν τάφο IV, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ συναρμολογηθοῦν πρὶν ζωγραφισθοῦν καὶ φωτογραφηθοῦν³⁸⁶. Ὁ Schliemann ἔγραψε στὸν Εὐστρατιάδη σχετικά τὴν ἐπιστολὴ μετέφερε ὁ Ἀλέξανδρος Καστρομένος, ἀδελφὸς τῆς Σοφίας. Ὁ Εὐστρατιάδης ἀνέθεσε τὴν ὑπόθεση στὸν Σταματάκη καὶ ὁ Καστρομένος δὲν παρέλειψε νὰ πληροφορήσει τὸν Schliemann ὅτι ὁ Σταματάκης καθυστερεῖ καὶ ὅτι ὁ Εὐστρατιάδης ὑποκρίνεται τὸν φίλο – «ὁ ὑποκρινόμενος τὸν φίλον»³⁸⁷.

15

385. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 146· B 73, 373.

386. Schliemann 1976, 318 εἰκ. 329, 330· Karo 1930-1933, ἀρ. 353, 354 πίν. XLIV.

387. Ἀρχεῖο Schliemann B 74, 533, 22 Μαΐου 1877.

Τελικά ἡ συναρμολόγηση ἔγινε καὶ ἡ ἀπεικόνιση ἐστάλη στὸν Schliemann στὶς 30 Ἰουνίου/12 Ἰουλίου. « Ἐγκλείστως εὐρίσκονται δύο εἰκόνες βουκεφάλων τὰ πρωτότυπα τῶν ὁποίων συνίστανται ἐκ λεπτοτάτων φύλλων χρυσοῦ », γράφει ὁ Καστρωμένος, « Ἐβράδυνα τὴν ἀποστολὴ αὐτῶν ἔνεκα ἰδιοτροπίας τῶν κ. κ. Σταματάκη καὶ Εὐστρατιάδη οἵτινες ὑπέβαλλον εἰς τὸ Συμβούλιον νὰ ἀποφανθῆ ἔάν πρέπει νὰ σᾶς ἐπιτρέψουν νὰ τὰ ἀπεικονίσετε. Οἱ κύριοι καθηγηταὶ ἀμέσως ὁμοφώνως ἀπήντησαν καταφατικῶς »³⁸⁸.

Κατὰ τὴ διαδικασία τῆς συναρμολόγησης φάνηκε ὅτι ἀνάμεσα στὰ κέρατα τῶν ταύρων ὑπῆρχε καὶ ἄλλο ἔλασμα σὲ σχῆμα διπλοῦ πέλεκυ. Ἐλάσματα τοῦ τύπου αὐτοῦ ὑπῆρχαν πολλά· ἡ ἐπιλογή καὶ ἡ συνένωσή τους δὲν ἦταν ἀπλὸ θέμα, γι' αὐτὸ καὶ τὸ διάστημα τῶν 45 ἡμερῶν, ποὺ διέρρευσε ἀνάμεσα στὴν παραγγελία καὶ τὴν ἐκτέλεσή της, δὲν ἦταν μεγάλο, κυρίως ποὺ ἀκριβῶς τότε εἰτοιμαζόταν ἡ μεταφορὰ τῶν μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων στοὺς Πολυτεχνεῖο³⁸⁹.

Ἡ ὑπόθεση τῶν ἐλασμάτων δὲν ἀναφέρεται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου, εἶναι ὅμως πιθανὸ νὰ ὑπῆρξε κάποια διαμαρτυρία γιὰ τὶς συνεχεῖς ἀπαιτήσεις τοῦ Schliemann καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν Λύσανδρο Καυταντζόγλου, ποὺ ἦταν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ φωτογράφιση τῶν ἀρχαίων, πράγμα ποὺ πληροφορήθηκε ὁ Schliemann. Στὸ ἐπίσποδιο αὐτὸ ἀναφέρεται προφανῶς μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Καστόρχη πρὸς τὸν Schliemann, ὅπου τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ δίνει σημασίαν στὰ λόγια τοῦ Καυταντζόγλου, καὶ τὸν διαβεβαιώνει ὅτι ὁ Καυταντζόγλου ἐκφράζει μόνο τὸ δικό του φρόνημα καὶ ὄχι τὴ γνώμη τοῦ Συμβουλίου, ποὺ δὲν τὸν ἔλαβε ποτὲ σοβαρά. Ἡ Ἑλλὰς χαίρει γιὰ τὶς ἐπιτυχίες σας καὶ τὶς τιμὲς ποὺ σᾶς γίνονται στὴν Ἀγγλία, γράφει ὁ Καστόρχης, καὶ θὰ ἦταν ἀχάριστη ἂν δὲν ἀναγνώριζε τὸ ἔργο σας· ὅλοι σᾶς ἐκτιμοῦν καὶ ὅσοι σᾶς κατηγοροῦν εἶναι μόνο ἀπὸ φθόνον³⁹⁰. Ἦς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Λύσανδρος Καυταντζόγλου, ἀρχιτέκτων, καθηγητὴς στὴ Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν, ἀρμόδιος στὴν Ἐταιρεία γιὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ θέματα, εἶχε τὴ γενικὴ ἐκτίμηση, ἀλλὰ ὁ Καστόρχης ἤθελε πάντα νὰ εἶναι εὐχάριστος στὸν Schliemann. Ὁ ἴδιος ὁ Schliemann δὲν φαίνεται νὰ ἔδωσε καὶ

388. Ἀρχεῖο Schliemann B 74, 725, 30 Ἰουνίου/12 Ἰουλίου 1877· B 75, 1212, (1877).

389. Ὁ Καστρωμένος θέλησε κατὰ κάποιον τρόπο νὰ ἐξηγήσει στὸν Schliemann τὶς δυσκολίες: « Τὰ βουκεφάλια ἔχουν ἀκριβῶς τὸ μέγεθος τῶν εἰκόνων ἃς σᾶς ἔστειλα. Δὲν εἶνε δὲ νέα ἀνακάλυψις ἀλλὰ αὐτοὶ περιεργαζόμενοι τὰ χρυσοῦ φύλλα ἅπανα Σεῖς εὕρητε ἐντὸς τῶν βασιλείων τάφων εἶδον μεταξὺ αὐτῶν 2 τεμάχια φύλλων ἐφ' ὧν ἦσαν ἐκτετυπομένα τ' ἀνωτέρω ρηθέντα βουκεφάλια » (Ἀρχεῖο Schliemann B 74, 725).

390. Ἀρχεῖο Schliemann B 74, 779, 25 Ἰουλίου/8 Αὐγούστου 1877. Εἶναι πιθανὸν ὁ Καυταντζόγλου νὰ εἶχε ἐπιπλέον δυσανεστῆθαι μὲ τὴν ἀπαίτηση τοῦ Schliemann νὰ συμπεριλάβει στοὺς ἀπὸ δημοσίευση *Mycenae* μιὰ ἐκθεση γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Σπιάτων (σ. 164).

μεγάλη σημασία στην επιστολή, γιατί κάλυψε μεγάλο μέρος του κειμένου αναγράφοντας επάνω σ' αυτό το όνομα του αποστολέα. Τον απασχολούσαν άλλα σημαντικότερα θέματα.

Στά μέσα Μαρτίου ο Schliemann αναχώρησε από την Αθήνα και στις 22 Μαρτίου έφθασε στο Λονδίνο· το ίδιο βράδυ παρουσίασε την ανασκαφή των Μυκηνών στη Society of Antiquaries. Ανάμεσα στο πολυπληθές ακροατήριο βρισκόταν ο ίδιος ο Gladstone³⁹¹ και το μόνο επίσημο πρόσωπο που έλειπε ήταν ο Charles Newton, διευθυντής του Βρετανικού Μουσείου, που βρισκόταν στην Ελλάδα³⁹².

Η επίσκεψη του Newton, και γενικά των διαφόρων ξένων, προβλημάτιζε τις ελληνικές αρχές για διαφόρους λόγους. Στις 26 Φεβρουαρίου 1877 ο Ιωάννης Γεννάδιος, πρέσβυς της Ελλάδος τότε στο Λονδίνο, γράφει στον ύπουργό των Έξωτερικών Αλέξανδρο Κοντόσταυλο³⁹³ και του προτείνει να υπάρχει γενικά κάποια επιτροπή που να υποδέχεται και να πληροφορεί τους ξένους, και μάλιστα τους Άγγλους, φιλαρχαίους· ζητά να γίνεται αυστηρή επίτηρηση των αρχαιοτήτων, γιατί πολλοί ξένοι μεταβαίνουν στην Ελλάδα με άρπακτικές προθέσεις – «ούχι άμιγείς άρπακτικών προθέσεων». Μεταβαίνει στην Ελλάδα και ο Newton, συνεχίζει ο Γεννάδιος, «οΰτινος όμως αί συνεχείς μετά της ελληνικής αρχαιότητος σχέσεις διέθεσαν αυτόν ήκιστα ευμενώς προς τους νεωτέρους φύλακας των προγονικών λειψάνων. Ο κύριος Newton θα έπρωτίμα αν ο πλουτισμός του υπ' αυτόν τμήματος έγενετο τόσον ευόνως ή ευκόλως όσον επί Τουρκοκρατίας»³⁹⁴.

Ο Newton επισκέφθηκε τις μυκηναϊκές αρχαιότητες στην Έθνική Τράπεζα και στη συνέχεια τις Μυκήνες μαζί με τον Percy Gardner, έρευνητή στο Βρετανικό Μουσείο. Τους δύο ξένους συνόδευσε ο Σταματάκης, για τον οποίο ο Newton εκφράσθηκε με μεγάλη εκτίμηση και απέδωσε έξαιρετική σπουδαιότητα στις κρίσεις του σχετικά με τα εύρηματα, «είτε αποδεχόμενος είτε άμφισβητών αυ-

391. William Gladstone (1809-1898). Άγγλος πολιτικός, χρημάτισε τέσσερις φορές πρωθυπουργός. Είχε μεγάλη κλασική παιδεία και διέκειτο πάντα φιλικά προς την Ελλάδα. Έγραψε τον πρόλογο στο βιβλίο του Schliemann *Mycenae*, μετά από το πιεστικό αίτημα του εκδότη John Murray. Ο Schliemann άφιέρωσε στον Gladstone την άγγλική έκδοση του βιβλίου.

392. Traill 1995, 166.

393. Αλέξανδρος Κοντόσταυλος (1837-1903). Πολιτευτής, ύπουργός Δικαιοσύνης, Έξωτερικών (1875-1883, 1893), πρέσβυς στο Βερολίνο (1880). Πρόεδρος της Αρχαιολογικής Έταιρείας (1880, 1882-1894).

394. Αρχείο Ύπουργείου Έξωτερικών. Προς τον ύπουργό Έξωτερικών Αλέξανδρο Κοντόσταυλο από Πρεσβεία Λονδίνου, πρέσβυς Ιωάννης Γεννάδιος άρ. 64 | Ελήφθη 3 Φεβρουαρίου 1877 άρ. πρ. 943.

τάς». Ίδιαίτερα γιὰ τὸ θέμα τοῦ «θησαυροῦ» καὶ γιὰ τὸ ἐὰν βρισκόταν σὲ τάφο ἢ ὄχι, ὁ Newton συμφώνησε μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σταματάκη³⁹⁵. Ὁ Newton ἐπισκέφθηκε καὶ τὴ Σοφία Schliemann δύο φορές, ὅπως ἡ ἴδια πληροφορεῖ τὸν σύζυγό της, καὶ σχολίασε μαζί της τὰ εὐρήματα τῶν Μυκηνῶν, γιὰ τὴν ὑψηλὴ ἀρχαιότητα τῶν ὁποίων δήλωσε ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος πεπεισμένος καὶ ὅτι ἔπεισε καὶ τὸν Κούρτιο³⁹⁶. Ἡ Σοφία ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Newton πῆγε στὶς Μυκῆνες μαζί μὲ τὸν Κούρτιο.

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΘΗΣΑΥΡΩΝ. Τὸ σημαντικό θέμα ποῦ εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ τελείωσε ἡ φωτογράφιση τῶν μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων, ἦταν καταρχὴν ἡ λεπτομερὴς καταλογογράφησή τους καὶ ἡ ἐπίσημη παράδοσή τους ἀπὸ τὸν ὑπεύθυνο τῆς ἀνασκαφῆς, ποῦ ἦταν ὁ Σταματάκης, στὸν Γραμματέα· σ' ἓνα δεῦτερο στάδιο ἔπρεπε, μόλις θὰ ἦταν ἔτοιμες οἱ αἴθουσες, νὰ μεταφερθοῦν στὸ Πολυτεχνεῖο γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν καὶ νὰ τὶς γνωρίσει τὸ κοινό.

Ὁ Schliemann ἤδη πρὶν τελειώσει ἡ φωτογράφιση ἀδημονοῦσε. Στις 28 Ἰανουαρίου γράφει στὸν Virchow ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δὲν ἔχει βρεῖ ἀκόμη τὸν κατάλληλο χῶρο γιὰ νὰ ἐκθέσει τὰ εὐρήματά του καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ μὴν ἔρθει πρὸς τὸ παρόν, γιὰτὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ δεῖ κανεὶς στὰ ὑπόγεια τῆς Τράπεζας ὅπου βρίσκονται³⁹⁷. Τὴν ἴδια μέρα γράφει ἀκριβῶς τὰ ἴδια στὸν Max Müller – προσθέτοντας ὅτι μόνο τὸ βασιλικὸ ζεῦχος τῆς Ἑλλάδος καὶ

395. *The Times*, April 20, 1877. Ὡρα, 20 Ἀπριλίου 1877, 3.

396. Ἀρχεῖο Schliemann B 73, 258, 2 Ἀπριλίου 1877. Ὁ Ernst Curtius (1816-1896), διαπρεπὴς γερμανὸς ἀρχαιολόγος, ἄλλοτε φίλος του, εἶχε πολὺ κακὲς σχέσεις μὲ τὸν Schliemann ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ οἱ ἀνασκαφὲς στὴν Ὀλυμπία δόθηκαν στὸ γερμανικὸ κράτος. Ὁ Schliemann δὲν ἔπαψε νὰ τὸν κατηγορεῖ γιὰ τὸν τρόπο τῆς ἐργασίας του, ἀλλὰ καὶ ὁ Κούρτιος, ὅπως καὶ γενικὰ οἱ γερμανοὶ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς, καλλιεργοῦσαν, πολλὲς φορές ἄδικα, ἓνα ἔντονο κλίμα δυσπιστίας πρὸς τὸν Schliemann καὶ τὰ συχνὰ ἐπιπόλαια ἢ βιαστικά συμπεράσματά του. Πρόσφατα ὁ Κούρτιος εἶχε δημοσιεύσει στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Nord und Süd* ἓνα ἄρθρο γιὰ τὶς ἀνασκαφὲς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ ἔτη 1876-1877. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρονται οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ Schliemann στὶς Μυκῆνες μὲ καθόλου εὐνοϊκὸ τρόπο καὶ μὲ τὴ λανθασμένη ἀπόψη ὅτι τὰ εὐρήματά του εἶναι μεταγενεστέρων ἐποχῶν. Ὁ Schliemann ἀπὸ τὸ Λονδίνο ἐδήλωσε ὅτι θὰ ἀνασκευάσει τὸ ἄρθρο τοῦ Κούρτιου σὲ μεγάλη συγκέντρωση στὸ Royal Institute of British Architects στὶς 30 Ἀπριλίου 1877 (Ἀρχεῖο Schliemann B 75, 1210. Ἀχρονολόγητο).

397. Meyer 1936, 149 ἐπ. 58.

κάποιοι ἄγγλοι ἐπίσημοι εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦν ἓνα μικρὸ μέρος – καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ ἀνακοινώσει στοὺς *Times* ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία δὲν ἔχει βρεῖ χῶρο γιὰ νὰ ἐκθέσει τοὺς θησαυροὺς καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔχει παραγγεῖλει ἀκόμη βιτρίνες καὶ ἐρμάρια³⁹⁸. Προφανῶς δὲν συνειδητοποιεῖ τὸ ἄτοπον ποὺ ἐμπεριέχεται σὲ μιὰ τέτοια ἀνακοίνωση, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐργασίας ποὺ συνεπάγεται ἡ ἐξεύρεση καὶ ἡ ὀργάνωση ἑνὸς χώρου, καὶ ἡ ὑπεύθυνη καὶ ἀσφαλῆς ἐκθεση χιλιάδων πολυτίμων ἀντικειμένων.

Ὁ Schliemann βιαζόταν γιὰ δικούς του λόγους, ἀλλὰ καὶ οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς ἐπείγονταν νὰ ἐκθέσουν τοὺς θησαυροὺς ὀρμώμενες ἀπὸ τὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ὑποχρέωσης νὰ ἀποδώσουν στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ πράγματα ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴ γῆ του καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα εἶχε γίνει τόσος θόρυβος. Ἐπρεπε ἐπίσης νὰ ληφθεῖ ὑπόψη καὶ ὁ ἀντίκτυπος ποὺ εἶχαν στὸ ἐξωτερικὸ αὐτὲς οἱ ἀνακαλύψεις.

Ἐνδεικτικὴ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἔστειλε ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γεώργιος Μίλησης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν στὶς 25 Φεβρουαρίου 1877. Σ' αὐτὴν προσδιορίζει ὅτι πρέπει νὰ παραγγελθοῦν θῆκες γιὰ νὰ ἐκτεθοῦν τὰ εὐρήματα στὸ Πολυτεχνεῖο, ἀλλὰ, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, κανεὶς νὰ μὴν μπορεῖ νὰ τὰ μελετήσει πρὶν τὰ δημοσιεύσει ὁ Schliemann. Προσθέτει ὅτι δὲν μποροῦν νὰ ἐκτεθοῦν ὅλα καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ διαβιβασθεῖ στὴν πρεσβεία μας στὸ Λονδίνο πρὶν νὰ ἔλθουν οἱ φιλάρχαιοι ἄγγλοι γιὰ νὰ τὰ δοῦν, ἀλλιῶς θ' ἀγανακτήσουν ἐναντίον μας, «ἀγανακτήσωσι καθ' ἡμῶν»³⁹⁹.

Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ βρέθηκε ὁ κατάλληλος χῶρος στὸ Πολυτεχνεῖο γιὰ νὰ ὀργανωθεῖ ἡ ἐκθεση καὶ τελείωσε ἡ φωτογράφιση, ἄρχισε ἡ λεπτομερὴς καταγραφὴ ὅλων τῶν ἀντικειμένων. Ὁ Σταματάκης σημειώνει στὸ χρονολόγιο: «16 Φεβρουαρίου ἕως τέλος Ἀπριλίου τακτοποίησις καὶ καταγραφὴ τῶν χρυσῶν ἀρχαίων τῶν Μυκηνῶν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ»⁴⁰⁰.

Ὅπως ἦταν φυσικό, ἡ καταγραφὴ δὲν τελείωσε στὸ τέλος Ἀπριλίου. Ὁ Σταματάκης κατέγραφε μόνος του καὶ ἐπρόκειτο γιὰ πάνω ἀπὸ 8.500 ἀντικείμενα. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὑπῆρχαν καὶ πολλὲς ἄλλες τρέχουσες ἐργασίες, ὅπως ἡ ἀνασκαφὴ στὰ Σπάτα.

398. Meyer 1962, 96 ἐπ. 22 (40). *The Times*, 6 Φεβρουαρίου 1877.

399. Ἀρχεῖο Ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν, φάκ. 2, ἀρ. 1145, ἀρ. διεκπ. 872.

400. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη. Χρονολόγιο.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΑ ΣΠΑΤΑ. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1877 ἓνα τυχαῖο εὕρημα στὰ Σπάτα – μιὰ ὀπή στὴν πλαγιά ἑνὸς λόφου – ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ μιὰ σημαντικὴ ἀνακάλυψη. Μετὰ ἀπὸ πρόταση τοῦ Καστόρχη⁴⁰¹ ὁ Σταματάκης, μὲ ἐντολὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, διενήργησε στὰ τέλη Ἰουνίου⁴⁰² ἀνασκαφὴ στὴ συγκεκριμένη θέση καὶ ἓνας μυκηναϊκὸς θαλαμωτὸς τάφος ἤρθε στὸ φῶς, τοῦ ὁποῖου τὰ πλούσια εὕρηματα ἔμοιαζαν ἐντυπωσιακὰ μὲ ἐκεῖνα τῶν Μυκηνῶν⁴⁰³.

Σύντομα ἀκολούθησε ἀνταπόκριση στοὺς *Times* σχετικὰ μὲ τὴν ἀνακάλυψη· ὁ Καστρωμένος ἀπὸ τὴ μεριά του εἰδοποίησε τὸν Schliemann⁴⁰⁴, πού ἐνδιαφέρθηκε, ὅπως ἦταν φυσικό, καὶ ἀμέσως σκέφθηκε ὅτι θὰ ἦταν καλὸ νὰ περιλάβει μιὰ ἔκθεση στὸ βιβλίον του γιὰ τὰ νέα εὕρηματα. Παρόλον ὅτι βρισκόταν στὸ Λονδίνο ἀπασχολημένος μὲ τὴν ἐπικείμενη ἔκθεση τῶν τρωικῶν θησαυρῶν, ἐπέσπευσε τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ στὸ τέλος Σεπτεμβρίου βρισκόταν στὴν Ἀθήνα καὶ ἐπισκεπτόταν τὰ Σπάτα, καταβάλλοντας «ὑπεράνθρωπες προσπάθειες» γιὰ νὰ φθάσει στὸ μακρινὸ αὐτὸ μέρος⁴⁰⁵. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν χῶρο, ὁ Schliemann ἤθελε κυρίως νὰ δεῖ τὰ εὕρηματα· αὐτὰ εἶχαν μεταφερθεῖ ἀπὸ τὸν Ἰούλιο στὴν Ἀθήνα καὶ τοποθετηθεῖ προσωρινὰ στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα μαζί μὲ τὰ ἀρχαῖα τῶν Μυκηνῶν, ἕως ὅτου ἐκτεθοῦν κι αὐτὰ στὸ Πολυτεχνεῖο. Ὁ Schliemann πέτυχε τὴν ἄδεια νὰ τὰ ἐπισκέπτεται ἐλεύθερα καὶ νὰ τὰ ἐπεξεργάζεται, γιὰ νὰ τὰ παρουσιάσει ὡς παράρτημα τοῦ βιβλίου του.

Ὁ Σταματάκης ξαναβρέθηκε μὲ τὸν Schliemann καὶ ἀναγκάστηκε νὰ τὸν ἐποπτεῦει ἀκόμη μιὰ φορά, σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα πού ὁ χρόνος του ἦταν πολὺ

401. ΠΣΑΕ Η' Συνεδρίασις, 4 Ἰουνίου 1877.

402. ΠΣΑΕ Θ' Συνεδρίασις, 22 Ἰουνίου 1877.

403. Στ. Κουμανούδης, Εὐθ. Καστόρχης, Οἱ ἐν Σπάτα τῆς Ἀττικῆς ἀρχαῖοι τάφοι καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀνευρεθέντα, *Ἀθήναιον* 6, 167-172, πίν. Α'-Ζ' καὶ *ΠΑΕ* 1878, 23-24. Ὁ Σταματάκης συνήθιζε νὰ στέλνει τὰ εὕρημά του – κυρίως τὶς ἐπιγραφές – στὸν Κουμανούδη γιὰ δημοσίευση· ὁ ἴδιος εἶχε δημοσιεύσει πολὺ λίγα. Ὁ Λεωνίδας Δεληγεώργης, πού ἦταν ἀνάμεσα στοὺς «λόγιους» πού ἐξέδιδαν τὸ *Ἀθήναιον*, ἔγραψε στὸν Schliemann στὶς 1/13 Σεπτεμβρίου 1877 ὅτι ὁ Σταματάκης, ἐπειδὴ καθυστεροῦσε ἡ λιθογράφηση, δὲν πρόλαβε νὰ ἐντάξει στὸ τεῦχος τοῦ Αὐγούστου τὴν περιγραφὴ τῶν εὕρημάτων ἀπὸ τὰ Σπάτα καὶ θὰ τὴν ἐντάξει στὸ τεῦχος τοῦ Σεπτεμβρίου, ὅπου θὰ περιλαμβάνονται καὶ τὰ λιθογραφήματα, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ κάτοψη καὶ τομὴ τοῦ τάφου ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Ernst Ziller (Ἀρχεῖο Schliemann Β 75, 867). Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ὁ Δεληγεώργης προτρέπει τὸν Schliemann νὰ μὴ καθυστερήσει τὸ σύγγραμμα τῶν Μυκηνῶν λόγῳ τῆς δημοσίευσης τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν Σπάτων.

404. Ἀρχεῖο Schliemann Β 74, 725.

405. Traill 1995, 176.

πειστικός. Οί πολύωρες επισκέψεις του Schliemann ήταν ασφαλώς επίπονες, αλλά αναγκαστικά τις άνεχόταν. Ο Schliemann όμως δεν ήταν ευχαριστημένος και, καθώς φαίνεται, παραπονέθηκε στον Ευστρατιάδη, ο οποίος μετά από σχετικό έλεγχο του έστειλε ένα ευγενικό σημείωμα. «Ο κύριος Σταματάκης με απήντησεν ότι χθές αρκετήν ώραν και μετ' ακριβείας είδετε τὰ ἐκ τῶν Σπάτων ἀρχαῖα. Ἐνασχολούμενος δὲ εἰς τὴν κατάταξιν τῶν Μυκηναίων ἀρχαιοτήτων, δὲν δύναται νὰ διακόπτηται ἵνα ἐπιδεικνύει. Ἀνάγκη δὲ εἶναι νὰ προσμείνωμεν μέχρι οὗ περατωθῇ ἡ τῆς κατατάξεως ἐργασία, ὅτε ἐλευθέρως δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὰ πάντα»⁴⁰⁶.

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ ΣΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ. Γύρω στα μέσα Αυγούστου ἄρχισε ἡ κατάταξη τῶν ἀρχαίων στο Πολυτεχνεῖο⁴⁰⁷ καὶ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐνέκρινε «φυλακὴ στρατιωτικὴ» γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους⁴⁰⁸.

Στις 8 Ὀκτωβρίου ὁ Σταματάκης δήλωσε ὅτι τὰ ἀρχαῖα εἶναι ἔτοιμα καὶ ἀσφαλισμένα σὲ «θῆκες» – βιτρίνες – καὶ παρακάλεσε νὰ διορισθεῖ ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ τὰ παραλάβει ἐπισήμως. Ὀρίσθηκαν οἱ Φιντικλῆς, Εὐστρατιάδης καὶ Κουμανούδης, οἱ ὅποιοι καὶ τὰ παρέλαβαν σύμφωνα μὲ σημειώματα πού ἔφεραν ἀριθμούς παραληφθέντων, μονογραφημένα καὶ ὑπογεγραμμένα «παρὰ τοῦ παραλαβόντος καὶ παραδόντος»· μαζί παρέλαβαν καὶ τὰ κλειδιά τῶν θηκῶν⁴⁰⁹. Ὁ τελικὸς κατάλογος εἰς τριπλοῦν, ὅπως προβλεπόταν, δὲν ἦταν ἀκόμη ἔτοιμος, γιὰτὶ ὁ Σταματάκης ἤθελε νὰ ὁλοκληρώσει τὶς περιγραφὲς τῶν ἀντικειμένων· ὁ Κουμανούδης δυσσαρεστήθηκε ἐλαφρῶς γιὰ τὴν καθυστέρηση καὶ πάντως ὁ Σταματάκης στις 27 Ὀκτωβρίου τοῦ παρέδωσε τὸν τελικὸ ὁλοκληρωμένο κατάλογο.

Τὸ Μουσεῖο τῶν Μυκηνῶν στο Πολυτεχνεῖο ἄνοιξε τὶς πόρτες του γιὰ τὸ κοινὸ στις 18 Ὀκτωβρίου 1877⁴¹⁰.

Μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα τοποθετήθηκαν στο Πολυτεχνεῖο καὶ τὰ ἀρχαῖα πού εἶχε φέρει μαζί του ὁ Φιντικλῆς ἀπὸ τὶς Μυκῆνες καὶ πού βρίσκονταν ἀκόμη στο Ὑπουργεῖο. Τὸ κιβώτιο πού περιεῖχε τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ παρέλαβε ὁ Γραμματεὺς

406. Ἀρχεῖο Schliemann B 75, 881, 16/28 Σεπτεμβρίου 1877.

407. ΠΣΑΕ ΙΒ' Συνεδρίασις, 7 Σεπτεμβρίου 1877.

408. ΠΣΑΕ ΙΑ' Συνεδρίασις, 19 Αυγούστου 1877.

409. ΠΣΑΕ ΙΔ' Συνεδρίασις, 8 Ὀκτωβρίου 1877. Εἶχε ἤδη ἀποφασισθεῖ ὅτι ἡ παράδοση τῶν ἀρχαίων ἀπὸ τὸν Σταματάκη θὰ γινόταν ὅταν θὰ εἶναι ἔτοιμη ἡ ἔκθεση στο Πολυτεχνεῖο (ΠΣΑΕ Ζ' Συνεδρίασις, 26 Μαΐου 1877).

410. ΠΣΑΕ ΙΣΤ' Συνεδρίασις καὶ ΙΖ' Συνεδρίασις, 22 Ὀκτωβρίου 1877 καὶ 30 Νοεμβρίου 1877 ἀντίστοιχα.

μαζί με έκθεση του Σταματάκη και λεπτομερή συνοδευτικό κατάλογο, πού είχε συντάξει ο Εύστρατιάδης⁴¹¹.

ΝΕΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ. Ἡ ἀνασκαφή τῶν Μυκηνῶν δὲν εἶχε τελειώσει. Ἦδη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1877 σὲ φύλλο τοῦ *Παρνασσού* εἶχε δημοσιευθεῖ ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία θὰ συνεχίσει τὶς ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες «διὰ τοῦ κ. Π. Σταματάκη ἀποπερατωθείσης τῆς καταγραφῆς τῶν ἤδη ὑπὸ τοῦ κ. Schliemann ἀνακαλυφθέντων». Τὴν εἴδηση αὐτὴ μετέδωσε ἀμέσως ἡ Σοφία Schliemann στὸν σύζυγό της⁴¹².

Στὶς 22 Ὀκτωβρίου 1877, ἀφοῦ εἶχε πλέον ἀνοίξει τὸ Μουσεῖο στὸ Πολυτεχνεῖο καὶ ὅλα τὰ ἀρχαῖα εἶχαν καταγραφεῖ καὶ παραδοθεῖ, οἱ Καστόρχης καὶ Φιντικλῆς ἐπρότειναν στὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας νὰ πάει ὁ Σταματάκης στὶς Μυκῆνες γιὰ νὰ ἀποτελειώσει τὸ ἀνασκαφικὸ ἔργο ἐκεῖ καὶ νὰ μεταφέρει στὴν Ἀθήνα ὅσα ἀρχαῖα εἶχαν ἀπομείνει· ἔπρεπε ὅμως προηγουμένως νὰ διευκρινισθεῖ ἡ θέση τοῦ ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἐταιρεία, ἐπεὶδὴ αὐτὸς ἐξαρτιόταν κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο. Κατόπιν αὐτοῦ ζητήθηκε γραπτῶς ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο ἡ ἔγκριση γιὰ τὴ μετάβαση τοῦ Σταματάκη στὶς Μυκῆνες καί, μὲ δαπάνη τῆς Ἐταιρείας, τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς⁴¹³.

Ὁ Σταματάκης ἀναχώρησε τὴν 1η Νοεμβρίου 1877⁴¹⁴. Στὸ χρονολόγιο σημειώνει: «Ἐξακολούθησις τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει Μυκηνῶν ἀνασκαφῶν ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας ἀπὸ τῆς 7 Νοεμβρίου 1877 ἕως 18 Ἰανουαρίου 1878»⁴¹⁵.

Στὶς 9 Νοεμβρίου, μὲ κακὸ καιρὸ καὶ πάλι, ὅπως καὶ τὴν προηγούμενη χρονιά, ξεκίνησε τὴν ἔρευνα ξεκαθαρίζοντας κατ' ἀρχὴν τὰ χῶματα σὲ τρεῖς ἀπὸ τοὺς πέντε τάφους πού εἶχαν ἀνασκαφεῖ τὸ 1876, καὶ συγκεκριμένα στοὺς III, IV καὶ V. Τὰ χῶματα βρισκόταν συσσωρευμένα εἴτε ἔξω ἀπὸ τοὺς τάφους καὶ πλὰι σ' αὐτούς, εἴτε στὸ ἐσωτερικὸ τους· τὴν ἐργασία δυσκόλευαν ὄχι μόνον ἡ βροχὴ ἀλλὰ καὶ τὰ νερὰ πού λίμναζαν στοὺς πυθμένες. Ἡ συγκομιδὴ ὑπῆρξε πλούσια σὲ εὐρήματα. Τὸ μεγάλο ὅμως γεγονός τῆς ἔρευνας ἦταν ἡ ἀνακάλυψη

411. ΠΣΑΕ ΙΖ' Συνεδρίασις, 30 Νοεμβρίου 1877. Βλ. καὶ σημ. 319.

412. Ἀρχεῖο Schliemann Β 73, 258.

413. ΠΣΑΕ ΙΣΤ' Συνεδρίασις, 22 Ὀκτωβρίου 1877. Ἡ μετάβαση τοῦ Σταματάκη στὶς Μυκῆνες εἶχε ἤδη ἀποφασισθεῖ σὲ προηγούμενη συνεδρίαση (ΠΣΑΕ ΙΓ' Συνεδρίασις, 27 Σεπτεμβρίου 1877).

414. ΠΣΑΕ ΙΖ' Συνεδρίασις, 30 Νοεμβρίου 1877.

415. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη. Χρονολόγιο.

16. Μόνωτο κύπελλο σὲ σχῆμα κόλουρον κώνου ἀπὸ τὸν τάφο VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνηῶν. Γύρω στὸ 1550 π.Χ. Χρυσός. Ὑψ. 0,055 μὲ τὴ λαβὴ 0,06, διάμ. 0,068. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 912. (Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

ένος ἀκόμη μεγάλου λακκοειδοῦς τάφου – τοῦ τάφου VI – μέσα στὸν ταφικὸ κύκλο. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε στὶς 19 Νοεμβρίου καὶ τὴν ἐπομένη, στὶς 20 Νοεμβρίου, ὁ Σταματάκης τηλεγράφησε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀναγγέλλοντας τὴν ἀνακάλυψη καὶ τὰ σημαντικότερα εὐρήματα⁴¹⁶.

Ἀνακαλυφθεὶς τάφος ἠρευνήθη χθές. Ἐμπεριεῖχεν δύο νεκροὺς κεκαυμένους. Κοσμήματα τάδε: φυάλην χρυσοῦν μόνωτον, δύο κοσμήματα περικνημίδος χρυσοῦ, τέσσαρα κοσμήματα χρυσοῦ ἀποτελοῦντα ὄρμον, τριάκοντα ἤλους χρυσοῦς ἀνήκοντας εἰς τελαμῶνα, τρία ξίφη χαλκᾶ, κομβίον ξίφους ἀλαβάστρινον, ἔνδεκα ξιφίδια χαλκᾶ διάφορα, τέσσαρας λόγχας δοράτων χαλκᾶς, ἀγγεῖα χαλκᾶ ὀλίγιστα συντετριμμένα, ἀγγεῖα πήλινα πλείστα συντετριμμένα, ὧν ἓν ἐξήχθη σῶον. Ὁ τάφος ὁμοιος πρὸς τοὺς προανακαλυφθέντας· οὔτε σίδηρος, οὔτε νόμισμα, οὔτε ἐπιγραφὴ ἐπαρουσιάσθη. Τὰ πλείστα μέρη τοῦ περιβόλου τῶν τάφων ἠρευνήθησαν.

Ἐν Χαρβάτι Μυκηνηῶν | τῇ 20 Νοεμβρίου 1877 | Ὁ Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης.

416. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 678, 20 Νοεμβρίου 1877.

Τὴν ἴδια μέρα ὁ Κουμανούδης ἔστειλε στὸν Schliemann, στὸ Λονδίνο, ἀντίγραφο τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Σταματάκη⁴¹⁷. Στις 26 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου ἔγραψε καὶ ὁ Καστροφένος στὸν Schliemann γιὰ τὸ θέμα αὐτό⁴¹⁸, καὶ λίγο ἀργότερα καὶ ἡ Σοφία⁴¹⁹.

Στις 30 Νοεμβρίου ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνακοίνωσε τὸ εὔρημα στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο⁴²⁰. Εἶναι περίπου βέβαιο ὅτι τὸ νέο δὲν θὰ χαροποίησε τὸν Schliemann, ἀλλὰ δὲν πρόβαλε καμιά ἀντίρρηση ἢ ἀπαίτηση.

Στις 4 Δεκεμβρίου ὁ Σταματάκης ἔστειλε μιὰ ἐκτενὴ ἔκθεση στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας [Ἔγγραφο 9]⁴²¹. Στὴν ἀρχὴ περιγράφει τὰ ἀντικείμενα ποὺ συνέλεξε ἀπὸ τοὺς τρεῖς τάφους, ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκαν: χάντρες ἀπὸ ἤλεκτρο καὶ χαλκηδόνιο, πέταλα ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, ἥλους χρυσοῦς ἀπὸ ξίφη, κουμπιὰ ἀπλὰ ἢ καλυμμένα μὲ χρυσό, σύρματα χρυσά, μικρὰ σπαράγματα κοσμημάτων καὶ ἄλλα⁴²².

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἓνα χάλκινο ἀγαλματίδιο, ποὺ βρέθηκε στὰ ὑψηλότερα στρώματα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ταφικοῦ κύκλου. Εἶναι τὸ μόνον χάλκινο εἰδώλιο ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν, πιθανότατα ἀρχαϊκό⁴²³, καὶ παραλληλίζεται μὲ ἓνα μικρὸ «ἀργυρὸ»⁴²⁴ εἰδώλιο ποὺ εἶχε βρεθεῖ ἀπὸ τὸν Schliemann κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ τάφου τῆς «Κλυταιμνήστρας».

Στὴ συνέχεια ὁ Σταματάκης καθάρισε ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ περιβόλου ποὺ εἶχαν μείνει ἀτελῆ ἀπὸ τὸν Schliemann καὶ ἀποκάλυψε τέσσερις μικροὺς ἀπλοὺς ἀκτέριστους τάφους⁴²⁵.

417. Ἀρχεῖο Schliemann B 75, 962· Meyer 1958, 69 ἐπ. 38.

418. Ἀρχεῖο Schliemann B 75, 1041.

419. Αὐτόθι B 75, 1096.

420. ΠΣΑΕ ΙΖ' Συνεδρίασις, 30 Νοεμβρίου 1877· ΠΑΕ 1878, 24-25.

421. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 685, 16 Δεκεμβρίου 1877. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 126.

422. Τὸ χρυσὸ κόσμημα ἀπὸ τὸν τάφο ΙΙΙ, ἀρ. 1 στὸν κατάλογο τοῦ Σταματάκη, εἶναι παρόμοιο μὲ αὐτὰ ποὺ εἰκονίζονται στὴ δημοσίευση τοῦ Karo καὶ προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τὸν τάφο ΙΙΙ (Karo 1930-33, 49 ἀρ. 32 πίν. XXVII).

423. ΕΑΜ X 19763 (Thomas K., *Athleten Statuetten der Spätarchaik und des Strengen Stils*, Roma 1981). Εὐχαριστῶ τὴν Ρόζα Προσκυνητοπούλου γιὰ τὴν παροχὴ τῶν στοιχείων.

424. ΕΑΜ 1201. Τὸ εἰδώλιο εἶναι μολύβδινο (Schliemann 1976, 105· Wace 1921-1923, 364, ἀρ. 70).

425. Μέσα στὸν ταφικὸ περίβολο, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἔξι λακκοειδεῖς, ὑπῆρχαν ἀκόμη ὀκτὸς ταφικοὶ λάκκοι, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν στὸ παλαιὸ μεσοελλαδικὸ νεκροταφεῖο, ἐπάνω στὸ ὁποῖο δημιουργήθηκε ὁ ταφικὸς περίβολος (*Atlas* 18). Ἀπὸ αὐτοὺς τέσσερις ἀνακάλυψε ὁ Σταματάκης, τρεῖς ὁ Schliemann καὶ ἓναν πολὺ ἀργότερα ὁ Παπαδημητρίου (*ΠΑΕ* 1957, 105-109). Ἴσως ἓνας ἢ δύο λάκκοι νὰ ἀνήκουν στὴν Πρωτοελλαδικὴ περίοδο. Στὴν

Ο ΕΚΤΟΣ ΤΑΦΟΣ. Κοντά στην είσοδο του περιβόλου ήρθε στο φῶς ὁ ἕκτος τάφος, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ παλαιότερος. Ὁ Σταματάκης δίνει τὶς διαστάσεις του, τὸ βάθος στὸ ὁποῖο βρέθηκε, λεπτομερῆ περιγραφή, καὶ ἐπισυνάπτει σχέδια. Ὁ τάφος παρουσιάζει μιὰ ἰδιαιτερότητα: ὁ πυθμένος ἦταν στρωμένος μὲ ἀπλούς λίθους κι ἐπάνω στὸ στρώμα αὐτὸ ὑπῆρχε ἕνα δεύτερο ἀπὸ χαλίκια, ὅπου ἔκειντο οἱ νεκροί, ἐνῶ στοὺς ἄλλους πέντε τάφους οἱ πυθμένες εἶχαν μόνο μιὰ στρώση ἀπὸ χαλίκια.

Οἱ νεκροὶ ἦταν δύο. Ὁ ἕνας νεκρὸς – νεκρὸς Χ – ἦταν τοποθετημένος στὸ βόρειο μέρος τοῦ τάφου μὲ τὴν κεφαλὴ πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ τὰ χέρια παράλληλα μὲ τοὺς μηρούς· τὰ ὀστά τοῦ δευτέρου νεκροῦ – νεκρὸς Ψ – ἦταν συσσωρευμένα στὸ νότιο τμήμα κι ἐπάνω στὸν σωρὸ εἶχε τοποθετηθεῖ τὸ κρανίον. Τὰ κτερίσματα βρισκόνταν κοντὰ σὲς κεφαλὲς τῶν νεκρῶν, στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ τάφου, ἐνῶ στὸ δυτικὸ μέρος ὑπῆρχε πλῆθος ἀγγείων, πού ἦταν ὅλα θρυμματισμένα, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ οἰνοχόη. Ὅσα σὲ σωρὸ δὲν εἶχαν βρεθεῖ στοὺς ἄλλους πέντε τάφους⁴²⁶. Ὁ Σταματάκης σημειώνει ὅτι οἱ νεκροὶ εἶχαν καεῖ – «κεκαυμένοι» –, καὶ μάλιστα ὅτι ὁ ἕνας εἶχε καεῖ μέσα στὸν τάφο, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἔξω ἀπὸ αὐτόν, καὶ ὄχι συγχρόνως. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν ἰσχύει· πρόκειται γιὰ μιὰ παρανόηση τοῦ Σταματάκη καὶ τοῦ Schliemann παλαιότερα, πού εἶχε ἐπίσης νομίσει ὅτι οἱ νεκροὶ εἶχαν καεῖ. Ἡ παρανόηση προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο εἶχαν ἐκλάβει ὡς καμένα ὀστά τὴ σκόνη πού εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὶς ἀποσαθρωμένες ξύλινες δοκοὺς τῆς στέγης τοῦ τάφου.

Ἐπάνω στοὺς νεκροὺς καὶ τὰ κτερίσματά τους εἶχε τοποθετηθεῖ ἕνα τρίτο στρώμα πηλοῦ – «εἶδος ὄχρας» –, πρακτικὴ ἐπίσης ἰδιαιτέρη πού δὲν παρατηρεῖται στοὺς ἄλλους τάφους⁴²⁷. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ τρίτο στρώμα πηλοῦ ὑπῆρχαν

περιοχὴ τοῦ περιβόλου ὁ Σταματάκης εἶχε βρεῖ καὶ μιὰ ὁμάδα πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα δημοσίευσε ὁ Wace, πού θεωρεῖ ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸν πρωτοελλαδικὸ οἰκισμό πού ὑπῆρχε στὴ θέση αὐτὴ πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸ μεσοελλαδικὸ νεκροταφεῖο (Wace 1921-1923, 114). Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ προέρχονται καὶ ἀπὸ τάφο.

426. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ Μυκηναῖοι, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ τοποθετήσουν ἕνα καινούργιο νεκρὸ στὸν τάφο, συγκέντρωναν τὰ ὀστά καὶ τὰ κτερίσματα τοῦ ἢ τῶν παλαιότερων νεκρῶν σὲ μιὰ ἄκρη γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ χῶρος. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ τάφου VI. Πράγματι ἡ πρακτικὴ τούτη δὲν ἀπαντᾶται σὲ ἄλλους λακκοειδεῖς, ἀλλὰ εἶναι συνηθισμένη στοὺς θαλαμωτοὺς.

427. Ὅχρα σὲ μορφή σκόνης μέσα σὲ ἀγγεῖο ἔχει βρεθεῖ ὡς κτερίσμα σὲ τάφο τοῦ περιβόλου Β τῶν Μυκητῶν, ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ στὴν Ἑλλάδα. Σὲ τάφους τῆς τρίτης π.Χ. χιλιετίας στὴν περιοχὴ τῶν εὐρασιατικῶν στεπετῶν, στὸν Καύκασο, ἔχει ἐντοπισθεῖ ὄχρα ἀπλωμένη ἐπάνω στοὺς νεκροὺς (Μ. Β. Sakellariou, De l'ocre dans la tombe Γ du cercle Β de Mycènes. *Φίλια ἔπη εἰς Γεώργιον Ε. Μυλωνᾶν* Γ, 15-18). Στὴν περίπτωση τοῦ τάφου VI

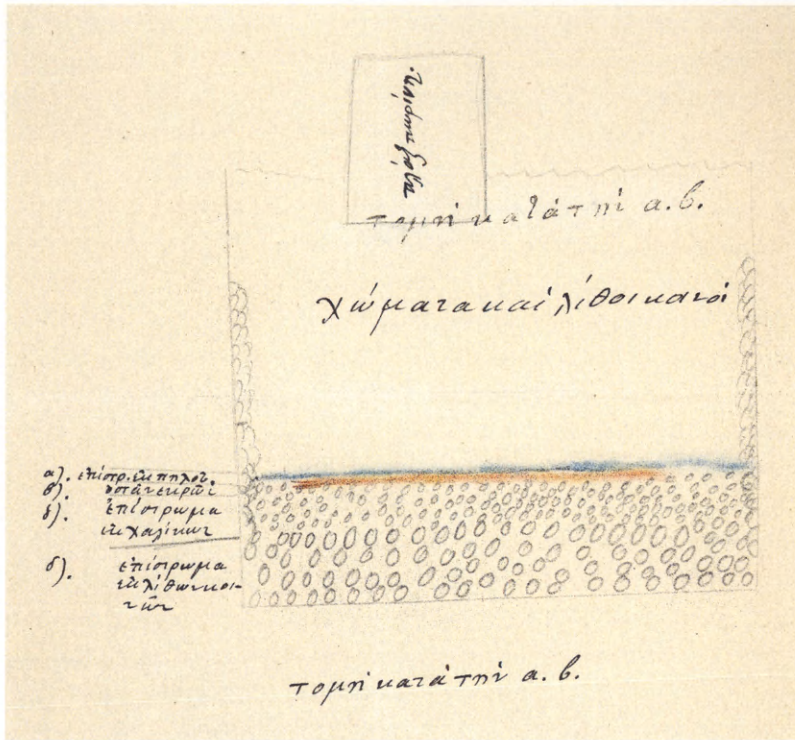

17. Ὁ τάφος VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Κάτοψη. Σημειώνονται οἱ θέσεις τῶν νεκρῶν καὶ τῶν κτερισμάτων. Σχέδιο Παναγιώτη Σταματάκη. ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν. (Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

18 χρώματα καὶ λίθοι – ἐφόσον ἡ στέγη μὲ τὶς ξύλινες δοκοὺς εἶχε καταρρεύσει – καὶ τέλος ἡ πώρινη στήλη, σπασμένη καὶ χωρὶς γλυπτὸ διάκοσμο. Τὰ ὄσα τῶν νεκρῶν συνελέγησαν καί, ὅπως σημειώνει ὁ Σταματάκης, ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα νὰ συγκολληθοῦν⁴²⁸.

δὲν φαίνεται νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἔθιμο αὐτό, ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἐπιπέον μέριμνα ὥστε νὰ προστατευθοῦν οἱ νεκροὶ ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ νὰ ἀπουσηθεθοῦν πρὸ γρήγορα, πράγμα ἐπιθυμητὸ ἀπὸ τοὺς Μυκηναίους. Ἡ φροντίδα αὐτὴ ἴσως δὲν θεωρήθηκε ἀπαραίτητη γιὰ τοὺς ἄλλους τάφους.

428. Ἡ παρατήρηση τοῦ Σταματάκη ἦταν εὔστοχη καὶ σχεδὸν προφητικὴ. Τὰ ὄσα τῶν νεκρῶν τοῦ τάφου VI διατηρήθηκαν σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση. Τὸ ἓνα κρανίον εἶχε ἤδη συγκολληθεῖ τὸ 1892, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἓνα πρωτόκολλο παράδοσης ἀρχαίων ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο (ΑΑΕ Πρωτόκολλον Ι'). Πρόσφατα ὅλα τὰ ὄσα μελετήθηκαν, ἀνασυντέθηκαν καὶ μάλιστα ὑποβλήθηκε πρόταση γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τῆς μορφῆς τῶν νεκρῶν (Papazoglou ... [et al.], BSA 104, 2009, 247-273).

18. Ὁ τάφος VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηναίων. Τομή.
Σχέδιο Παναγιώτη Σταματάκη. ΑΑΕ, Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηναίων.
(Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

Στὴν ἔκθεσή του ὁ Σταματάκης ἀναφέρει σὲ συνεχή ἀρίθμηση, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ 1, τὰ κτερίσματα τῶν νεκρῶν.

Στὸν πρῶτο νεκρὸ ἀνήκουν:

(1) Μία χρυσή «φιάλη» – κύπελλο⁴²⁹ – περίπου ὅμοια μὲ δύο ἄλλες χρυσές φιάλες, πού προέρχονται ἢ μία ἀπὸ τὸν τάφο II καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸν τάφο V⁴³⁰.

(2, 3) Δύο κοσμήματα περικνημίδος χρυσά μὲ ἀπλή διακόσμηση⁴³¹. Παρόμοια εἶναι αὐτὰ πού προέρχονται ἀπὸ τὸν τάφο IV, ἀλλὰ μὲ πιὸ περίπλοκη διακόσμηση⁴³², καὶ ἀπὸ τὸν τάφο V⁴³³.

429. Karo 1930-1933, 161 ἀρ. 912, εἰκ. 78.

430. Αὐτόθι 70 ἀρ. 220 πίν. LXXII, CLXX καὶ 122 ἀρ. 627 πίν. CXXIII ἀντίστοιχα.

431. Αὐτόθι 161 ἀρ. 913, 914 πίν. LXVIII.

432. Αὐτόθι 77 ἀρ. 267-270 πίν. LXVII.

433. Αὐτόθι 125 ἀρ. 652-653 πίν. LXVIII.

(4, 5-7) Τέσσερα χρυσά κοσμήματα με ιδιότυπο σχήμα, που δεν άπαντούν σε άλλους τάφους⁴³⁴. Τα κοσμήματα αυτά, καθώς και τα κοσμήματα των περικνημίδων, βρέθηκαν μέσα στη χρυσή φιάλη. Ο Σταματάκης παρατηρεί ότι παρόμοιες περιπτώσεις, δηλαδή κτερίσματα μέσα σε δοχεία, βρέθηκαν και στους άλλους τάφους.

(8-37) Τριάντα ήλιοι χρυσοί άνάμεσα σε ξίφη και ξιφίδια και σκόνη χρώματος καφέ, που προέρχεται από τη σήψη δερμάτων που θα ήταν ζωστήρες ή τελαμῶνες⁴³⁵. Παρόμοια ύπολείμματα δερμάτων έχουν βρεθεί και σε άλλους τάφους.

Μεγαλύτερο πρόβλημα ταύτισης παρουσιάζουν τα όπλα, επειδή ήταν όξειδωμένα και σπασμένα σε πολλά κομμάτια που δεν προσαρμόζονται εύκολα, γι' αυτό και στον παρόντα σχολιασμό δεν αναφέρονται όλα. Παρόμοια όπλα έχουν βρεθεί και σε άλλους τάφους του κύκλου, πράγμα που υποδηλώνει τη σύγχρονη χρονολόγηση.

(38) Ένα μεγάλο χάλκινο ξίφος «χρυσόηλο». Είναι από τα παλαιότερα του είδους και ανήκει στον τύπο A⁴³⁶.

(39) Ένα χάλκινο ξιφίδιο με έλεφάντινη λαβή⁴³⁷.

(40) Ένα χάλκινο ξιφίδιο με λαβή που σώζει έξι χάλκινους ήλους, των οποίων τα άκρα έχουν σχήμα κωνικό και είναι καλυμμένα με πέταλα χρυσοῦ. Πρόκειται 19 κι εδώ για μια ιδιοτυπία του τάφου VI, γιατί στους άλλους τάφους δεν έχουν βρεθεί κωνικοί ήλιοι. Κοντά στη λαβή υπήρχαν ψήγματα χρυσοῦ, που σημαίνει ότι ολόκληρη ή λαβή ήταν επίχρυση, καθώς και λείψανα ύφασματος⁴³⁸.

(41) Ένα ξιφίδιο που έχει μήκος 40,5 εκ., σύμφωνα με τις μετρήσεις που έγιναν από τους Λεονάρδο και Κουμανούδη, και όχι 0,37, όπως αναφέρει ο Σταματάκης· εφόσον οι διαστάσεις συμπίπτουν, είναι πιθανόν να πρόκειται για τὸ ξίφος άρ. 905 στη δημοσίευση του Karo⁴³⁹, όπου δίδεται μήκος 41 εκ. Ανήκει στον νεκρὸ X και βρίσκεται στη σωστή θέση στην κάτοψη του τάφου VI, που πρόσφατα δημοσιεύθηκε, εὐν γίνει αποδεκτή μια σχετική ακρίβεια στην κάτοψη αυτή, ή όποια είναι πολύ μεταγενέστερη τῆς άνασκαφῆς⁴⁴⁰.

434. Karo 1930-1933, 162 άρ. 915-918 πίν. LXVIII.

435. Αυτόθι 162 άρ. 922.

436. Αυτόθι 162 άρ. 925.

437. Αυτόθι 162 άρ. 927 πίν. XCV.

438. Αυτόθι 162 άρ. 928 πίν. XCV.

439. Αυτόθι 161 άρ. 905 πίν. XCV.

440. Papazoglou ... [et al.], BSA 104, 2009, 240 εικ. 8.

19. Ἐγχειρίδιο ἀπὸ τὸν τάφο VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηναίων.
Γύρω στὸ 1550 π.Χ. Χαλκός, χρυσός. Μῆκ. 0,53 (συμπληρωμένο). Πλ. 0,09.
Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 928. (Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

(45) Μικρὴ χάλκινη βελόνα μὲ κρίκο στὸ ἄνω ἄκρο γιὰ ἀνάρτηση⁴⁴¹.

(46) Μικρὴ χάλκινη λαβίδα⁴⁴². Χάλκινη λαβίδα ἔχει βρεθεῖ καὶ σὲ τάφο στὰ Σπάτα⁴⁴³ καὶ ἀργυρὴ στὸν τάφο V⁴⁴⁴.

(47) Χαλκὴ λόγχη, πὸν ταυτίζεται ἐνδεχομένως μὲ τὴ λόγχη ἀρ. 933 στὴ δημοσίευση τοῦ Karo⁴⁴⁵.

(48, 49) Τμῆμα λαβῆς ξίφους ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο⁴⁴⁶ καὶ θραύσματα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, πὸν προέρχονται ἀπὸ λαβὲς ξιφῶν καὶ ξιφιδίων⁴⁴⁷.

(50) Τεμάχια ἀργυρὰ [ἀγγείων]⁴⁴⁸.

(51, 52) Λίθινες ἀκόνες, ἀφιέρωμα πὸν ἐπίσης ἔχει ἐντοπισθεῖ στὸς τάφους IV, V, καθὼς καὶ σὲ τάφο στὰ Σπάτα⁴⁴⁹.

(53) Δύο λίθινα τεμάχια πὸν ἔχουν σχῆμα ὄρχεων ζώων⁴⁵⁰.

441. Karo 1930-1933, 162 ἀρ. 924 πίν. XCV καὶ XCVI.

442. Αὐτόθι 163 πίν. XCV καὶ XCVI.

443. Κουμανούδης [κ.ἄ.] 1877, τχ. γ' πίν. Ε' ἀρ. 70.

444. Karo 1930-1933, 145 ἀρ. 818 πίν. CXXXVI.

445. Αὐτόθι 162 ἀρ. 933 πίν. XCVI.

446. Αὐτόθι 163 ἀρ. 936.

447. Αὐτόθι 163 ἀρ. 937.

448. Αὐτόθι 163.

449. Αὐτόθι 163 ἀρ. 934-935 εἰκ. 79, Τ. IV καὶ αὐτόθι 110 ἀρ. 512 πίν. CII.

450. Αὐτόθι 163 ἀρ. 929 εἰκ. 79.

Ὁ δεύτερος νεκρὸς εἶχε ἐπίσης ἀρκετὰ ὄπλα ὡς κτερίσματα. Ἀπὸ αὐτὰ ὁ ἀρ. 58 ταυτίζεται ἴσως μὲ τὸν ἀρ. 906 τοῦ Karo⁴⁵¹ καὶ ὁ 60 μὲ τὸν ἀρ. 904⁴⁵². Ἡ μάχαιρα ἀρ. 61 ταυτίζεται μὲ τὸν ἀρ. 907 τῆς δημοσίευσης τοῦ Karo⁴⁵³, καὶ παρομοιάζεται ἀπὸ τὸν Σταματάκη μὲ ἄλλες μάχαιρες ἀπὸ τοὺς τάφους IV καὶ V⁴⁵⁴.

Ἀνάμεσα στὰ ὄπλα αὐτὰ βρέθηκαν ἀρκετὰ κομμάτια ἀπὸ λαβὲς ξιφῶν καὶ ἓνα τμῆμα ἀλαβάστρινο – «κομβίον ἀλαβάστρινον» – ἀπὸ λαβὴ ξίφους⁴⁵⁵, παρόμοιο μὲ ἄλλα ἀπὸ τοὺς τάφους IV καὶ V.

Στὸν τάφο βρέθηκαν ἐπίσης λίγα χάλκινα ἀγγεῖα θρυμματισμένα κοντὰ στὴν κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ X καὶ μέσα σ' αὐτὰ τὰ θρύμματα ἦταν καὶ ἡ χρυσοῦ φιάλη μὲ τὰ κοσμήματα⁴⁵⁶. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ κτερίσματα ἦταν καὶ διάφορα ὄστρακα καὶ λαβὲς ἀγγείων, καθὼς καὶ τμῆμα ἐνὸς ξιφιδίου μὲ τρεῖς ἦλους⁴⁵⁷.

Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, πολλὰ θρυμματισμένα πήλινα ἀγγεῖα βρίσκονταν στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ τάφου. Ὁ Σταματάκης ξεχωρίζει μιὰ μικρὴ οἰνοχόη μὲ ἀπλὰ κοσμήματα⁴⁵⁸. Στὴν ἔκθεσή του μὲ τὸν συγκεντρωτικὸ ἀριθμὸ 65, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰνοχόη δὲν μνημονεύει ξεχωριστὰ ἄλλα δεκαπέντε ἀγγεῖα, πού ὡς συγκολλημένα καὶ συμπληρωμένα ἀναφέρονται στὸ πρωτόκολλο τῆς παράδοσης στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Κουμανούδη στὸν Βασίλειο Λεονάρδο στίς 24 Δεκεμβρίου 1892⁴⁵⁹. Τὰ ἀγγεῖα ἔχουν ἤδη ταυτισεῖ στὴ δημοσίευση τοῦ Furtwängler⁴⁶⁰.

Μετὰ ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ ἔκτου τάφου ἡ ἔκθεση τοῦ Σταματάκη συνεχίζεται μὲ διάφορες ἄλλες παρατηρήσεις.

Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ταφικοῦ κύκλου καθαρίστηκε καὶ παρέμεινε ἀνερευνήτη μόνον μιὰ θέση μεταξὺ τῶν τάφων Α, Γ καὶ Δ – I, III, IV –, ὅπου ὑπάρχει ἓνας μέγας πετρώδης βράχος μὲ σπηλαιῶδες κενὸ κάτω ἀπὸ αὐτόν. Ὁ Σταματάκης θεωρεῖ ὅτι πιθανῶς νὰ ὑπάρχουν κάποια ἀρχαῖα στὸ κενὸ αὐτό, ὅπως ὑποδη-

451. Karo 1930-1933, 161 ἀρ. 906 πίν. XCV.

452. Αὐτόθι 160 ἀρ. 904 πίν. XCV.

453. Αὐτόθι 161 ἀρ. 907 πίν. XCVI.

454. Ἐνδεικτικά, μάχαιρα ἀπὸ τὸν τάφο IV, αὐτόθι 103 ἀρ. 438 πίν. XCVIII.

455. Αὐτόθι 161 ἀρ. 908.

456. Αὐτόθι 162 ἀρ. 919.

457. ΑΑΕ Πρωτόκολλον I'.

458. Karo 1930-1933, 162 ἀρ. 941.

459. ΑΑΕ Πρωτόκολλον I'.

460. ΑΑΕ Πρωτόκολλον I'. Furtwängler, A., *Mykenische Thongefässe*, Berlin 1879. Στὴν κεραμικὴ πού προέρχεται ἀπὸ τοὺς ταφικοὺς κύκλους τῶν Μυκηνῶν, γενικὰ παρατηρεῖται ποικιλία ρυθμῶν καὶ προελεύσεων. Ἐκτὸς ἀπὸ μυκηναϊκὰ τῆς ΥΕ I καὶ II περιόδου, ἔχουν ἀναφερθεῖ μεσοελλαδικὰ, καθὼς καὶ μινωικὰ καὶ κυκλαδικὰ, εἴτε εἰσηγμένα εἴτε μινωικῆς καὶ κυκλαδικῆς τεχντροπίας.

20. Πρόχους μινωική από τὸν τάφο VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου A τῶν Μυκηναίων. Γύρω σιὸ 1550 π.Χ.
Πηλός. Ὑψ. 0,365, διάμ. 0,12.
Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 945. (Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

21. Ἀπίοσχημος ἀμφορέας με παράσταση γρύπα ἀπὸ τὸν τάφο VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου A τῶν Μυκηναίων. Γύρω σιὸ 1550 π.Χ.
Πηλός. Ὑψ. 0,57, διάμ. 0,165.
Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῆς πολύχρωμης ἑλλαδικῆς κεραμικῆς με κυκλαδικὴ ἐπίδραση. Ἡ παράσταση τοῦ γρύπα σὲ λευκὸ χρώμα θεωρεῖται μοναδική.
Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 948. (Φωτ. Στ. Στουρνάρας).

λώνουν όρισμένα όστρακα πού έρχονται στό φώς, αλλά άνασκαφή δέν μπορεί νά γίνει λόγω τής επικινδυνότητας τής θέσης⁴⁶¹.

Στή συνέχεια ό Σταματάκης περιγράφει τήν κατάσταση τών άρχαίων. Οί πώρινες πλάκες του περιβόλου έχουν παρεκκλίνει από τις θέσεις τους, κυρίως από τό δυτικό μέρος· έξαιτίας τών βροχών και τών χωμάτων πού συσσωρεύονται θα καταπέσουν έντελώς, και χρειάζονται στερέωση για νά επανέλθουν στην άρχική τους θέση. Επίσης οί τάφοι κινδυνεύουν νά καταστροφούν, τά τοιχώματά τους άρχίζουν νά καταπέφτουν και εΐναι άπαραίτητο νά στερεωθούν με ξηρότοιχους, όπως εΐχε γίνει και στό παρελθόν· προτείνει μάλιστα μία ή δύο φορές τόν χρόνο ό φύλακας τών Μυκηνών νά καθαρίζει τό έσωτερικό τών τάφων από τά νερά και τά χώματα. Με τά μέτρα αυτά τόσο οί ειδικοί όσο και οί επισκέπτες θα μπορούν με άνεση νά κατανοήσουν τό μνημείο.

Τόν Σταματάκη άπασχολεί ή έρευνα και ό καθαρισμός του χώρου τής άκρόπολης γύρω από τόν ταφικό περίβολο. Έχει ήδη έρευνήσει τήν περιοχή πρòς Νότο, εκεί όπου υπάρχουν άρχαία κτίρια, και εΐχε βρεθεί ό «θησαυρός» τών χρυσών κοσμημάτων τήν περασμένη χρονιά. Στην περιοχή αυτή δέν άνακαλύφθηκε τίποτε αξιόλογο, εκτός από τριάντα όκάδες μολύβδου σε πέταλα σε βάθος 6 μ.γ.⁴⁶²

Άνερεύνητα παραμένουν τμήματα τής άκρόπολης πού πρόσκεινται στον ταφικό περίβολο πρòς τά ανατολικά. Τά διάφορα κτίρια βρίσκονται σε μεγάλο βάθος και οί στενοί δίοδοι ανάμεσά τους έμποδίζουν τους έργάτες νά μεταφέρουν τά χώματα έξω από τό τεΐχος. Άλλά και ή περιοχή κοντά στην πύλη, πρòς Βορράν τών τάφων, ή οποία, όπως ήδη έγινε λόγος, έχει έγκαταλειφθεί άκατάστατη από τόν Schliemann, χρειάζεται έρευνα, διότι τήν περασμένη χρονιά εΐχε βρεθεί εκεί ένα τμήμα από χρυσό σύρμα και άλλα άρχαία μέταλλα⁴⁶³.

Τέλος ό Σταματάκης αναφέρεται στον λεγόμενο τάφο του «Άγαμέμνονος», στοΐ όποΐου τήν είσοδο έχει αρχίσει εργασίες καθαρισμού, πού γίνονται κυρίως τις μέρες πού ή δυνατή βροχή έμποδίζει τις έρευνες στην άκρόπολη. Πρòς τό

461. Ό βράχος αυτός δέν υπάρχει σήμερα. Για ένα διάστημα εΐχε θεωρηθεί θέση με ιδιαίτερη ιερότητα (Α. Κεραμόπουλος, Περὶ τών βασιλικών τάφων τής άκροπόλεως τών Μυκηνών, *ΑΕ* 1918, 52-60· Mylonas 1966, 94-96· Wace 1921-1923, 121).

462. Έκτός από τή μνεία αυτή του Σταματάκη, πέταλα μολύβδου δέν αναφέρονται άλλοΐ, ούτε στα πρωτόκολλα παράδοσης τών άρχαίων από τήν Άρχαιολογική Έταιρεία στο Έθνικό Μουσείο, ούτε στα εύρετήρια του Μουσείου.

463. Έχει και άλλοΐ λεχθεί ότι ό Schliemann έχει έγκαταλείψει τήν περιοχή αυτή πολΐ άκατάστατη. «...άτελή έγκατέλιπεν ό κ. Σχλίεμαν ...», γράφει ό Σταματάκης, τό όποΐο έπισημαίνει και ό Τσοΐντας, όπως ήδη αναφέρθηκε βλ. και σ. 134 σημ. 318.

παρὸν ἔχει καθαριστεῖ μόνο ὁ δρόμος, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ πρόσοψη καὶ νὰ φανεῖ τὸ μνημεῖο σὲ ὅλη του τὴ μεγαλοπρέπεια, μὲ τὸ κουφιστικὸ τρίγωνο τοῦ ὁποῖου ἐνδέχεται νὰ σώζεται καὶ τὸ ἀνάγλυφο. Θὰ προξενουῖσε «μεγίστη τιμὴ» γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, πιστεύει – καὶ δικαίως – ὁ Σταματάκης νὰ ἀποδοθεῖ στὴν Ἑλλάδα, τόσο γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ κοινό, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἀπλοὺς ἐπισκέπτες ἕνα τέτοιο μνημεῖο καὶ τὰ ἔξοδα δὲν θὰ εἶναι πολλά.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ ποὺ βρισκόταν στὸ Χαρβάτι, τόσο ἀπὸ τὶς παλαιότερες, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἀνασκαφές, τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα τοποθετήθηκαν σὲ δέκα μεγάλα κιβώτια. Οἱ ἀνάγλυφες ἐπιτύμβιες πλάκες γέμισαν ἐπίσης ἔξι μεγάλα κιβώτια καὶ ὅλα εἶναι ἔτοιμα νὰ σταλοῦν στὴν Ἀθήνα μόλις τελειώσει ἡ ἀνασκαφή. Ὁ σκελετὸς ὅμως τοῦ πέμπτου τάφου, ποὺ εἶχε τὸν περασμένο χρόνο συντηρηθεῖ μὲ βερνίκωμα σανδαράχης, δὲν θὰ σταλεῖ γιὰ τὸ βερνίκωμα διαλύθηκε καὶ ἐπομένως δὲν μετακομίζεται.

Κλείνοντας, ὁ Σταματάκης παρακαλεῖ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας νὰ στείλει ἀντίγραφο τῆς ἔκθεσης καὶ τοῦ σχεδίου ποὺ τὴ συνοδεύει στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ ἔκθεση τοῦ Σταματάκη ἔχει σταλεῖ ἀπὸ τὸ Χαρβάτι καὶ περιλαμβάνει ἑννέα σελίδες. Ὅταν τὰ ἀντικείμενα ποὺ περιγράφονται ἔφθασαν στὴν Ἀθήνα καὶ παραδόθηκαν στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἔγιναν ὀρισμένες νέες μετρήσεις, κυρίως στὶς διαστάσεις τῶν ὄπλων, καὶ ἀπόπειρες γιὰ τὴ συναρμολόγηση διαφόρων θραυσμάτων. Στὴ διαδικασία αὐτὴ ἔλαβαν μέρος ὁ Ἀθανάσιος Κουμανούδης, γιὸς τοῦ Στεφάνου, ποὺ ἦταν Ἐπιμελητὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑταιρείας, καὶ ὁ Βασίλειος Λεονάρδος, φίλος τοῦ Ἀθανασίου, πολὺ νέος τότε, ἀλλὰ ἤδη ἀρκετὰ ἱκανὸς σὲ ἀρχαιολογικὰ θέματα, τοῦ ὁποῖου τὴ γνώμη ὑπολόγιζε ὁ Κουμανούδης⁴⁶⁴.

Στὴν ἔκθεση καὶ μὲ διαφορετικὸ μελάνι σημειώνει ὁ Σταματάκης εἴτε στὸ πλάι, εἴτε ἀνάμεσα στὶς γραμμές, διορθώσεις ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὶς νέες μετρήσεις, πιθανότατα πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1878. Στὸ μεταγραμμένο κείμενο οἱ

464. Ὁ Βασίλειος Λεονάρδος (1857-1930) σπούδασε πρῶτα ἰατρικὴ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τὸ 1879 στὴ Βιέννη φιλολογία. Μὲ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἑλλάδα διορίστηκε τὸ 1884 Ἐφορος στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Ὑπηρετήσε σὲ διάφορες θέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ σημαντικότερη ἦταν ἡ διεύθυνση τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου. Ὑπῆρξε μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ 1900 ἕως τὸ 1927, μὲ μιὰ μικρὴ διακοπὴ τὸ 1915. Ἡ συνεργασία τοῦ Λεονάρδου μὲ τὸν Σταματάκη καὶ τὸν Κουμανούδη γιὰ τὰ εὐρήματα τῶν Μυκηνῶν εἶναι ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνασχόληση του μὲ ἀρχαιολογικὰ θέματα, πρὶν ἀκόμη ξεκινήσει τὶς ἀνθρωποπιστικὲς του σπουδές.

διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις πού ἔγιναν τότε, γράφονται ἀνάμεσα σὲ ἀγκύλες. Ὅρισμένες σελίδες (3, 4, 5, 6, 8), κυρίως αὐτὲς πού φέρουν διορθώσεις, εἶναι μονογραφημένες ἀπὸ τὸν Κουμανούδη καὶ τὸν Λεονάρδο.

Στὴν ἔκθεση τοῦ Σταματάκη ἐπισυνάπτονται δύο σχέδια τοῦ ἔκτου τάφου, πού καθὼς φαίνεται εἶχε πρόχειρα ἐκπονήσει ὁ ἴδιος ἐπὶ τόπου, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνασκαφή. Στὸ πρῶτο ἀποδίδεται σχεδιαστικὰ τὸ δάπεδο τοῦ τάφου, ἡ θέση τῶν νεκρῶν καὶ τῶν κτερισμάτων, καὶ δίδονται ἐπίσης οἱ διαστάσεις, ἐνῶ στὸ δεύτερο σχέδιο εἰκονίζεται ἡ τομὴ τοῦ τάφου μὲ τὰ διάφορα ἐπάλληλα στρώματα, τοὺς λίθους, τὰ χαλίκια, τὸν πηλό, τὰ χῶματα καὶ τὴν ἐπιτύμβια στήλη.

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τοῦ ἔκτου τάφου, ὁ Σταματάκης συνέχισε τὶς ἔρευνες στὶς Μυκῆνες. Στὶς 18 Δεκεμβρίου τηλεγράφησε στὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας· ἀναφέρει διάφορα εὐρήματα καὶ ζητᾷ ἀπάντηση στὸ αἴτημά του σχετικὰ μὲ τὴν ἀπαραίτητη ἐπισκευὴ τῶν τάφων⁴⁶⁵.

Ἄρ. 127, [18 Δεκεμβρίου 1877] | Πρόεδρον Ἀρχαιολογικῆς | Ἑταιρίας Ἀθ[ήνας]

Ἄπαντα τὰ πρὸς μεσημβριαν τοῦ περιβόλου τῶν τάφων ἐκκαθαρίσθησαν ἐκτὸς ὀλιγίστου μέρους. Ἐν τούτοις ἀνεκαλύφθησαν πλῆθος τεμαχίων πηλίνων ἀγγείων πηλίνων εἰδωλίων λιθίνων σφονδύλων. Ὀλίγα τεμάχια ἐλεφάντινα γλυπτὰ ὧν τρία ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τῶν τάφων σπάτα. Δέκα τεμάχια πορίνων πλακῶν γλυπτῶν ὁμοιάζοντα πρὸς τὰς γλυπτὰς ἐπιτυμβίους πλάκας τάφων.

Ἀπαντήσατε περὶ ἐπισκευῆς τῶν τάφων καὶ τοῦ περιβόλου αὐτῶν. Ἐν Χαρβάτι Μυκηνῶν τῇ 18 Δεκεμβρίου 77. | Ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης.

[Ἐπὶ τοῦ νότου]: Διευθύνεται πρὸς τὸν κύριον Κουμανούδην, ἵνα φροντίσῃ νὰ παρασκευασθῇ καὶ σταλῇ πρὸς τὸν κ. Σταματάκην ἡ ζητούμενη ἀπόκρισις. | Τῇ 17 Δεκεμβ. ⁴⁶⁶ | Φίλιππος Ἰωάννου.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἐνδεχομένως ταυτίζονται ὀρισμένα ἐλεφαντοστά, πού μοιάζουν μὲ αὐτὰ πού εἶχε ἀνακαλύψει στὰ Σπάτα καὶ ἀπεικονίζουν πάλι ζώων⁴⁶⁷.

Στὶς 27 Δεκεμβρίου μὲ νέο τηλεγράφημα στὸν Πρόεδρο τῆς Ἑταιρείας ἀναγγέλλει νέες ἐργασίες ἐκτὸς τοῦ περιβόλου καὶ ἔρευνα στὰ χῶματα τοῦ

465. ΑΑΕ ἄρ. πρ. 686. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἄρ. 127.

466. Πρόκειται γιὰ παραδρομὴ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου.

467. ΕΑΜ 1046· Poursat 1977, 7 ἄρ. 2, πίν. I.

πέμπτου τάφου. Ἐκεῖ ἀνακαλύφθηκαν πολλὰ μικρὰ πολύτιμα ἀντικείμενα, ὅπως ἐλάσματα χρυσὰ μὲ ἔκτυπη διακόσμηση, ἤλοι χρυσοί, λαβὲς ξιφῶν, πέταλα ἀπὸ χρυσό, κουμπιὰ ἀπὸ ἤλεκτρο, χρυσὸ καὶ ἄργυρο, καὶ ἄλλα⁴⁶⁸.

22. Περιδέραιο μὲ ψήφους ποὺ εἰκονίζου ἀντίνατους ἰέρακες. Ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰ. π.Χ. Χρυσός. Διαστ. ψήφου: ὕψ. 0,026, πλ. 0,041. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 689.

Ἄριθ. 130, [27 Δεκεμβρίου 1877] | Πρόεδρον Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας | Ἀθήνας.

Παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἐργασίαι ἐγένοντο ἐκτὸς περιβόλου τάφων πρὸς τὸ δυτικὸν καὶ ἀρκτικὸν μέρος. Ἐν τούτοις ἀνεκαλύφθησαν τέσσαρα τεμάχια πλακῶν πωρίνων γλυπτῶν· ἐρευνηθέντων τῶν ἐντὸς πέμπτου τάφου χωμάτων, ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἐξῆς. κόσμημα χρυσοῦν φέρον ἀποτυπωμένους δύο ἀετούς, μικρὰ ράβδος χρυσεῖ ἀνήκουσα εἰς τελαμῶνα, μικρὰ ταινία χρυσεῖ φέρουσα ἀποτετυπω-

468. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 690. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 130.

μένα κοσμήματα· πέταλον χρυσοῦν περιφερές μετὰ κοσμήματος· δύο ἤλοι χρυσοῖ· δεκατρία κομβία χρυσοῦ· τρία ὅμοια ἀργυρᾶ. λαβὴ ξιφιδίου ἔχουσα ἤλους ἐπικεχρυσωμένους, τριάκοντα ἤλοι λαβῶν ξιφῶν χαλκοῖ ὧν οἱ δέκα τρεῖς ἔχουσι τὰ ἄκρα ἐπικεχρυσωμένα. τρεῖς λαβαὶ ἀργυραὶ ἀργυρῶν ἀγγείων. τρία κομβία ἐξ ἠλέκτρου. μικρὸν πέταλον περιφερές ἐκ λίθου λαζουρίτου. ὑπολείπονται ἀνερευνήτα τὰ ἐντὸς τετάρτου τάφου χρώματα.

Ἐν Χαρβάτι Μυκηθῶν τῇ 27 Δεβρίου 1877. | Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης.

Ἐνα σημαντικό εὔρημα εἶναι τὸ χρυσοῦν κόσμημα ποῦ εἰκονίζει «ἀποτυπωμένους δύο ἀετούς». Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τοὺς ὄρμους, ποῦ ἀποτελοῦν τὸ γνωστὸ χρυσοῦν περιδέραιο μὲ τὰ ἀντωπὰ γεράκια⁴⁶⁹. Ἀπὸ τὶς ἀργυρῆς λαβῆς ἀγγείων, ποῦ μνημονεύονται στὸ τηλεγράφημα, ταυτίζεται ἐνδεχομένως μία⁴⁷⁰.

Στὶς 28 Δεκεμβρίου τὰ θέματα τοῦ Σταματάκη συζητήθηκαν στὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ὁ Γραμματεὺς ἀνήγγειλε τὰ νέα εὔρηματα καὶ ἀνακοίνωσε ὅτι ἔστειλε διαταγὴ στὸν Σταματάκη νὰ στερεώσει τὸν περίβολο καὶ τὰ τοιχώματα τῶν τάφων, ἀλλὰ νὰ ἀναβάλλει τὸν καθαρισμὸ τοῦ τάφου τοῦ «Ἀγαμέμνωνος». Κατὰ τὴ διάρκεια ὅμως τοῦ συμβουλίου πάρθηκε ἡ νέα ἀπόφαση νὰ καθαρισθεῖ ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου τοῦ «Ἀγαμέμνωνος», χωρὶς βέβαια νὰ καθυστεροῦν οἱ ἐργασίες στὴν ἀκρόπολη. Ὑπῆρχε βέβαια καὶ τὸ θέμα τῆς φύλαξης καὶ ἀποφασίσθηκε, λόγῳ οἰκονομίας, νὰ παραμείνει στὶς Μυκῆνες ἓνας μόνον φύλακας, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ αἴτημα τῆς Μοιραρχίας, νὰ δοθεῖ ἐπιμίσθιο στὸν χωροφύλακα τῆς ὑπηρεσίας ὥστε νὰ ἐκτελεῖ καὶ αὐτὸς καθήκοντα ἀρχαιοφύλακα⁴⁷¹.

469. Karo 1930-1933, 128 ἀρ. 689 εἰκ. 48 πίν. LXVI· Marinatos, Sp. & M. Hirmer, *Kreta, Thera und das mykenische Hellas*, München 1976, 177 ἀρ. 227.

470. Karo 1930-1933, 153 ἀρ. 886 εἰκ. 71.

471. ΠΣΑΕ ΙΗ' Συνεδρίασις, 28 Δεκεμβρίου 1877.

1878. Προσωρινό τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΟΥ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ ΣΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ. Στις 3/15 Ἰανουαρίου 1878, μὲ νέο τηλεγράφημα, ὁ Σταματάκης ἐνημέρωσε τὸν Πρόεδρο τῆς Ἐταιρείας γιὰ τὴν πορεία τῶν ἐργασιῶν⁴⁷². Ὑποστήριξε μὲ ξηρότοιχο τὸν πρῶτο καὶ τὸν πέμπτο τάφο, καθὼς καὶ μέρος τοῦ τετάρτου, τοῦ ὁποίου ὅμως ἐρεύνησε καὶ τὰ χῶματα μὲ νέα συγκομιδὴ εὐρημάτων: κουμπιὰ χρυσά, ἦλους χρυσοῦς, λαβὲς ξιφῶν, ἄνθη χρυσά, ψήφους ἀπὸ ἤλεκτρο κτλ. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ μακρόστενα ἐπιπεδόσχημα κρυστάλλινα πλακίδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν βρεθεῖ πολλὰ ἀκόμη στὸν τάφο IV⁴⁷³. Ὁ Σταματάκης παρατηρεῖ καὶ πάλι τὶς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα τοῦ ταφικοῦ κύκλου τῶν Μυκηνῶν καὶ τῶν τάφων στὰ Σπάτα.

Ἄριθ. 134, [3 Ἰανουαρίου 1878] | Πρόεδρον Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας.

Παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ὑπεστηρίχθησαν διὰ ξηροτοίχου τάφοι πρῶτος πέμπτος καὶ μέρος τετάρτου. Ἐρευνηθέντος τοῦ ἡμίσεως μέρους χωμάτων τάφου τετάρτου ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἐξῆς. Δέκα τρία ἄνθη χρυσᾶ. δύο χρυσᾶ πέταλα περιφερῆ. Ἐπτὰ ὅμοια ἐλάσσονα. Δύο κομβία χρυσᾶ μετὰ κοσμημάτων. Τρία ὅμοια ἐλάσσονα. Κόσμημα χρυσοῦν ὅμοιον πρὸς τὰ ἐλεφάντινα τάφων σπάτα. Σωλὴν χρυσοῦς ἀνήκων εἰς λαβὴν ξιφιδίου· εἰς ἦλος χρυσοῦς. Τεμάχιον λαβῆς ξιφιδίου ἔχον ἐπικάλυμμα ἐλεφάντινον καὶ ἦλους ἐπιχρυσούς. Τεμάχιον χεῖλους χαλκοῦ ἀγγείου ἐπίχρυσον. Τέσσαρες ἦλοι χαλκοῖ ὧν τὰ ἄκρα ἐπίχρυσα. Πλεῖστα τεμάχια χρυσᾶ. Κρίκος ἀργυροῦς ἐν εἶδει δακτυλιδίου. Δύο ἐπιμήκη τεμάχια κρυστάλινα ὀκτὼ τεμάχια κοσμημάτων ἐκ λίθου ἀμμίτου. πλεῖστα τεμάχια ἀγγείων ἀργυρῶν. Τρεῖς αἰχμαὶ βελῶν λίθινα. πολλὰ τεμάχια ἐλεφάντινα ὧν ἐν ἔχει κοσμήματα. Πολλὰ σφαιρίδια ἐξ ἠλέκτρου.

Ἐν Χαρβάτι Μυκηνῶν τῆ 3 Ἰανουαρίου 1878. | Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης.

Στις 11 Ἰανουαρίου 1878 ὁ Σταματάκης τηλεγραφεῖ ὅτι ἐρευνήθηκαν χῶματα τοῦ τετάρτου τάφου, πού δὲν εἶχαν ἐρευνηθεῖ προηγουμένως, καὶ ἦρθαν στὸ φῶς ἀντικείμενα τῶν γνωστῶν τύπων, δηλαδὴ πέταλα χρυσά, τεμάχια χρυσῶν καὶ χάλκινων ἀντικειμένων, καθὼς καὶ χάλκινων ξιφῶν⁴⁷⁴. Ἀπὸ τὰ διάφορα εὐρήματα ξεχωρίζει μιὰ ἐλεφάντινη λαβὴ ξιφους μὲ «κόσμημα περιέργον»⁴⁷⁵.

472. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 692/1. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 134.

473. Karo 1930-1933, 116 ἀρ. 574 πίν. CLIII.

474. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 698. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 133.

475. Ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὴ λαβὴ πού ἔχει δημοσιευθεῖ (Karo 1930-1933, 82-83 ἀρ. 295 πίν. LXXVII, LXXVIII καὶ Poursat 1977, 60 ἀρ. 208 πίν. XVII).

Ἵποστηρίχθησαν ὅλοι οἱ τάφοι μὲ ξηροτόιχους, καθὼς καὶ ὁ περίβολος τοῦ ὁποίου ἡ στερέωση θὰ τελειώσει ἐντὸς τῶν προσεχῶν ἡμερῶν, ὁπότε καὶ θὰ ἀρχίσει ὁ καθαρισμὸς τοῦ «ὑπογαίου οἰκοδομήματος», δηλαδὴ τοῦ θολωτοῦ τάφου, τοῦ λεγομένου τοῦ «Ἀγαμέμνωνος». Ὁ Σταματάκης ἐνημερώνει ἐπίσης τὸν Πρόεδρο τῆς Ἑταιρείας ὅτι ἔχει λάβει τὰ πενήντα γραμμάτια τοῦ λαχείου τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ πούληθησαν ὅλα⁴⁷⁶.

Ἰ. Αρ. 133, [11 Ἰανουαρίου 1878] | Πρόεδρον Ἀρχαιολογίας | ἀθ[ήνας]

Παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἐγένοντο τὰ ἐξῆς. ἠρευνήθη ὑπόλοιπον μέρος χωμάτων τάφου τετάρτου ἐν οἷς ἀνεκαλύφθησαν πέταλον χρυσοῦν περιφερές, πλεῖστα τεμάχια χρυσοῦ. ἀντικείμενον ἐλεφάντινον φέρον κόσμημα περιεργον καὶ ἀνήκον εἰς λαβὴν ξίφους. πολλὰ τεμάχια ἀγγείων χαλκῶν καὶ ξιφῶν. τάφοι ἅπαντες ὑπεστηρίχθησαν διὰ ξηροτοίχου. ἤρξατο ὑποστήριξις περιβόλου τάφου ἀποπερατωθησομένης περὶ τὸ τέλος ἐρχομένης ἑβδομάδος. ἐρχομένην Δευτέραν ἄρχεται καὶ καθάρισις εἰσοδου ὑπογαίου οἰκοδομήματος. Ἀποσταλέντα πενήντα γραμμάτια λαχείου ἀρχαιοτήτων ἔλαβον. Ἐπωλήθησαν ἅπαντα.

Ἐν Χαρβατίῳ Μυκηνῶν | Τῆ 11 Ἰανουαρίου 1878 | Π. Σταματάκης.

Στὸ ἐπόμενο συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀναφέρθησαν τὰ εὐρήματα καὶ οἱ ἐργασίες τοῦ Σταματάκη, καθὼς καὶ κάποια νέα ἀποκτήματα ποὺ προέκυψαν καὶ ἀπὸ μιᾶ ἄλλῃ ἀπρόσμενη πηγῆ. Σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα οἰκονομίας ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε, ἀποφασίσθηκε νὰ διαλυθοῦν τὰ πέντε τελευταῖα κιβώτια ποὺ εἶχαν παραμείνει ἄδεια στὰ ὑπόγεια τῆς Τράπεζας, ὥστε νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ σανίδες γιὰ ἄλλο σκοπὸ· μέσα στὰ ἄχυρα εἶχε ἀπομείνει ἓνα μικρὸ δέμα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Τ. Δ.». Ἦταν κι αὐτὰ ὀρισμένα ὑπόλοιπα τοῦ τετάρτου τάφου, κομμάτια ἀπὸ ἐλεφάντινη λαβὴ ξίφους καὶ δύο ἧλοι, ἓνας χάλκινος κι ἓνας χρυσός⁴⁷⁷.

Ὁ Σταματάκης ἔμεινε στὶς Μυκῆνες ὡς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1878. Ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὸν χώρο τῶν Μυκηνῶν καὶ γιὰ ἓνα διάστημα μὲ τὴν ἀνασκαφὴ στὸν

476. Τὸ «Λαχεῖον ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων» ἰδρύθηκε τὸ 1874 καὶ τέθηκε σὲ ἐφαρμογὴ τὸ 1876. Ἵπῆρξε γιὰ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία μεγάλη πηγὴ οἰκονομικῶν πόρων, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε τὴν ἐξαγορὰ σπιτιῶν ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς Ἀκρόπολης ὡς τὸν Πύργο τῶν Ἀνέμων, καὶ τὸν χώρο νότια καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη ὡς τὴν Πνύκα καὶ τὸ μνημεῖο τοῦ Φιλοπάππου. Ἐτοὶ ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀρχαία Ἀθήνα. Μὲ τὰ ἔσοδα τοῦ λαχείου ἐπίσης κτίσθηκαν πολλὰ νέα μουσεῖα, ποὺ λειτουργοῦν ὡς σήμερα – Χαλκίδος, Ἐπιδαύρου, Μυκόνου, Χαϊρωνείας, Λυκόσουρας, Σπάρτης, Τεγέας –, ἐνῶ ἄλλα ἀντικαταστάθηκαν μὲ μεγαλύτερα. Τὸ λαχεῖο ἀντικαταστάθηκε τὸ 1904 μὲ τὸ «Λαχεῖον ὑπὲρ τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου καὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος» καὶ τελικὰ καταργήθηκε (Πετράκος 1987 σποράδη).

477. ΠΣΑΕ ΙΘ' Συνεδρίασις, 12 Ἰανουαρίου 1878.

σημαντικό θολωτό τάφο στο Ἡραῖο τοῦ Ἄργους. Πέρασε στις Μυκῆνες τρεῖς χειμῶνες μὲ δύσκολες καὶ σπουδαῖες ἀνασκαφές, μὲ μεγάλο φόρτο ἐργασίας γιὰ τὴν καταγραφή καὶ τὴ μεταφορά τῶν ἀρχαίων, καὶ μὲ πολὺ κακὲς καιρικές συνθήκες, ὅπως ὁ ἴδιος, ἀλλὰ καὶ ὁ Schliemann εἶχαν ἐπισημάνει πολλὲς φορές. Ἐπιτέλους, στὶς 12 Ἰανουαρίου 1878, ὁ Γραμματεὺς ἀνήγγειλε στοὺς Συμβούλιό τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὅτι ἐστάλη τηλεγράφημα στοὺς Σταματάκη «νὰ κτίσῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐν ἣ κατοικεῖ, ἐστὶαν ὡς ἐζήτησεν». Ἦταν καιρὸς!⁴⁷⁸

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὶς Μυκῆνες, ὁ Σταματάκης ἦταν σὲ διαρκὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τὸν ἐνημέρωνε συνεχῶς γιὰ τὴν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν⁴⁷⁹.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1878 ὁ Σταματάκης ἀνέσκαψε τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου τοῦ «Ἀγαμέμνωνος» – τὸν «θησαυρὸ τοῦ Ἀτρέως» ὅπως συνήθως ὀνομάζεται –, ὀλοκλήρωσε τὴν ἔρευνα στοὺς δάπεδο τοῦ μνημείου καὶ δημιούργησε μικρὲς τάφρους ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου γιὰ νὰ ἀπομακρύνονται τὰ ὄμβρια.

Μὲ τὸν καθαρισμὸ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου λύθηκαν τρία μεγάλα θέματα: ἀποδείχτηκε ὅτι τὰ θολωτὰ μνημεῖα τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι τάφοι· ὅτι τὸ κουφιστικὸ τρίγωνο ἐπάνω ἀπὸ τὸ θυραῖο ἀνοιγμα δὲν εἶναι φωταγωγός, ὅπως γενικὰ τότε ἐπιστεύετο, καὶ τέλος ὅτι οἱ θολωτοί, ὅπως ὑποδηλώνουν καὶ τὰ κτερίσματα πού βρέθηκαν στοὺς δρόμο τοῦ μνημείου, ἀνήκουν στὴν ἴδια περίοδο μὲ τοὺς τάφους τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν καὶ τῶν Σπάτων. Οἱ συνεχεῖς συγκρίσεις μνημείων καὶ εὐρημάτων κατέδειξαν τὴν ἐνότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὶς χρονολογικὲς ἀποκλίσεις, πού μόλις ἀρχισαν νὰ γίνονται ἀντιληπτές· τὸν Σταματάκη ἀπασχόλησαν ἰδιαίτερα οἱ συγχρονισμοὶ ἀνάμεσα στοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν, τῶν Σπάτων καὶ τοῦ Ἡραίου. Ἦταν ἡ ἀρχή, ἀκόμη στὰ σπάργανα, μιᾶς σημαντικῆς ἔρευνας.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ στὴν εἴσοδο τοῦ τάφου τοῦ «Ἀγαμέμνωνος», ἦρθαν στὸ φῶς πολλὰ διακοσμημένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ λίθο φαιοπράσινο καὶ πορφυρίτη, κομμάτια ἀπὸ τοὺς ἡμικίονες καὶ τὰ κιονόκρανα πού κοσμοῦσαν τὴν πρόσοψη. Ὁ Σταματάκης τὰ συνέλεξε, τὰ συσκεύασε σὲ πέντε μεγάλα κιβώτια καὶ ζήτησε τὴν ἔγκριση νὰ τὰ στείλει στὴν Ἀθήνα μὲ τὴ γνώμη ὅτι αὐτὰ πρέπει νὰ προσαρμοσθοῦν καὶ συγκολληθοῦν, ὥστε νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ τὸ μνημεῖο.

478. ΠΣΑΕ ΙΘ' Συνεδρίασις, 12 Ἰανουαρίου 1878.

479. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα τηλεγραφήματα, ὁ Σταματάκης ἔστειλε καὶ δύο μεγάλες ἐκθέσεις, ὅπου ἀναφέρονται ὄχι μόνο οἱ ἐργασίες, ἀλλὰ καὶ σκέψεις γιὰ διάφορα θέματα, καθὼς καὶ οἱ προθέσεις του καὶ διάφορες προτάσεις (ΑΑΕ ἀρ. πρ. 62. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 145, 28 Φεβρουαρίου 1878 καὶ ἰδιαίτερα ΑΑΕ ἀρ. πρ. 69. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν ἀρ. 148, 12 Μαρτίου 1878). [Ἐγγραφα 10, 11].

Προηγουμένως ὁ Σταματάκης εἶχε φροντίσει νὰ γίνουν «ἀποτυπώματα ἐπὶ χάρτου» τῶν διακοσμημένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἡμικίονων καὶ κιονοκράνων καὶ τὰ ἔστειλε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία μὲ τὴν παράκληση νὰ εἰδοποιηθεῖ σχετικῶς ὁ Γενικὸς Ἐφορὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων.

Ἐνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Σταματάκη εἶναι ἡ διαρκὴς καὶ μεγάλη φροντίδα γιὰ τὰ ἀρχαῖα, ὅχι μόνο κατὰ τὴν ἀνασκαφή, ἀλλὰ καὶ μετὰ. Συμβούλευσε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ πέτυχε, παρόλες τὶς ἀρχικὲς ἀντιρρήσεις, νὰ κιγκλιδωθοῦν ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου τοῦ «Ἀγαμέμνωνος», ἀλλὰ καὶ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων, ὥστε νὰ μὴν μπαίνουν ζῶα μέσα στοὺς χώρους· ζήτησε μάλιστα νὰ ὑπάρχει εἰδικὴ ἀστυνομικὴ διάταξη γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ὥστε ὁ φύλακας νὰ μπορεῖ νὰ ἐκτελεῖ τὰ καθήκοντά του καλύτερα.

Τὸ θέμα τῆς συντήρησης τοῦ ταφικοῦ κύκλου τὸν ἀπασχολοῦσε ιδιαίτερα· ὀλοκλήρωσε τὴ στερέωση τῶν τάφων καὶ τοῦ περιβόλου, καὶ δημιούργησε τάφρους τριγύρω γιὰ ν' ἀπομακρύνονται τὰ νερὰ καὶ νὰ μὴ λιμνάζουν. Γενικὰ ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατὸν ὥστε νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ χώρου· συμβουλεύει τὴ διαρκὴ εἰς τὸ ἔξῃς ἐπιτήρηση ἀπὸ τοὺς φύλακες, ὥστε οἱ τάφοι νὰ παραμένουν καθαροί.

Στὴν ἀκρόπολη ἀποτελείωσε τὸν καθαρισμὸ τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν· τὸ τελευταῖο σημεῖο πὸν χρειάζοταν ἔρευνα ἦταν ἓνα τετράγωνο ὄρυγμα – 1 μ. μήκους καὶ πλάτους στὸ στόμιο καὶ βάθους πάνω ἀπὸ ἕξι μέτρα –, τὸ ὁποῖο παρουσιάστηκε στὰ εῤεῖπια πὸν βρίσκονται στὰ νότια τοῦ περιβόλου· στὶς παρειές του ὑπῆρχαν κοιλότητες λαξευμένες προφανῶς γιὰ νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἄνοδο καὶ τὴν κάθοδο. Ἐπειδὴ στὰ χῶματα τῆς ἀνασκαφῆς βρέθηκαν ὄστρακα ἀγγείων καὶ ἓνα γυάλινο κόσμημα, ὅλα παρόμοια μὲ τὰ εὐρήματα τῶν τάφων τοῦ κύκλου, ὁ Σταματάκης ὑποπευόταν τάφο καὶ γι' αὐτὸ ἤθελε νὰ ἐλέγξει καλὰ τὴ θέση⁴⁸⁰.

Ἐνα θέμα πὸν τὸν ἀπασχόλησε ἐπίσης ἦταν ὁ καθαρισμὸς τοῦ τάφου τῆς «Κλυταιμνήστρας», πὸν εἶχε ἀνασκάψει ὁ Schliemann, μάλιστα μὲ τὴ γυναῖκα του, καὶ τὸν «ἐγκατέλιπεν ἀτελῆ». Τώρα ὑπῆρχε φόβος νὰ καταπέσει ἐντελῶς. Ὁ Σταματάκης σημειώνει ὅτι ἡ θύρα τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ φέρει λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα ἀπὸ λίθο φαιοπράσινο καὶ πορφυρίτη, παρόμοια μὲ αὐτὰ πὸν κοσμοῦσαν τὴ θύρα τοῦ τάφου τοῦ «Ἀγαμέμνωνος»· πολλὰ βρέθηκαν ὅταν ἐρευνήθηκαν τὰ χῶματα πὸν εἶχε ἀφήσει ἀνερευνήτητα ὁ Schliemann μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή· προφανῶς ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πὸν θὰ βρεθοῦν, ὅταν καθα-

480. Πρόκειται γιὰ ἓνα πηγάδι μέσα στὴν οἰκία τοῦ «κρατήρα τῶν πολεμιστῶν» (*Atlas* 18· Wace 1921-1923, 85).

ρισθεῖ ἢ εἴσοδος, ἴσως μάλιστα περισσότερα διότι «βεβαίως ταῦτα κρυπτόμενα ὑπὸ τὴν γῆν οὔτε ἐσύλησεν, οὔτε ἠκρωτηρίασεν, ὡς τὰ τοῦ ἄλλου [τάφου] ὁ Ἕλγιν»⁴⁸¹. Σημειώνει ἐπίσης ὁ Σταματάκης ὅτι κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ ὁ Schliemann εἶχε βρεῖ κάποιο χρυσὸ κόσμημα ὁμοιο μὲ αὐτὰ ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὸν ταφικὸ κύκλο. Ἐνθαρρύνει λοιπὸν μὲ κάθε τρόπο τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία νὰ ἀποφασίσαι τὸν καθαρισμὸ τοῦ μνημείου. Καὶ πράγματι αὐτὸ ἀποφασίσθηκε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1878⁴⁸².

Τελειώνοντας τὴν ἔκθεση τῆς 12ης Μαρτίου 1878, ὁ Σταματάκης πληροφορεῖ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὅτι τὰ εὐρήματα τῆς περυσινῆς μὲν ἀνασκαφῆς ἔχουν γεμίσει 15 κιβώτια, τῆς δὲ φετινῆς 10 ἕως 12, καὶ περιμένει διαταγὴ γιὰ νὰ γίνουν οἱ ἀπαραίτητες διαδικασίες καὶ νὰ προετοιμάσει τὴν ἀποστολὴ τους. Στὶς ἀρχὲς Ἰουνίου ὁ Σταματάκης ἐπέστρεψε στὴν Ἀθήνα· συγχρόνως μ' αὐτὸν μετακομίσθηκαν καὶ ὅλα τὰ ἀρχαῖα ἀπὸ τὶς δύο τελευταῖες ἀνασκαφικὲς περιόδους καὶ τοποθετήθηκαν στὸ Πολυτεχνεῖο μαζί μὲ τὰ ἄλλα. Οἱ μεγάλες ἀνασκαφὲς στὶς Μυκῆνες εἶχαν πρὸς τὸ παρὸν τελειώσει.

Ὁ Σταματάκης ξαναγύρισε στὶς Μυκῆνες ἀργότερα, ἀλλὰ γιὰ ἓνα σύντομο χρονικὸ διάστημα. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1878 ξεκίνησε ἔρευνες στὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιο, ἀλλὰ ἀρρώστησε βαριὰ μὲ ἐλονοσία, τὴν ἀρρώστια ποὺ ἐπρόκειτο νὰ

481. Ὁ «θησαυρὸς τοῦ Ἀτρέως» εἶχε συληθεῖ παλαιότερα ἀπὸ τὸν Ἕλγιν, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταφέρει στὴν Ἀγγλία διακοσμημένα κομμάτια ἀπὸ τὴν πρόσοψη καὶ τὰ εἶχε πουλήσει. Σήμερα βρίσκονται στὸ Λονδίνο, στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο (Pryce, F. N., *Catalogue of sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities of the British Museum*, I, I. London 1928, 14-31).

Στὰ χρόνια 1809-1810 ὁ λόρδος Sligo πῆρε τμήματα τῶν ἠμικίωνων μὲ γλυπτὴ διακόσμηση, ποὺ ἀποτελοῦσαν ἐπίσης μέρος τῆς πρόσοψης τοῦ «θησαυροῦ», καὶ τὰ μετέφερε στὸν οἰκογενειακὸ του πύργο στὴν Ἰρλανδία. Περίπου ἑκατὸ χρόνια ἀργότερα οἱ ἀπόγονοί του τὰ δώρησαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο (Finn, Christine, A little souvenir: The Marquess and the Mycenaean columns, *Oxford Journal of Archaeology* 21, 2002, 1-12). Ἄλλα τμήματα ἀπὸ τὴ γλυπτὴ διακόσμηση τῆς πρόσοψης τοῦ μνημείου βρίσκονται στὴν Καρλσρούη – ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Fr. Thiersch τὸ 1831 (Breuer, Chr., *Antike Skulpturen. Bestandskatalog des Badischen Landesmuseums Karlsruhe*. Karlsruhe 2001, 131, No. 101) –, στὸ Βερολίνο (Heilmayer, W. D., *Antiken Museum*. Berlin 1988, 18) καὶ στὸ Μόναχο· πρόκειται γιὰ τρία κομμάτια ποὺ εἶχε ἀποκτήσει ὁ Dodwell κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀργότερα τὰ πούλησε στὸν βασιλέα τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκο Α΄. (R. Wünsche (ed.), *Mythos Troja*, München 2006, 401, εἰκ. 57.7-9).

Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Dr Katarina Horst καὶ τὸν Dr Florian Knauss γιὰ τὶς πληροφορίες ἀπὸ τὴν Καρλσρούη καὶ τὸ Μόναχο ἀντίστοιχα.

482. ΠΣΑΕ ΙΓ' Συνεδριάσεις, 29 Δεκεμβρίου 1878.

τὸν σκοτώσει τὸ 1885. Στὶς 24 Δεκεμβρίου τοῦ 1878 γράφει γιὰ τὴν ἀρρώστια τοῦ ἀπὸ τὸ Ἄργος στὸν Ἀθανάσιο Κουμανούδη⁴⁸³. Δὲν πρόφθασε – ἂν καὶ πῆρε τὴν ἔγκριση – νὰ καθαρίσει τὸν τάφο τῆς «Κλυταιμνήστρας» καὶ δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἀναζήτησε τὸν βωμὸ τοῦ ταφικοῦ κύκλου, ὅπως τοῦ εἶχε ζητηθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἐκείνη τὴ χρονιά (σ. 106). Ὁ βωμὸς εἶχε κυλήσει ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη, ἴσως νὰ μὴν ὑπῆρχε πιά, ὅπωςδήποτε κανεὶς δὲν τὸν ξαναεἶδε μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Schliemann καὶ ἀπὸ τότε θεωρεῖται χαμένος⁴⁸⁴.

Τὴν 1η Μαρτίου τοῦ 1879 βρισκόταν στὴν Ἀθήνα καὶ ὑπέβαλε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία κατάσταση μὲ τὰ ἔξοδά του, φωτογραφίες, γυάλινες πλάκες κτλ.

Ξαναγύρισε στὶς Μυκῆνες τὸ 1883 συνοδεύοντας μιὰ ἐπιτροπὴ εἰδικῶν μόνο γιὰ νὰ δώσει τὴ γνώμη του σχετικὰ μὲ τὴ στερέωση τῆς Πύλης τῶν Λεόντων, ὅπως τὴν εἶχε δώσει δέκα χρόνια νωρίτερα.

Ἡ ἔκδοση τῶν ἡμερολογίων τοῦ Σταματάκη ἦταν ἓνα σημαντικὸ θέμα γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς μυκηναϊκῆς ἀρχαιολογίας. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1878 πρῶτα οἱ Γερμανοί, ἡ Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου, ζήτησαν ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία νὰ τυπώσει τὶς ἐκθέσεις τοῦ Σταματάκη καὶ μάλιστα ἐπρότειναν νὰ ἀναλάβουν αὐτοὶ τὰ ἔξοδα· γνώριζαν καλὰ τὴ χρησιμότητά τους⁴⁸⁵. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία εἶχε σκοπὸ νὰ τὶς δημοσιεύσει ἢ ἴδια· ἴσως ὅμως ἡ πρόταση τῆς γερμανικῆς Ἀκαδημίας νὰ ὑπῆρξε ἡ ἀφορμὴ γιὰ μιὰ κινητοποίηση πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Ὅπωςδήποτε στὶς 30 Σεπτεμβρίου 1878 ἐστάλη τηλεγράφημα πρὸς τὸν Σταματάκη, μὲ τὸ ὁποῖο τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τὸν εἰδοποιούσε ὅτι ἀποφασίσθηκε ἡ ἔκδοση τῶν ἡμερολογίων του καὶ τοῦ ζητοῦν νὰ τὰ προσκομίσει⁴⁸⁶. Στὶς 2 Δεκεμβρίου, ἀπὸ τὸ Ἄργος, ὁ Σταματάκης ἀπάντησε ὅτι δὲν εἶναι ἔτοιμος ἐξαιτίας τῶν πολλαπλῶν του ἀπασχολήσεων, καὶ ὅτι τὰ ἡμερολόγια χρειάζονται ἐπεξεργασία πρὶν δοθοῦν στὴ δημοσιότητα. Τὸ θέμα ἐπανῆλθε καὶ ἀργότερα στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο. Ὅταν ὁ Schliemann ζήτησε νὰ τεθεῖ στὴ διάθεση τοῦ κοινοῦ ἓνας πρόχειρος κατάλογος τῶν μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων⁴⁸⁷, ὁ Κωταντζόγλου ὑπενθύμισε ὅτι πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ δη-

483. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

484. Τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ τάφο τῆς Κλυταιμνήστρας ὀλοκλήρωσε ὁ Τσοῦντας (ΙΙΑΕ 1891, 19-20· 1892, 56-58· 1897, 26-27).

485. ΠΣΑΕ ΙΑ' Συνεδρίασις, 29 Σεπτεμβρίου 1878.

486. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 243. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

487. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς γνωστὲς παρατυπίες τοῦ Schliemann: Συνέταξε ἓναν κατάλογο τῶν μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων προορισμένο γιὰ τὴ χρήση ἑλλήνων καὶ ξένων ἐπισκεπτῶν, κι ἐνῶ τὰ ἀρχαία βρισκόνταν στὸ Μουσεῖο τῆς Ἐταιρείας αὐτὸς ἔγραψε ὄχι

μοσιευθοῦν τὰ ἡμερολόγια τοῦ Σταματάκη⁴⁸⁸. Τελικὰ ὅμως αὐτὸ δὲν ἔγινε. Ὁ Σταματάκης εἶχε μεγάλο φόρτο ἐργασίας, ἦταν συχνὰ ἄρρωστος καὶ ἐπιπλέον τελειομανής. Τὰ πολύτιμα ἡμερολόγια – οἱ ἐκθέσεις καὶ οἱ σημειώσεις του δὲν δημοσιεύτηκαν ποτέ. Πολλὰ χάθηκαν· ὅ,τι σώζεται βρίσκεται σκορπισμένο σὲ τρία διαφορετικὰ ἀρχεῖα καὶ ἡ πρόσβαση δὲν εἶναι πάντα ἐφικτή. Διατυπώνεται ἡ εὐχή κάποτε νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ δημοσιευτοῦν μαζί. Τότε θὰ ὑπάρχει, ἂν ὄχι ὀλόκληρη, πάντως μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηθῶν.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ. Στὶς 11 Αὐγούστου 1892 ἄρχισε ἡ παράδοση τῶν ἀρχαίων τῆς Ἐταιρείας στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, καὶ ἡ ἀρχὴ ἔγινε ἀπὸ τὶς μυκηναϊκὲς ἀρχαιότητες. Τὰ ἀρχαῖα παρέδωσε ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ὁ Ἀθανάσιος Κουμανούδης καὶ τὰ παρέλαβε ὁ Βασίλειος Λεονάρδος, Ἐφορος τοῦ Μουσείου. Σώζονται τὰ λεπτομερέστατα πρωτόκολλα τῆς ἐπιχείρησης αὐτῆς, ποῦ ὀλοκληρώθηκε ἓνα χρόνο ἀργότερα, στὶς 4 Σεπτεμβρίου 1893⁴⁸⁹. Παραδόθηκαν τὰ πάντα, ὅλα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅσα τῶν νεκρῶν, ἀκόμη καὶ ἡ σκόνη ἀπὸ τοὺς λειωμένους τελαμῶνες τῶν ὄπλων· ἐπίσης οἱ ἀρχαιοθῆκες – οἱ βιτρίνες ὅπου φυλάσσονταν τὰ μυκηναϊκὰ ἀρχαῖα. Ὅλα εἶχαν καταγραφεῖ ἀπὸ τὸν Σταματάκη, ὅταν ὡς ὑπεύθυνος τῆς ἀνασκαφῆς τὰ εἶχε παραδώσει στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τὰ εἶχε ἐγκαταστήσει στὸ Πολυτεχνεῖο. Τὸ ἔργο ἦταν γιγάντιο.

Στὶς μυκηναϊκὲς αἴθουσες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου εἶναι πάντα παρόντες οἱ συντελεστές. Ὁ Schliemann φιλόδοξος, ματαιόδοξος ὄραματιστὴς ποῦ ζωντάνεψε τοὺς μύθους, ἀποκάλυψε ἓναν πολιτισμὸ κι ἄνοιξε ἓνα «νέο κόσμο» στὴν ἀρχαιολογία, ὅπως πολλὲς φορὲς τὸ εἶχε πεῖ ὁ ἴδιος· καὶ ὁ Σταματάκης, ὁ Ἐφο-

στὴν Ἐταιρεία, ὡς ὄφειλε, ἀλλὰ στὸ Ὑπουργεῖο ζητώντας του νὰ μεσολαβῆσει ὥστε νὰ τὸν διευκολύνει ἡ Ἐταιρεία. Δημιούργησε ἔτσι ἓνα τετελεσμένο γεγονός καὶ τὸ διάβημά του θεωρήθηκε ἀτόπημα. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὸ ὑπῆρχε καὶ ὁ φόβος σύγχυσης μὲ τὴν ἀρίθμηση ποῦ ἤδη εἶχαν πάρει τὰ ἀρχαῖα στὴν κατάταξή τους. Τελικὰ, πιεσμένη ἡ Ἐταιρεία δέχθηκε νὰ κυκλοφορηθεῖ ὁ ὁδηγὸς τοῦ Schliemann ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ μὴ μετακινηθεῖ κανένα ἀρχαῖο ἀπὸ τὴ θέση του, νὰ μὴν ἐπικολληθεῖ τίποτε ἀλλὰ νὰ δώσει ὁ Schliemann χωριστὰ ἀριθμοὺς σὲ κάρτες· ἐπίσης νὰ μὴν τοποθετηθοῦν ξύλινα βάρθρα στὸ ἐσωτερικὸ τῶν βιτρινῶν, ὅπως τὸ ζήτησε (ΠΣΑΕ ΙΗ΄ Συνεδρίασις, 28 Νοεμβρίου 1881 καὶ Α΄ Συνεδρίασις, 11 Φεβρουαρίου 1882).

488. ΠΣΑΕ ΙΗ΄ Συνεδρίασις, 28 Νοεμβρίου 1881 καὶ Α΄ Συνεδρίασις, 11 Φεβρουαρίου 1882.

489. ΠΑΕ 1893 (1895), 24.

ρος, πού θεμελίωσε ἐπιστημονικὰ τὴν ἀνασκαφή, τὴν παρακολουθοῦσε μεθοδικά, τὴν καθοδηγοῦσε μὲ σωφροσύνη ὅταν χρειαζόταν, πού τὴν ὀλοκλήρωσε μετὰ ἀπὸ τὴν ἄτακτη ἀναχώρηση τοῦ Schliemann. Ὁ Σταματάκης συντήρησε τοὺς χώρους, κατέγραψε ὅλα τὰ εὐρήματα. Ἐφρόντισε γιὰ τὴν ἀσφαλὴ μεταφορά τους, πρῶτα στὸ Χαρβάτι καὶ μετὰ στὴν Ἀθήνα. Τὸν νέο αὐτὸν κόσμον, τὸν διαφύλαξε γιὰ τὸ μέλλον.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

”Εγγραφα Παναγιώτη Σταματάκη

1. ΑΑΕ αρ. πρ. 424, 4 Αύγουστου 1876. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἐν Χαρβάτι Μυκηνῶν τῆ 4 Αύγουστου 1876.

κ. Καστόρχη.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἤρξαντο τὴν προπαραελθοῦσαν δευτέραν διὰ 55 ἐργατῶν ἔσω τῆς μεγάλης πύλης τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν, ἐν ἧ θέσει ἀπεφασίσθη, παρόντων καὶ ὑμῶν. Μέχρι τῆς σήμερον ἐκαθαρίσθη ἕκτασις ἔχουσα μῆκος 22 μ.γ. πλάτος 20 καὶ βάθος 2-4 μ.γ. Εἰς διάφορα βάθη τῆς καθάρσεως ἐπαρουσιάσθησαν πολλὰ καὶ διάφορα ἀντικείμενα, ἄγνωστα εἰς τὰς συνήθως ἐνεργουμένας ἀνασκαφὰς ἐν Ἑλλάδι, ἤτοι α') μετὰλλια, ἐργαλεῖα καὶ λαβαὶ ἐργαλείων, νομίσματα κλπ. β') λίθινα, ἐργαλεῖα διάφορα, προϊστορικῆς ἐποχῆς κατὰ τὸν κ. Σχλιέμανν. γ') πήλινα, εἰδώλια καὶ τεμάχια εἰδωλίων, οἷα καὶ τὰ ἐν Τίρυνθι παρουσιασθέντα, παρόντων καὶ ὑμῶν, πρ.[οῖστορικῆς] ἐπ.[οχῆς] κατὰ Σχλ. δ') λίθινοι καὶ πήλινοι σφόνδυλοι διαφόρων σχημάτων καὶ μεγεθῶν. ε') ἀναρίθμητα τεμάχια πηλίνων ἀγγείων φερόντων διάφορα κοσμήματα, ὧν τινὰ μὲν φέρουσι ἀνθρώπων μορφὰς καὶ ζώων, τινὰ δὲ φέρουσι κοσμήματα ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν τοῦ ἀγγείου, ἅπαντα κατὰ Σχλ. προϊστορικῆς ἐποχῆς. Ἐγὼ δὲ ἀπῆντησα μέχρι τοῦδε τοιαῦτα ἀγγεῖα εἰς ὅσας ἀνασκαφὰς ἐνήργησα. Συλλέγονται δὲ οὐχὶ ἅπαντα τὰ τεμάχια, ἀλλὰ τὰ σπουδαιότερα καὶ περιεργότερα. Μέχρι τοῦδε συνελέγησαν πλέον τῶν 1500. Κατατάσσονται δὲ ὑπ' ἐμοῦ κατ' εἶδος, ἤτοι εἰς μετὰλλια, λίθινα, καὶ πήλινα. Τὴν κατάταξιν ταύτην παρεδέχθη καὶ ὁ κ. Σχλιέμανν. Οὔτε γραπτὸν οὔτε γλυπτὸν ἐπαρουσιάσθη. Εἰς βάθος 4 μ.γ. παρὰ τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως ἀνεκαλύφθη σκελετὸς μικροῦ παιδίου σχεδὸν ὀλόκληρος.

Ἀπὸ τῆς προπαραελθούσης τετάρτης ἤρξατο διὰ δέκα ἐργατῶν καὶ ἡ καθαρσις τῆς πύλης. Μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἐπαρουσιάσθη ἐκτὸς δύο τοίχων, ἀρχομένων ἐκ τῶν ἔσω τῶν παραστάδων καὶ προχωρούντων πρὸς τὰ ἔνδον μέχρι 3.20 μ.γ. Εἶναι ἰσοῦψεῖς πρὸς τὰς παραστάδας, ἤτοι ἀνέρχονται μέχρι τοῦ ὑπερθύρου· τὸ πάχος τῶν εἶναι 1.50 μ.γ. καὶ ἡ ἐργασία οἷα: ἡ τοῦ τείχους. Οἱ τοῖχοι οὗτοι ἢ εἶναι: θωράκεια ἢ δωμάτια τῶν πυλωρῶν. Τὰ ὀπίσω τῶν θωρακείων δὲν ἐκαθαρίσθησαν, ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν. Ἄλλ' οὔτε θέλουσι καθαρισθῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὶν ἢ ἐπισκευασθῶσιν οἱ ἐκατέρωθεν τοῦ ἀναγλύφου τοῖχοι πρὸς πλήρη ἐξασφάλισιν αὐτοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο τοίχων, ἤτοι θωρακείων, ἐπαρουσιάσθησαν πολλοὶ λίθοι ὀγκῶδεις καταπεπτωκότες ἐκ τοῦ τείχους, οὓς δὲν μετεκινήσαμεν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ ἀναγλύφου τοίχων. Τούτου ἕνεκα εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη τὸ συμβούλιον τῆς ἐταιρίας νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργείου, ἵνα ἀποσταλῇ ὅσον τὸ δυνατόν τάχιστα ἱκανὸς ἀρχιτέκτων εἰς Μυκῆνας, ἵνα κανονίσῃ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ γείνη ἡ ἐπισκευὴ πρὸς πλήρη ἐξασφάλισιν τοῦ ἀναγλύφου καὶ προῦπολογίση τὴν δαπάνην, ἣν βεβαίως θέλει ὑποστῆ ἡ ἐταιρία. Ὁ κ. Σχλ.

ὡς μοι ἐδήλωσε δὲν ἐπιθυμῆ νὰ δαπανήσῃ αὐτὸς εἰς τὴν ἐπισκευήν. τὴν πρότασίν μου ταύτην, παρακαλῶ, νὰ μὴ θεωρήσῃ τὸ συμβούλιον ἀναξίαν λόγου καὶ παραμελήσῃ. Ἄν ἤδη, γινομένων τῶν ἀνασκαφῶν, δὲν γείνη φροντίς, ὅπως ἐξασφαλισθῆ τὸ ἀνάγλυφον, κατόπιν θὰ ἦναι δυσκολωτάτη καὶ δαπανηροτάτη ἡ ἐπισκευή. Ἡ καὶ δὲν θὰ γείνη φροντίς πρότερον πρὶν ἢ καταπέσῃ τὸ ἀνάγλυφον, ὡς συνήθως γίνεται ἐν Ἑλλάδι, ὅτε ἅπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος θὰ ἐξεγερθῆ κατὰ τῆς ἀκηδείας τῶν Ἑλλήνων. Ταῦτα γράφω, ἵνα μὴ ὑπάρχῃ ἀφορμή, ὅτι δὲν ἐγένετο γνωστὸν εἰς τὴν ἐταιρίαν, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον κινδυνεύει.

Ἀπὸ τῆς προπαραελθούσης τετάρτης ἤρξατο διὰ 7 ἐργατῶν καὶ δοκιμῆ πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν μέρος τοῦ θησαυροῦ, τοῦ κειμένου οὐ μακρὰν τῆς πύλης τῆς ἀκροπόλεως, ὃν εἶδετε, πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς εἰσόδου. Κατ' ἀρχὰς ὁ κ. Σχλιέμανν παρὰ τὴν ἰδικήν μου γνώμην, ἤνοιξε τάφρον κάθετον ἐπὶ τοῦ περιφεροῦς δόματος, σχεδὸν ἐφαπτομένην, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν εἴσοδον, ἀλλὰ μέχρι τῆς προχθῆς οὐδὲν ἐπέτυχεν τῆς εἰσόδου. Ἀπὸ τῆς χθὲς ἠνοιχθῆ τάφρος, ὡς ἐγὼ ἐπρότεινα, παράλληλος πρὸς τὸ περιφερὲς δόμα καὶ ἐξ αὐτῆς ἐπαρουσιάσθησαν λίθοι τῆς εἰσόδου καταπεπτωκότες.

Ὁ κ. Σχλιέμανν δις τῆς ἡμέρας ἐκ Χαρβάτι ἐπισκέπτεται τὰς ἀνασκαφάς, τὸ πρωτὶ καὶ τὸ ἑσπέρας, τὰς λοιπὰς ὥρας μένει ἐν Χαρβάτι μελετῶν καὶ γράφων, ὥστε ἅπασαι αἱ ἐργασίαι εἰσὶν ἀνατεθειμέναι εἰς ἐμέ, δι' ἃς μόνος μου δὲν ἐπαρκῶ. Ἐνεκα τούτου ἔχω ἀνάγκην δύο ἐργατῶν, ἡ ἐπιστατῶν, ἵνα μοι βοηθῶσιν εἰς τὴν ἐπιστάσιαν, παραλαβὴν καὶ τακτοποίησιν τῶν ἀνακαλυπτομένων. Ἐνα τοιοῦτον τὸν ἀνεψιὸν σας Νικόλαον Πετρίδην ἐξ Ἄργους παρέλαβον ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀνασκαφῆς, ὃν πληρώνω ἐγὼ ὡς ἐργάτην ἀνὰ τρεῖς δραχμὰς τὴν ἡμέραν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ δύο οὗτοι ἐργάται ἡ ἐπιστάται δύναται νὰ μοι βοηθῶσι καὶ τὰς ἑορτὰς εἰς τὰς ἐργασίας μου, μάλιστα ὁ Πετρίδης καὶ εἰς γραφικὴν ἐργασίαν, παρακαλῶ νὰ ὑποβάλητε τάχιστα καὶ τὴν πρότασίν μου ταύτην εἰς τὸ συμβούλιον, ἵνα κανονισθῆ ἡ μισθοδοσία ἀμφοτέρων, τοῦ μὲν Πετρίδου εἰς δρ. 90 κατὰ μῆνα, τοῦ δὲ προσληφθησομένου εἰς 60. Σημειωτέον, ὅτι ἡ ἐργασία τῶν εἶναι οἷα ἡ τῶν κυρίως ἐργατῶν.

Ὁ δὲ παρ' ἐμοὶ φύλαξ ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐργασιῶν του εἶναι ἠναγκασμένος νὰ διαμένῃ ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν εἰς τὸ κατάλυμά μας, ἔνθα κατατίθενται τὰ ἀρχαῖα, διότι ὁ κ. Σχλ. καθ' ἐκάστην ὥραν ἐπισκέπτεται αὐτὰ μόνος του καὶ μετὰ τῶν συχναζόντων ξένων. Ἐπὶ τούτοις νὰ ἐπιτραπῆ νὰ δίδεται κατὰ μῆνα ἐπιμισθιον ἐκ δρ. 15 εἰς τὸν ἐνταῦθα φύλακα ἀπόμαχον, ὅστις ἐπιστατεῖ εἰς τὰ παραρτήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ κ. Σχλιέμανν.

Ἐκτὸς τῶν ἄνω ἔχομεν ἀνάγκην καὶ μιᾶς σκηνῆς ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἀνασκαφῆς, ἵνα ἀναπαυόμεθα κατὰ τὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν καὶ καταφεύγωμεν ἐν καιρῷ βροχῆς· ἐναποθέτωμεν δὲ ἐν αὐτῇ καὶ τὰ ἀνακαλυπτόμενα καὶ καταγράφωμεν αὐτά, διότι τὸ ἑσπέρας δὲν προφθάνωμεν νὰ πράττωμεν τοῦτο. Τὴν σκηνὴν

δύναται τὸ συμβούλιον τῆς εταιρίας νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Ἡ ἐὰν τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ συμβούλιον νὰ δαπανηθῶσιν 40 ἕως 50 δρ. ἵνα κατασκευασθῇ ξύλινος οἰκίσκος. Ὁ κ. Σχλ. δὲν κατασκευάζει σκηνὴν οὔτε δι' ἡμᾶς, οὔτε διὰ τοὺς ἐργάτας, ὥστε ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν ὑφιστάμεθα τὸν ἀνυπόφορον καύσωνα.

Ἐπὶ τούτοις νὰ ἐπιτραπῇ νὰ κατασκευασθῶσιν ἀπλαῖ θῆκαι πρὸς τακτοποίησιν τῶν ἀρχαίων, διότι μέχρι τοῦδε θέτομεν αὐτὰ ἐν σωρῶ.

Τὰ ἀνωτέρω γράφω ὑμῖν ἐν βία, διότι δὲν ἔχω καιρὸν, καὶ παρακαλῶ ὑποβάλετε αὐτὰ τάχιστα εἰς τὸ συμβούλιον, ἵνα ἐγκριθῶσι, καὶ γράψατέ μοι παρακαλῶ τάχιστα τὸ ἀποτέλεσμα. Εἰς τὸν κ. πρόεδρον θέλω γράψαι τὴν ἐρχομένην κυριακὴν περὶ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἀνακαλυφθέντων, ὅτε θὰ ἔχω καιρὸν.

Σᾶς παρακαλῶ εἶπατε εἰς τὸν κ. Γιαννόπουλον* νὰ μοὶ ἀποστειλῇ τὰς 350 δρ. ὧν τὸ ἔνταλμα ὑπογράφας κατὰ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχώρησίν μου καὶ δούς αὐτὸ εἰς τὸν Κουτζούλην δὲν ἐπρόφθασα νὰ ἀνταμώσω τὸν κ. Γιαννόπουλον καὶ λάβω αὐτάς.

Σήμερον ἔλαβον τὸ ἔγγραφον τοῦ συμβουλίου περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποστολῆς τῶν χρημάτων καὶ τῶν ἀποδείξεων τῶν δαπανῶν καὶ θέλω συμμορφωθῆναι πρὸς αὐτό, ἂν καὶ δὲν διαφέρῃ παντάπασιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν μέχρι τοῦδε ἐγένετο. Μετὰ τοῦ ἐγγράφου ἔλαβον καὶ τὴν ἐκ πεντακοσίων δρ. προκαταβολήν.

Σᾶς παρακαλῶ στείλατέ μοι καὶ τὸ τελευταῖον Ἀθήναιον περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἀκροπόλεως, ὅπερ δὲν ἔλαβον, ὡς καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς εταιρίας.

Ὁ κ. Σχλιέμανν ἔχει συνήθειαν νὰ δίδῃ ἀμοιβὴν εἰς τοὺς ἐργαζομένους, 5 λεπτὰ εἰς τὸν εὐρίσκοντα λόγου ἄξιον ἀρχαῖον. Ὡστε ἐκόντα ἄκοντα μὲ ἠνάγκασε νὰ δαπανῶ καθ' ἐκάστην εἰς τοιαύτας ἀμοιβὰς 2 καὶ 3 δρ. Εἶναι ἀδύνατον εἶς καὶ δύο καὶ τρεῖς ἐπιστατοῦντες νὰ συλλέγωσιν ἅπαντα τὰ λεπτότατα ἀρχαῖα. Διὰ τοῦ τρόπου τοῦ κ. Σχλιέμανν οὐδὲν δύναται νὰ διαφύγῃ τὰ ὄμματα τῶν ἐργατῶν, ἐλπίζόντων ἀμοιβὴν. Γίνεται μικρὰ δαπάνη, ἀλλὰ τὸ ἐκ τῶν ἀρχαίων κέρδος εἶναι μέγιστον. Καὶ τοῦτο παρακαλῶ ποιήσατε γνωστὸν εἰς τὸ συμβούλιον.

Σᾶς προσκυνῶ. | Ὁ φίλος Σας | Π. Σταματάκης.

* Παναγιώτης Γιαννόπουλος. Μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ταμίας (1870-1888).

2. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ., 15 Αὐγούστου 1876. Ἄρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἄριθ. 60 | Ἐν Χαρβάτι Μυκηνῶν τῇ 15 Αὐγούστου | 1876. | Πρὸς | τὴν Γενικὴν Ἐφορείαν τῶν Ἀρχαιοτήτων.

Ἀπὸ τῆς παρελθούσης δευτέρας, ἤτοι τῆς 9 ἤδη μεσοῦντος, ὁ κ. Σχλιέμανν ἤρξατο ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως Μυκηνῶν καὶ ἐτέρας ἐργασίας διὰ 30 ἐργατῶν παρὰ τὴν πρώτην θέσιν, ἐν ἧ ἐργάζονται ἐξ ἀρχῆς 40 ἐργάται, δούς καὶ ταύτην ὡς καὶ τὴν πρώτην εἰς ἐργολάβους ἀντὶ δραχμῆς τὸ κυβικὸν μέτρον. Περὶ τῆς νέας ταύτης ἐργασίας οὐδὲν προεῖπε πρὸς ἐμὲ ὁ κ. Σχλιέμανν. Ἐγὼ δέ, ἵνα μὴ νομίση, ὅτι παρεμβάλλω προσκόμματα εἰς τὰς ἐργασίας, οὐδεμίαν παρατήρησιν ἐποίησα αὐτῷ. Ἐπέστησα ὅμως καὶ ἐπὶ τῆς νέας ταύτης ἐργασίας τὴν προσοχήν μου, ἵνα μὴ συμβῶσιν ἄτοπα ἐν τῇ ἀνασκαφῇ ἕνεκα τῆς ταχύτητος τῶν ἐργολάβων, μεθ' ἧς ἐργάζονται, εἰς οὐδὲν ἕτερον ἐπιστῶντας τὴν προσοχήν τῶν ἐργατῶν, εἰμὴ εἰς τὴν ἐξαγωγήν χωμάτων καὶ λίθων ἀδιακρίτως. Τὴν δὲ παρελθοῦσαν πέμπτην ἔδωκαν εἰς ἐργολαβίαν ἐκ δέκα ἐπτὰ ἐργατῶν καὶ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς εἰσοδοῦ τοῦ Ὑπογαίου Οἰκοδομήματος, τοῦ παρὰ τὴν πύλην τῆς Ἀκροπόλεως κειμένου, ἔνθα καὶ πρό τινων ἡμερῶν ἐποίησεν ἀπλᾶς δοκιμίας. Ὅτε τὴν πρωτὴν τῆς πέμπτης μεταβάς ἐκεῖ εἶδον τὰς ἐπὶ τοῦ ὑπογαίου οἰκοδομήματος ἀνασκαφάς, εἶπον τῷ κ. Σχλιέμανν, ὅτι τὴν νέαν ταύτην ἐργασίαν δὲν δύναμαι νὰ ἐπιτηρῶ καὶ ἐπομένως δὲν ἐπιτρέπω. Οὗτος δὲ μετὰ δυσαρεσκείας ὡς συνήθως φέρεται, ἀπήντησεν, ὅτι θὰ καθάρισεν καὶ τὴν εἰσοδὸν τοῦ Ὑπογαίου Οἰκοδομήματος, καὶ ἐὰν ἐγὼ δὲν ἐπαρκῶ, ἄς στείλῃ τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ἄλλους ὑπαλλήλους. Ἐγὼ δὲ τῷ ἀπήντησα, ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον δίδον τὴν ἄδειαν ἐννοεῖ μίαν ἀνασκαφὴν ἐκ 50-60 ἐργατῶν καὶ οὐχὶ ἐξ 90 καὶ ἐργολαβικῶς. Αὐτὸς ἀπήντησεν, ὅτι ἔχει ἄδειαν νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφάς, ὅσας καὶ ὅπως βούλεται, καὶ ὅτι ἐγὼ οὐδὲν ἕτερον ἔργον ἔχω ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, εἰμὴ μόνον νὰ παραλαμβάνω τὰ ἀνακαλυπτόμενα ἀρχαῖα. Ἐγὼ τῷ παρετήρησα, ὅτι ἡ ἀποστολή μου δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ παραλαμβάνω τὰ ἀρχαῖα μόνον, ἀλλὰ νὰ ἐπιτηρῶ ἐν μέρει ἀπάσας τὰς ἐν Μυκῆναις ἐργασίας καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν γίνεται κατὰ τὸν νόμον καὶ τὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου νὰ ἐμποδίζω. Ἐπειδὴ δέ, προσέθηκα, ἔχει τοιαύτην ἰδέαν περὶ τῆς ἀποστολῆς μου, θέλω ἀνακοινῶσαι ταύτην τῇ Γενικῇ Ἐφορείᾳ τῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ ἂν ἐγκρίνη τὰ ἐνεργούμενα, ἔχει καλῶς. Εἰ δὲ μὴ αἱ τρεῖς ἐργασίαι πρέπει νὰ περιορισθῶσιν εἰς μίαν, ἵνα καὶ ἡ συλλογὴ τῶν ἀνακαλυπτομένων γίνηται δεόντως καὶ οἱ ἐργάται ἐπιτηρῶνται αὐστηρῶς ἵνα μὴ κλέπτωσιν ἀντικείμενα ὡς πρότινων ἡμερῶν διεδόθη ἐν Ἄργει, καὶ τὰ παντὸς εἶδους ἀνακαλυπτόμενα ἀρχαῖα σημειῶνται καθ' ἐκάστην, ὡς δεῖ.

Τὴν δὲ παρελθοῦσαν Παρασκευὴν εἰς τὰς ἐκτὸς τοῦ Ὑπογαίου Οἰκοδομήματος ἐργασίας ἀνεφάνη τοῖχος ἐν γραμμῇ ἐκ τετραγώνων πλίνθων καὶ παρὰ τοῦτον εἰς βάθος βαθύτερον ἕτερος, οὗς ὁ κ. Σχλιέμανν, ἐν ἀπουσίᾳ ἐμοῦ, διέ-

ταξε τοὺς ἐργάτας νὰ καταστρέψωσιν. Ἐγὼ δὲ μεταβάς ἐκεῖ κατόπιν καὶ μαθὼν τοῦτο, εἶπον εἰς τοὺς ἐργάτας νὰ μὴ καταστρέψωσι τοὺς τοίχους, πρὶν ἐξετασθῶσι καλῶς διὰ τῆς ἀνασκαφῆς· καὶ ἂν μὲν φανῶσιν ἄχρηστοι, καταστρέφονται, ἂν δὲ χρήσιμοι πρέπει νὰ διατηρηθῶσιν. Οἱ ἐργάται, ἀπόντος τοῦ κ. Σχλίεμανν, ὑπήκουσαν εἰς τοὺς λόγους μου. Τὸ δὲ Σάββατον, ὁ κ. Σχλίεμανν μεταβάς ἐκεῖ λίαν πρωῖ, συμπαραλαβὼν καὶ τὴν ἑαυτοῦ σύζυγον, διέταξε τοὺς ἐργάτας νὰ καταστρέψωσι τοὺς τοίχους, οὓς καὶ ἤρχισαν νὰ καταστρέψωσιν. Ἵνα δὲ μὴ ἐγὼ μεταβάς ἐκεῖ κατόπιν, ἐμποδίσω τὴν περαιτέρω καταστροφήν, ἀφῆκεν ἐπὶ τῶν ἐργατῶν τούτων τὴν ἑαυτοῦ σύζυγον, ὡς φρουρὸν τῶν διαταγῶν του, αὐτὸς δὲ ἀνῆλθεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, εἰς τὰς ἄλλας ἐργασίας. Ὅτε δὲ ἐγὼ μετ' ὀλίγον, μετέβην ἐκεῖ καὶ παρετήρησα εἰς τοὺς ἐργάτας, διατί καταστρέφωσι τοὺς τοίχους, ἐν ᾧ τοῖς ἀπηγορεύθη ἡ καταστροφή, ἡ σύζυγος τοῦ κ. Σχλίεμανν ἀπήντησεν, ὅτι ἐγὼ δὲν ἔχω οὐδὲν δικαίωμα νὰ κάμνω τοιαύτας παρατηρήσεις, ὅτι ὁ σύζυγός της εἶναι ἐπιστήμων, ὅτι οἱ τοῖχοι εἶναι ῥωμαϊκοὶ καὶ πρέπει νὰ καταστραφῶσι, διότι ἐμποδίζουσι τοὺς ἐργάτας, ὅτι ἐγὼ ἀπὸ τοιαῦτα πράγματα δὲν ἐννοῶ, καὶ πρέπει νὰ μὴ ἐνοχλῶ παντάπασιν τὸν κ. Σχλίεμανν διὰ τοιούτων παρατηρήσεων, διότι εἶναι λίαν εὐερέθιστος καὶ δὲν δέχεται παρατηρήσεις, καὶ θέλει παύσει τὰς ἀνασκαφάς. Εἰς τοὺς λόγους τούτους τῆς συζύγου τοῦ κ. Σχλίεμανν ἀπήντησα, ὅτι ὁ κ. Σχλίεμανν δὲν εἶναι πάντῃ ἐλεύθερος νὰ πράττῃ ὅ,τι βούλεται ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κτιρίων, ὡς ἐν Τροίᾳ καὶ ὅτι ἄδεια τῷ ἐδόθη, ἵνα ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὰς ἐν Μυκῆναις σύμφωνα μὲ τὸν νόμον. Ἐντεῦθεν δὲ ἀνῆλθον εἰς Ἀκρόπολιν οὐδὲν εἶπον τῷ κ. Σχλίεμανν, εἰμὴ ἔπεμψα αὐθημερὸν τῇ Ἐφορείᾳ τὰ δύο τηλεγραφήματα περὶ τῶν συμβαινόντων.

Ὁ κ. Σχλίεμανν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀνασκαφῆς δεικνύει τάσιν εἰς τὸ νὰ καταστρέφηται πᾶν κτίριον Ἑλληνικὸν ἢ ῥωμαϊκόν, ἐναντίον τῆς γνώμης ἐμοῦ, ἵνα μένωσιν μόνον καὶ σώζονται οἱ κατ' αὐτὸν Πελασγικοὶ οἴκοι καὶ τάφοι. Καὶ ἐν τοῖς τεμαχίοις τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ εἰδωλίων ὡσάκισ ἀνακαλύπτονται καὶ τεμάχια Ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς δεικνύει πρὸς ταῦτα ἀποστροφήν. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν ἐργασίαν περιέλθωσιν εἰς χεῖρας του, τὰ ἀπορρίπτει, ἐν ᾧ ἡμεῖς συλλέγομεν πάντα, τὰ κατ' αὐτὸν Πελασγικά, τὰ Ἑλληνικά καὶ ῥωμαϊκά. Τοὺς δὲ ἀναφανέντας τοίχους ἐν τῇ ἀνασκαφῇ, τῇ ἔσωθεν τῆς πύλης τῆς Ἀκροπόλεως, θεωρεῖ οἴκους Πελασγικούς, ἐν ᾧ οἱ τοῖχοι οὗτοι πρὸς τὸ ἄνω μέρος τὸ παρὰ τὴν ἐπιφάνειαν, ἔφερον ἀμμοκονίαν. Τὸ μέρος τοῦτο τοῦ τοίχου τὸ φέρον ἀμμοκονίαν κατέστρεψεν, ἀφείς μόνον τὸ μὴ ἔχον ἀμμοκονίαν. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ προέκτασις τοῦ τοίχου ἐξακολουθεῖ πρὸς τὸ μὴ σκαφὲν μέρος καὶ σώζει ἀμμοκονίαν, ὅπερ ὁ κ. Σχλίεμανν σπεύδει νὰ καταστρέψῃ, Ἐγὼ δὲ ἐμποδίζω, διότι τὸ μέρος τοῦτο θέλει διαμείνει ἄσκαπτον μέχρι τῆς ἐπισκευῆς τῶν τοίχων τῆς πύλης, ἐφ' ἧς οἱ Λέοντες. Διὰ τὴν παρεμπόδισιν ταύτην ἤκουσα παρὰ τοῦ κ. Σχλίεμανν κατ' ἐμοῦ πολλὰς ἀνοικείους φράσεις. Τὰς δὲ γλυπτὰς πωρίνας πλά-

κας θεωρεῖ τάφους Πελασγικούς καὶ σπεύδει ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἐμφανίσεώς των νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκεῖθεν καὶ μετακομίσωμεν εἰς Χαρβάτι. Ἐγὼ ὅμως ἀντιτείνω εἰς τὴν ἐξαγωγήν, διότι δὲν ἀπεκαλύφθη ἀκόμη τὸ κάτω μέρος τῶν πλακῶν, ἵνα παρατηρήσωμεν, ἂν κεῖνται κατὰ χώραν καὶ ἀποτελῶσι καὶ ὁποῖαν σχέσιν ἔχωσι πρὸς τὰς ἄλλας ὁμοίας πλάκας τὰς μὴ γλυπτὰς, τὰς τε πεπτωκυίας καὶ τὰς ἀποτελούσας τετραγώνους δεξαμενάς, ἃς ὁ κ. Σχλίεμανν θεωρεῖ καὶ ταύτας τάφους Πελασγικούς, ἢ εἰσιν ἐκεῖ τοποθετημένοι μεταγενεστέρως, εἰλημμένοι ἐκ προγενεστέρων οἰκοδομῶν. Ὡς λόγον δὲ τῆς ἐκεῖθεν ἐξαγωγῆς καὶ μετακομίσεως προβάλλει τὴν ἀσφάλειαν, ἐν ᾧ ἀφ' ἧς ἀνεκαλύφθησαν αἱ πλάκες φυλάττει αὐτὰς αὐστηρῶς κατὰ τὴν νύκτα καὶ τὰς ἐορτὰς φύλαξ ἐπὶ τούτῳ τοποθετημένος ἐκεῖ. Ἡ δίκαια αὕτη ἀντίστασίς μου θεωρεῖται παρὰ τοῦ κ. Σχλίεμανν ὡς τρόπος βάρβαρος καὶ μὴ πεπολιτισμένος [·] περὶ τῆς ἐπιμονῆς του τοῦ νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκεῖθεν αἱ πλάκες ἐτηλεγράφησα τῇ Ἐφορείᾳ τὸ Σάββατον.

Τὰ ἀνωτέρω ἀνακοινῶν τῇ Ἐφορείᾳ παρακαλῶ, ἵνα ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα ὅπου δεῖ, ἵνα γίνωνται αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸν Νόμον καὶ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἐπιμετροῦ. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ διαμένω ἐν Μυκῆναις, οὕτω γινομένων τῶν ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ κ. Σχλίεμανν, διότι φέρω εὐθύνην μεγάλην καὶ ἐνώπιον τοῦ Ἐπιμετροῦ καὶ τῆς Ἐφορείας, καὶ παρακαλῶ νὰ αἰτήσῃ ἢ Ἐφορεία παρὰ τοῦ Ἐπιμετροῦ τὴν ἀνάκλησίν μου ἐντεῦθεν, ἢ καὶ τὴν ἀπόλυσίν μου ἐκ τῆς Ἐπιμετρίας.

Τῷ κ. Σχλίεμανν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀνασκαφῆς ἐχορηγήσαμεν πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τὰς ἐργασίας του μὴ φειδόμενοι καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ τὸν ἐπεριποιήθημεν ὅσον ἦν δυνατόν ἡμῖν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐργάται τὰς πρώτας ἡμέρας ἐδείκνυον μεγάλην ἀταξίαν καὶ ἀπειθειαν, ἀνελάβομεν ἡμεῖς. Χάριν τοῦ κ. Σχλίεμανν, τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν κατὰ τὴν πρώτην ἐβδομάδα καὶ συνηθίσαμεν αὐτοὺς εἰς τὴν τάξιν καὶ πειθαρχίαν, προσδιορίσαντες τὰς ἐργασίμους καὶ τὰς τῆς ἀναπαύσεως ὥρας καὶ ἀπαγορεύσαντες αὐτοῖς αὐστηρότατα τὰς ἔριδας καὶ διαπληκτισμοὺς κατὰ τε τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀναπαύσεως. Ἐκτοτε οἱ ἐργάται ἐργάζονται τακτικῶς καὶ εὐπειθῶς. Τὰ δὲ ἀνακαλυπτόμενα ἀρχαῖα παραλαμβάνομεν ἡμεῖς, καθαρίζοντες καὶ τακτοποιοῦντες αὐτὰ ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἀνασκαφῆς, χάριν τοῦ κ. Σχλίεμανν ἵνα, ὅτε πρὸς τὸ ἑσπέρας μεταβαίνει εἰς τὰς ἀνασκαφάς, εὐρίσκη αὐτὰ εὐθετα καὶ κάμνη τὰς σημειώσεις του. Ἡμεῖς δὲ διαμένομεν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἀπὸ τῆς 6. Π. Μ. μέχρι τῆς 6 Μ. Μ. ἐπιτηροῦντες τὰς ἐργασίας καὶ συλλέγοντες τὰ ἀνακαλυπτόμενα, ἐν ᾧ ὁ κ. Σχλίεμανν δις τῆς ἡμέρας ἐπισκέπτεται αὐτάς, τὴν πρωΐαν καὶ τὸ ἑσπέρας. Τὰ καθ' ἑκάστην ἀνακαλυπτόμενα καὶ θεωρούμενα ὑπὸ τοῦ κ. Σχλίεμανν μετακομίζομεν εἰς Χαρβάτι, εἰς τὸ κατάλυμα ἡμῶν, ἐν ᾧ διαιροῦμεν αὐτὰ κατ' εἶδος, θέτοντες ἐπ' αὐτῶν τὰ οἰκεῖα δελτία κατ' αὐξοντα ἀριθμὸν, ὑφ' ὃν σημειοῦται καὶ τὸ βάθος τῆς εὐρέσεως ἐκάστου, καὶ σημειοῦντες αὐτὰ ἐν τῷ ἡμερολογίῳ ἡμῶν. Εἴτα δὲ

τοποθετοῦμεν ἕκαστον ἀρχαῖον εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ θέσιν. Ἡ ἐργασία αὕτη τῆς κατατάξεως καὶ καταγραφῆς διαρκεῖ καθ' ἑκάστην, μὲ βλάβην οὐ μικρὰν τῆς ὑγείας ἡμῶν καὶ χάριν τῶν εὐκολῶν τοῦ κ. Σχλίεμανν, ἀπὸ τῆς 9 Μ. Μ. μέχρι τῆς πρώτης καὶ ἐνίοτε μέχρι τῆς δευτέρας Μ. Μ. Τὰ ἐν τῷ καταλύματι ἡμῶν τακτοποιούμενα ἀρχαῖα ὁ κ. Σχλίεμανν ἐπισκέπτεται καὶ μελετᾷ ἐλευθέρως. Οὐδέποτε δὲ παρενεβάλομεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον πρόσκομμα. Προσφερόμεθα δὲ αὐτῷ μετὰ προθυμίας, ἐγκαταλείποντες πολλάκις καὶ ἐργασίας ἡμῶν, ἵνα τῷ εὐκολύνωμεν εἰς τὰς ἰδικὰς του. Ὅσακις δὲ ζητεῖ νὰ παραλάβῃ κατ' οἶκον ἐν ἧ πλείονα ἀρχαῖα πρὸς πλείονα μελέτην, ἔχει παρ' ἡμῶν πλήρη τὴν ἐλευθερίαν. Ἀφ' ἧς δὲ ἡμέρας μετέβη εἰς Χαρβάτι ὁ προσκληθεὶς παρ' αὐτοῦ ζωγράφος, ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Σχλίεμανν νὰ παραλαμβάνῃ ἐλευθέρως ἐκ τοῦ καταλύματος ἡμῶν, ὅσα ἀρχαῖα ἐκλέγει πρὸς ἀπεικόνισιν. Ἡμεῖς δὲ μετὰ προθυμίας παραχωροῦμεν αὐτά, οὐδὲν ἄλλο ζητοῦντες παρὰ τοῦ κ. Σχλίεμανν, εἰμὴ τὸν ἀριθμὸν τῶν παραλαμβανομένων ἀρχαίων ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιστροφὴν μετὰ τὴν ἀπεικόνισιν αὐτῶν. Διὰ πάσας δὲ ταύτας τὰς εὐκολίας ἡμῶν ὁ κ. Σχλίεμανν ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκεϊάν του πρὸς τε τὸν Δήμαρχον Ἀργους καὶ ἄλλους.

Παρακαλεῖται ἡ Ἐφορεία ἀντίγραφον τοῦ παρόντος ν' ἀποστείλῃ καὶ πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

Εὐπειθέστατος | Ὁ κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα Ἐφορος | τῶν Ἀρχαιοτήτων
| Π. Σταματάκης.

[Στὸ περιθώριον ἀριστερά, πρώτη σελίδα]: Ἀντίγραφον ἀποστελλόμενον, εἰς τὸν πρόεδρον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας κατὰ παράκλησιν τοῦ ἐφόρου κυρίου Π. Σταματάκη. | Ἐν Ἀθήναις | 23 Αὐγ. 1876 | ὁ γεν. ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων
| Π. Εὐστρατιάδης.

3. ΑΑΕ ἄ. ἀρ. πρ., 5/17 Σεπτεμβρίου 1876. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἀριθ. 63. | Ἐν Χαρβάτι Μυκηνῶν τῇ 5 Σεπτεμβρίου | 1876. | Πρὸς | τὴν γενικὴν ἐφορείαν τῶν ἀρχαιοτήτων.

Ἐποβάλλω ἐγκλειστῶς ἐνταῦθα συνέχειαν τοῦ ἡμερολογίου μου περὶ τῶν ἐν Μυκίταις ἀνασκαφῶν ἀπὸ τῆς 5 - τῆς 14. Αὐγούστου, ἧτοι ἀπὸ τοῦ αὐξοντος ἀριθμοῦ 515 ἕως τοῦ 1001· μετὰ τούτου δὲ καὶ πίνακα ἔχοντα 5 εἰκόνας ἐκ τῶν ἀνακαλυπτομένων ἀρχαίων.

Μέχρι τῆς χθὲς συνελέγησαν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἀρχαῖα 1870, ἐκτὸς τῶν τεμαχίων τῶν διαφόρων πηλίνων ἀγγείων, ἅτινα ὑπερβαίνουν τὰς 4 χιλιάδας. Τὴν παρελθοῦσαν ἐβδομάδα ἐκτὸς τῶν συνήθων ἐπαρουσιάσθησαν καὶ τὰ ἐξῆς α) τεμάχιον ὄρμου συνήθους μεγέθους, λίθου πυρίτου, φέρον ἐγγεγλυμμένην ἔλαφον, καλῆς ἐργασίας· β) δακτύλιος ὑάλινος, οὗ ὁ κύκλος ἐλλείπει, φέρον

δύο ἐλέφαντας ἐγγεγλυμμένους, καλῆς ἐργασίας, γ) πυθμὴν ἀγγείου φέρων ἐν τῇ ἔσω ἐπιφανείᾳ τήνδε τὴν ἐπιγραφὴν .. ΤΟ ΗΕΡΟΟΣ) ΕΜ ...

Μέχρι τοῦδε ὁ κ. Σχλιέμανν ἤρχισεν ἀνασκαφὰς εἰς 4 θέσεις, τρεῖς ἐν ἀκροπόλει παρὰ τὴν πύλην, οὐ πολὺ μακρὰν κειμένης ἀλλήλων, καὶ μίαν ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ ὑπογαίου οἰκοδομήματος, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔφεραν εἰς πέρας διὰ τὸ ἀτακτον καὶ ἀκανόνιστον τῆς ἐργασίας καὶ διευθύνσεως. Τῆς εἰσόδου τοῦ ὑπογαίου οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε τὰ ἐξῆς· Ἡ ἄνωθεν τῆς πύλης τριγωνικὴ θυρίς, ἔχουσα ὕψος 3.50, τὸ ὑπέρθυρον τῆς πύλης ἔχον μῆκος 5.75. πλάτος 2.25 καὶ πάχος 0,60. καὶ τῶν παραστάδων ἐν μέτρον εἰς βάθος. Ἐκ δὲ τῶν ἐκατέρωθεν τῆς πύλης τοίχων τῆς εἰσόδου ἀπεκαλύφθη μῆκ. 22 μ.γ. καὶ βᾶθ. 2-5. Τὸ πλάτος τῆς εἰσόδου εἶναι 5.90, ὥστε τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶναι ἔλασσον τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος, διότι τὸ πλάτος τῆς εἰσόδου τούτου εἶναι 6.28. Τὸ ἔσω ἄκρον τῆς τριγωνικῆς θυρίδος εἶναι ἐξεσμένον, ἐξ οὗ εἰκάζεται, ὅτι ταύτην ἐκάλυπτε ποτε γλυπτόν τι, ὅπερ πιθανὸν νὰ εὐρεθῆ εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πύλης· τοῦτο εἰκάζεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς· τὸ ἔσω· κενὸν μέρος τῆς τριγωνικῆς θυρίδος δὲν φέρει εἰς τὸ κενὸν τοῦ περιφεροῦς δόματος, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰσέρχεται τὸ φῶς εἰς τὰ ἔνδον, ἀλλ' ἀπαντᾷ εἰς τὸν τοῖχον αὐτοῦ. Ἐκ τῆς διασκευῆς τῆς θυρίδος ταύτης ἐξάγεται, ὅτι καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔσω τῆς τριγωνικῆς θυρίδος τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος φαινόμενη ἤδη ὀπῆ ἐσχηματίσθη ἐκ καταπτώσεως τῶν λίθων, οἵτινες καὶ σώζονται ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος. Καὶ ταύτην τὴν θυρίδα θὰ ἐκάλυπτε γλυπτόν τι, ὅπερ ἴσως περὶ τὴν ἀκαθάριστον εἴσοδον θὰ σώζεται κεχωσμένον. Εἰς ἀπόστασιν 11 μ.γ. τῆς ἀνασκαπτομένης πύλης εὐρέθησαν εἰς βάθος 1.50 τρεῖς βαθμίδες ἐκ πόρου εὐθράστου, ἔχουσαι διευθύνουσι καμπύλην, ἐν εἶδει βάθρων θεάτρου, ἣ κατέχουσαι ἅπαν τὸ πλάτος τῆς εἰσόδου. Αἱ βαθμίδες αὗται βεβαίως κατεσκευάσθησαν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, ἀκατάληπτον δι' ἡμᾶς διὰ ποίαν χρῆσιν. Αἱ βαθμίδες αὗται ἐστηρίζοντο ἀπλῶς ἐπὶ τῶν χωμάτων. Αἱ βαθμίδες ὁ κ. Σχλιέμανν ἀπῆτει πρὸ πολλῶν ἡμερῶν νὰ κρημνισθῶσιν· ἐγὼ δὲ ἀντέτεινα εἰς τὴν καταστροφὴν πρὶν ἐξετασθῶσι καλῶς διὰ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τί ἐχρησίμευον ἐκεῖ. Χθὲς δὲ τεθεῖς ἐγὼ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐργατῶν ἐξηγάγομεν τὰ ὑπὸ τὰς βαθμίδας χῶματα μετὰ μεγίστης προσοχῆς· ἀλλ' ἐν ᾧ μόλις εἶχαν ἐξέλθῃ καὶ αἱ βαθμίδες καταπεσοῦσαι συνετρίβησαν.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς εἰσόδου ἐβράδυνε πολὺ καὶ θέλει βραδύνει ἀκόμη, διότι ὁ κ. Σχλιέμανν δὲν θέλει ἢ δὲν ἐννοεῖ νὰ ἐργασθῆ τακτικῶς καὶ δεόντως· τὰ χῶματα καὶ τοὺς κοινούς λίθους δὲν θέλει ν' ἀπομακρύνῃ, φειδόμενος χρόνου καὶ δαπάνης, ὥστε ἀναγκάζεται καθ' ἐκάστην ἐκὼν ἀέκων νὰ μετακινή ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους εἰς τὸ ἄλλο.

Περὶ δὲ τῶν ἔνδον τῆς ἀκροπόλεως ἐργασιῶν οὐδὲν σαφὲς δύναμαι νὰ εἶπω, διότι οὐδεμία θέσις ἐκαθαρίσθη ἐντελῶς, οὔτε αἱ ἀναφανεῖσαι γλυπταὶ πλάκες.

Αἱ ἐργασίαι δὲ προχωροῦσιν ἐν πλήρει ἀταξίᾳ. Μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς δια-

κοπέισης ανασκαφῆς αἱ ἐργασίαι ἐπροχώρησαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας τακτικῶς. Μετὰ δὲ τὴν ἄφιξιν ἐνταῦθα τοῦ ἀντιπροέδρου τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας κ. Φιντικλέους ἐπανελήφθη ἡ ἀταξία. Οἱ ἐργάται ἀνεβιβάσθησαν αἴφνης ἀπὸ 80 εἰς 130. Αἱ ἀνασκαπτόμεναι θέσεις ἀπὸ 3 ἐγένοντο 4 καὶ αἱ 4 κατόπιν ὑποδιηρέθησαν εἰς 7, ὥστε ἡ ἐπιτήρησις καὶ αἱ δέουσαι σημειώσεις τῶν ἀνακαλυπτομένων ἀρχαίων καθίστανται δυσχερέσταται. Περὶ τῆς ἀταξίας ταύτης ὠμίλησα πολλάκις εἰς τὸν κ. Σχλιέμανν, ἀλλὰ δὲν εἰσακούομαι παντάπασι. Ὁ κ. Σχλιέμανν ἐνεργεῖ τὰς ἀνασκαφάς, ὅπως βούλεται, οὔτε νόμον λαμβάνων ὑπ' ὄψιν, οὔτε διαταγὰς Ὑπουργείου, οὔτε παρόντα ὑπάλληλον, ἀλλὰ προτιμᾷ πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον.

Οἱ ἐξαγόμενοι κοινοὶ λίθοι καὶ τὰ χρώματα κατεπλάκωσαν εἰς πολλὰ μέτρα ἅπαν τὸ ἐξωτερικὸν πρόσωπον τοῦ δυτικομεσημβρινοῦ μέρους τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὰ ὑποκάτω αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔξω σωζόμενα ἐρείπια ἀρχαίων οἰκοδομῶν, καὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ καταπλακόνωσι τὴν συνέχειαν τοῦ τείχους. Ὅτι κτίριον ἑλληνικόν, ἢ μεταγενέστερον ἀπαντᾶται κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καταστρέφεται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξετάσεως, ἂν δὲ ἐγὼ ἀπαιτήσω νὰ μὴ καταστραφῇ πρὶν ἐξετασθῆ καὶ σημειωθῆ, τότε ἡ καταστροφή ἐπέρχεται ταχύτερα καὶ θραυστέρα.

Πρὶν δὲ ἀποπερατωθῶσιν αἱ τρεῖς ἀρξάμεναι ἐν Ἀκροπόλει ἀνασκαφαί, ἐπιμένει ὁ κ. Σχλιέμανν νὰ ἐπιληφθῆ καὶ τετάρτης ἔνδον τῆς πύλης, ἣτις πρὸ πολλοῦ ἐμποδίσθη χάριν τῆς ἐπισκευῆς τῶν ἐκατέρωθεν τῆς πύλης τοίχων· τὰ δὲ χρώματα ζητεῖ νὰ ριφθῶσιν εἰς τὴν εἴσοδον τῆς πύλης, οἱ δὲ κοινοὶ λίθοι ἐπὶ τοῦ καταπεπωκότος πύργου, τοῦ κατὰ δεξιὰ τῆς εἰσόδου κειμένου. Δις δὲ ἐν ἀπουσίᾳ μου ἐπελήφθη τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ δις ἐμποδίσθη μετ' οὐχὶ μικρᾶς δυσαρρεσκείας. Σπεύδει παντὶ σθένει, ἵνα ἀποπερατώσῃ τὰς ἐργασίας. Ἐκ τούτου δὲ προέρχεται ἡ μεγάλη ἀταξία καὶ αἱ καθ' ἑκάστην πρὸς ἐμὲ συγκρούσεις καὶ διαφοραί.

Τὴν παρελθοῦσαν τετάρτην κατὰ τὴν 10ην ὥραν Π: Μ. ἀνεφάνη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν κατώφλιον θύρας καὶ παρ' αὐτῷ μικρὰ βάσις κίονος. Εὐθύς ὡς ἀνεφάνη παρήγγειλα εἰς τοὺς ἐργάτας καὶ τὸν ἐπιστάτην νὰ μὴ ἐξαχθῆ τῆς θέσεώς του, ὁ λίθος, πρὶν προχωρήσῃ εἰς βάθος ἢ ἀνασκαφῆ καὶ ἐξετασθῆ καὶ σημειωθῆ ἢ θέσις του. Ὁ κ. Σχλιέμανν κατὰ τὴν 3 ὥραν Μ. Μ. διέταξε τοὺς ἐργάτας ἐναντίον τῆς γνώμης μου νὰ ἐξαγάγωσι τὸ κατώφλιον πρὶν ἀποκαλυφθῆ ἐντελῶς καὶ διὰ τοῦ κάρρου ρίψωσιν αὐτὸ ἔξω τοῦ τείχους. Τὴν ἐξαγωγήν αὐτοῦ ἰδὼν μακρόθεν ἔσπευσα καὶ ἐπέπληξα τοὺς ἐργάτας, διὰ τί νὰ ἐξαγάγωσιν αὐτό, ἐν ᾧ τοῖς ἀπηγορεύθη ἡ ἐξαγωγή. Ὁ κ. Σχλιέμανν εὐρισκόμενος ἐκεῖ ἤρξατο νὰ μὲ ὑβρίξῃ βαναύσως. Ἐγὼ δὲ μὴ δυνηθεὶς νὰ κρατήσω τὴν ὀργήν μου, τῷ ἀνταπέδωκα τὰς ἰδίας ὑβρεῖς. Ἐλθοῦσα δὲ κατόπιν ἐκεῖ καὶ ἡ σύζυγός του ἤρξατο καὶ αὕτη νὰ μὲ κακολογῆ ἐνώπιον τῶν ἐργατῶν, ὡς ἀγράμματον καὶ ἄξιον νὰ ὀδηγῶ ζῶα καὶ οὐχὶ ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας, προσθέσασα, ὅτι ἐγὼ ἐστάλην ἐκεῖ

ἀπλῶς μόνον νὰ ἐφορεύω καὶ νὰ παραλαμβάνω τὰ ἀρχαῖα, οὐδὲν δὲ δικαίωμα ἔχω νὰ κάμνω παρατηρήσεις καὶ νὰ ἐνοχλῶ τὸν σύζυγόν της. Αὐτοί, εἶπεν, ἔχουσιν ἀπόλυτον ἄδειαν παρὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας νὰ ἐνεργῶσι τὰς ἀνασκαφὰς ὅπως βούλονται. Εἰς τὰς ἀνοικεῖους κακολογίας της οὐδὲν ἀπήντησα.

Τ' ἀνωτέρω μετὰ τοῦ ἐγκλείστου ἡμερολογίου παρακαλεῖται ἡ ἐφορεία ν' ἀποστείλῃ καὶ πρὸς τὸ συμβούλιον τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας, πρὸς ὃ ἐχορηγήθη ἡ ἄδεια τῶν ἀνασκαφῶν ἐν Μυκῆναις, δαπάνη τοῦ κ. Σχλιέμανν, καὶ ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτοῦ, ἵνα διατάξῃ τὸν κ. Σχλιέμανν νὰ περισταλῇ ἐντὸς τοῦ νόμου, περιορίσῃ τοὺς ἐργάτας εἰς 80, τὰς θέσεις εἰς μίαν, κανονίσῃ τὰς ἐργασίας, ἵνα γίνηται ἡ ἐξέτασις τῶν ἀνασκαπτομένων θέσεων, ὡς δεῖ, ἀπαγορεύσῃ δὲ αὐτῶ νὰ καταστρέφῃ τὰ νεώτερα κτίρια ἄνευ τῆς γνωμοδοτήσεως τοῦ ἐφόρου, νὰ καταπλακόνῃ ἄλλας ἀρχαιότητας ἕνεκα τῆς ἐξαγωγῆς τῶν κοινῶν λίθων καὶ χρωμάτων· καὶ ἐν γένει νὰ κανονισθῶσιν αὐτῶ ὅποια δικαιώματα ἕνεκα τῆς ἀδείας ἔχει ἐπὶ τῶν ἀνασκαφῶν· ἐπὶ τούτοις δὲ γείνη αὐτῶ ἐπισημῶς γνωστὸν καὶ ὅποια καθήκοντα ἔχει ἐπὶ τῶν ἀνασκαφῶν ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων.

Ἐν ἐναντία δὲ περιπτώσει παρακαλεῖται ἡ Ἐφορεία νὰ αἰτήσῃ παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τὴν ἀνάκλησίν μου ἐκ Μυκηνῶν.

Εὐπειθέστατος | Ὁ ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης.

[Σημείωση τοῦ Παναγιώτη Εὐστρατιάδη ἐπάνω δεξιὰ στὴν πρώτη σελίδα]: Ἐλήφθη 7 Σεπτ. 1876 | ἄρ. πρ. 1989.

[Ἐπισημείωση στὸ περιθώριο ἀριστερά, πρώτη σελίδα]: 1989. | Παραπέμπεται μετὰ τοῦ συνημμένου ἡμερολογίου εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας, ἵνα ὑποβάλῃ τὰ ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Σταματάκη ἀναφερόμενα εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας, καὶ ἀνακοινώσῃ εἰς τὴν Γενικὴν Ἐφορίαν τῶν Ἀρχαιοτήτων τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ἐπιστρέφων καὶ τὴν ἀναφορὰν διὰ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν. | Ἐν Ἀθήναις τὴν 9 7βρίου 1876. | Ὁ Γενικὸς Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων | Π. Εὐστρατιάδης.

4. ΑΑΕ ἄ. ἄρ. πρ., 14/25 Σεπτεμβρίου 1876. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἐν Χαρβάτι Μυκηνῶν τῇ 14 Σεπτεμβρίου 1876.

σεβαστέ μοι κ. Κουμανούδη.

Ἐλαβον τὴν ὑμετέραν ἐπιστολὴν καὶ θέλω προσπαθήσει ἵνα ἐκτελεσθῇ ἡ παραγγελία ὑμῶν, καθ' ὅσον δὲν ἀντίκειται τῷ νόμῳ καὶ τῇ μέχρι τοῦδε διαγωγῇ μου ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ὑπηρεσίᾳ, ὅπερ οὔτε ὑμεῖς βεβαίως ἐπιθυμεῖτε.

Τὸ συμβούλιον τῆς ἐταιρίας, νομίζω, ἠπατήθη εἰς τὰς τῶν Μυκηνῶν ἀνασκαφὰς ὑπὸ τοῦ κ. Σχλ. ἐπιτρέψαν αὐτῶ ἄδειαν ἄνευ νομίμων γραπτῶν ὄρων. Πλησιάζει ὁ χρόνος, καθ' ὃν θέλει πεισθῇ περὶ τούτου τὸ συμβούλιον· πεισθεῖ

δὲ καὶ ἐκεῖνος, ὅστις ἐκθύμως ὑποστηρίζει τὸν κ. Σχλ. καὶ μοὶ ἐπιτιμᾷ πλαγίως καὶ δι' ἐπιστολῶν, ὅτι ἐγὼ ἐπίτηδες ὠθῶ τὰ πράγματα.

Αἱ ἀνασκαφαὶ προχωροῦσιν ἐν Ἀκροπόλει καὶ τῇ εἰσόδῳ τοῦ ὑπογαίου οἰκοδομήματος διὰ 88 ἐργατῶν.

Μετὰ τὴν τελευταίαν διένεξιν προσκαλέσας τὸν δήμαρχον Μυκηνῶν ἐποίησα διὰ τούτου γνωστὰ τῷ κ. Σχλ. καὶ τῇ συζύγῳ του, τῇ φανατικῇ εἰς τὰς ἰδιοτροπίας καὶ τὰς παρανομίας τοῦ συζύγου της, τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ τηλεγραφήματα τοῦ Ὑπουργείου, τοῦ γεν. ἐφ. τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τοῦ προέδρου τῆς ἀρχαιολογικῆς εταιρίας, δι' ὧν καθίσταμαι ὑπεύθυνος διὰ πᾶσαν περὶ τὰς ἀνασκαφὰς Μυκηνῶν παράβασιν τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμου, καὶ ἐδήλωσα αὐτοῖς α) νὰ περιορισθῶσιν οἱ ἐργάται ἀπὸ 130 εἰς 80. β) αἱ πολλὰ ἀνασκαπτόμεναι θέσεις νὰ περιορισθῶσιν εἰς δύο, καὶ γ) νὰ μὴ καταστρέφονται τὰ ἀρχαῖα κτίρια πρὶν ἐξετασθῶσι καλῶς καὶ σημειωθῶσιν. Ἐν ἐναντία δὲ περιπτώσει θέλω ἀνακοινῶσαι τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ πιθανὸν νὰ ἐπέλθῃ ἢ παῦσις τῶν ἀνασκαφῶν. Ἐξ ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐγένοντο δεκτὰ παρὰ τοῦ κ. Σχλ. τὰ ἀνωτέρω. Καὶ οὕτως ἐξακολουθήσαμεν μέχρι τῆς χθές, οὔτε ἀπλοῦν χαιρετισμὸν ἀνταλλάσσοιτες πρὸς ἀλλήλους.

Τὰ μέχρι τῆς χθές ἀνακαλυφθέντα ἀρχαῖα ἔφθασαν 2131. ἐκτὸς τῶν τεμαχίων τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ ἄλλων μὴ σημειουμένων. Τῶν τελευταίως ἀνακαλυφθέντων, τὰ σπουδαιότερά εἰσι τὰ ἐξῆς.

α) 45 τεμάχια πίθου μεγάλου φέροντα ἀρχαϊκωτάτας γραφάς, πολεμιστᾶς· τρεῖς πολεμιστὰὶ σχηματίζονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον πλήρεις· τὰ λοιπὰ τεμάχια μέρη γραφῶν σώζουσιν. Οἱ πολεμιστὰὶ ἴστανται ἐν γραμμῇ ἔχοντες ὕψος ἕκαστος 0,23, ἐνδεδυμένοι θώρακα καὶ περικνημίδας, τὴν περιφερῆ ἀσπίδα ἔχουσιν ἐκ τοῦ ὠμου ἀνηρητημένην πρὸς τὰ ὀπισθεν, ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς τὴν περικεφαλαίαν, ἣτις ἐκτὸς τοῦ λόφου φέρει ἔμπροσθεν ἄνωθεν τοῦ μετώπου δυὸ ἀποφύσεις καμπύλας πρὸς τὰ ἄνω νεούσας. διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς κρατοῦσιν ἔγχος. Ἔτερον τεμάχιον σώζει τὰ ἄνω πολεμιστοῦ, προτείνοντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὴν ἀσπίδα, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὸ ἔγχος. Οὗτος φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς περικεφαλαίαν διάφορον τῆς τῶν ἄλλων.

Τὰ τεμάχια εἶναι περισπούδαστα διὰ τὴν κατάστασιν τῆς γραφικῆς περὶ ἐκείνους τοὺς χρόνους.

β) μικρὸς τετράγωνος λίθος, χρώματος μέλανος, φέρων πολλοὺς τύπους πρὸς ἀποτύπωσιν κοσμημάτων· Ἐξ ἑνὸς τύπου τοῦ λίθου τούτου εὐρέθησαν καὶ ἀποτυπώματα, κωνοειδῆ μικρὰ σωματῖα ἔχοντα σχῆμα κοχλίου· τὸ ἔνδον τῶν σωματίων εἶναι λίθινον, τὸ δὲ ἔξωθεν περίβλημα ἐξ ὕλης ἀγνώστου ἡμῖν, ἣτις καὶ λαμβάνει τὸ σχῆμα τοῦ τύπου.

γ) κόσμημά τε ἐν εἴδει κουμβίου στρατιωτικοῦ, ἔχον τὸ ἔνδον ὀστεῖνον μετὰ λαβῆς, τὸ δὲ ἔξωθεν περίβλημα χρυσοῦν, ἐφ' οὗ 3 κοσμήματα ὅμοια ἀνάγλυπτα.

Τὰ ἄμορφα εἰδώλια ἐξακολουθοῦσι παρουσιαζόμενα, ὀλίγιστα σῶα, τὰ πλεῖστα δὲ εἰς τεμάχια. Τρία εἶδη τοιούτων εἰδωλίων ἐπαρουσιάσθησαν· τὸ πρῶτον ὕψους 0,12-0,05 ἔχει σχῆμα τοιοῦτον· ἀντὶ ποδῶν ἔχει κυλινδρικήν βάσιν· ἀντὶ δὲ στήθους περιφερές τι· ἐν δὲ τῷ μέσῳ τούτου πρὸς τὰ ἄνω δύο μικρὰ ἐξογκώματα ἐν εἶδει μαστῶν. Ἐνωθεν τοῦ περιφεροῦς ἐν τῷ μέσῳ εἶναι ὁ λαίμῳ μετὰ τῆς κεφαλῆς, ἣτις οὐδὲν ἀνθρώπινον φέρει εἰμῆ ἐν τῷ μέσῳ κυρτὴν προεξοχὴν καὶ ἐκατέρωθεν ταύτης δύο ἐξέχοντα σημεῖα ἐν εἶδει ὀφθαλμῶν· ὅπισθεν τῆς κεφαλῆς κατέρχεται πρὸς τὰ κάτω ταινία ἐξέχουσα ἐν εἶδει πλοκάμων· τὸ στήθος καὶ τὰ λοιπὰ μέρη φέρουσιν ἐγχρωμάτους γραμμάς· Τὸ δεύτερον εἶδος ὕψ.[ους] τοῦ αὐτοῦ ὁμοιάζει πρὸς τὸ πρῶτον, ἀλλ' ἀντὶ περιφεροῦς στήθους ἔχει ἐπίμηκες· ἀντὶ δὲ μαστῶν ἔχει δὲ ἐξεχούσας ταινίας διπλουμένας περὶ τὸ στήθος ἐν εἶδει χειρῶν· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς φέρει στρογγύλην κοιλότητα. Τὸ δὲ τρίτον ὕψ.[ους] τοῦ αὐτοῦ ἔχει ὁμοίαν βάσιν, ἀντὶ δὲ περιφεροῦς στήθους ἔχει τριγωνικόν· ἐκατέρωθεν δὲ τῶν μαστῶν καὶ ἄνωθεν πρὸς τὰ πλάγια ὑψοῦνται δυὸ ἀποφύσεις ἀποτελοῦσαι σχῆμα μηνοειδές· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς φέρει καὶ τοῦτο στρογγύλην κοιλότητα καὶ ὅπισθεν ταύτης τὴν κατερχομένην ταινίαν· καὶ τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον φέρουσιν ὡς κόσμημα ἐγχρωμάτους γραμμάς. Καὶ τὰ τρία εἶδη οὐδὲν ἀνθρώπινον ἔχουσιν. Ἐν μόνον εἰδῶλιον ἐπαρουσιάσθη ἔχον κεφαλὴν ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ ταύτην δυσειδεστάτην καὶ ἀτελεστάτην.

Τὰ σφονδύλια ἐξακολουθοῦσι παρουσιαζόμενα εἰς ὅλα τὰ βάθη, ἐπίσης καὶ λίθινα ἐργαλεῖα καὶ χαλκᾶ. Ἄλλα ὁ μέγας πλοῦτος καὶ ὁ περισπούδαστος διὰ τὴν ἐπιστήμην εἶναι τὰ τεμάχια τῶν πηλίνων ἀγγείων, ὧν τὰ ποικίλα καὶ ζωηρὰ κοσμήματα εἶναι ἀπερίγραπτα.

Ζητῶ συγγνώμην παρ' ὑμῶν, διότι δὲν σᾶς γράφω ὡς ἄλλοτε. Τὸ ἄτακτον καὶ βιαστικόν τῶν ἀνασκαφῶν ἀφ' ἐνός καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ πολυειδεῖς ἐργασίαι δὲν μὲ ἀφίνουσιν οὔτε στιγμὴν ἡσυχίας. Φοβοῦμαι δὲ μὴ ἐπὶ τέλος ὑποπέσω εἰς ἀσθένειαν.

Σᾶς προσκυνῶ | Ὁ φίλος Σας | Π. Σταματάκης

Ἡ ἄνω ἐπιστολὴ γραφεῖσα ἐλησμονήθη μέχρι σήμερον ἐπὶ τῆς τραπέζης νὰ ἀποσταλῇ εἰς τὸ ταχυδρομεῖον.

Μέχρι σήμερον 22 τοῦ μηνὸς τὰ ἀνακαλυφθέντα ἀρχαῖα ἔφθασαν 2415 ἐκτὸς τῶν τεμαχίων τῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων ἀρχαίων μὴ σημειουμένων. Ἐκ τῶν ἄνω ἀναφερομένων πηλίνων τεμαχίων τοῦ πίθου, τῶν φερόντων καὶ ἀρχαϊκωτάτας γραφάς, ἐπαρουσιάσθησαν ἀκόμη καὶ ἕτερα 15 ὅμοια τεμάχια καὶ δυὸ λαβαὶ τοῦ πίθου ἔχουσαι σχῆμα κεφαλῆς βοῦς μετὰ κεράτου περιεργωτάτου σχήματος. Ἄλλα δὲ τεμάχια ἀγγείων πηλίνων φερόντων μορφὰς ζῶων καὶ ἀνθρώπων ἀρχαϊκὰς κατετέθησαν μέχρι τοῦδε ἐν τῇ συλλογῇ περὶ τὰ 70. Σήμερον δὲ εἰς βάθος

7 μ.γ. καὶ ἐντὸς κτιρίου ἀρχαίκοῦ εὐρέθη ἀγγεῖον χαλκοῦν ἡμισφαιρικὸν ἔχον διάμετρον περὶ τὸ χεῖλος 0,45 καὶ βασταζόμενον ὑπὸ τριῶν ποδῶν ὀρειχαλκίων προσκεκολλημένων ἐπ' αὐτοῦ, ὧν ὁ εἷς ἀπεσπασμένος καὶ τεθλασμένος. τὸ ἀγγεῖον ἔχει φθορὰν πολλὴν ὑπὸ τῆς κακώσεως καὶ τινὰ μέρη αὐτοῦ κατεφάγησαν, ἀλλ' ἐν γένει τὸ σχῆμά του διατηρεῖται. Πιθανὸν νὰ ἦναι εἶδος τρίποδος. Μετεκομίσθη δὲ μετὰ μεγάλης προσοχῆς εἰς τὴν συλλογὴν. Εὐρόμενον σήμερον ἐν τοῖς χώμασι καὶ αἰχμὴν βέλους λιθίνην· χαλκᾶ δὲ καὶ σιδηρᾶ ἔχει ἡ συλλογὴ 5.

Ἐπετύχαμεν δὲ σήμερον εἰς βάθος 7 μ.γ. καὶ πλεῖστα τεμάχια πηλίνων ἀγγείων φέροντα πάντῃ ἄλλοῖα κοσμήματα τῶν μέχρι τοῦδε παρουσιασθέντων. Ἐσωθεν τῆς πύλης, ἐφ' ἧς οἱ λέοντες μακρὰν περὶ τὰ 12 μ.γ. καὶ εἰς βάθος 3. εὐρόμενον βωμὸν κυλινδρικὸν ὑψ. 0,75, διαμέτρου 0,80 ἔχοντα ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ στρογγύλην μεγάλην κοιλότητα ἧς ἡ διάμετρος 0,65. Κόσμημα οὐδὲν φέρει. Τὰ ἔσωθεν τῆς πύλης χώματα ὁ κ. Σχλ. ἠθέλησε νὰ ριφθῶσιν ἐπὶ τῆς εἰσόδου χάριν οἰκονομίας, ἀλλ' ἐγὼ ἀντέτεινα.

Ἐπειδὴ δὲ ἐπροφασίζετο, ὅτι δὲν ὑπάρχει τόπος ἐλεύθερος οἰκοδομῆς, εἰς ὃν νὰ ριφθῶσιν, ἐγὼ ἐπρότεινα αὐτῷ καὶ ἀνέλαβον νὰ κατασκευάσω ὁδὸν ἀμαξιτὴν ἀπὸ τῆς πύλης φέρουσαν μακρὰν αὐτῆς περὶ τὰ 60 μ.γ. πρὸς ἄρκτον ἐπὶ τοῦ βράχου πρὸς ὃν νὰ ρίπτονται τὰ χώματα. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐτελείωσε σήμερον, εἰς ἣν εἰργάσθησαν 20 ἐργάται ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας δαπάναις τοῦ κ. Σχλιέμανν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ εἰσοδος τῆς ἀκροπόλεως ἀπηλλάγη τοῦ νὰ καταχωθῆ ἕκ τῶν χωμάτων καὶ πετρῶν.

Ἡ μετὰ τοῦ κ. Σχ. σχέσις μου διατελεῖ διακεκομμένη συνεννοούμεθα δὲ διὰ τῶν ἐπιστολῶν.

Ἡ κυρία του ἐπέστρεψεν ἐνταῦθα ἐξ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καλὸν ἦτο νὰ μὴ ἦρχετο· Διότι πᾶν ὅ,τι συνέβη αὕτη τὸ ἐπροκάλεσε καὶ φοβοῦμαι πολὺ μὴ ἔχωμεν πάλιν τὰ ἴδια.

Σᾶς παρακαλῶ ἀποστείλατέ μοι τὰ χρήματα, διότι ἔχω ἀπόλυτον ἀνάγκην. Πολλὰ τῶν ὑποβληθειῶν δαπανῶν εἶναι ἀπλήρωτοι. Παρὰ τῶν δικαιοῦχων ἔλαβον μόνον ἀποδείξεις χωρὶς νὰ πληρώσω.

Σᾶς προσκυνῶ | Ὁ φίλος Σας | Π. Σταματάκης

[Σημείωση τοῦ Στεφάνου Κουμανούδη ἐπάνω δεξιὰ στὴν πρώτη σελίδα]:
Ἐλαβα τὸ γράμμα τοῦ Σ. | τῇ 26 Σεπτεμβρίου.

5. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 464, 4/16 Νοεμβρίου 1876. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἄργος 4./16. Νοεμβρίου 1876. | Νομάρχην Ἀργολίδος | Ναύπλιον

Τὰ τεμάχια φύλλων χρυσοῦ, τὰ ἀνακαλυφθέντα Κυριακῆν, συναρμολογηθέντα ἀπετέλεσαν πέντε φύλλα, ὧν τέσσαρα ἔχουσι σχῆμα δάφνης φύλλων μήκους ἕκαστον 0,55 γαλλικοῦ μέτρου καὶ πλάτους 0,07 τὸ δὲ πέμπτον διαφόρου σχήματος ἔχει μῆκος 0,45 καὶ πλάτος 0,10: ἕτερα τεμάχια φύλλων χρυσοῦ ἀπετέλεσαν πέντε σταυροὺς μήκους ἕκαστος 0,18 καὶ πλάτους 0,04. Χθὲς ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ ἐν μέτρον ἀρκτικώτερον εὐρέθησαν ἕτερα ὅμοια πέντε φύλλα χρυσοῦ καὶ πέντε σταυροί, ἐν μέτρον ἀρκτικώτερον καὶ τούτων εὐρέθησαν ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ ἕτερα ὅμοια πέντε φύλλα χρυσοῦ καὶ τέσσαρις σταυροί, βεβλαμμένα ἅπαντα ὑπὸ τοῦ πυρός. Ἐν μέτρον ἀρκτικώτερον εὐρέθησαν ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ πολλὰ ἀγγεῖα πῆλινα συντετριμμένα, ἐν ἀγγεῖον χαλκοῦν συντετριμμένον καὶ ἐν στόμιον ἀγγεῖου χαλκοῦ ἐπιχρυσωμένον. Ὑπολείπεται ἀνερευνήτων τὸ ἐν τέταρτον τοῦ τάφου. ὁ τάφος, λαξευτὸς ἐν τῷ βράχῳ, κεῖται ἐντὸς τοῦ ἐκ πλακῶν πωρίνων συγκειμένου περιβόλου τοῦ πρὸ δύο μηνῶν παρουσιασθέντος. Εὐρέθη εἰς βάθος 7,50 μέτρου γαλλικοῦ ἔχει μῆκος 5 καὶ πλάτος 3. ἄνωθεν τοῦ τάφου 4 μέτρα γαλλικὰ ἴσταντο δύο πώρινα πλάκες μὴ γλυπταί. Τὸ κατώτερον μέρος τοῦ τάφου εἶχε μικρὸν στρῶμα καθ' ἅπασαν τὴν ἕκτασιν ἐκ τέφρας ἀνθράκων καὶ ὀστέων κεκαυμένων, ἐν οἷς εὐρέθησαν τὰ χρυσᾶ κοσμήματα.—

Τὴν τέφραν καθ' ὅλην τὴν ἕκτασιν ἐκάλυπταν λίθοι κοινοὶ ἐπίτηδες ἐντεθειμένοι.

Δυτικώτερον τοῦ τάφου καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐπαρουσιάσθη ἕτερος ὅμοιος ἀλλὰ μείονος μήκους· ἐπὶ τούτου ἴσταντο αἱ τρεῖς πώρινα γλυπταὶ πλάκες. Προχωρήσαντες εἰς βάθος μέχρι 8 μέτρων δὲν εὔρομεν εἰσέτι τὸν πυθμένα ἐν τοῖς χώμασι. Τούτου ἐπαρουσιάσθησαν τὰ χρυσὰ κουμβία καὶ τὰ περιφερῆ λεπτὰ χρυσὰ πέταλα. Μετὰ τὴν ἔρευναν τοῦ πρώτου γενήσεται καὶ ἡ ἔρευνα τούτου. Μεσημβρινῶς τῶν δύο τάφων ἴσταντο ἕτεραι πλάκες εἰς δύο θέσεις ἐν τῇ μιᾷ γλυπτῇ ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ δύο μὴ γλυπταί. αἱ θέσεις αὗται ἐξετάζονται ἤδη. Ἡ ἔρευνα γίνεται βραδέως ἕνεκα τοῦ βάθους καὶ τοῦ εἴδους τῶν τάφων.—

Πᾶσα ἀσφάλεια ἀνακαλυφθέντων καὶ μὴ ἐλήφθη δεόντως, ἀνακοινώσατε ταῦτα καὶ προέδρῳ ἐταιρίας.

Ἄργος 4 Νβρίου 1876. | Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης |

[Κάτω ἀριστερά:] Διὰ τὴν ἀντιγραφὴν | Ναύπλιον τὴν 5 Νβρίου 1876. | Ὁ Γραμματεὺς τῆς Νομαρχίας | Ἄγγ. Κλεομένης [:]

[Ἐπὶ δευτέρας σελίδος]:

Ἄριθ. 464 | Ἄριθ. 8692 | Βασιλείον τῆς Ἑλλάδος | Ὁ | Νομάρχης Ἀργολίδας καὶ Κορινθίας | Πρὸς | Τὸν Κ^Ω Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας Διαβιβάζω ἐν ἀντιγράφῳ χθεσινὸν τηλεγράφημα τοῦ κατὰ τὰς Μυκῆνας Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων Κ^Ω Π. Σταματάκη, ἐξ οὗ πληροφορεῖται ὁ Κ^Ω Πρόεδρος τὰς μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου ἐκ Μυκηνῶν ἐργασίας αὐτόθι ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν ἀνευρεθέντων ἀρχαιολογικῶν εἰδῶν καὶ τῶν κατόπιν ἀνευρεθέντων ἐξακολουθούσης τῆς ἀνασκαφῆς.—

Καὶ μολοντί ἐξησφάλισα διὰ τῆς ἐπισταθμεύσεως ὀπλιτῶν, τὰ ἀνακαλυφθέντα, καὶ μὴ, ἐν τούτοις προτίθεμαι νὰ μεταβῶ εἰς Μυκῆνας ἐπὶ τούτῳ ἅμα βελτιωθεῖ ὁ καιρὸς.—

Ναύπλιον 5 Νβρίου 1876. | Ὁ Νομάρχης | [Ἐπογραφή δυσανάγνωστος]

6. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 618, 20 Μαΐου 1877. Ἐστάλη τῇ 3 Ἰουνίου. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἄριθ. 104 | Πρὸς | τὸν κ. πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας.

Ἡ ὑπόθεσις, περὶ ἧς ἀνηνέχθη πρὸς ὑμᾶς ὁ ἐν Ἀργεῖ φαρμακοποιὸς Σπ. Χ. Νικολάου, ἔχει ὡς ἐξῆς:

Κατὰ τὴν 20 νοεμβρίου π: ε: ὅτε ἡρευνᾶτο ὁ τελευταῖος τῶν πέντε ἐν τῇ ἀκροπόλει Μυκηνῶν ἀνακαλυφθέντων τάφων, εὐρέθησαν παρὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ λείψανα ἀνθρωπίνου σκελετοῦ, τὰ ὁποῖα διεσώζοντο ἕνεκα τῆς ἐπικαλύψεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ προσωπείου καὶ τοῦ χρυσοῦ στηθοκαλύμματος, ἥτοι διεσώζοντο μέρος τοῦ μετωπικοῦ ὀστοῦ μετὰ τῶν κογχῶν τῶν ὀφθαλμῶν, τὰ ζυγωματικά ὀστέα, ἡ ἄνω καὶ κάτω σιαγῶν μεθ' ἀπάντων τῶν ὀδόντων, μενόντων κατὰ χώραν, τὸ στήθος καὶ αἱ πλευραὶ πεπιεσμέναι ἐπὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης, ἐφ' ὧν διεκρίνοντο καὶ ἴχνη σαρκῶν ἀπηνθρακωμένων ἕνεκα τῆς τοῦ νεκροῦ καύσεως, ὀλίγα μέρη τῆς λεκάνης, ὀλόκληρος σχεδὸν ὁ δεξιὸς μηρὸς καὶ τοῦ ἀριστεροῦ τὸ ἦμισυ. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολοίπων μερῶν τοῦ σκελετοῦ οὐδὲν διεσώζετο. Ὅτε δέ, ἐξαχθέντων τοῦ χρυσοῦ προσωπείου καὶ τοῦ χρυσοῦ στηθοκαλύμματος, ἐφάνησαν τὰ λείψανα τοῦ σκελετοῦ, ἦσαν παρόντες κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν δύο ἰατροὶ ἐξ Ἀργους, οἱ κ. Μ. Παπαλεξόπουλος καὶ Π. Κούζης, πλεῖστοι ἄλλοι ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες ἐξ Ἀργους καὶ Ναυπλίου, ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς ἀρχαιολογικῆς ἑταιρίας κ. Σπ. Φιντικλῆς, ὁ κ. Σχλιέμαν, ὁ ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας Ἄν. Γκιούλης καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν 3 ἐπιστατῶν. Περὶ τῆς διασώσεως τῶν λειψάνων τοῦ σκελετοῦ ἕκαστος τῶν παρευρισκομένων ἐξέφερε τὴν ἑαυτοῦ γνώμην· οἱ μὲν ἀργεῖοι ἰατροὶ καὶ πολῖται προέτεινον τὰ λείψανα ταῦτα νὰ μὴ ἐξαχθῶσι τῆς θέσεώς των, ἀλλὰ νὰ μένωσι κατὰ χώραν,

κατασκευασθησομένης καταλλήλου θήκης υαλίνης καὶ θόλου λιθοκτίστου, ὁ δὲ κ. Σχλιέμανν ἀποδοὺς καὶ εἰς ταῦτα, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τοὺς προερευνηθέντας νεκρούς, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἔσπευσε νὰ προσκαλέσῃ ἐκ Ναυπλίου ζωγράφον πρὸς ἀπεικόνισιν τοῦ εὐρυκρείοντος*. Ἐν τούτοις δὲ ἐκεῖ παρευρισκόμενος καὶ ὁ ἐν Ἄργει φαρμακοποιὸς Σπ. Χ. Νικολάου, ἐπαρουσίασθη αὐθόρμητος, προτείνας γνώμην, ὅτι δύναται αὐτὸς νὰ στερεοποιήσῃ τὰ λείψανα τοῦ σκελετοῦ, τὰ ὅποια μετὰ τὴν στερεοποίησιν δύναται νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκεῖθεν ἀσφαλῶς. Ὁ κ. ἀντιπρόεδρος καὶ ἐγὼ εἰς τὴν πρότασίν του ταύτην τῷ ἀπηντήσαμεν, ἂν δύναται, ὡς λέγει, νὰ ἐκτελέσῃ τὴν στερεοποίησιν, ν' ἀναλάβῃ αὐτήν, εἰ δὲ καὶ δὲν δύναται, νὰ τὸ εἶπῃ, ἵνα προσκαλέσωμεν ἕτερον ἰκανώτερον εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην. Οὗτος δὲ ἀνταπήνησεν, ὅτι δύναται καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ οὐδεμίαν ἀμοιβὴν διὰ τὴν μικρὰν ταύτην ἐργασίαν, εἰμὴ τὰ ἔξοδά του καὶ τὸ ἀντίτιμον τῶν φαρμάκων, τῶν δαπανηθησομένων εἰς τὴν στερεοποίησιν τῶν λειψάνων τοῦ σκελετοῦ. Ἐπεβεβαίωσαν δὲ καὶ οἱ Ἄργεῖοι ἰατροί, ὅτι δύναται ὁ φαρμακοποιὸς οὗτος διὰ σανδαράχης νὰ στερεοποιήσῃ τὰ λείψανα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ ἰατροὶ ἐνέκριναν τὴν πρότασίν του, ἐδώκαμεν αὐτῷ τὴν ἄδειαν, ἵνα στερεοποιήσῃ αὐτά. Τὸ ἔσπερας δὲ τῆς ἡμέρας ταύτης ὁ φαρμακοποιὸς ἐπέστρεψεν εἰς Ἄργος, ἵνα προπαρασκευάσῃ τὰ τῆς στερεοποιήσεως, τὴν δὲ ἐπιούσαν 21 νοεμβρίου ἐπανεκάμψεν εἰς Μυκῆνας, καί, παρόντος τοῦ κ. ἀντιπροέδρου καὶ ἐμοῦ, ἤρχισε τὴν στερεοποίησιν, διαρκέσασαν δύο περίπου ὥρας. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς ἐργασίας ταύτης ἤρχισε καὶ ν' ἀπεικονίζῃ τὰ λείψανα τοῦ σκελετοῦ. Ἐρωτησάντων δὲ αὐτὸν ἡμῶν, ἂν γνωρίζῃ ν' ἀπεικονίζῃ, ἀπήνησεν, ὅτι γνωρίζῃ. Τῷ εἶπομεν δέ, ἀπεικόνισον τὰ λείψανα, καὶ ἂν ἐπιτύχῃς, θέλομεν ὑποβάλῃ τὴν εἰκόνα εἰς τὸ συμβούλιον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας, καὶ ἂν ἐγκρίνη ταύτην, θέλει σοὶ δοθῆ δικαία ἀμοιβή. Οὗτος παρεδέχθη προθύμως τὴν πρότασιν ἡμῶν. Ἀφ' οὗ δὲ ἔκαμε τὴν πρώτην ἀπεικόνισιν, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἀπῆλθεν, : εἰπὼν ὅτι μέλλει νὰ ἐπιδιορθώσῃ αὐτήν, καὶ μετὰ τὴν ἐπιδιορθώσιν θέλει τὴν παραδώσει πρὸς ἡμᾶς. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, ἤτοι τὴν 27. νοεμβρίου, ὅτε εἶχεν ἀπέλθει τῶν Μυκηνῶν ὁ κ. ἀντιπρόεδρος, ἐπεστρέψας εἰς Χαρβάτι τῶν Μυκηνῶν ὁ Σπ. Χ. Νικολάου, μοὶ ἐνεχείρισεν ἀπόδειξιν τῶν δαπανῶν τῆς στερεοποιήσεως, ἤτοι φαρμάκων, ἀγωγίων κλπ. συμποσομένων ἀπάντων εἰς δραχμὰς 84.30, ἃ ἐμφαίνονται λεπτομερῶς ἐν τῇ ἐνταῦθα ἐγκλείστῳ ἀποδείξει αὐτοῦ ἐν ἀντιγράφῳ, ἧς τὸ πρωτότυπον : εὐρίσκεται ἐν τῷ παρὰ τῷ ταμίῳ τῆς ἐταιρίας φακέλλῳ τῶν ὑπ' ἀριθ. 91 τῆς 15 δεκεμβρίου π: ε: δαπανῶν τοῦ νοεμβρίου. Τὰς δραχμὰς 84.30 ἐπλήρωσα αὐτῷ, παρόντων τοῦ ὑπαλλήλου

* Ἄρχοντος.

τοῦ ὑπουργείου Ἄν. Γκιούλη καὶ τοῦ ἐπιστάτου Π. Χρηστοπούλου. Μετὰ δὲ τὴν πληρωμὴν μοὶ εἶπεν, ὅτι ἡ εἰκὼν σχεδὸν ἀπετελείωσε, προσθέσας, ὅτι κρίνει καλὸν νὰ μεταφέρῃ αὐτὴν ἐπὶ σιδηρᾶς πλακὸς (λαμαρίνας) καὶ ὅτι ἀπαιτοῦνται 15 δραχμαί. Τῷ ἔδωκα καὶ τὰς 15 ταῦτας δραχμάς, αἵτινες συμπεριελήφθησαν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἀποδείξει, εἰπὼν αὐτῷ νὰ κάμῃ τὴν ἀντιγραφὴν ἐπὶ τῆς σιδηρᾶς πλακός, καὶ νὰ φέρῃ τὴν εἰκόνα, ἵνα ὑποβληθῇ εἰς τὸ συμβούλιον τῆς ἐταιρίας. Ἐνώπιον τοῦ Γκιούλη καὶ τοῦ Χρηστοπούλου ὑπεσχέθη καὶ πάλιν, ὅτι θέλει ἐκτελέσει τὴν παραγγελίαν. Μέχρι δὲ τῆς 6 δεκεμβρίου, ὅτε ἀπῆλθον μετὰ τῶν ἀρχαιοτήτων ἐκ τῶν Μυκηνῶν, ἐπανειλημμένως παρήγγελα αὐτῷ εἰς Ἄργος διὰ τοῦ ἐπιστάτου Πέτρου Χρηστοπούλου νὰ φέρῃ τὴν εἰκόνα, διότι θέλομεν ἀναχωρήσει, ἀλλὰ δὲν τὴν ἔφερε, προφασιζόμενος, ὅτι δὲν τὴν ἀπετελείωσεν. Ὅτε δὲ κατὰ τὴν 12 ἰανουαρίου ε. ε. κατ' ἐντολὴν ὑμετέραν μετέβην εἰς Μυκίνας διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐν ἀκροπόλει παραπήγματος, συνήντησα αὐτῷ καθ' ὁδὸν ἐν Ἄργει καὶ τῷ ὑπέμνησα νὰ φέρῃ τὴν εἰκόνα. Οὗτος δὲ ἤρχισε νὰ παρακαλῇ, ἵνα ὡς ἔφορος τῶν ἀνασκαφῶν Μυκηνῶν τῷ δώσω πιστοποιητικόν, βεβαιῶν ἐν αὐτῷ, ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη εἰκὼν εἶναι ὁμοία πρὸς τὰ λείψανα τοῦ σκελετοῦ, διότι προτίθεται, ὡς ἔλεγε, νὰ κάμῃ πολλὰ ἀντίτυπα, ἵνα ὠφεληθῇ καὶ πρέπει καὶ νὰ συστήσω αὐτὸν ἐν Ἀθήναις εἰς τοὺς ξένους. Τῷ ἀπήντησα, ὅτι οὔτε νὰ συστήσω αὐτὸν δύναμαι, οὔτε ἔγγραφον τοιοῦτον νὰ δώσω. Τῷ ἐπαλέαβον δὲ ὅτι πρέπει νὰ παρουσιάσῃ κατὰ τὴν παραγγελίαν τὴν εἰκόνα· διότι ἂν θελήσῃ νὰ κάμῃ χρῆσιν αὐτῆς εἰς πολλὰ ἀντίτυπα, ὡς λέγει, θέλω ἐνεργήσῃ διὰ τῆς ἀρμοδίου εἰσαγγελικῆς ἀρχῆς τὴν κατάσχεσιν αὐτῶν· προσθέσας αὐτῷ ὅτι δικαίωμα ἀπεικονίσεως καὶ δημοσιεύσεως τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς Μυκηνῶν ἀνακαλυφθέντων ἀρχαίων ἔχει κατ' ἐντολὴν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας μόνον ὁ Σχλιέμαν καὶ οὐδεὶς ἕτερος. Εἰς ταῦτα δὲ μοὶ ἀπήντησεν, ὅτι θέλει μετ' ὀλίγας ἡμέρας μεταβῆ εἰς Ἀθήνας καὶ παρουσιάσει ὁ ἴδιος πρὸς ὑμᾶς τὴν εἰκόνα. Καὶ ἀληθῶς μετ' ὀλίγας ἡμέρας μετέβη εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ὡς ὑπεσχέθη τὴν εἰκόνα δὲν ἐπαρουσίασε πρὸς ὑμᾶς. Τούναντίον δὲ παρὰ τὴν παραγγελίαν καὶ ὑπόσχεσιν κατακρατεῖ αὐτὴν ἢ καὶ τὴν ἐπώλησεν εἰς ἄλλον.

Τοιαύτη, κ. πρόεδρε, εἶναι ἡ ὑπόθεσις. Ὅτι δὲ προσεκλήθη παρ' ἡμῶν, ὡς λέγει ἐν τῇ ἀναφορᾷ του, ἵνα στερεοποιήσῃ τὰ λείψανα τοῦ σκελετοῦ καὶ ἀπεικονίσῃ αὐτά, τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἡμεῖς δὲν προσεκαλέσαμεν αὐτόν, οὔτε ὑπεσχέθημεν ἀμοιβὴν διὰ τὴν στερεοποίησιν· αὐτός, ὡς ἄνω εἶπον, αὐθόρμητως προσηνέχθη, εἰπὼν ἐνώπιον ἐμοῦ, τοῦ κ. ἀντιπροέδρου καὶ τοῦ Γκιούλη καὶ πολλῶν ἄλλων, ὅτι δὲν θέλει ἀμοιβήν, ἀλλὰ τὰ ἔξοδά του μόνον διὰ τὴν στερεοποίησιν, ἅπερ καὶ ἐπλήρωσα αὐτῷ, ὡς τὰ ἐπρότεινεν. Ἄν, κ. πρόεδρε, κατὰ τὴν στερεοποίησιν ἀπῆται ἀμοιβήν, ἠθέλομεν ἔκτοτε ἀμέσως ἀναγγεῖλαι πρὸς ὑμᾶς τὴν αἴτησίν του.

Διὰ δὲ τὴν ἀπεικονίσιν δὲν δικαιούται κατὰ τὴν συμφωνίαν νὰ λάβῃ ἀμοιβήν,

πρὶν ἢ παρουσιάσῃ πρὸς ὑμᾶς τὴν εἰκόνα καὶ ἀποφανθῆ τὸ συμβούλιον, ἂν αὕτη εἶναι ἐπιτυχῆς καὶ ὁποίας ἀμοιβῆς εἶναι ἀξία.

Αἱ δὲ ἀπειλαὶ αὐτοῦ, ὅτι θέλει καταφύγει εἰς τὰ δικαστήρια, οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχουσιν.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 20 μαΐου 1877 | Ὁ ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων | Π. Α. Σταματάκης.

[Ἐπὶ δευτέρας σελίδος]:

Ἐξοδα διὰ τὴν στερεοποίησιν τοῦ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν Μυκηνῶν | ἀνευρεθέντος πτώματος.

Διὰ δύο ὀκάδας οἰνοπνεύματος	δρ.	8.
διὰ 150 δράμια σανδαράχης	»	12.
Ἐξοδα διὰ τὴν κατασκευὴν συμφώνως μὲ τὴν ἀπαιτουμένην ἀνάγκην	»	4. 50.
διὰ τρία φύλλα λαμαρίνας	»	9. 40.
διὰ μίαν φιάλην	»	80
δι' ἀγώγιον ἀμάξης	»	15.
22. Νοεμβρίου δι' ἀγώγιον	»	5.
24.	»	5.
25. διὰ 40 ὀκάδας γύψου παρεσκευασμένου	»	5. 60.
διὰ μίαν λαμαρίναν	»	15.
.....	»	80. 30.

Ἐν Ἀργεὶ τῆ 27 νοεμβρίου 1876. | Ὁ φαρμακοποιὸς | Σπ. Χ. Νικολάου.

Ἀκριβὲς ἀντίγραφον | ὁ ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων | Π. Α. Σταματάκης

7. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 470, 6 Δεκεμβρίου 1876. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἀριθ. 81 | Χαρβάτι Μυκηνῶν τῆ 6 Δεκεμβρίου | 1876. | Πρὸς | τὸν κ. πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας.

Τὰ ἀνακαλυφθέντα κτερίσματα ἐν τοῖς τάφοις Μυκηνῶν προπαρασκευασθέντα καλῶς ἐπλήρωσαν δέκα καὶ τρία κιβώτια, ὧν πέντε μὲν κιβώτια καὶ ἐν κάνιστρον, τὰ ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Αα ἕως Ε ἐμπεριέχουσι τὰ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ κοσμήματα μετὰ τῶν χαλκῶν ξιφῶν καὶ ὀστέων τῶν νεκρῶν, τὰ δὲ ἐπτά, τὰ ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Ζ ἕως Μ ἐμπεριέχουσι τὰ χαλκῶ, τὰ τεμάχια τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ διάφορα ἄλλα κτερίσματα.

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα μετακομίζονται σήμερον εἰς Ἀθήνας, συνοδευόμενα ὑπ'

ἔμοῦ τοῦ ἰδίου πρὸς πλήρη ἀσφάλειαν, ἵνα παραδοθῶσιν εἰς τὸ μουσεῖον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας, ἐπιμελεία τῆς ὁποίας ἐγένοντο αἱ ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφαί.

Παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, κ. πρόεδρε, μετὰ τὴν παραλαβὴν τῶν κιβωτίων νὰ διατάξητε, ἵνα κατὰ τὴν ἀποσφράγισιν αὐτῶν καὶ καταγραφὴν τῶν ἀρχαίων νὰ ἦναι παρόντες μετὰ τῶν ὑφ' ὑμῶν διορισθέντων καὶ ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας κ. Σπ. Φιντικλῆς, ὅστις ἦτο παρὼν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν δύο πλουσιωτέρων τάφων καὶ εἶδε μετ' ἀκριβείας ἐν τῇ ἐν Χαρβάτι Μυκηνηῶν συλλογῇ ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς τάφοις ἀνακαλυφθέντα χρυσᾷ ἀρχαῖα, ὁ κ. γενικὸς ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων, ὁ δαπανήσας διὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν τάφων κ. Ερ. Σχλιέμανν, ὅστις εἶδε καὶ ἐσημείωσεν ἅπαντα τὰ ἀνακαλυφθέντα, καὶ ἐγώ, ἵνα ἡ ἐξέλεξις καὶ παράδοσις τῶν ἐμπιστευθέντων μοι ἀρχαίων γίνῃ ἀκριβῆς. | Εὐπειθέστατος | Ὁ ἔφορος τῶν ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφῶν | Π: Σταματάκης.

Ἐπισυνάπτεται λεπτομερὴς κατάλογος ἐξόδων, ὁ ὁποῖος δὲν δημοσιεύεται ἐδῶ.

8. ΕΑΜ. Ἀρχεῖο Σταματάκη ἀρ. 95, 15 Ἰανουαρίου 1877· *Ἐφημερίς* 21 Ἰανουαρίου 1877, 5-6· *Παλιγγενεσία* 24 Ἰανουαρίου 1877, 2· *Στοὰ* 19 Ἰανουαρίου 1877, 3· *Ἐθνικὸν Πνεῦμα* 20 Ἰανουαρίου 1877, 4.

Μυκῆναι | Τηλεγράφημα | Γενικὸν ἔφορον τῶν ἀρχαιοτήτων | Ἀθήνας

Ἐξῶθεν πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ἐν ἀκροπόλει Μυκηνηῶν περιβόλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθησαν οἱ πέντε τάφοι, μικρᾶς δοκιμῆς χθὲς γενομένης ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἐξῆς χρυσᾷ σκεύη (*)

Α' δύο ἀγγεῖα χρυσᾷ δίωτα ἄνευ κοσμημάτων ὕψους ἐκάτερον 0,18.

Β' δύο ἔτερα ὅμοια ὕψους 0,16. Καὶ τῶν τεσσάρων τὸ ἄκρον τῶν ὠτων, τὸ πρὸς τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου, κοσμεῖται διὰ κεφαλῆς κυνός.

Γ' μικρὰ φιάλη χρυσῇ μόνωτος ὕψους 0,05.

Δ' δακτυλίδιον χρυσοῦν σχήματος καὶ μεγέθους, οἷα τὰ δύο πρότερον ἀνακαλυφθέντα ἐν τῷ τετάρτῳ τάφῳ. Ἐπὶ τῆς ὠοειδοῦς μεγάλης σφενδόνης φέρει ἐγγεγλυμμένα τάδε: Κατ' ἀριστερὰ τῷ ὀρῶντι ὑψοῦται φοῖνιξ· ὑπ' αὐτὸν κάθηται γυναικεία μορφή ἐνδεδυμένη πολυτελῶς καὶ προτείνουσα τὴν ἀριστεράν, τὴν δὲ δεξιὰν φέρει ἐπὶ τῶν γονάτων. Ἐμπροσθεν τῆς καθημένης ἴσταται ἕτερα μορφή γυναικεία ἀνατείνουσα τὰς χεῖρας πρὸς τὴν καθημένην. Ὁπίσω τῆς ἴσταμένης ἴστανται δύο ἕτεροι μείζονες μορφαὶ γυναικεῖαι πολυτελῶς ἐνδεδυμέναι, ὧν ἡ μία προτείνει πρὸς τὴν καθημένην κλάδον φυτοῦ, ἡ δὲ ὀπισθεν ταύτης κρατεῖ εἰς τὰς χεῖρας ὅμοιον κλάδον. Ἀνωθεν τῶν δύο τούτων ἴσταμένων μορφῶν ἴσταται ἕτερα. Ὁπίσω τοῦ φοίνικος ἴσταται ἕτερα μορφή προτείνουσα

τὰς χεῖρας πρὸς τὴν καθήμενην. Ἄνω τῆς καθήμενης μορφῆς καὶ τῆς πρὸς αὐτὴν προσφερούσης τὸν κλάδον παρίσταται ἔμβλημά τι ἐν εἴδει πελέκεως ἀμφιστόμου. Πρὸς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς σφενδόνης κατὰ δεξιὰ τοῦ φοίνικος παρίσταται ὄρος ἢ θάλασσα, ἐξ οὗ ἀνατέλλει ἥλιος καὶ παρ' αὐτὸν σελήνη μηνοειδής. Τὸ δακτυλίδιον ὑπὸ τεχνικὴν καὶ χρονολογικὴν ἔποψιν εἶνε πολύτιμον τῇ ἐπιστήμῃ.

Ε' ἕτερον δακτυλίδιον χρυσοῦν μεταχειρισμένον, ὁμοίου σχήματος, ἀλλ' ἐλάσσονος μεγέθους ἐπὶ τῆς ὠοειδοῦς σφενδόνης καὶ τούτου εἰσὶν ἐγγεγλυμμένα τρεῖς κεφαλαὶ βῶδς καὶ τρεῖς ἕτεραὶ ἐγγλυφαὶ δυσδιάκριτοι.

Ζ' μικρὸν ἔλασμα χρυσοῦν καμπύλον, ἐφ' οὗ κάθηται λέων χρυσοῦς.

Ζ' πέντε κρίκοι χρυσοῖ ἐν εἴδει δακτυλιδίων.

Η' εἷς ὁμοῖος ἀργυροῦς.

Θ' τέσσαρα ἐλικοειδῆ ἀντικείμενα ἀποτελούμενα ἐκ σύρματος χρυσοῦ τετραγώνου, πέντε τεμάχια ὁμοίου σύρματος χρυσοῦ.

Ι' Ἐπὶ ἐλικοειδῆ ἀντικείμενα ἀποτελούμενα ἐκ σύρματος χρυσοῦ κυλινδρικοῦ. Τρία τεμάχια ὁμοίου σύρματος.

ΙΑ' δέκα καὶ τέσσαρα σφαιρίδια ὄρμου χρυσοῦ διάτρητα, ὧν τὰ δέκα τρία σπειροειδῆ, καὶ τὸ δέκατον τέταρτον σφαιρικόν.

ΙΒ' ἑννέα μικροὶ ἥλοι χρυσοῖ.

ΙΓ' ἕξ κεφαλαὶ ἥλων χρυσαῖ.

ΙΔ' μικρὸν ἔλασμα χρυσοῦν περιτετυλιγμένον.

Ἐν Χαρβάτι Μυκητῶν, τῇ 15 Ἰανουαρίου 1877. | Ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης

9. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 685, 4/16 Δεκεμβρίου 1877. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκητῶν.

Ἀριθ. 126 | Πρὸς | τὸν κ. πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας.

Αἱ μέχρι τοῦδε ἐργασίαι (ἀπὸ 9 - τέλους νοεμβρίου) ἐν τῇ ἀκροπόλει Μυκητῶν εἰσὶν αἱ ἑξῆς·

Α^{ον} Ἐρηνήθησαν τὰ χώματα τῶν τριῶν ἐκ τῶν πέντε πέρυσιν ἀνακαλυφθέντων τάφων, ὅσα εἶχαν τεθῆ παρ' αὐτοῖς καὶ ὅσα εἶχαν μετακομισθῆ εἰς τὴν ἐν Χαρβάτι συλλογὴν. Ἐν τούτοις ἀνεκαλύφθησαν

α'. ἐν μὲν τοῖς χώμασι τοῦ τρίτου τάφου τάδε·

1. κόσμημα χρυσοῦν ἔχον ἀποτετυπωμένους δύο λέοντας, ὅμοιον πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 256-262 χρυσοῦν κοσμήματα τοῦ Γ' τάφου, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ τρίτου ἔρμαριου τῆς ἐν τῷ πολυτεχνεῖῳ συλλογῆς τῶν Μυκηναίων ἀρχαιοτήτων.

2. χρυσοῦν ἐπικάλυμμα κομβίου ἀπλοῦν.

3. δύο μικρότατα περιφερῆ πέταλα χρυσοῦ ἀπλά.

4. μικρὸν ἐπίμηκες ἐπικάλυμμα χρυσοῦν διάτρητον.

5. τεμάχιον σύρματος χρυσοῦ.

6. κρίκος ἀργυροῦς ἐν εἴδει δακτυλιδίου, τεθλασμένος εἰς δύο.

7. μικρὸν πέταλον ἀργυροῦν περιφερές, ἀπλοῦν.

8. πέντε τεμάχια σύρματος ἀργυροῦ.

9. τέσσαρα τεμάχια ὄρμου, λίθου χαλκηδονίου, διάτρητα, ὧν τὰ μὲν τρία κυλινδρικά, τὸ δὲ τέταρτον σφαιρικόν, ὅμοια πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 73-83 τοῦ Γ τάφου, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ τρίτου ἔρμαρίου.

10. μικρὸν τεμάχιον, λίθου ἀμμίτου, σῶζον ἀνάγλυπτον κολοβὴν κεφαλὴν ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἀνήκον εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 1093 τοῦ Γ' τάφου τεμάχια, ἐν οἷς ὑπάρχει καὶ ἀνάγλυπτος ἕτερα ὁμοία κεφαλὴ, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ Β' ἔρμαρίου ἐν τῷ Β' τμήματι.

11. ἕτερον μικρὸν τεμάχιον, λίθου ἀμμίτου, σῶζον κολοβὰ τὰ κάτω σκέλη ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἀνήκον εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 1093 τεμάχια.

12. ἑννέα ἕτερα ὅμοια τεμάχια ἄνευ γλυφῆς.

13. εἴκοσι καὶ δύο σφαιρίδια ἐξ ἠλέκτρου, διάτρητα, μεγάλα καὶ μικρά, ὅμοια πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 32 τοῦ Γ' τάφου, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ τρίτου ἔρμαρίου.

Χώματά τινα τοῦ τάφου τούτου ὑπολείπονται ἔνεκα τῶν βροχῶν ἀνερεύνητα.

β'. Ἐν δὲ τοῖς χώμασι τοῦ Δ τάφου ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἑξῆς

1. πλεῖστα τεμάχια καὶ μικρὰ κοσμήματα χρυσοῦ, ὅμοια πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 843-1118 τοῦ Δ τάφου, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πλευρᾷ τῶν ἔρμαρίων πέμπτου καὶ ἕκτου.

2. μικρὸν περιφερές πέταλον, λίθου λαζουρίτου, ἀνήκον εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 423 ἢ 424 χρυσοῦν κόσμημα, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ πέμπτου ἔρμαρίου.

3. δύο ἤλοι χαλκοῖ λαβῆς ξίφους· τοῦ ἐνὸς τὰ ἄκρα εἰσὶν ἐπικεκαλυμμένα ὑπὸ χρυσοῦ πετάλου.

Ἔοσα τῶν χωμάτων τοῦ τάφου τούτου ἔμενον ἐντὸς ὑπολείπονται ἀνερεύνητα ἔνεκα τῶν ἐν αὐτῷ λιμναζόντων ὑδάτων.

γ'. Ἐν δὲ τοῖς χώμασι τοῦ Ε' τάφου ἀνεκαλύφθησαν τάδε

1. κομβίον ἐλεφάντινον, ἔχον ἐπικεκαλυμμένην τὴν ἔξω ἐπιφάνειαν ὑπὸ πετάλου χρυσοῦ, φέροντος ἀποτετυπωμένον κόσμημα, ὅμοιον πρὸς τὰ πλεῖστα τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐν τῷ Δ καὶ Ε' τάφω.

2. ἐπικάλυμμα χρυσοῦν, ὁμοίου κομβίου, ἔχον ἀποτετυπωμένον διάφορον τοῦ προηγούμενου κόσμημα.

3. Ἦλος χρυσοῦς.

4. τρία μικρὰ ἐπιμήκη φύλλα χρυσοῦ ἄνευ κοσμημάτων, ὅμοια πρὸς τὰ ἀνακαλυφθέντα ἄνωθεν τοῦ Ε' τάφου ἐν τοῖς χώμασι, τὰ κείμενα μετὰ κομβίων

καὶ ἄλλων ὀστεινῶν κοσμημάτων ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ δεκάτου ἔρμαρίου.

5. δύο ἤλοι χαλκοὶ λαβῆς ξίφους· τοῦ ἐνὸς τὰ ἄκρα εἰσὶν ἐπικεκαλυμμένα ὑπὸ χρυσοῦ πετάλου.

6. κομβίον ἐλεφάντινον κολοβόν.

Ὅσα τῶν χωμάτων καὶ τοῦ τάφου τούτου ἔμενον ἐντὸς ὑπολείπονται καὶ ταῦτα ἀνερευνήτα ἔνεκα τῶν ἐν αὐτῷ λιμναζόντων ὑδάτων.

Ἐν χάμασι δὲ τῆς πέρυσιν ἀνασκαφῆς τῶν ὑψηλοτέρων στρωμάτων, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας μέχρι βάρους 3 μ. γαλλικῶν, πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἀνεκαλύφθη κατὰ τύχην ἀναθηματικὸν ἀγαλμάτιον χαλκοῦν καλῆς καὶ ἐπιμεμηλεμένης ἐργασίας, ὕψους 0,07 παριστάνον ἀνδρικήν μορφήν, γυμνὴν ἰσταμένην καὶ ταινία τὴν κεφαλὴν ἀναδεδεμένην. Ἐλλείπουσι δὲ τοῦ ἀγαλματίου ἡ ἄκρα δεξιὰ χεὶρ καὶ τοῦ δεξιοῦ σκέλους τὰ κάτω τοῦ γόνατος. Εἶναι τὸ εὔρημα τὸ μόνον χαλκοῦν· εἰδώλιον τὸ εὐρεθὲν ἐν ταῖς μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαῖς ἐν τῇ ἀκροπόλει Μυκηνῶν. Πέρυσι δὲ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ κ. Σχλίεμαν καθάρσει τοῦ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἀκροπόλεως ὑπογαίου οἰκοδομήματος εὐρέθη μικρότατον εἰδώλιον ἀργυροῦν, ἀρχαϊκῆς ἐργασίας, ὅπερ εὐρίσκεται ἐν τῇ ἐν Χαρβάτι συλλογῇ.

ΒΩV Ἀπετελείωσαν δι' ἀνασκαφῆς ἅπαντα τὰ μέρη τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν τάφων, τὰ μείναντα ἀτελῆ ὑπὸ τοῦ κ. Σλίεμαν. Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ περιβόλου οὐδεὶς ἕτερος ὅμοιος τάφος ἀνεκαλύφθη. Εὐρέθησαν δὲ εἰς τέσσαρα διάφορα μέρη αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τεθαμμένοι τέσσαρες νεκροὶ μεταγενεστέρων ἐποχῶν· τούτων δὲ οἱ μὲν δύο ἦσαν, ὡς οἱ συνήθεις τάφοι, οἱ δὲ ἕτεροι δύο, στρογγύλα ὀρύγματα. Ἐν τοῖς τάφοις τούτοις οὐδὲν ἕτερον πλὴν τῶν ὀστῶν ἀνεκαλύφθη. Πρὸς ἄρκτον δὲ τοῦ πέρυσιν πρώτου ἀνακαλυφθέντος, ὡς τηλεγραφικῶς ἀνήγγειλα ὑμῖν, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ περιβόλου ἀνεκαλύφθη ἕκτος τάφος, ὅμοιος πρὸς τοὺς προανακαλυφθέντας πέντε τάφους, ἔχων μῆκος 4.15 μ. γ. πλάτος 3.10 καὶ βάθος ἀπὸ μὲν τοῦ στερεοῦ ἐδάφους μέχρι τοῦ πυθμένος 5 μ. γ. περίπου, ἀπὸ δὲ τῆς νῦν ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ὑπὲρ τὰ 8 μ. γ. Ὁ τάφος οὗτος, κατ' ἐξαίρεσιν τῶν πέντε ἄλλων τάφων, εἶχε τὸν πυθμένα αὐτοῦ ἐπιστρωμένον ἐκ λίθων κοινῶν (πάχους ὑπὲρ τὸ ἥμισυ μ. γ.). Ἐπὶ δὲ τοῦ ἐπιστρώματος τούτου ἔκειτο δευτέρον ἐκ χαλίκων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πέντε τάφων, ἔχων πάχος περὶ τὰ 0,30 μ. γ. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου τούτου ἐπιστρώματος ἔκειτο δύο νεκροὶ κεκαυμένοι, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πέντε τάφοις. Τούτων δὲ ὁ μὲν πρὸς ἄρκτον κείμενος ἦτο ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολὰς (ἦτοι ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀνατολὰς βλέπουσαν πρὸς δυσμὰς) τὰς δὲ χεῖρας ἔχων παρὰ τοῖς μηροῖς, ὡς παρατηρήθη τοῦτο καὶ ἐν τισὶ νεκροῖς τοῦ Δ καὶ Ε τάφου. Ὁ δὲ παρ' αὐτὸν πρὸς μεσημβρίαν κείμενος δὲν ἔκειτο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἄπαντα τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ, κεκαυμένα ὄντα, ἔκειντο ἐν σωρῷ, καὶ ἐπ' αὐτῶν τὸ κρανίον αὐτοῦ. Ἡ θέσις τῶν ὀστῶν τούτων ὑποδεικνύει δύο τινά, πρῶτον, ὅτι ὁ εἷς τῶν νεκρῶν ἐκάη ἐντὸς τοῦ τάφου, ὁ δὲ ἕτερος ἐκτός, καὶ δευτέρον, ὅτι οἱ νεκροὶ δὲν ἐτά-

φησαν ταύτοχρόνως. Ἀμφοτέρων δὲ τῶν νεκρῶν τὰ ὀστᾶ συνελέγησαν· καὶ ὑπάρχει μεγάλη ἐλπίς τὰ κρανία αὐτῶν, διαλελυμένα ὄντα, νὰ συγκολληθῶσιν. Ὅστᾶ ἐν σωρῶ ἐν τοῖς πέντε προανακαλυφθεῖσι τάφοις δὲν ἐπαρουσιάσθησαν.

Τὰ δὲ κτερίσματα τῶν δύο νεκρῶν τούτων ἔκειντο πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ τάφου, ἤτοι παρὰ τὰς κεφαλὰς τῶν νεκρῶν. Πρὸς δὲ τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ τάφου καθ' ὅλον τὸ πλάτος ἔκειντο πλῆθος ἀγγείων πηλίνων, συντετριμμένων ἀπάντων, πλὴν μιᾶς οἰνοχόης κομποῦ σχήματος. Ἐπὶ δὲ τῶν ὀστῶν καὶ τῶν κτερισμάτων ἔκειτο τρίτον στρώμα ἐκ πηλοῦ (εἶδος ὄχρας) καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀναμιξώματα καὶ λίθοι κοινοί. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἐπιστρώματος δὲν παρατηρήθη ἐν τοῖς ἄλλοις πέντε τάφοις. Αἱ δὲ ἔνδον πλευραὶ καὶ τοῦ τάφου τούτου εἶχαν ξηρότοιχον ὕψους ἀπὸ ἐνὸς μέχρι ἐνὸς καὶ ἡμίσεος μ. γ. καὶ πάχους ἀπὸ 0,20-0,40 μ. γ. Καὶ ἐπὶ τούτου: τοῦ τάφου εὐρέθη ἰσταμένη, ὀλίγον κεκλιμένη, πλάξ πωρίνη, τεθλασμένη τὰ ἄνω ἄνευ οὐδεμιᾶς γλυφῆς, ὡς εὐρέθησαν ἰσταμένοι τοιαῦται πλάκες ἐπὶ μὲν τοῦ Α καὶ Γ. ἄνευ γλυφῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ Β. καὶ Ε μετὰ γλυφῶν.

Ὁ πρῶτος νεκρὸς, ὡς τηλεγραφικῶς ἀνήγγειλα ὑμῖν, εἶχε τάδε τὰ κτερίσματα.

1. Φιάλην χρυσοῦν μόνωτον σώαν ὕψους 0,055 καὶ διαμέτρου κατὰ τὸ στόμιον 0,07. Εἶναι δὲ ὁμοία, ἀλλ' ἐλάσσων τὸ μέγεθος, πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 3127 τοῦ Β τάφου τὴν κειμένην ἐν τῷ πρώτῳ ἔρμαρίῳ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευράν, καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 9 τοῦ Ε τάφου, τὴν κειμένην ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ δεκάτου ἔρμαρίου.

2. κόσμημα περικνημίδος χρυσοῦν μεθ' ἀπλῶν κοσμημάτων, σῶον, ὅμοιον πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 11 τοῦ Δ τάφου, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ τετάρτου ἔρμαρίου καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 410 καὶ 410β τοῦ αὐτοῦ τάφου, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ πέμπτου ἔρμαρίου, καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 90 καὶ 91 τοῦ Ε τάφου, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ δεκάτου ἔρμαρίου. Μήκους 0.09.

3. Ἔτερον χρυσοῦν κόσμημα περικνημίδος, ὅμοιον. Μήκους 0.09.

4. Κόσμημα χρυσοῦν συγκείμενον ἐκ δύο πετάλων ἠνωμένων κατὰ τὸ ἄκρον, ἔχον σχῆμα πυραμίδος ἀντεστραμμένης· τὰ δύο πέταλα κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν: φέρουσιν ἀποτετυπωμένα ἀπλᾶ κοσμήματα. Ἀμφοτέρα δὲ τὰ πέταλα κατὰ τὸ ἄκρον τῆς ἐνώσεώς των σχηματίζουσι στρογγύλον τρῆμα, δι' οὗ ἐνοῦτο: τὸ κόσμημα μετ' ἄλλου ὁμοίου κοσμήματος. Ἐχει τὸ κόσμημα μῆκος μὲν 0,040 καὶ πλ. 0,026.

5-7. τρία ἔτερα ὅμοια χρυσοῦν κοσμήματα.

Τοιαῦτα κοσμήματα δὲν εὐρέθησαν ἐν τοῖς πέντε προανακαλυφθεῖσι τάφοις.

Τὰ ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 2-7 εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς φιάλης. Ἐντὸς τῆς ὑπ' ἀριθ. 9 φιάλης χρυσοῦς τοῦ Ε τάφου εὐρέθησαν καὶ τὰ ὑπ. ἀριθ. 10-26β χρυσοῦν περιφερῆ πέταλα, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ δεκάτου ἔρμαρίου.

Ὅμοίως ἐντὸς ἀλαβαστρίνου ἀγγείου τοῦ αὐτοῦ Ε τάφου εὑρέθησαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 290 καὶ 291-325 κομβία χρυσᾶ, μικρὰ καὶ μεγάλα, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ ἐννάτου ἔρμαρίου. Ὅμοίως καὶ ἐν τῷ Δ τάφῳ ἐντὸς μεγάλου συντετριμμένου ἀργυροῦ ἀγγείου εὑρέθησαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 176-182 χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, τὰ κείμενα ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ τετάρτου ἔρμαρίου.

8-37. Τριάκοντα ἤλοι χρυσοῖ. Οὗτοι εὑρέθησαν μεταξύ τῶν ξιφῶν καὶ ξιφιδίων χαλκῶν τοῦ νεκροῦ τούτου. Μεταξὺ τούτων εὑρέθη καὶ κόνις παρεμφερῆς πρὸς τὸ χρῶμα καφρὲ τετριμμένον, ὅπερ ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ κόνις αὕτη προέρχεται ἐκ σεσηπότος δέρματος, τελαμῶνος, ἢ ζωστήρος. Τοιαύτη κόνις εὑρέθη εἰς ἀρκετὴν ποσότητα καὶ ἐν τῷ Δ καὶ Ε τάφῳ ἐν τοῖς χρυσοῖς κομβίοις, τοῖς εὐρισκομένοις μεταξύ τῶν χαλκῶν ξιφῶν καὶ ξιφιδίων.

38. Ξίφος χαλκοῦν ἀμφίστομον, τεθλασμένον εἰς 4 μῆκ. 0,70. [Τεθλασμένον εἰς πέντε]. Ἐπὶ τῆς λαβῆς αὐτοῦ σώζονται τρεῖς ἤλοι χαλκοῖ, ἔχοντες τὰ δύο ἄκρα ἐπικεκαλυμμένα ὑπὸ πετάλου χρυσοῦ (ἐντεῦθεν καὶ τὸ παρ' Ὀμήρῳ χρυσόηλον ξίφος). Τὸ ξίφος τοῦτο καὶ τὰ ἐπόμενα, ξίφη καὶ ξιφιδία εἰσιν ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Β. Δ καὶ Ε τάφου ξίφη (ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι καὶ ὁ τάφος οὗτος ἀνήκει εἰς ἡν ἐποχὴν καὶ οἱ προανακαλυφθέντες πέντε).

39. Ξιφίδιον χαλκοῦν ἀμφίστομον. Ἡ λαβὴ αὐτοῦ ἐξ ὀστοῦ ἐλεφαντίνου, σῶα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον, ἐστὶν ἀπεσπασμένη. Μῆκος τοῦ ξιφιδίου μετὰ τῆς λαβῆς 0,27. Μῆκος λεπίδος 0.185. Μῆκος λαβῆς 0.074.

40. Ἐτερον ξιφίδιον χαλκοῦν ἀμφίστομον, τεθλασμένον εἰς δύο. Τεμάχια τῆς ἀπεσπασμένης χαλκῆς λαβῆς σώζουσιν ἕξ ἤλους χαλκοῦς, ὧν τὰ ἄκρα εἰσιν ἐπικεκαλυμμένα ὑπὸ πετάλου χρυσοῦ, σχήματος κωνικοῦ. Τοιούτου εἶδους ἤλοι εἰς οὐδὲν τῶν ξιφῶν καὶ ξιφιδίων τοῦ Β. Δ καὶ Ε τάφου παρετηρήθησαν. Ἐπὶ τοῦ μέρους τοῦ πρὸς τὴν λαβὴν ξιφιδίου σώζονται λείψανα ὑφάσματος. Ἐπὶ δὲ τεμαχίων τῆς λαβῆς σώζονται ψήγματα: χρυσοῦ ἃ ἐκάλυπτον τὴν λαβὴν διὰ τινος ἀγνώστου συγκολλησεως. Τοιαῦτα ψήγματα χρυσᾶ εὑρέθησαν καὶ εἰς τινὰ ξιφιδία τοῦ Δ. καὶ Ε τάφου. Ἔχει μῆκος τὸ ξιφίδιον 0,30. [Τεθραυσμένον εἰς τρία καὶ μῆκους ἐν ὄλφ 0.325. Τῶν ἕξ ἤλων δύο μὲν σώζονται ἐπὶ τοῦ μικροῦ τεμαχίου, τέσσαρες δὲ ἀπεσπασμένοι, ὧν ὁ εἷς τεθραυσμένος εἰς δύο].

41. Ἐτερον ξιφίδιον χαλκοῦν ἀμφίστομον, τεθλασμένον εἰς δύο. μῆκ. 0,37. [Ὁ Λεονάρδος λέγει ὅτι τὰ δύο τεμάχια δὲν προσαρμόζουσι. Μῆκος ἐν ὄλφ 0,363].

42. Ἐτερον ξιφίδιον χαλκοῦν ἐτερόστομον, τεθλασμένον εἰς τρία, μῆκ. 0,25.- [Εἰς τέσσαρα].

43. Ἐτερον ξιφίδιον ἀμφίστομον τεθλασμένον εἰς δύο, μῆκ. 0,15.

44. Ἐτερον ξιφίδιον χαλκοῦν ἐτερόστομον, τεθλασμένον εἰς δύο, μῆκ. 0,20.

45. Μικρὸν ἐργαλεῖον χαλκοῦν ἐν εἴδει βελόνης, φέρον πρὸς τὸ ὀπισθεν μέρος κρίκον, ἵνα ἀναρτᾶται, μῆκ. 0,11. Μήκους 0.113.

46. Μικρά λαβίς χαλκῆ (τσιμπίδα) ὁμοία πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 137 χαλκῆν λαβίδα τῶν τάφων Σπάτα, καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 198 ἀργυρᾶν τοῦ Ε τάφου Μυκητῶν, τὴν κειμένην ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ δεκάτου ἔρμαριου. Ἐχει ἡ λαβίς μῆκ. 0,055. [Μῆκος 0.05 καὶ τεθραυσμένη εἰς τέσσαρα τεμάχια].

47. Χαλκῆ αἰχμὴ δόρατος (λόγχη) τεθλασμένη εἰς 4 μέρη. μῆκ. 0,60. Τοιαῦτα λόγχοι εὐρέθησαν μεταξὺ τῶν ξιφῶν καὶ ξιφιδίων καὶ ἐν τῷ Δ καὶ Ε τάφῳ. [Ἐκ δώδεκα τεμαχίων (μῆκος μεγίστου 0,235 μῆκ. ἐλαχίστου 0,01) προσαρμολογούντων μέ τινας ἐλλείψεις. Ὁ Λεονάρδος ἀμφιβάλλει ἂν τὰ τέσσαρα μικρότερα τεμάχια προσαρμολογῶσιν ἀμέσως. Ὁ δὲ Κουμανούδης λέγει ὅτι προσαρμολογῶσιν].

48. Τεμάχιον κομβίου (τὸ ὀπισθεν μέρος) λαβῆς ξίφους, ἐλεφαντίνον. [Διαμέτρ. 0.042].

49. [Ἐννέα] Τεμάχια κομβίων ἐλεφαντίνων λαβῆς ξιφιδίων. Ταῦτα εὐρέθησαν εἰς τὰ ἄκρα τῶν ξιφῶν καὶ ξιφιδίων.

50. Μεταξὺ τῶν ἐλεφαντίνων εὐρέθησαν καὶ τεμάχια ἀργυρᾶ. Δέκα τεμάχια (μῆκος μεγίστου 0.027 μῆκος ἐλαχίστου 0.01) ἴσως ἀγγεῖου.

51. Τὸ ἥμισυ ἀκόνης λιθίνης, φέρουσα κατὰ τὸ ἄκρον τρῆμα, ἵνα ἀναρτᾶται. μῆκ. 0,13. Ὅμοια πρὸς τὰς ἀκόνας τὰς εὐρεθείσας ἐν τῷ Δ τάφῳ ὑπ' ἀριθ. 1769 καὶ 1770 καὶ ἐν τῷ Ε ὑπ' ἀριθ. 573. 574 καὶ 575. Ὅμοια εὐρέθη, ἀλλὰ κολοβή, καὶ ἐν τοῖς τάφοις Σπάτα ἡ ὑπ' ἀριθ. 1417. [Ἡ ἀκὼν εἶναι ἀρτία μετὰ ἐλλείψεως κατὰ τὴν πλευρὰν καὶ ἔχει μῆκος 0.139].

52. Ἐτέρα μικρὰ ἀκὼν λιθίνη τετράγωνος μῆκ. 0,08.

53. 54. Δύο τεμάχια λίθινα, ἔχοντα περίπου σχῆμα ὄρχεως ζώου. Ἐνούμενα δὲ σχηματίζουν ἐν τῷ μέσῳ τρῆμα στρογγύλον ἐπίμηκες μῆκ. 0,09.

Ὁ δὲ δεῦτερος νεκρὸς εἶχε τάδε τὰ κτερίσματα.

55. Ξίφος χαλκοῦν ἀμφίστομον τεθλασμένον εἰς ἕξ μέρη μῆκ. 0,68. [Ὁ Λεονάρδος ἀμφιβάλλει ἂν τέσσαρα τῶν τεμαχίων προσαρμολογῶσιν ἀμέσως. Ὁ Κουμανούδης λέγει ὅτι ἀναμφιβόλως προσαρμολογῶσιν].

56. Ἐτερον ξίφος χαλκοῦν ἀμφίστομον, τεθλασμένον εἰς τέσσαρα μῆκ. 0,65. [Εἰς πέντε τεμάχια]. Πρὸς τὸ ἄκρον τῶν δύο τούτων ξιφῶν, τὸ πρὸς τὴν λαβὴν, εὐρέθησαν καὶ ἕξ ἥλοι χαλκοῖ, ὧν οἱ δύο ἔχουσι τὰ ἄκρα ἐπικεκαλυμμένα ὑπὸ πετάλου χρυσοῦ. Ἐν τούτοις εὐρέθησαν καὶ τεμάχια κομβίων λαβῶν ξιφῶν [Παρεδόθησαν καὶ οἱ ἕξ ἥλοι. Καὶ τέσσαρα τεμάχια κομβίων ἄμορφα ἐλεφαντίνων] καὶ

57. κομβίον ἀλαβάστρινον λαβῆς ξίφους ὅμοιον πρὸς τὰ εὐρεθέντα ἐν τῷ τάφῳ Δ καὶ Ε. Διαμέτρ. 0.05.

58. Ξιφιδιον χαλκοῦν ἀμφίστομον, τεθλασμένον εἰς τρία μῆκ. 0,35. [Μῆκος 0,344. Σὺν αὐτῷ παρεδόθησαν καὶ τρεῖς ἥλοι χαλκοῖ].

59. Ἐτερον ξιφιδιον ἀμφίστομον, τεθλασμένον [εἰς δύο τεμάχια]. Ἐπὶ τῆς

λαβῆς αὐτοῦ ὑπῆρχον ἕξ ἤλοι χρυσοῖ, ὧν εἷς ὑπάρχει κατὰ χώραν, οἱ δὲ 5 ἀπέπεσον (ὑπάρχουν). Ἔχει τὸ ξιφίδιον μῆκ. 0,27. [Ὁ ἐπὶ τοῦ ξιφιδίου σωζόμενος ἤλος ἔχει τὸ ἕτερον ἄκρον ἐπίχρυσον, τῶν δὲ ἄλλων πέντε, τέσσαρες εἶναι ἀπλοῖ μικροὶ ἤλοι χρυσοῖ μετὰ μιᾶς κεφαλῆς καὶ τεμάχιον χαλκοῦ ἤλου ἐπίχρυσον. Ταῦτα σημειοῖ ὁ Λεονάρδος, ὁ δὲ Κουμανούδης προσθέτει ὅτι εἶναι περιττά, σημειωτέον δὲ θεωρεῖ μόνον ὅτι οἱ ἀνεσπασμένοι ἤλοι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ ξίφος καὶ ὅτι ἡ ἀκωκὴ* τοῦ ξιφιδίου ἐλλείπει].

60. Ἔτερον ξιφίδιον ἑτερόστομον, τεθλασμένον εἰς 4. μῆκ. 0,30. [Τὰ δύο μεσαῖα συναρμόζουσι μόνον: Μῆκος ἐν ὅλῳ μέχρις 0,23].

61. Μάχαιραν χαλκῆν· ἡ λαβὴ αὐτῆς ἐλλείπει. Τοιαῦται εὐρέθησαν καὶ ἐν τῷ τάφῳ Δ καὶ Ε. Ἔχει μῆκ. 0,35. [Ἐκ τριῶν τεμαχίων. Μετὰ μέρους τῆς λαβῆς. Μῆκος ἐν ὅλῳ 0,365].

62. Λόγχην δόρατος χαλκῆν, τεθλασμένη εἰς πέντε, μῆκ. 0,44.

63. Ἐτέραν λόγχην τεθλασμένην εἰς τρία, μῆκ. 0,30.

64. Ἐτέραν τεθλασμένην εἰς τρία μῆκ. 0,35. [Ἐπὶ τῶν ἀρ. 62, 63, 64 σημειωτέον ὅτι παρεδόθησαν· Λόγχη ὑπ' ἀρ. 62 ἐκ τριῶν τεμαχίων μήκους 0,26, λόγχη ὑπ' ἀρ. 63 ἐκ δύο τεμαχίων μήκους 0,27, λόγχη ὑπ' ἀρ. 64 μήκους 0,26 καὶ δώδεκα τεμάχια λογγῶν ἀνήκοντα ἴσως εἰς τὰς ἀνωτέρω. Μῆκος τῶν τεμαχίων τοῦ μὲν μεγίστου 0,07, τοῦ δ' ἐλαχίστου 0,01].

65. Οἰνοχόη πηλίνη μόνωτος σῶα ἔχουσα ἀπλᾶ κοσμήματα ὕψους 0,18. [ἀπεικ. Furtw. Myken. Thongef. πίναξ XI ἀρ. 51]. Αὕτη εὐρέθη, ὡς προερρέθη, πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ τάφου μεταξὺ τῶν πολλῶν συντετριμμένων πηλίνων ἀγγείων. Ὀλίγα χαλκᾶ ἀγγεῖα κατασυντετριμμένα εὐρέθησαν παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ πρώτου νεκροῦ, πρὸς ἀνατολάς. Ἐν τοῖς συντρίμμασι δὲ τούτοις εὐρέθη καὶ ἡ χρυσοῦ φιάλη μετὰ τῶν 8 χρυσοῦν κοσμημάτων. [Ἐνταῦθα ἂν ἐννοοῦνται τὰ ὑπ' ἀρ. 2-7 κοσμήματα, ταῦτα εὐρέθησαν καὶ εἶναι κατὰ τὸν κατάλογον ἕξ καὶ οὐχὶ ὀκτώ].

Εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ περιβόλου τῶν τάφων, τὰ ἐντός, ἐκαθαρίσθησαν πλὴν μιᾶς θέσεως, κειμένης ἐν τῷ μέσῳ περιπίου τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ περιβόλου, μεταξὺ τῶν τάφων Α. Γ καὶ Δ. Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης ὑπάρχει βράχος πετρώδης μέγας. Ὑπ' αὐτὸν δὲ ὑπάρχει κενὸν καὶ χώματα ἐσκαμμένα ἐνέχοντα καὶ τεμάχια ἀγγείων πηλίνων.

Ἡ θέσις αὕτη παρέχει πολλὰς ὑποψίας, μὴ ὑποκρύπτῃ ὅμοιον τάφον. Ἴνα δὲ καθαρισθῇ τὸ ὑπὸ τὸν βράχον μέρος δὲν εἶναι δυνατόν, διότι οἱ ἐργάται φοβοῦνται, μὴ κατὰ τὴν ἐργασίαν καταπέσῃ ὁ βράχος. Ἐνεκα τῆς δυσχερείας ταύτης καθίσταται ἀναγκαῖον νὰ καταδαφισθῇ πρῶτον ὁ βράχος καὶ εἶτα νὰ ἐρευνηθῶσι δι' ἀνασκαφῆς τὰ ὑπ' αὐτόν. Ἡ ἐργασία δὲ αὕτη γενήσεται κατόπιν.

* Ἀκωκὴ = ὄξυ ἄκρο, αἰχμή.

Τὸ ἥμισυ τοῦ περιβόλου τῶν τάφων, τὸ ἀνατολικόν, σώζει σχεδὸν ἀπάσας τὰς πωρίνας πλάκας, τὰς ἔσω καὶ ἔξω, ἐκτὸς τῶν καλυμμάτων. Τινὲς δὲ τούτων καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς εἶχαν παρεκκλίνει ἔνεκα τοῦ βάρους τῶν χωμάτων, τινὲς δὲ καὶ παρεξέκλιναν τῆς ἑαυτῶν θέσεως μετὰ τὴν ἀνασκαφήν. Ἐπὶ τέλους δὲ ἔνεκα τῶν βροχῶν, θέλουσι καταπέσει ὀλοσχερῶς, ἐὰν ἀπὸ τοῦδε δὲν τεθῶσιν ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν θέσει καὶ ἐπιστηριχθῶσιν ἀσφαλῶς. Τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ τοῦ περιβόλου, τὸ δυτικόν, σώζει μόνον τὴν ἔσω σειρὰν τῶν πωρίνων πλακῶν, καὶ τούτων ἀπασῶν σχεδὸν ἠκρωτηριασμένων. Τινὲς δὲ τούτων παρεξέκλιναν τῆς ἑαυτῶν θέσεως, ἄλλαι δὲ καταπεσοῦσαι, μένουσι παρὰ τὴν ἑαυτῶν θέσιν καὶ ἄλλαι ἀπεμακρύνθησαν. Ἐπὶ τέλους δὲ ἔνεκα τῶν βροχῶν καὶ τῆς κατασύρσεως τῶν χωμάτων θέλει καταστραφῆ ἔντελῶς καὶ τὸ μέρος: τοῦτο τοῦ περιβόλου. Ἴνα δὲ διασωθῆ, ἀνάγκη τὸ ἔσω μέρος τοῦ περιβόλου νὰ ὑποστηριχθῆ διὰ ξηροτοίχου, ἔχοντος ὕψος μὲν ἀπὸ ἐνὸς μέχρι δύο καὶ ἡμίσεος μ. γ. πλάτος δὲ περὶ τὸ μέτρον. Αἱ παρεκκλίνασαι καὶ καταπεσοῦσαι πλάκες νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν ἑαυτῶν θέσιν καὶ ἐπιστηριχθῶσιν ἀσφαλῶς. Οἱ ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἀνακαλυφθέντες ἔξ τάφοι κινδυνεύουσιν ἔνεκα τῶν βροχῶν καὶ τῶν κατερχομένων χωμάτων νὰ καταστραφῶσι· τὰ τοιχώματα αὐτῶν ἤρχισαν νὰ καταπίπτωσι. Μάλιστα δὲ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Α τάφου ἔχει καταπέσει ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους. Τὰς ἔσω πλευρὰς τριῶν τάφων, τῶν μικροτέρων, Β, Γ καὶ Δ ὑπεστηρίξαμεν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν διὰ ξηροτοίχου, ὡς ἦσαν καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς. Διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου δέον νὰ ἐξασφαλισθῶσι καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι τάφοι. Τὰ δὲ ὀλίγα χώματα καὶ ὕδατα, τὰ ὁποῖα θὰ καταρρέωσιν ἐντὸς τῶν τάφων ἐν καιρῷ βροχῶν, δύναται ὁ φύλαξ τῶν ἀρχαιοτήτων Μυκηνῶν, διαταχθεὶς νὰ ἐξαγάγῃ αὐτὰ τῶν τάφων ἅπαξ καὶ δις τοῦ ἔτους. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου δύναται, κατ' ἐμὴν γνώμην, ὅ τε περίβολος καὶ οἱ τάφοι νὰ ἐξασφαλισθῶσι καὶ οὕτω νὰ διατελῶσιν ἐλεύθεροι πρὸς μελέτην τῶν εἰδημόνων καὶ θεῶν τῶν ἐπισκεπτομένων αὐτούς. Ἄν τὰς προτάσεις ταύτας, κ. πρόεδρε, ἐγκρίνητε, διατάξατε ἐγκαίρως, ἵνα ἐκτελεσθῶσιν, ἐν ὅσῳ διατρίβω ἐνταῦθα.

Μετὰ τὴν κάθαρσιν τοῦ ἔμβαδοῦ τοῦ περιβόλου ἤρξαντο νὰ καθαρίζονται τῶν χωμάτων τὰ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ περιβόλου μέρη, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν ἐρείπια οἰκοδομῶν ἀρχαίων, καὶ εὐρέθησαν πέρυσι: τὰ μετὰ τὴν ἐκ Μυκηνῶν ἀναχώρησιν τοῦ κ. Σχλίεμαν χρυσᾶ κοσμήματα. Τὸ ἥμισυ δὲ τῶν μερῶν τούτων ἐκαθαρίσθη, ἄλλ' οὐδὲν ἀρχαῖον λόγου ἄξιον ἀνεκαλύφθη, ἐκτὸς πληθῆος τεμαχίων ἀγγείων, πηλίνων εἰδωλίων ἀμόρφων, λιθίνων σφονδύλων κ.λ.π. Ἐν τινὶ δὲ τούτων εἰς βάθος 6 μ. γ. εὐρέθησαν ὑπὲρ τὰς 30 ὀκάδας μολύβδου εἰς πέταλα μεγάλα καὶ διπλωμένα. Ἀνερεύνητα δὲ ἰδίως ὑπολείπονται τὰ πρὸς τὸν περίβολον τῶν τάφων μέρη, ἐνθα ὑπάρχει ἐλπίς, μὴ ἀνακαλυφθῆ τι σπουδαῖον. Ἡ κάθαρσις δὲ τῶν μερῶν τούτων παρέχει μεγάλας δυσχερίας εἰς τοὺς ἐργαζομένους ἔνεκα τοῦ βάθους καὶ τῶν ἐλιγμῶν τῶν διόδων, ἵνα ἐξαγάγῃσι τὰ χῶ-

ματα ἐπ' ὤμου ἐκτὸς τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως. Μάλιστα δὲ ἀδύνατος καθίσταται ἡ ἐργασία, ὡσάκις πίπτει βροχὴ καὶ λιμνάζουσι τὰ ὕδατα. Ἀνερευνήτα ἐπὶ τούτοις ὑπολείπονται καὶ τὰ πρὸς ἄρκτον τοῦ περιβόλου τῶν τάφων μέρη, τὰ παρὰ τὴν πύλην τῆς ἀκροπόλεως, διότι καὶ τὴν κάθαρσιν τῶν μερῶν τούτων ἀτελῆ ἐγκατέλιπεν ὁ κ. Σηλιέμαν. Καὶ τῶν μερῶν τούτων δέον ν' ἀποτελειώσῃ ἡ κάθαρσις, διότι καὶ πρὸς ταῦτα τὰ μέρη, ἐν τοῖς χώμασιν, ἀνεκαλύφθη πέρυσι τεμάχιον σύρματος χρυσοῦ τετράγωνον, ὅπερ εὐρίσκεται ἤδη μετ' ἄλλων ἀρχαίων ἐν τῷ γραφείῳ τῆς γενικῆς ἐφορείας τῶν ἀρχαιοτήτων.

Ἐπειδὴ δὲ ἔνεκα τῶν βροχῶν δὲν δυνάμεθα διαρκῶς νὰ ἐργαζώμεθα ἐν τῇ ἀκροπόλει, νομίζω καλόν, κατὰ ταύτας τὰς ἡμέρας νὰ γίνηται ἐργασία ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος πρὸς κάθαρσιν αὐτῆς ἐκ τῶν χωμάτων. Ὡς γνωστὸν ὑμῖν, κ. πρόεδρε, τῆς εἰσόδου τοῦ ὑπογαίου τούτου οἰκοδομήματος μόνον τὸ πρὸς τὴν πύλην μέρος ἔχει καθαρισθῆ, καὶ διὰ τούτου κατερχόμενός τις εἰσέρχεται εἰς τὸ οἰκοδόμημα. Ἐὰν δὲ καθαρισθῇ ἡ εἰσόδος, θέλει φανῆ πληρὴς τὸ οἰκοδόμημα ἐν τῇ μεγαλοπρεπείᾳ αὐτοῦ. Ἐνδέχεται δὲ κατὰ τὴν κάθαρσιν τῆς εἰσόδου ν' ἀνακαλυφθῶσι καὶ ἀρχαῖα, ἢ καὶ τὸ ἐπὶ τῆς πύλης ἐν τῇ τριγωνικῇ ὀπῇ ἀνάγλυφον, ὡς πιστεύουσιν τινες, ὅτι ὑπῆρχεν ἐν αὐτῇ. Ἡ κάθαρσις τῆς εἰσόδου τοῦ ὑπογαίου τούτου οἰκοδομήματος θέλει προξενήσῃ μεγίστην τιμὴν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐταιρίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐκ μέρους τῶν τε ἐπιστημόνων, οἵτινες θέλουσιν ἔχει ὑπ' ὄψιν τῶν πληρῶν οἰκοδόμημα παναρχαίας ἐποχῆς, καὶ τῶν ἐπισκεπτομένων τὰς Μυκῆνας ἐγχωρίων τε καὶ ἁλλοεθνῶν. Αἱ δὲ δαπάναι διὰ τὴν κάθαρσιν ταύτην, ὡς ὑπολογίζω, δὲν δύνανται νὰ ὑπερβῶσι τὰς 1500 δραχμάς. Ἄν, κ. πρόεδρε, ἐγκρίνητε καὶ ταύτην τὴν πρότασιν: διατάξατε ἐγκαίρως, ἵνα ἐκτελεσθῇ.

ΓΩ Ἐκ τῆς ἐν Χαρβάτι συλλογῆς τῶν ἀρχαιοτήτων ἐξελέγησαν τὰ καλλίτερα καὶ σπουδαιότερα καὶ ἐπλήρωσαν δέκα μεγάλα κιβώτια. Αἱ δὲ ἀνάγλυπτοι πόρναι πλάκες καὶ τεμάχια ὁμοίως ἀναγλύπτων πλακῶν ἐπλήρωσαν ἕξ μεγάλα κιβώτια καὶ εἰσὶν ἔτοιμα μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἀνασκαφῶν νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Ἀθήνας.

Τὰ λείψανα τοῦ πέρυσι ἀνακαλυφθέντος σκελετοῦ ἐν τῷ Ε τάφῳ, ὅπερ στεροποιηθέντα διὰ βερνικόματος ἐκ σανδαράχης μετεκομίσθησαν ἐν κιβωτίῳ εἰς τὴν ἐν Χαρβάτι συλλογὴν, δὲν δύνανται νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Ἀθήνας, διότι τὸ βερνικόμα διελύθη καὶ ὑπάρχει ἄφευκτος κίνδυνος κατὰ τὴν μετακόμισιν τὰ λείψανα νὰ διαλυθῶσι καὶ καταστραφῶσιν ἐντὸς τῶν ἐν τῷ κιβωτίῳ χωμάτων.

Τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως μετὰ τοῦ σχεδίου τοῦ τάφου, παρακαλῶ, διατάξατε, κ. πρόεδρε, ν' ἀποσταλῇ ἀντίγραφον καὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

Ἐν Χαρβάτι Μυκητῶν τῇ 4 δεκεμβρίου 1877 | εὐπειθέστατος | Ὁ Ἐφορος τῶν ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης.

10. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 62. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἀριθ. 145 | Ἐν Χαρβάτι Μυκηνῶν τῇ 28 Φεβρουαρίου | 1878. | Πρὸς | τὸν κ. πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας.

Ἀποστέλλω ὑμῖν ἐντὸς κιβωτίου 56 ἀποτυπώματα ἐπὶ χάρτου ἐκ τεμαχίων λίθων, φερόντων ἐγγεγλυμμένα ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα, τὰ ὅποια εὐρέθησαν ἐν τῇ καθάρσει τῆς εἰσόδου τοῦ λεγομένου τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος· τούτων τὰ μὲν 48 εἰσι λίθου ὑποπρασίνου καὶ ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἡμικίονας (κορμὸν καὶ κιονόκρανον) τῆς θύρας, τὰ δὲ 8 λίθου πορφυρίτου καὶ ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἄνω τῆς θύρας τριγωνικὴν θυρίδα.

Ἀποτυπώματα δὲ τῶν εὐρεθέντων πέντε μεγάλων τεμαχίων τοῦ κιονοκράνου, λίθου ὑποπρασίνου, ὧν δύο φέρουσιν ἐγγεγλυμμένα κοσμήματα, θέλω ἀποστείλει ὑμῖν μετ' ὀλίγων.

Ἐπειδὴ δὲ μοι εἶναι δύσκολον ὅμοια ἀποτυπώματα ν' ἀποστείλω καὶ τῷ γενικῷ Ἐφόρῳ τῶν Ἀρχαιοτήτων, παρακαλῶ ὑμᾶς κ. πρόεδρε, προσκαλέσατε αὐτόν, ἵνα λάβῃ γνῶσιν τούτων.

Ἐντὸς τοῦ κιβωτίου ὑπάρχουσι καὶ δύο φάκελλοι ἐμπεριέχοντες ὅμοιά τινα ἀποτυπώματα, ὧν τὸν μὲν, ἐὰν ἐγκρίνητε, διατάξατε νὰ ἐπιδοθῇ πρὸς τὸν αὐτόθι διαμένοντα ἀμερικανὸν καθηγητὴν κ. Δαίβιτσων*, τὸν δὲ πρὸς τὸν μαθητὴν τῆς αὐτόθι γερμανικῆς σχολῆς κ. Καϊρτε**, οἵτινες διελθόντες ἐνταῦθα παρεκάλεσαν, ἵνα τοῖς ἀποσταλῶσι ταῦτα δι' ὑμῶν.

Σήμερον ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ ἐδάφους τῆς εἰσόδου τοῦ ὑπογαίου οἰκοδομήματος εὐρέθη καὶ ἕτερον ἐπικάλυμμα κομβίου χρυσοῦν, φέρον ἀποτετυπωμένον κόσμημα. Συμβάλλει δὲ καὶ τοῦτο σὺν τοῖς ἄλλοις ἀνακαλυφθεῖσι, περὶ ὧν τηλεγραφικῶς ἀνήγγελα ὑμῖν, ὅτι τὸ καθαρισθὲν οἰκοδόμημα εἶναι τάφος πανάρχαιος σεσυλημένος.

Διὰ τῆς καθάρσεως τῆς εἰσόδου τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἢ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὴ ἐταιρία ἔλυσε τρία σπουδαῖα ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ ζητήματα· πρῶτον, ὅτι τὰ τοιούτου εἴδους ὑπόγαια οἰκοδομήματά εἰσι πανάρχαιοι τάφοι,

* Thomas Davidson (1840-1900). Ἀμερικανὸς ἐρευνητὴς, καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας. Δίδαξε στὸν Καναδὰ καὶ τὴς ΗΠΑ. Ἐπισκέφθηκε τὴν Ἑλλάδα καὶ παρέμεινε, κυρίως στὴν Ἀθήνα, γιὰ ἓνα χρόνο. Ἦρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Schliemann, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ χάρισε ἓνα ἀγγεῖο ποῦ εἶχε βρεθεῖ κοντὰ στὸν τάφο «τοῦ Ἀγαμέμνονος». Ἐπισκέφθηκε τὴς Μυκῆνες καὶ τὸν Σταματάκη προφανῶς μετὰ ἀπὸ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Schliemann ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Λήδα Κωστάκη, ποῦ μὲ ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ συνέλεξε αὐτὴν τὴν πληροφορίαν.

** Gustav Körte (1852-1917), Γερμανὸς ἀρχαιολόγος, μέλος τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου (1877-1878).

δεύτερον, ὅτι ἡ ἄνω τῆς θύρας αὐτῶν τριγωνικὴ θυρὶς δὲν εἶναι φωταγωγός, ὡς οἱ πλεῖστοι πρεσβέουσιν, ἀλλ' ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακὸς ἢ πλακῶν, φερουσῶν ἐγγεγλυμμένα κοσμήματα (ἴσως δὲ καὶ γεγλυμμένης μορφάς, ὧν ἤδη οὐδὲν ἴχνος διεσώθη) καὶ τρίτον, ὅτι τὰ εὐρεθέντα κτερίσματα ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἐπιβεβαιοῦσι τὸ πανάρχαιον τῶν τε ἐν τῇ ἀκροπόλει Μυκηνῶν τάφων καὶ τῶν παρὰ τὸ χωρίον Σπάτα Ἀττικῆς ἀνακαλυφθέντων.

Εὐπειθέστατος | Ὁ Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης.

11. ΑΑΕ ἀρ. πρ. 69. Ἀρχεῖο Σταματάκη Μυκηνῶν.

Ἄριθ. 148 | Πρὸς | τὸν κ. πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολ. ἐταιρίας.

Ἡ κάθαρσις τῆς εἰσόδου τοῦ ὑπογαίου οἰκοδομήματος καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ ἐδάφους αὐτῆς καὶ τοῦ οἰκοδομήματος ἀπεπερατώθη κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα. Ἄπαντα δὲ τὰ χόματα, τὰ ἐπικείμενα ἐκατέρωθεν ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς εἰσόδου ἀπεσύρθησαν ἐκεῖθεν, ἵνα μὴ καταρρεύσῃ πάλιν εἰς αὐτήν. Μικραὶ δὲ τάφροι ἐγένοντο ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ οἰκοδομήματος, ἵνα διευθύνῃσι τὰ καταρρέοντα ὕδατα πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ οἰκοδόμημα, ἡ θύρα καὶ εἴσοδος αὐτοῦ εἰσὶν ἀκέραια. Μόνον δὲ οἱ τοῖχοι τῆς ἄνω τῆς θύρας τριγωνικῆς θυρίδος, οἱ ὀπίσω τοῦ μετώπου αὐτῆς μέχρι τοῦ περιφεροῦς δώματος, εἰσὶ καταπεπωκότες· οἱ δὲ λίθοι αὐτῶν ἔχουσι καταπέσει ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος, ὧν τινες μὲν σώζονται σῶοι, τινὲς δὲ τεθλασμένοι. Ἴνα δὲ οἱ λίθοι οὗτοι ἀνασυρθῶσι καὶ τεθῶσιν ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν θέσεως ἀπαιτοῦσιν ἐκτὸς τῶν μηχανῶν, ἀρχιτέκτονα καὶ τεχνίτην, ἐμπείρους ὄντας περὶ τὰ τοιαῦτα δαπάνην δὲ μεγάλην. Δύναται ὅμως τὸ μέρος τοῦτο, ἐὰν ἐγκριθῇ ὑφ' ὑμῶν καὶ τοῦ ὑπουργείου, νὰ ἐπισκευασθῇ ὑπὸ ἐμπείρου τεχνίτου διὰ πωρίνων λίθων. Ἴνα δὲ τὸ οἰκοδόμημα μένη καθαρὸν καὶ μὴ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὸ ζῶα, κρίνω καλὸν κατὰ τὸ ἄκρον τῆς εἰσόδου νὰ φραχθῇ διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων, ἔχουσῶν ὕψος 2. μ.γ. καὶ μικρὰν θυρίδα ἐν τῷ μέσῳ κλειομένην διὰ κλειδός. Ἐχει δὲ ἡ εἴσοδος πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πλάτος 6.40 μ.γ. Οὐδεὶς δὲ φόβος ὑπάρχει, μὴ αἱ κιγκλίδες ἀφαιρεθῶσιν ὑπὸ τῶν χωρικῶν, διότι ὁ φύλαξ θέλει διαμένει διαρκῶς ἐν Μυκῆναις. Ἐκτὸς δὲ τοῦ φύλακος οἱ ἐνταῦθα κατοικοῦντες ἄνθρωποι συνείθισαν νὰ ἐκτιμῶσι καὶ σέβωνται τὰ ἀρχαῖα. Κατὰ τὴν πολυχρόνιον ἐνταῦθα διαμονήν μου οὐδεμίαν ἀταξίαν τῶν χωρικῶν παρετήρησα ἐπὶ τῶν ἀρχαίων. Ἐὰν δὲ ἡ πρότασίς μου αὕτη ἐγκριθῇ, παρακαλῶ, διατάξατε νὰ κατασκευασθῶσιν ἐν Πειραιεῖ αἱ σιδηραὶ κιγκλίδες μετὰ τῆς θύρας καὶ κλειδός καὶ ἀποσταλῶσιν εἰς Μυκῆνας, ἵνα τεθῶσι διὰ τεχνίτου ἐν τῇ εἰσόδῳ, ἐν ὧσιν διαμένω ἐνταῦθα.

Τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐν τῇ καθάρσει τῆς εἰσόδου ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα, λίθου ὑποπρασίνου, φαιοπρασίνου καὶ πορφυρίτου, ὑπερβαίνουσι τὰ 200, ὧν πλέον

τῶν 100 φέρουσιν ἐγγεγλυμμένα κοσμήματα, τὰ δὲ ἄλλα σώζουσι λελειασμένας πλευράς. Ἐν τούτοις δὲ ὑπάρχουσι καὶ πέντε μεγάλα τεμάχια κιονοκράνων, ὧν δύο μόνον σώζουσι κοσμήματα. Ταῦτα πάντα θέλουσι πληρώσει πέντε μεγάλα κιβώτια. Ἄν ἐγκρίνητε ἅπαντα ταῦτα νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Ἀθήνας, διατάξατε. Τοῦτο μόνον σημειῶ ἐνταῦθα, ὅτι πολλὰ τῶν τεμαχίων δύνανται, εὐκαιρίας πολλῆς ὑπαρχούσης, νὰ ἐξετασθῶσι καὶ προσαρμοσθῶσιν. Ἐκθεσιν λεπτομερῆ τοῦ ὑπογαίου τούτου οἰκοδομήματος καὶ τῶν ἐν τῇ θύρᾳ καὶ εἰσόδῳ αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντων λιθίνων ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων καὶ κτερισμάτων καὶ σύγκρισιν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, ὡς τάφου, πρὸς τε τοὺς ἐν ἀκροπόλει Μυκηνῶν καὶ τοὺς ἐν Σπάτα ἀνακαλυφθέντας τάφους θέλω μετ' ὀλίγον ὑποβάλει ὑμῖν.

Ἡ δὲ ὑποστήριξις διὰ ξηροτοίχου τῶν ἐν ἀκροπόλει τάφου, τοῦ ὑποστηρίγματος τοῦ περιβόλου αὐτῶν καὶ τῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐπισημασθῶν βράχων ἀπεπερατώθη πρὸ πολλοῦ, ὡς τηλεγραφικῶς ἀνήγγειλα ὑμῖν. Ἔμενε δὲ ἀδιόρθωτον μέρος τοῦ περιβόλου, τὸ ὁποῖον ἔπιπεν ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς τοῦ πέμπτου τάφου. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν ἄλλων μερῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπισκευασθῇ καὶ τοῦτο καὶ ἔνεκα ἄλλων δυσχερειῶν καὶ τῶν λιμναζόντων ἐν τῷ τάφῳ ὑδάτων, ἐπεσκεύασθη κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἐβδομάδα. Μικραὶ δὲ τάφροι ἐγένοντο καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν τάφου καὶ περὶ αὐτόν, ἵνα διευθύνωσι τὰ ὕδατα πρὸς τὰ ἔξω. Ἐν γένει δὲ πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ γείνη πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν τάφου, ἐγένετο οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιώσῃ τὴν ἀρχικὴν μορφήν αὐτῶν τε καὶ τοῦ περιβόλου. Διὰ τῆς ἐξασφαλίσεως δὲ ταύτης καὶ τῆς διηνεκοῦς ἐπιτηρήσεως τοῦ φύλακος οἱ τάφοι δύνανται νὰ διατηρῶνται καθαροί. Ἀφ' ἧς δὲ ἡμέρας ἤρξαντο αἱ ἐν ἀκροπόλει ἀνασκαφαὶ ἀπηγορεύθη κατὰ τὴν ἐνταῦθα διαμονὴν μου ἡ εἴσοδος καὶ διαμονὴ ἐν αὐτῇ προβάτων καὶ ἄλλων ζώων. Ἴνα δὲ ἡ ἀπαγόρευσις ἐξακολουθήσῃ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀναχώρησίν μου, κρίνω καλόν, κ. πρόεδρε, νὰ παρακαλέσητε τὸ Ὑπουργεῖον, ἵνα διατάξῃ τὸ ἐπαρχεῖον Ἀργολίδος νὰ ἐκδώσῃ αὐστηρὰν ἀστυνομικὴν διάταξιν, ἀπαγορεύουσαν ρητῶς τὴν εἴσοδον καὶ διαμονὴν ζώων ἐν τῇ ἀκροπόλει, ἐν τῷ καθαρισθέντι ὑπογαίῳ οἰκοδομήματι καὶ τοῖς λοιποῖς. Διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως δὲ ταύτης ὁ φύλαξ δύναται νὰ ἐκτελῇ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἀσφαλέστερον. Πρὸς τούτοις δὲ κρίνω καλόν ἢ πύλη τῆς ἀκροπόλεως πρὸς τὸ ἔσω μέρος νὰ φραχθῇ διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων, ὡς ἡ εἴσοδος τοῦ ὑπογαίου οἰκοδομήματος. Ἄν καὶ τοῦτο ἐγκρίνητε, διατάξατε μετὰ τῶν σιδηρῶν κιγκλίδων τῆς εἰσόδου νὰ κατασκευασθῶσι καὶ αὐταὶ καὶ ἀποσταλῶσιν. Ἐχει δὲ ἡ πύλη πρὸς τὸ ἔσω μέρος πλάτος 3.60 μ.γ. Αἱ δὲ κιγκλίδες πρέπει νὰ ἔχωσιν ὕψος ἐν καὶ ἡμισυ μέτρου γαλλικοῦ.

Ἐν τῇ ἀκροπόλει ἐντὸς τῶν ἀνασκαφῶν ὑπολείπονται νὰ καθαρισθῶσι κατὰ ταύτην τὴν ἐβδομάδα δύο μέρη, τὰ ἐξῆς α) τὸ ὑπὸ τὸν μέγαν λίθον ὑποπτον μέρος ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν τάφου, περὶ οὗ ἀνήνεγκα ὑμῖν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 126 τῆς 4 Δεκεμβρίου π. ε. ἐγγράφου μου. β) πρὸς μεσημβρίαν τοῦ περιβόλου

τῶν τάφων ἐν τοῖς ἀνακαλυφθεῖσιν ἐρειπίοις ἀνεφάνη ὑπὸ τὰ θεμέλια οἰκοδομήματος ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς νῦν ἐπιφανείας 4 μέτρα γαλλικὰ ὄρυγμα τετράγωνον ἔχον μῆκος καὶ πλάτος κατὰ τὸ στόμιον ἐν μ.γ. καὶ προχωροῦν εἰς βάθος. Ὅτε δὲ πρὸ δύο μηνῶν ἀνεφάνη, ἐκαθαρίσθη βάθος αὐτοῦ ὑπὲρ τὰ ἕξ μέτρα γαλλικὰ. Εἰς τοὺς δύο τοίχους τοῦ καθαρισθέντος μέρους, τοὺς ἀντικειμένους, παρατηρήθησαν κοιλότητες λελαξευμένοι πρὸς χρῆσιν καταβάσεως καὶ ἀναβάσεως. Ἐν τοῖς ἐξαγομένοις χώμασιν ἐκ τοῦ ὀρύγματος ἐκτὸς τῶν τεμαχίων πηλίνων ἀγγείων, ὁμοίων πρὸς τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐν τοῖς ἄλλοις τῆς ἀνασκαφῆς μέρεσιν, ἐπαρουσιάσθη καὶ ὑάλινον κόσμημα, ὅμοιον κατὰ τε τὸ σχῆμα, τρῆμα καὶ χρώμα πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθ. 211 καὶ 212 (Ἀθην. τομ. C τευχ. γ πίναξ Γ.32) τῶν τάφων Σπάτα. Ἡ ἐμφάνισις τοιοῦτου κοσμήματος ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος ἐνέβαλεν ὑπονοίας, μὴ τὸ ὄρυγμα ἦναι κατάβασις εἰς τάφον ὑπόγειον ἄλλου εἴδους. Ἐπειδὴ δὲ τότε ἐπῆλθε βροχὴ καὶ τὸ καθαρισθὲν μέρος τοῦ ὀρύγματος ἐπληρώθη ὑδάτων, ἀνεβλήθη ἡ κάθαρσις αὐτοῦ. Τὸ ὄρυγμα τοῦτο θέλει καθαρισθῆ ἤδη. Μετὰ δὲ τὸ πέρας ἐντὸς τῆς ἑβδομάδος ταύτης οὐδὲν ἕτερον ὑπολείπεται. Ἡ μόνη δὲ ἐργασία, ἣτις ἐπείγει νὰ γεινῆ ἤδη, εἶναι ἡ ἀποπεράτωσις τῆς καθάρσεως τοῦ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἀκροπόλεως ὑπογείου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ἤρξατο μὲν πέρυσιν ὁ κ. Σχλιέμαν νὰ καθარიῇ, ἀλλὰ τὴν κάθαρσιν καὶ τούτου ἐγκατέλιπεν ἀτελεῖ, ἐξ ἧς ἐπὶ κείται πῶσις καὶ κατάχωσις αὐτοῦ. Ἐὰν ἐγκρίνητε νὰ ἀποπερατωθῆ καὶ ἡ κάθαρσις τούτου, διατάξατε, Σημεῖω δὲ ὅτι καὶ ἡ θύρα καὶ τούτου τοῦ ὑπογείου οἰκοδομήματος εἶχεν ἀρχιτεκτονικὰ λίθινα κοσμήματα, ὑποπρασίνου, φαιοπρασίνου καὶ πορφυρίτου λίθου, οἷα καὶ ἡ τοῦ καθαρισθέντος ἤδη, τὰ ὁποῖα θὰ εὐρίσκωνται κατακεχωσμένα ἔμπροσθεν τῆς θύρας, ἴσως δὲ καὶ πλειότερα καὶ ἀκεραιότερα τῶν ἐν τῷ καθαρισθέντι εὐρεθέντων, διότι βεβαίως ταῦτα κρυπτόμενα ὑπὸ τὴν γῆν οὔτε ἐσύλησεν, οὔτε ἠκρωτηρίασεν, ὡς τὰ τοῦ ἄλλου, ὁ Ἑλγιν, ἵνα μετακομίση καὶ πωλήση εἰς Ἀγγλίαν. Κατὰ τὴν πέρυσι κάθαρσιν τοῦ οἰκοδομήματος ὑπὸ τοῦ κ. Σχλιέμαν εὐρέθησαν ὀλίγα τεμάχια μετὰ κοσμημάτων, λίθου ὑποπρασίνου καὶ φαιοπρασίνου, καὶ ἐν μικρὸν περιφερὲς πέταλον χρυσοῦν, ἔχον ἀποτετυπωμένον κόσμημα, καὶ ὅμοιον πρὸς τὰ ἐν τοῖς τάφοις ἀνακαλυφθέντα, τὸ ὑπ' ἀριθ. 2969 τῆς ἐν τῷ Πολυτεχνεῖῳ συλλογῆς τῶν Μυκηναίων, τὸ κατατεθειμένον ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ δεκάτου ἐρμαρίου, τάφου E. Πρὸ δύο δὲ ἑβδομάδων ἐρευνηθέντων τῶν ἐξαχθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Σχλιέμαν χωμάτων ἐκ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια, λίθου ὑποπρασίνου, ὧν τρία φέρουσιν ἐγγεγλυμμένα κοσμήματα· ἔτι δὲ καὶ ὀκτὼ τεμάχια, λίθου πορφυρίτου, ὧν ἓν, τὸ μεῖζον, τεθλασμένον εἰς δύο, σώζει ἐγγεγλυμμένον ἐλικοειδὲς κόσμημα, ὅμοιον πρὸς τὰ τοῦ ἄλλου οἰκοδομήματος, οὗ ἀποτύπωμα ἐπὶ χάρτου ἔπεμψα ὑμῖν μετὰ τῶν ἄλλων.

Ἄπαντα τ' ἀνωτέρω, κ. πρόεδρε, παρακαλῶ, ἀνακοινώσατε τῷ ὑφ' ὑμᾶς συμ-

βουλίῳ, καί, ἐὰν ἐγκριθῶσι, διατάξατε τὴν ἐκτέλεσίν των, εἰ δὲ μὴ, ἀναγγείλατέ μοι ἐν καιρῷ, ἵνα προπαρασκευασθῶσι τὰ ἀπάρασκευα καὶ μετακομισθῶσιν. Ἄπαντα δὲ τὰ πέρυσιν ἀνακαλυφθέντα ἐπλήρωσαν 15 μεγάλα κιβώτια, τὰ δὲ κατὰ τὴν φετεινὴν ἀνασκαφὴν θέλουσι πληρώσει 10-12 ὅμοια κιβώτια, τὰ ὅποια, ἵνα προπαρασκευασθῶσι καλῶς καὶ μετακομισθῶσιν εἰς Ναύπλιον, ἀπαιτοῦσι χρόνον πλεόν τῶν τριῶν ἐβδομάδων. Ἐν τούτοις δὲ παρακαλῶ, ἵνα γνωστοποιηθῆ διὰ τοῦ ὑπουργείου τὸ ἐν Ναυπλίῳ πρακτορεῖον τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἐταιρίας, ἵνα παραδεχθῆ τὰ κιβώτια ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ. Συγχρόνως δὲ νὰ γνωστοποιηθῆ διὰ τοῦ αὐτοῦ Ὑπουργείου ἢ εἰς Ἀθήνας μετακόμισις αὐτῶν καὶ εἰς τὰς διοικητικὰς ἀρχὰς Ἄργους καὶ Ναυπλίου καὶ εἰς τὸ τελωνεῖον Πειραιῶς, ἵνα μὴ παρεμβληθῶσι προσκόμματα.

Ἀντίγραφον τοῦ παρόντος ἐγγράφου, παρακαλῶ, κ. πρόεδρε, διατάξατε νὰ ἀποσταλῆ καὶ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον.

Ἐν Χαρβάτι Μυκηνῶν τῇ 12 μαρτίου 1878. | Εὐπειθέστατος | Ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων | Π. Σταματάκης.

Ἐπιλεγμένη βιβλιογραφία

- Βασιλικού, Ντόρα (2001), Ἑρρῖκος Schliemann II. Οἱ Τρωϊκοὶ θησαυροί, *Ὁ Μέντωρ* 58, Ἀπρίλιος 2001, 80-98.
- Δημακοπούλου, Κ. (ἐκδ.) (1990), *Τροία, Μυκῆνες, Τίρυνς, Ὀρχομενός. Ἐκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἑρρῖκου Σλήμαν, Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 15 Ἰουνίου-2 Σεπτεμβρίου 1990*. Ἀθήνα 1990.
- Hood, S. (1990), Τὸ Λεύκωμα τῶν Μυκηνῶν τοῦ Σλήμαν, Δημακοπούλου, Κ. (ἐκδ.) (1990), *Τροία, Μυκῆνες, Τίρυνς, Ὀρχομενός*, 113-121.
- Κορρές, Γ. Σ. (1974), *Βιβλιογραφία Ἑρρῖκου Σλήμαν*. Ἀθήναι 1974.
- Ἐουμανούδης, Στ. (1875), Εἰδήσεις περὶ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν πύργου καὶ ἐπιγραφὰ ἐξ αὐτοῦ, *Ἀθήναιον Δ'*, 1875, 195-209.
- Κουμανούδης, Στ. καὶ Εὐθ. Καστόρχης (1877), Οἱ ἐν Σπάτα Ἀττικῆς ἀρχαῖοι τάφοι καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀνευρεθέντα, *Ἀθήναιον ΣΤ'*, 1877, 167-172.
- Λάσκαρις, Μ. Θ. (1978), *Τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα 1800-1923*. Θεσσαλονίκη 1978.
- Μαλλοῦχου-Τουφάνου, Φανή (1998), *Ἡ ἀναστίλωση τῶν ἀρχαίων μνημείων στὴ νεώτερη Ἑλλάδα (1834-1939)*. Ἀθήνα 1998.
- Μαρκεζίνης, Σπ. Β. (1966), *Πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος Β' 1828-1964*. Ἀθήναι 1966.
- Μυλωνᾶς, Γ. Ε. (1972), Ὁμιλίαι εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν «Περὶ τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἑρρῖκου Σλήμαν», *ΠΑΑ* 47, 1972, 234-238.
- Μυλωνᾶς, Γ. (1976), Μυκῆναι. Μία ἑκατονταετία ἀνασκαφῶν, *ΠΑΑ* 51, 1976, 119-129.
- Μυλωνᾶς, Γ. (1986), Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Η. Schliemann καὶ ὁ «θησαυρὸς τοῦ Πριάμου», *ΠΑΑ* 61, 1986, 153-171.
- Πετράκος, Β. Χ. (1982), *Δοκίμιον γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ νομοθεσία*. Ἀθήναι 1982.
- Πετράκος, Β. Χ. (1987α), *Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἡ ἱστορία τῶν 150 χρόνων τῆς 1837-1987*. Ἀθήναι 1987.
- Πετράκος, Β. Χ. (1987β), Ἰδεογραφία τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, *ΑΕ* 1987, 25-197.
- Πετράκος, Β. Χ. (1990), Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν, Δημακοπούλου, Κ. (ἐκδ.) (1990), *Τροία, Μυκῆνες, Τίρυνς, Ὀρχομενός*, 106-112.
- Τανούλας, Τ. (1997), *Τὰ προπύλαια τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης κατὰ τὸν Μεσαίωνα*. Ἀθήνα 1997.
- Τσουντας, Χρ. (1893), *Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός*. Ἀθήναι 1893.

- Allen, Susan H. (1999), *Finding the Walls of Troy*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California, 1999.
- Amandry, P. (1995), Schliemann, marchand et archéologue. Évocation d'une vie exceptionnelle, *Les Dossiers d'Archéologie* no. 206, août-septembre 1995, 2-13.
- Amandry, P. (1995), Schliemann, le «trésor de Priam» et le musée du Louvre, *Les Dossiers d'Archéologie* no. 206, août-septembre 1995, 42-84.
- Calder III, W. M. and D. A. Traill (eds) (1986), *Myth, Scandal and History, The Heinrich Schliemann Controversy and a First Edition of the Mycenaean Diary*. Detroit 1986.
- Davis, Ellen N. (1977), *The Vapheio cups and the Aegean Gold and Silver Ware*. New York & London, 1977.
- Deuel, Leo (1977), *Memoirs of Heinrich Schliemann*. 1977.
- Dickinson, O. T. P. K. (1976), Schliemann and the Shaft Graves, *Greece and Rome* 23, 1976, 159-168.
- Dickinson, O. T. P. K. (2005), The «Face of Agamemnon», *Hesperia* 74, 2005, 299-308.
- Easton, D. F. (1994), Priam's Gold, the full story, *Anatolian Studies* 44, 1994, 221-243.
- Fitton, Lesley J. (1991), *Heinrich Schliemann and the British Museum*, British Museum Occasional Papers 83. London 1991.
- Fitton, Lesley J. (1995), *The Discovery of the Greek Bronze Age*. London 1995.
- Furtwängler, A. (1879), *Mykenische Thongefässe*. Berlin 1879.
- Graziadio, G. (1991), The process of social stratification at Mycenae in the Shaft Grave Period: a comparative examination of the evidence, *AJA* 95, 1991, 403-440.
- Hood, M. S. F. (1960), Schliemann's Mycenae Albums, *Archaeology* 13, 1960, 61-65.
- Karo, G. (1930-1933), *Die Schachtgräber von Mykenai*. München 1930-1933.
- Ludwig, E. (1931), *Schliemann of Troy. The Story of a Goldseeker*. London & New York 1931.
- Meyer, E. (1936), *Briefe von Heinrich Schliemann*. Berlin 1936.
- Meyer, E. (1953), *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*. Berlin 1953.
- Meyer, E. (1958), *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*. Berlin 1958.
- Meyer, E. (1962), Schliemann's letters to Max Müller in Oxford, *JHS* 82, 1962, 75-105.
- Meyer, E. (1969), *Heinrich Schliemann. Kaufmann und Forscher*. Göttingen 1969.
- Mylonas, G. E. (1966), *Mycenae and the Mycenaean Age*. Princeton, New Jersey 1966.
- Papazoglou, Lena ...[et al.] (2009), Mycenae revisited: Part I: The human remains from Grave Circle A: Stamatakis, Schliemann and two new faces from Shaft Grave VI, *BSA* 104, 2009, 233-277.

- Papazoglou-Manioudaki, Lena ...[et al.] (2010), Mycenae revisited: Part 3: The human remains from Grave Circle A at Mycenae. Behind the masks: a study of the bones of Shaft Graves I-V, *BSA* 105, 2010, 157-224.
- Poole, Lynn & Gray (1966), *One passion two loves: The story of Heinrich and Sophia Schliemann, discoverers of Troy*. New York 1966.
- Poursat, J.-Cl. (1977), *Catalogue des ivoires mycéniens au Musée National d'Athènes*. Paris 1977.
- Runnels, C. (2000), *The Archaeology of Heinrich Schliemann. An Annotated Bibliographic Handlist*. Boston 2000.
- Schliemann, H. (1875), *Troy and its remains*. London 1875.
- Schliemann, H. (1976³), *Mycenae: A narrative of Researches and Discoveries at Mycenae and Tiryns*. New York 1976³.
- Schuchhardt, C. (1891), *Schliemann's Excavations: An Archaeological and Historical Study*. London 1891.
- Strøm, Ingrid (1983), «The so-called altar above the Shaft Grave IV of Mycenae», *Acta Arch* 54, 1983, 141-146.
- Thomas, Helen (1938-1939), The Acropolis Treasure from Mycenae, *BSA* 39, 1938-1939, 65-87.
- Traill, D. A. (1993), *Excavating Schliemann*, Illinois Classical Studies, Suppl. 4. Atlanta 1993.
- Traill, D. A. (1995), *Schliemann of Troy: Treasure and Deceit*. London 1995.
- Wace, A. J. B. (1921-1923), Excavations at Mycenae, *BSA* 25, 1921-1923, 3-407.
- Wace, A. J. B. & R. Lullies (eds) (1954), Pausanias and Mycenae, *Festschrift von Bernhard Schweitzer*, Stuttgart 1954, 19-26.
- Younger, J. G. (1997), The Stelai of Mycenae Grave Circles A and B, *Τέχνη, Aegaeum* 16, 229-239.

Κατάλογος εικόνων

	σελ.
Προμετωπίδα: Sydney Hodges, Έρρικός Schliemann. Λάδι. Λονδίνο 1877. Museum für Vor- und Frühgeschichte. Berlin.	4
11. Carl Wilhelm von Heideck. Μυκῆνες, ἡ Πύλη τῶν Λεόντων, 1830. Ὑδατογραφία. Ὑψ. 0,538, πλ. 0,675. Münchner Stadtmuseum. München. Inv. Nr. GM II d/238.	40
12. Otto Magnus von Stackelberg. Ἡ πεδιάδα τῆς Ἀργολίδας καὶ τῶν Μυκηνῶν 1812.	41
13. Ἀποψη τῶν Προπυλαίων μὲ τὸν Φράγκικο Πύργο. Ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1870.	62
14. Ὁ τάφος τῆς «Κλυταιμνήστρας» κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1876. Ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο διακρίνεται ἡ Σοφία Schliemann.	85
15. Ὁ ταφικὸς κύκλος Α τῶν Μυκηνῶν καὶ τμῆμα τῆς ἀκρόπολης. Κάτοψη.	89
16. Ἀποψη τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. 1910. Δεξιὰ στὸ βᾶθος ἡ ἐσωτερικὴ ὄψη τῆς Πύλης τῶν Λεόντων.	89
17. Ὁ «κρατήρας τῶν πολεμιστῶν», ΥΕ ΠΙΓ (12ος αἰ. π.Χ.). Πηλός. Ὑψ. 0,41. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 1426.	104
18. Ἡ Πύλη τῶν Λεόντων. 1898. Ὁρθίος ἀριστερὰ ἔξω ἀπὸ τὴν εἴσοδο διακρίνεται ὁ W. Dörpfeld.	113
19. Ἀποψη τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1876. Ἀριστερὰ στὸ ἐμπρὸς μέρος τῆς εἰκόνας διακρίνεται ἡ Σοφία. Δεξιὰ κάτω, καθισμένος σὲ μιὰ πέτρα, εἰκονίζεται πιθανῶς ὁ Σταματάκης. Στὴ δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν ὁ Schliemann ἀφαίρεσε τὴ μορφὴ αὐτῆ ἔξαιτίας τῆς ἀντιπάθειας ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὸν Σταματάκη. Ὁ ἴδιος ὁ Schliemann εἰκονίζεται δύο φορές: ἀριστερὰ κοντὰ στὸν περίβολο καὶ δεξιὰ στὴν ἄκρη πάλι κοντὰ στὸν περίβολο. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἔγιναν δύο λήψεις ποὺ μετέπειτα συνενώθηκαν.	120
10. Ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Γύρω στὸ 1550 π.Χ. Ἀμμόλιθος. Ὑψ. 1,34. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 1428. Σχέδιο.	122
11. Ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Γύρω στὰ 1500 π.Χ. Ἀμμόλιθος. Ὑψ. 1,12. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 1427. Σχέδιο.	123
12. Προσωπίδα ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Γύρω στὸ 1500 π.Χ. Χρυσός. Ὑψ. 0,315, πλ. 0,31. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 623.	129

	σελ.
13. Ἐπιστήθιο ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Γύρω στὰ 1500 π.Χ. Χρυσός. Ὑψ. 0,42, πλ. 0,402. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 626.	129
14. Κύλिका ἀπὸ τὸν «θησαυρὸ» ποὺ βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. 1500-1450 π.Χ. Χρυσός. Ὑψ. 0,135, βάρος 314,70 γρ. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 959.	141
15. Λεπτότατα διάτρητα ἐλάσματα σὲ σχῆμα ταυροκεφαλῆς ποὺ φέρει διπλὸ πέλεκυ ἀνάμεσα στὰ κέρατα. Ἀπὸ τὸν τάφο IV τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. 1500-1450 π.Χ. Χρυσός. Ὑψ. 0,04, πλ. 0,035. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 353, 354.	159
16. Μόνωτο κύπελλο σὲ σχῆμα κόλουρου κώνου ἀπὸ τὸν τάφο VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Γύρω στὸ 1550 π.Χ. Χρυσός. Ὑψ. 0,055 μὲ τὴ λαβὴ 0,06, διάμ. 0,068. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 912.	167
17. Ὁ τάφος VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Κάτοψη. Σημειώνονται οἱ θέσεις τῶν νεκρῶν καὶ τῶν κτερισμάτων. Σχέδιο Παναγιώτη Σταματάκη.	170
18. Ὁ τάφος VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Τομή. Σχέδιο Παναγιώτη Σταματάκη.	171
19. Ἐγχειρίδιο ἀπὸ τὸν τάφο VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Γύρω στὸ 1550 π.Χ. Χαλκός, χρυσός. Μῆκ. 0,53 (συμπληρωμένο). Πλ. 0,09. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 928.	173
20. Πρόχους μινωικὴ ἀπὸ τὸν τάφο VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Γύρω στὸ 1550 π.Χ. Πηλός. Ὑψ. 0,365, διάμ. 0,12. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 945.	175
21. Ἀπιόσχημος ἀμφορέας μὲ παράσταση γρύπα ἀπὸ τὸν τάφο VI τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Γύρω στὸ 1550 π.Χ. Πηλός. Ὑψ. 0,57, διάμ. 0,165. Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῆς πολύχρωμης ἑλλαδικῆς κεραμικῆς μὲ κυκλαδικὴ ἐπίδραση. Ἡ παράσταση τοῦ γρύπα σὲ λευκὸ χρῶμα θεωρεῖται μοναδική. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 948.	175
22. Περιδέραιο μὲ ψήφους ποὺ εἰκονίζουν ἀντίνωτους ἰέρακες. Ἀπὸ τὸν τάφο V τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν. Δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰ. π.Χ. Χρυσός. Διαστ. ψήφου: Ὑψ. 0,026, πλ. 0,041. Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 689.	179

Εύρετήριο

- Ἄβδουλ Ἀζίζ 71
Ἄβδουλ Χαμίτ 71
Ἄβέρωφ, Γεώργιος 138
Ἀγαμέμνων 95, 127, 128, 206
Ἀγγλία 37, 58, 69, 70, 71, 160, 185, 222
Ἀγγλική Ἀρχαιολογική Σχολή 114
Ἁγία Τριάδα: ἀνασκαφή Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 54, 56
Ἀθανασίου, Κωνσταντῖνος 91, 116, 117, 155
Ἀθήνα 32, 49, 111, 116, 134-137, 140, 143, 161, 166, 177, 182, 185, 186, 193, 207, 208, 218, 221, 223· ἐπιδημία χολέρας 48
Ἀθήναιον, περιοδικὸ 100, 164
Αἰνεΐας 70
Αἰών, ἐφημ. 36, 153
Ἀκαδημία: Βερολίνου 186· Γαλλικὴ 22, 42, 63· Σιναΐα (Σίνας) 136
Ἀκρόπολη Ἀθηνῶν 62, 73, 116, 182· ἀνασκαφές 47, 49· ἐπίσκεψη τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Βραζιλίας 111· Προπύλαια 39, 61, 62, 64, 66
Ἀμάθεια, ἐφημ. 19
ἀμφορέας, ἀπίοσχημος 175
ἀνάγλυφα Ἀπόλλωνος καὶ Ἥλιου 37
Ἄνδρουτσοι, Ὀδυσσεάς 39
Ἄντιοχος Σελεύκου 25
«ἀποτυπώματα ἐπὶ χάρτου» ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν 184, 219
Ἀργολίδα/Κορινθία 107· Ἐπαρχεῖον 221· Νομαρχία, Νομάρχης 40, 50, 85, 108, 119, 124, 131, 204, 205
Ἄργος 39, 80, 83, 87, 100, 112, 115, 124, 128, 136, 185, 186, 192, 194, 204-207, 223· Δήμαρχος 197· Ἐπαρχος 40, 91· Ἡραῖο 42, 43, 80, 183
Ἀττικὴ 35, 116
Αὐγερινός, Ἀνδρέας 21
Ἀυστρία 71
Αὐτοκράτωρ τῆς Βραζιλίας, Πέτρος Β΄ 108, 110, 111, 115, 116, 119
Βαλασόπουλος, Ἰωάννης 29, 44-46, 50-53, 55, 57, 61, 72
Βαλκάνια 71
Βασιλεῦς, Ντόρα 32, 37, 74
Βασίλισσα τῆς Ὀλλανδίας, Σοφία τοῦ Württemberg 132
Βερολίνο 69, 161, 185· συνέδριο 71
Βιέννη 69, 177
Βίμπος, Θεόκλητος 34, 36, 37
Βοιωτία 105
Βοσνία 71
Βουδαπέστη 69
Βούλγαρης, Δημήτριος 44
Βουλγαρία 71
Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων 30, 31, 33-36, 51, 74, 153· Πρακτικὰ Συνεδριάσεων 35
βράχος πετρώδης ἐντὸς ταφικοῦ κύκλου 174, 216
Γαλλία 37, 58, 60, 69, 70, 75
Γεννάδιος, Ἰωάννης 161
Γερμανία· γερμανικὴ κυβέρνησις· γερμανικὴ πρεσβεία 19, 28, 34, 35, 37, 65, 70, 71, 101
Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἴνστιτούτο 219
Γεώργιος Α΄ βασιλεὺς 45, 65, 68, 74, 127, 136· βασιρικὰ ἀνάκτορα 153· βασιλικὸν ζεῦχος 162
Γιαννόπουλος, Παναγιώτης, σύμβουλος 48, 155, 193

- Γκιούλης, Ἀναστάσιος, ὑπάλληλος Ὑπ. Παιδείας 205, 207
- Γκούρας, Ἰωάννης 39
- Δαίβιτσων (Davidson, Thomas) 219
- Δαρδανέλλια 22, 33, 75, 76, 111
- Δεληγεώργης, Ἐπαμεινώνδας 71, 73, 101
- Δεληγεώργης, Λεωνίδας 70-73, 164
- Δελφοὶ 94, 95
- Δήλεσι: «σφαγὴ τοῦ →» 22
- Δηλιγιάννης, Ἰωάννης 36
- Δημακοπούλου, Κ. 119
- Δημητριάδης, Κωνσταντῖνος, ἀρχαιολόγος 100
- Δημητρίου, Σπῦρος, ἐργοδηγὸς 58, 82
- Δίδυμος, Νικόλαος 27, 28
- Διεύθυνση Ἐθνικοῦ Ἀρχείου Μνημείων 81, 99
- Δοκός, Γεώργιος 27, 33
- Δροσινός, Βασίλειος, μηχανικὸς 58, 90, 115-118, 158· θησαυρὸς τοῦ ταφικοῦ κύκλου 140, 142-156
- ἐγχειρίδιο μὲ κωνικοὺς ἤλους 172, 173, 214
- Ἐθνικὴ Τράπεζα 99, 137, 138, 152, 156, 161, 162, 163, 164
- Ἐθνικὸν Πνεῦμα, ἐφημ. 142, 145, 209
- εἰδῶλια 133, 153, 191, 195· ἀργυρὸ (μολύβδινο) 168, 212· Ἦρας 43· τύπου Ταναγραίας 132· τύπων Φ, Ψ, Γ 105, 202· χάλκινο 168, 212
- Ἐκκλησία Παναγιάς 158
- ἐλάσματα χρυσὰ διάτρητα 159, 160
- Ἐλγιν λόρδος 185, 222
- ἐπιστήθιο 128, 129· στηθοκάλυμμα 205
- Ἐπιτροπὴ (γιὰ τὴν παραλαβὴ τῶν εὐρημάτων) 165
- Ἐπιτροπὴ τριμελὴς (γιὰ τὴ φωτογράφηση) 138, 156, 157, 160
- ἐπιτύμβιες στήλες 88, 90, 93, 118, 122, 123, 177, 178· γλυπτὲς πλάκες 198· πόρινες πλάκες 93, 179, 196, 198, 204, 213, 217
- Ἐρζεγοβίνη 70, 71
- Εὐρυμέδων 127
- Εὐστρατιάδης, Παναγιώτης 21, 22, 24, 26, 30, 36, 37, 43, 46, 47*, 48, 50, 52-56, 58-63, 65-67, 77-80, 84, 88, 94, 95, 97, 100-102, 107, 108, 124, 133-135, 137-139, 153-155, 157-160, 165, 166, 197, 200· διένεξη τοῦ Σταματάκη μὲ τὸν Schliemann 91· «θησαυρὸς τοῦ Πριάμου» 32, 33· παράνομες ἀνασκαφὲς τοῦ Schliemann στὶς Μυκῆνες 39-42· σύμβαση γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας 34
- Ἐφημερὶς 142-144, 145, 147, 148, 150-152, 209
- Ἐφημερὶς τῶν Συζητήσεων 67, 71
- Ζυρίχη 69
- ζωγράφοι 59, 90, 91, 115, 116, 128, 136, 140, 142, 197
- ἠλιογκραβοῦρες (Lichtdruck) 158
- Ἡμέρα, ἐφημ. 19
- θέατρο ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς 97, 198
- Θεσσαλονίκη: ἀφιξὴ τοῦ Schliemann 32· σφαγὴ γερμανοῦ προξένου 71
- Θήβα 35
- Θήρα 20
- Θηρασιά 20

* Τονίζονται μὲ μαῦρα στοιχεῖα οἱ σελίδες στὶς ὁποῖες ἀναφέρονται βιογραφικὰ σημεῖωματα.

- «θησαυρὸς τοῦ Ἀτρέως» 42, 53, 111·
τάφος τοῦ «Ἀγαμέμνωνος» 176, 180,
182-185, 198, 218, 219· ὑπόγειον
οικοδόμημα 218-221
- «θησαυρὸς τοῦ Πριάμου» 27, 31-33, 37,
60, 67, 75, 79, 132
- «θησαυρὸς» τοῦ ταφικοῦ κύκλου 117,
124, 133· ἀνακάλυψη 140-146, 153-
155, 158, 162, 176, 209, 210
- θησαυρὸς χαλκῶν 88
- θολωτοὶ τάφοι 183, 219, 220
- Θρησκευτικὸ Κέντρο 106
- Ἰακωβίδης, Σπῦρος 89, 106
- Ἰερὰ Σύνοδος 44
- Ἰλιο 26· ὁμηρικὸ – 57
- Ἰλίου Μέλαθρον 25, 57, 109, 115
- Ἰμπραήμ Πασὰς 75, 76, 111, 112
- Ἰρλανδία 185
- Ἰσοῦτ Ἐφέντης 131
- Ἰταλία 35, 44, 69, 70, 74
- «ἰχνογραφία» 90, 115-118
- Ἰωάννου, Φίλιππος 46, 47, 48, 61, 63, 64,
77, 126, 127, 136, 157, 178
- Καιροί, Οἱ*, ἐφημ. 44
- Καϊρτε (Körte, Gustav) 219
- Καλλέργης, μηχανικὸς 114
- Καλλιφρονᾶς, Δημήτριος 26, 28
- Καρλσρούη 185
- Κασσάνδρα 127
- Καστόρχης, Εὐθύμιος 29, 31, 48, 60, 77,
79, 80, 82-85, 92-96, 99, 100, 102, 103,
114, 155, 160, 164, 166, 191
- Καστρομένος 36· Ἀλέξανδρος 108, 159,
160, 164, 168· Σπῦρος 73
- Κατοίνας, Λουκάς 36
- Καύκασος 169
- Καυταντζόγλου, Λύσανδρος 48, 63, 84,
96, 109, 138, 155, 157, 158, 160, 186
- Κεραμεικὸς 116
- Κεραμόπουλλος, Ἀντώνιος 176
- Κέρκυρα 67
- Κλεομένης, Ἄγγελος, Γραμματεὺς τῆς
Νομαρχίας Ἀργολίδος 204
- Κοκίδης, Δημήτριος 155
- Κόμνος, Σπυρίδων 67-69
- Κονδάκης, Ἰωάννης, Ἐπαρχὸς Ναυπλίου
147, 150-153
- Κοντόσταυλος, Ἀλέξανδρος 161
- Κοπεγχάγη 69
- Κούζης, Π., ἰατρὸς 205
- Κουμανούδης, Ἀθανάσιος 138, 172, 174,
177, 178, 186, 187, 215, 216
- Κουμανούδης, Στέφανος 20, 25, 32, 37,
39, 42, 63, 64, 66, 67, 75, 79, 83, 102,
105, 106, 109, 126, 127, 136, 138, 155,
157, 158, 164, 165, 168, 173, 178, 203·
ἐπιστολὴ Σταματάκη 103, 200· εὐρή-
ματα Schliemann ἀπὸ παράνομες ἀνα-
σκαφές 43, 47-50
- Κουμουνδοῦρος, Ἀλέξανδρος 44, 45, 72, 74
- Κούρτιος (Curtius, Ernst) 34, 68, 162
- Κουτζούλης, ὑπάλληλος Ἀρχαιολογικῆς
Ἑταιρείας 193
- κουφιστικὸ τρίγωνο 97, 177, 183, 198,
218, 220
- «κρατήρας τῶν πολεμιστῶν» 104, 105, 201
- κρυστάλλινα πλακίδια 181
- «κυκλικὴ ἀγορὰ» 115
- κυκλικὸς βωμὸς 106, 158, 186, 203
- «κυκλώπεια οἰκία» 93, 145
- Κωνσταντινούπολη 71, 75
- Κωστάκη, Λήδα 219
- Λαμπρίδης, Ἰωάννης 36, 37
- Λάσκαρις, Μιχαὴλ Θ. 71, 72

Λαχεῖον ὑπὲρ τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου καὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος 182

Λαχεῖον ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων 182

Λειψία 79

Λεμπέσης, Πολυχρόνης, ζωγράφος 59

Λεονάρδος, Βασίλειος 172, 174, 177, 178, 187, 214, 215, 216

Λεονάρδος, Λεωνίδας, Δ/ντῆς Ἀστυνομίας Ναυπλίου 23, 40, 114, 115

Λεύκωμα τῶν Μυκηνῶν 106, 131

Λέυντεν 69

Λονδίνο 66, 69, 77, 161-164, 168, 185, προμετωπίδα

Λουδοβίκος Α΄, βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας 185

Λυκούδης, Πέτρος 100, 114

Μαλλούχου Tufano, Φανή 63

Μαραθὼν 22

Μαρκεζίνης, Σπύρος 44, 57

Μαρτινέλλη, Ναπολέων (Martinelli, Napoleone) 62-65, 80

Μαυροβούνιο 71

Μεσσηνέζης, Ἰωάννης 138

Μίλησης, Γεώργιος 72, 73, 78, 124, 154, 163

Μνημεῖο Φιλοπάππου 182

Μόναχο 185

Μοτύη 70

Μουράτ Ε΄ 71

Μουσείο: – Ἀκροπόλεως 47· τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας: στὸ Βαρβάκειο Λύκειο 42, 43, 80, 137· στὸ Πολυτεχνεῖο 137, 138, 160, 162-166, 185-187, 222· – Βερολίνου. Museum für Vor- und Frühgeschichte: προσωπογραφία Schliemann, προμετωπίδα· – Βρετανικὸ 58, 37, 132, 161, 185· – Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ: 43, 47, 99, 104, 119, 122, 123, 129, 133, 134, 138, 141, 142, 159, 163, 171, 173, 175-177, 179· παρά-

δοση τῶν μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων 138, 170, 174, 176, 187· – Ἐπιγραφικὸ 177· – Ἐπιδαύρου 182· – Λούβρου 30, 37, 52· – Λυκόσουρας 182· – Μυκόνου 182· – Ὄθωμανικὸ 46, 60· – Σπάρτης 182· – Τεγέας 182· – Χαϊρωνείας 182· – Χαλκίδος 182

Μπροῦσκος, Βασίλειος 116

Μυλωνᾶς, Γεώργιος Ἐ. 20, 31, 32, 106, 140, 169, 176

Ναυπλία/Ναύπλιο 39, 40, 58, 80, 96, 102, 103, 114, 115, 117, 118, 128, 134, 135, 143, 148, 152, 153, 185, 204, 205, 223· Ἔπαρχος 147· Ὀπλοστάσιο 114

Νέα Ἑλλάς, ἔφημ. 67

Νεάπολη (Ἰταλίας) 44, 74

Νερούλος, Ἰάκωβος Ρίζος 47

Νικολάου, Σπυρίδων 128, 130, 205, 206, 208

Νικολόπουλος, Βασίλειος 44

Ξανθάκης, Ἄλκης 116

Ξενοδοχεῖον τῆς Ἀγγλίας, Ἀθήνα 23

Ξίφος «χρυσόηλο» 172, 214

Ὄθων βασιλεὺς: ἔκπτωσης 71

«Οἰκία τῆς Ἀναβάθρας» 140-141

οἰκία τοῦ «Καρδίτη» 43

Οἰκία τοῦ «κρατήρα τῶν πολεμιστῶν» 104, 105, 109, 184

«Οἰκία τοῦ Μολύβδου» 158

Ὀλυμπία 19, 26, 27, 30, 31, 34-37, 47, 64, 65, 100, 101, 162

Ὀμηρος 19, 45, 146

Ὄξφόρδη 39, 58

Ὀρλάνδος, Ἀναστάσιος 114

ὄρμος χρυσὸς με ἀντωπὰ γεράκια 179, 180

Ὀρχομενὸς 68· Βοιωτικὸς 77

παιδικὴ ταφὴ (τάφος III) 118

- Παλιγγενεσία*, έφημ. 67, 100, 142-144, 209
- Πανόπουλος, Ίωάννης, στρατιώτης 150
- Παπαδάκης, Ίωάννης, σύμβουλος 48, 80, 94, 95
- Παπαδημητρίου, Ίωάννης 114, 168
- Παπαλεξόπουλος, Μ., ιατρός 205
- Παππαστασίου, Δ. 151, εκπαιδευτικός άρχαιολογών, είχε παλαιότερα άλληλογραφήσει με τον Στέφανο Κουμανούδη σχετικά με μιá έπιγραφή*
- Παρίσι 20, 23, 36, 52, 80, 125
- Παρνασσός*, έφημ. 166
- Πειραιάς 135· άποκλεισμός 1854, 48· τελωνεΐο 223
- Πελασγικοί οΐκοι/τάφοι 195, 196
- Πέργαμος 116
- Περικλής 95
- πέταλα μολύβδου 176, 217
- Πετράκης, Άνάργυρος 72
- Πετράκος, Β. Χ. 39, 45-47, 67, 77, 78, 82, 125, 182
- Πετρίδης, Νικόλαος 83, 192
- Πιττάκης, Κυριακός 47, 49
- Πνύκα 182
- πόλεμος: ρωσοτουρκικός 71· σερβοτουρκικός 71
- Ποσειδωνία 70
- Προπύλαια τής Άκρόπολης τών Άθηνών 39, 61, 62, 64, 66
- Προσκυνητοπούλου, Ρόζα 168
- προσωπεΐο, προσωπίδα 128, 129, 205
- πρόχους μινωική 175
- Πρωσία 65
- πυθμένας άγγελίου ένεπίγραφος 97, 198
- Πύλη τών Λεόντων 47, 60, 81, 113, 134, 176, 184, 194, 195, 198, 199· άμαξιτή όδός 108, 109, 134, 203· στερέωση 82-86, 88, 89, 96, 100, 107-113, 185, 191, 192, 217, 221
- Πύλος: άδεια άνασκαφής 66, 68
- Πύργος Άνέμων 182
- Ραγκαβής, Άλέξανδρος Ρίζος 47
- Ράλλης, Δημήτριος 36, 72
- Ροΐδης, Έμμανουήλ 72
- Ρουσόπουλος, Άθανάσιος 70
- Ρωμαΐδη, Α/φοΐ 91, 118, 156, 158
- Ρώμη 70
- Ρωσία 34, 71
- Σακελλαρίου, Μιχαήλ 169
- Σαφβέτ Πασάς 75, 76
- Σερβία 71
- Σικελία 70
- Σιταποθήκη 88, 93
- σκελετικά λείψανα, σκελετός (τάφου V) 117, 128, 130, 177, 205-207, 218
- Σκυλίσης Ίσιδωρίδης, Ίωάννης 19
- Σουΐδας, Χαρίλαος 107-110, 114
- Σούνιο 116
- Σπάτα 160, 163-165, 173, 178, 181, 183, 215, 220-222
- Σταματάκης, Παναγιώτης *passim*· άνασκαφή έκτου τάφου 169-174, 212-216· άνασκαφή «θησαυροϋ» στον ταφικό κύκλο 140-152, 209, 210· άνασκαφή Μυκηνών 81, *passim*· άνασκαφή ταφικού κύκλου 118-127, 204-218· διένεξη με Schliemann 88, 91, 98, 99, 194, 195, 199, 200· έγγραφα 189-223· έπίσκεψη Newton 161· ζητᾶ την άνάκλησή του 88, 99, 196, 200· Ήμερολόγιο 98, 99, 186,

* Εϋχαριστῶ τήν Σοφία Ματθαΐου για τήν πληροφόρηση.

- 187, 197, 200· μεταφορὰ τῶν ἀρχαίων 133-135, 177, 183, 185, 208, 218, 221, 223· Σπάτα 160, 163-165, 173, 178, 181, 183, 215, 220-222· χρονολόγιο 99, 119, 127, 131, 133, 134, 138, 156, 166
- Στερεὰ Ἑλλάς 79, 197
- Στοά, ἐφημ. 142, 143, 209
- Στοκχόλμη 69
- Συνθήκη Ἁγίου Στεφάνου 71
- Σωκλῆς ἀρχιτέκτων 43
- Σωτηρόπουλος, Σωτήριος, σύμβουλος 48
- Τανάγρα 43
- Τανούλας, Ἀναστάσιος 39
- ταφικός κύκλος 88, 89, 93, 106, 116, 118-120, 125, 140, 145, 148, 167, 168, 170, 171, 174, 181, 184, 185, 186· βασιλικοὶ τάφοι 20, 160, 176· κυκλικὸς περίβολος 140, 167-169, 176, 178, 179, 182, 184, 204, 209, 212, 217, 218, 221
- ταφικός περίβολος Β 169
- τάφος I 118, 119, 122-125, 174, 181, 213, 216
- τάφος II 118, 123-126, 171, 213, 214, 217
- τάφος III 118, 119, 123, 125, 127, 166, 168, 174, 210, 213, 216, 217· παιδικὴ ταφὴ 118
- τάφος IV 106, 118, 127, 158, 159, 166, 171, 173, 174, 181, 182, 211-216
- τάφος V 105, 117-119, 122-129, 166, 171, 173, 179-181, 211, 213-215, 218, 222· σκελετικὰ λείψανα, σκελετὸς 117, 128, 130, 177, 205-207, 218
- τάφος VI 99, 118, 123, 124, 133, 178, 217, 218· ἀνασκαφὴ 99, 167, 169-174, 212-216· σχέδια τάφου 170, 171, 178
- τάφος τῆς «Κλυταιμνήστρας» 47, 49, 53, 60, 83-85, 126, 168, 184, 186· θησαυρὸς 93, 192· θολωτὸς τάφος 109· ὑπόγειο οἰκοδόμημα 87, 97, 194, 198, 201, 222
- Τίρυνθα 77, 115, 116, 191· ἀνασκαφὲς 1876, 80
- Τουντόπουλος, Δημήτριος 90, 115, 118
- Τουρκία 45, 46, 58, 67-72, 74, 75, 111, 131· διακανονισμὸς μὲ Schliemann 69· διένεξη μὲ Schliemann 45, 60, 61, 75
- Τουρκοκρατία 161
- Τρικούπης, Χαρίλαος 44, 72
- τρίπους ὀρειχάλκινος 105, 203
- Τροία, Τρωάδα 19, 22, 23, 25-28, 30-34, 37-39, 58, 61, 67, 69, 70, 72, 74-76, 80, 82, 87, 111, 112, 116, 125, 126, 132, 185, 195· «Τροία τοῦ Πριάμου» 125
- Τρωικὸς πόλεμος 111
- Τσοῦντας, Χρῆστος 93, 126, 134, 176, 186
- ὑφασμα: ἴχνη στὸν «θησαυρὸ» τοῦ ταφικοῦ κύκλου 149, 150
- Φιλήμων, Τιμολέων 153
- Φιντικλῆς, Σπυρίδων, σύμβουλος 48, 64, 80, 93, 94, 98, 102, 127, 131, 134, 135, 137, 153, 165, 166, 205, 209
- φιρμάνι 74, 75
- Φράγκικος Πύργος 39, 62, 66-68, 73
- Φραγκοκρατία 39
- Φωτιάδης Βεγ, Ἰωάννης 71, 72
- φωτογράφοι 91, 116-118, 153, 155-158
- «φωτοτυπίες» 158
- Χάβος 158
- Χάγη 69
- Χαλκοκονδύλης, Λ. 68
- Χαρβάτι 55, 56, 60, 83, 88, 90, 94, 95, 108, 111, 128, 130, 134, 135, 136, 167, 177-180, 181, 182, 191, 192, 194, 196, 197, 200, 206, 209, 210, 212, 218, 219, 223
- χημικὴ ἀνάλυση (εὐρημάτων) 158
- Χλιμήτζας, Δημήτριος 82

- Χρηστόπουλος, Πέτρος, ἐπιστάτης 207
 Χρυσσαΐτης, Παναγιώτης 91, 117
- Ἔθρα, ἐφημ. 162
 ὄχρα 169, 213
- Academy, The*, περιοδικὸ 67
 Acciaiuoli, Antonio 39
 Albano 70
 Amandry, Pierre 37, 45, 52, 60, 69, 70
Athenaeum, περιοδικὸ 67, 68, 70
Atlas 184
- Baltard, Victor 22
 Beaurain, Polynice 21, 22, 30
 Berlin. Museum für Vor- und Frühgeschichte: προμετωπίδα
 Bianconi, Giuseppe 35
 Braganza, πριγκιπικὸς οἶκος 111
 Breuer, Christine 185
 Brockhaus, Friedrich Arnold 68, 79
 Burnouf, Émile 30, 36, 37, 39, 51, 52, 59, 61, 65, 74-76, 80
- Calder III, William M. 53, 82, 84, 88, 90, 93, 97, 102, 105-109, 111, 112, 115, 119, 122, 126
 Calvert, Frank 20, 22, 31, 69
 Calvert, Frederick 31
 Curtius (Κούρτιος), Ernst 34, 68, 162
- Dantzig 69
 Davidson (Δαίβιτσων), Thomas 219
 Déthier, Philippe 60, 61
 Dickinson, Oliver T.P.K. 125, 128, 131
 Dodwell, Edward 185
 Dörpfeld, William 113
- Dumont, Albert 80
- Easton, Donald E. 32
- Finn, Christine 185
 Fiorelli, Giuseppe 35
 Fitton, Lesley 37
Fraser's magazine 79
 Furtwängler, Adolf 174, 216
- Gardner, Percy 161
 Gladstone, William E. 58, 75, 111, 146, 161
Guardian, The, ἐφημ. 70
- Heideck, Carl Wilhelm von 40
 Heilmayer, Wolf Dieter 185
 Hirmer, Max 180
 Hisarlik 20, 67
 Hodges, Sydney: προσωπογραφία Schliemann: προμετωπίδα
 Hood, Sinclair 106
 Horst, Katarina 185
- Iakovidis, Sp. βλ. Ἰακωβίδης
- Karo, Georg 168, 171-174, 180, 181
 Knauss, Florian 185
 Körte (Καίρτε), Gustav 219
- Landerer, Ξαβιέρος 33, 51
 Lenormant, François 64, 111
Liberté, ἐφημ. 70
 Lichtdruck (ἡλιογγραφοῦρες) 158
 Lübeck 69
- Mainz 69
 Marinatos, Spyridon 180

- Martinelli, Napoleone Felice (Μαρτινέλλη, Ναπολέων) 62, 63, 64, 65, 80
- Meyer, Ernst 21, 22, 30, 31, 34, 35, 37, 42, 45, 57, 58, 61, 64, 65, 74, 76, 79, 80, 90, 93, 101, 110-112, 117, 131-133, 145, 163
- Müller, Max 38, 42, 58, 76, 79, 93, 101, 111, 112, 117, 120, 124, 131, 132, 145, 162
- Mulliez, Dominique 80
- München 46
- Murray, John 161
- Mylonas, G.E. Βλ. Μυλωνάς
- Newton, Charles 34, 35, 58, 61, 101, 161, 162
- Nord und Süd*, περιοδικό 162
- Papazoglou, Lena 170, 172
- Piot, Εὐγένιος 69, 70
- Poursat, Jean-Claude 178, 181
- Pryce, Frederick N. 185
- Racine, Claude 75
- Ramp House 141
- Regensburg 80
- Renan, Ernest 22
- Royal Institute of British Architects 162
- Rumbold, Sir Horace 57
- Schels ἢ Schells, Hulda 80
- Schlie, Friedrich 35
- Schliemann *passim*: ἄδεια ἀνασκαφῆς Μυκηνῶν 20, 21, 24, 26, 30, 43, 44, 50, 77-79, 103, 200· διακανονισμὸς μὲ τὴν Τουρκία 69· διακίνηση τρωικῶν ἀρχαιοτήτων 27· διένεξι μὲ τὴν Τουρκία 45, 60, 61, 75· ἐξαγωγή τρωικῶν ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα 36, 37, 39, 61· μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 25· ὄροι ἀνασκαφῆς Μυκηνῶν 50, 53-55, 59, 60, 81, 87, 194· παράνομες ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες 39-42, 67· παράσημο 28, 66, 138, 139· τρωικὴ συλλογὴ 26, 27, 31, 33, 37, 52, 60· Φράγκικος Πύργος 62, *passim*
- Schliemann, Σοφία 34, 35, 52, 66, 71-74, 80, 81, 85, 87, 92, 102, 103, 107, 119, 120, 131, 132, 159, 162, 166, 168, 195, 201, 203
- Schuchhardt, Carl 106
- Schwerin 69
- Sebah, Pascal 62
- Simpson, W. 79, 124
- Sligo λόρδος 185
- Society of Antiquaries 69, 161
- Sophie de Württemberg. Βλ. Βασίλισσα τῆς Ὀλλανδίας
- Stackelberg, Otto Magnus von 41
- Thiersch, Friedrich 185
- Thomas, Kenneth 168
- Times, The*, ἔφημ. Λονδίνου 42, 76, 101, 110, 112, 146, 162-164
- Times, New York*, ἔφημ. 146
- Traill, David A. 27, 28, 31, 32, 53, 70, 82, 84, 88, 90, 93, 97, 102, 105-109, 111, 112, 115, 119, 122, 126, 161, 164
- Virchow, Rudolf 58, 69, 145, 162
- Wace, Alan J.B. 123, 169, 176, 184
- Wagner, Emil von 34
- Wallon, Henri 69
- Wünsche, Raimund 185
- Ziller, Ernst 25, 109, 164

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΗΣ ΝΤΟΡΑΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ
1870-1878

ΑΡ. 274 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2011
ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΛΟΥΣΗ ΜΠΡΑΤΖΙΩΤΗ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ: ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΡΟΣΓΟΒΑ
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΙΚΟΝΩΝ: ΤΟΞΟ
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: LIBRO D'ORO